

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

GeograFF 4

Države v razvoju – med okoljevarstvom in razvojnimi težnjami

Katja Vintar Mally

Ljubljana, 2018

GeograFF 4

Države v razvoju – med okoljevarstvom in razvojnimi težnjami

Avtorica: Katja Vintar Mally

Urednika zbirke: Metka Špes, Darko Ogrin
Recenzenta: Metka Špes, Dušan Plut
Kartografija in fotografije: Katja Vintar Mally
Lektoriranje: Tina Šlajpah
Prevod povzetka: Katja Vintar Mally

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Izdal: Oddelek za geografijo
Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Oblikovanje in prelom: Darja Gros

Prva izdaja, e-izdaja
Publikacija je brezplačna.
Publikacija je dostopna na: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si>

DOI: 10.4312/9789610600640

Delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji Narodna
in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

COBISS.SI-ID=294341376
ISBN 978-961-06-0064-0 (pdf)

Države v razvoju – med okoljevarstvom in razvojnimi težnjami

Katja Vintar Mally

GeograFF
4

KAZALO

Predgovor	7
UVOD	9
1. TEORETIČNA IN METODOLOŠKA IZHODIŠČA	11
2. POJEM RAZVOJA IN NJEGOVE RAZSEŽNOSTI	16
2.1. Oblikovanje sodobnega razumevanja odnosov med varstvom okolja in razvojem	16
2.2. Etična izhodišča razvoja	22
2.3. Opredelitev držav v razvoju	25
3. POVEZAVE MED GOSPODARSKIMI IN DRUŽBENIMI VIDIKI NAPREDKA DRŽAV V RAZVOJU	29
3.1. Gospodarski položaj držav v razvoju v pogojih globalizacije	29
3.2. Značilnosti družbenega razvoja v državah v razvoju	38
3.2.1. Revščina in neenakost kot razvojna posledica in ovira	38
3.2.2. Izobrazba in zdravje kot stebra človekovega razvoja	47
3.3. Gospodarski razvoj in rast prebivalstva	51
3.4. Gospodarski razvoj in koncept človekovega razvoja	57
4. POVEZAVE MED OKOLJSKIMI IN GOSPODARSKIMI VIDIKI NAPREDKA DRŽAV V RAZVOJU	65
4.1. Prispevek držav v razvoju h globalnim okoljskim problemom	65
4.1.1. Podnebne spremembe in tanjšanje ozonske plasti	66
4.1.2. Izgubljanje biotske raznovrstnosti	72
4.1.3. Izčrpavanje naravnih virov	75
4.2. Gospodarski razvoj in pritiski na okolje	85

5. POVEZAVE MED DRUŽBENIMI IN OKOLJSKIMI VIDIKI NAPREDKA DRŽAV V RAZVOJU	94
5.1. Prebivalstvena rast in pritiski na okolje	94
5.2. Odnos med revščino in okoljem	99
5.3. Človekov razvoj in pritiski na okolje	106
6. SINTEZNO VREDNOTENJE SOCIALNO-EKONOMSKEGA IN OKOLJSKEGA RAZVOJA	109
6.1. Povezanost preteklih razvojnih ciljev	109
6.2. Nadgradnja koncepta človekovega razvoja z okoljsko razsežnostjo	113
7. MOŽNOSTI ODPRAVLJANJA RAZVOJNIH PROTISLOVIJ DRŽAV V RAZVOJU	126
7.1. Zagotavljanje ustreznih mednarodnih razmer – vloga razvitih držav	126
7.2. Ocena dolgoročnih razvojnih možnosti držav v razvoju	130
7.2.1. Države z zelo ugodnimi razvojnimi možnostmi	138
7.2.2. Države z ugodnimi razvojnimi možnostmi	141
7.2.3. Države z neugodnimi razvojnimi možnostmi	146
7.2.4. Države z zelo neugodnimi razvojnimi možnostmi	151
8. SKLEPNA RAZMIŠLJANJA	154
SUMMARY	163
KARTOGRAFSKE PRILOGE	174
VIRI IN LITERATURA	177
SEZNAM PREGLEDNIC, SLIK IN PRILOG	183
STVARNO KAZALO	185

PREGOVOR

Knjiga, ki obravnava protislovja okoljevarstvenih in razvojnih teženj v državah v razvoju, se na prvi pogled zdi nekoliko eksotično branje za slovensko strokovno in širšo javnost. Toda delo izhaja v času, ko se čedalje bolj zavedamo razsežnosti in prepletenosti globalnih problemov ter njihovega neposrednega vpliva na naš vsakdan. Problemi držav v razvoju so tudi naši problemi, zato spremlja pričujočo knjigo želja, da bi tisti, ki živimo v privilegiranih in premožnih družbah, bolje razumeli izzive, s katerimi se dnevno soočajo prebivalci afriških, azijskih in latinskoameriških držav. Pri tem ne gre pozabiti niti na moralno odgovornost gospodarsko razvitih držav, iz katerih širimo merila življenjskega standarda, stilov življenja, vrednot, kakor tudi okoljsko neustrezne vzorce proizvodnje in potrošnje.

Slovenska geografija se je v zadnjem času ukvarjala pretežno s posameznimi razvojnimi problemi v svetu, le redki pa so bili poskusi celovitega vrednotenja okoljevarstvenih in razvojnih problemov, zlasti še za države v razvoju. Upam, da knjiga vnaša svež veter na to področje in dovolj aktualno opozarja na pasti obstoječih razvojnih vzorcev. Kljub težnji po pojasnitvi problemov, ponujanju možnih rešitev in predvidevanju scenarijev pa delo odpira vrsto novih dilem in vprašanj ter kar izziva k nadaljnjemu preučevanju.

Nastanku knjige so koristile zlasti sugestije prof. dr. Metke Špes, prof. dr. Dušana Pluta in doc. dr. Darka Ogrina, za kar sem jim iskreno hvaležna. Posebna zahvala velja tudi Darji Gros za vloženi trud pri oblikovanju knjige ter Znanstveni založbi Filozofske fakultete, Oddelku za geografijo in Javni agenciji za knjigo Republike Slovenije, ki so omogočili izid knjige. Iskrena hvala tudi vsem ostalim, ki ste bili v procesu nastajanja soudeleženi v terminološko-metodoloških razpravah ali prikrajšani za prijetnejše trenutke. Bralcem se toplo priporočam za opozorila o napakah in sugestije o možnih izboljšavah ter želim obilo dobrih idej ob prebiranju.

Avtorica

UVOD

Na začetku 21. stoletja se svet sooča s široko paleto gospodarskih, socialnih in okoljskih problemov. Omenjeni problemi se razlikujejo po svoji zapletenosti in prostorski razporeditvi, kar predstavlja veliko oviro doseganju globalnih ciljev, kakršne sta si zastavila za srednjeročno obdobje (do leta 2015) Milenijska deklaracija, v dolgoročnejsi perspektivi pa paradigma trajnostnega razvoja kot sodoben in bolj uravnotežen pogled na svetovne razvojne dileme.

V najtežjem položaju so dandanes prav države v razvoju, ki jih pestijo na eni strani problemi revščine, lakote, bolezni, pomanjkljive zdravstvene oskrbe in možnosti izobraževanja, izrazite spolne neenakosti, oteženega dostopa do čiste pitne vode in primernih sanitarij, na drugi strani pa izčrpavanje naravnih virov, politična nestabilnost in konflikti ter vrsta vprašanj, povezanih s prebivalstveno politiko. Gospodarsko razvite države se s tovrstnimi problemi srečujejo v bistveno manjši meri, zato v želji po zviševanju splošne blaginje svojega prebivalstva vzporedno s socialno-ekonomskim napredkom v ospredje postavljajo tudi skrb za okolje. Slednja čedalje bolj pridobiva na pomenu zaradi zaostrovanja nekaterih okoljskih problemov globalnih razsežnosti, kot so podnebne spremembe, izgubljanje biotske raznovrstnosti, tanjšanje ozonske plasti, izčrpavanje naravnih virov in podobno.

Zadnja desetletja sta tako svet globalno in regionalno zaznamovala procesa povečevanja socialnih in ekonomskih razlik na eni strani ter stopnjevanja okoljskih problemov na drugi. Reševanje obeh je zaradi različnih interesov in množice udeleženih strani zahtevno, saj terja usklajeno iskanje rešitev na globalni in državni ravni, zlasti še v luči postopnega preobrata k novi, trajnostni razvojni paradigmi. Slednja izpostavlja premišljeno in uravnoteženo gospodarsko, socialno in okoljsko politiko na vseh prostorskih ravneh, kar pa v državah v razvoju poraja številna protislovja. Gospodarsko manj razvite države si namreč za prioriteto postavljajo večinoma kratkoročno znatno bolj pereče probleme socialno-ekonomskega napredka, zlasti ob nenehnem naraščanju njihovega števila prebivalstva. Pri oblikovanju bolj celovitih razvojnih politik z vključevanjem zahtev varstva okolja pa države v razvoju pestita predvsem pomanjkanje finančnih sredstev in šibka usposobljenost institucij. Glede na omenjeno lahko predpostavljamo, da se socialno-ekonomski napredek v državah v razvoju še vedno odvija na račun okoljskega kapitala in zapostavljanja dolgoročnega pomena okolja za človekov obstoj. Istočasno so prebivalci držav v razvoju tudi bistveno bolj ranljivi za številne spremembe, ki jih prinašajo posledice svetovnih ali pa prostorsko bolj omejenih okoljskih problemov. V odgovoru na kopičenje globalnih razvojnih problemov se ne izpostavlja le potreba po nujnosti vsestranske pomoči gospodarsko manj razvitim državam in njihovim prebivalcem, ampak še posebej dejstvo, da se brez njihove aktivne udeležbe in sodelovanja tudi gospodarsko razvite države same niso sposobne uspešno spopasti s posledicami obstoječega razvojnega vzorca.

Opisane predpostavke so temeljno izhodišče pričujočega dela, ki v svojem prvem poglavju prinaša predstavitev metodoloških in teoretičnih izhodišč, v drugem pa opredelitev razvoja kot osrednjega pojma, zlasti še v odnosu do varstva okolja. V nadaljevanju se je

raziskava osredotočila na kvantitativno in kvalitativno proučitev večplastnih povezav med gospodarskimi, družbenimi in okoljskimi vidiki razvoja (v tretjem, četrtem in petem poglavju), ki se v sklepnem delu nadgradi z vrednotenjem splošne uravnoveženosti razvoja (šesto poglavje), oblikovanjem dolgoročnih razvojnih scenarijev in sintezne ocene prihodnjih razvojnih možnosti držav v razvoju (sedmo poglavje).

Države v razvoju so morebiti resda najbolj očitno razpete med težnje po doseganju socialno-ekonomskega napredka na eni strani in želje po ohranjanju kakovostnega okolja na drugi, toda tudi drugi deli sveta se zlahka prepoznajo v njihovih dilemah. Ob novih pogledih na povezanost različnih vidikov razvoja in na možnosti njihovega sinteznega vrednotenja se kot temeljno izpostavlja spoznanje, da so v luči izzivov, ki jih pred nas postavlja imperativ sonaravnega materialnega delovanja kot načina udejanjanja trajnostnega razvoja, tako in tako vse države sveta dejansko še "države v razvoju".

1. TEORETIČNA IN METODOLOŠKA IZHODIŠČA

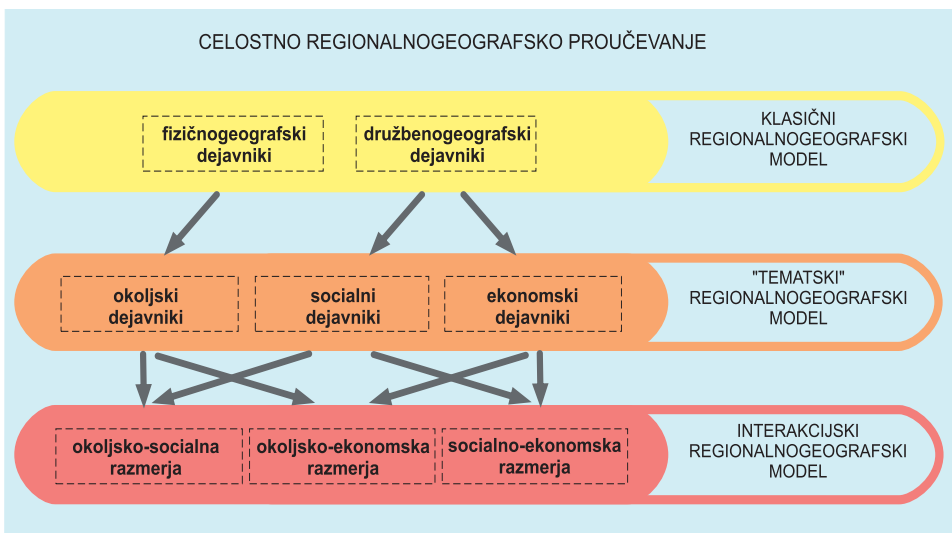
Dosedanji planetarni razvojni vzorec je ob nenehnem povečevanju svetovnega bruto domačega proizvoda, obsega ter kakovosti proizvodnje in hkrati rasti prebivalstva prinašal s seboj tudi probleme vztrajnega poglobljanja socialnih in ekonomskih razlik med gospodarsko razvitimi državami in državami v razvoju ter stopnjevanja okoljskih problemov, ki so začeli sčasoma preseirati lokalne in regionalne okvire ter dobivati globalne razsežnosti in posledice. Pri reševanju teh kompleksnih vprašanj se je ločeno obravnavanje okoljskih, socialnih in ekonomskih vidikov razvoja izkazalo za neuspešno, zato vse bolj stopa v ospredje spoznanje, da je možno protislovja med socialno-ekonomskim napredkom in varstvom okolja reševati le v skupnem ogrodju, kakršnega predstavlja koncept trajnostnega razvoja.

Paradigma trajnostnega razvoja (angl. sustainable development) je rezultat sodobnega razumevanja odnosov med varstvom okolja in socialno-ekonomskim razvojem (Poglavje 2.1.). Predstavlja teoretično in metodološko izhodišče prikazane proučitve in se v praksi odraža kot iskanje možnosti socialno-ekonomskega napredka znotraj obstoječih okoljskih omejitev. Zahteva torej sočasno upoštevanje in tehtanje gospodarskih, socialnih in okoljskih vidikov razvoja. Trajnost kot univerzalni koncept ne terja nekega nespremenljivega stanja, ampak predpostavlja trajen dinamičen sistem, ki se lahko razvija, ne da bi se ob tem samouničeval. Zaradi tega morajo biti številne, nanj delujoče sile, v ravnovesju (Hardi, Barg et al., 1997). Slednje zahteva prilagajanje in uravnoteževanje človekovih dejavnosti z nosilnimi zmogljivostmi okolja, kar poimenujemo s pojmom sonaravnosti kot praktičnim udejanjanjem načel trajnostnega razvoja (Plut, 2002; Plut, 2005) oziroma načinom njegovega doseganja (Petek, 2001). Poudarek je torej na naravi in okolju prilagojenem delovanju družbe (Plut, 2006).

V skladu z opisanimi izhodišči mora biti tudi raziskovanje okoljevarstvenih in socialno-ekonomskih teženj v državah v razvoju zasnovano na proučitvi posameznih ekonomskih, socialnih in okoljskih vidikov razvoja ter njihovih vzročno-posledičnih povezav. Slednje omogoča ne le podrobno analizo držav v razvoju, ampak tudi opredeljevanje njihovih prihodnjih razvojnih možnosti, zlasti še v obliki prepoznavanja skupin držav s podobnimi razvojnimi problemi. Za doseganje tega temeljnega namena je bil razvit poseben interakcijski regionalnogeografski model (Slika 1), ki predstavlja nadgradnjo tako imenovanega tematskega modela (angl. theme model) Združenih narodov, osnovanega na proučevanju treh temeljnih razvojnih področij: ekonomskega, socialnega in okoljskega (Hardi, Barg et al., 1997; Indicators ..., 2001). Model nudi oporo pri izbiranju in organiziranju posameznih tematik (vsebin) znotraj izbranega teoretičnega ogrodja, kar predstavlja tudi izhodišče za opredeljevanje kazalcev po tako razvrščenih vsebinah. Medtem ko takšen "tematski" regionalnogeografski model odlikujejo zlasti preglednost, razumljivost ter logična organiziranost tematik na okoljske, ekonomske in socialne, je njegova slabost v odsotnosti iskanja povezav med posameznimi tematskimi sklopi. Omenjeno slabost odpravlja interakcijski regionalnogeografski model, saj dodatno vključuje povezave med ekonomskimi,

socialnimi in okoljskimi vidiki razvoja. Zaradi prilagojenosti raziskovanja ciljem trajnostne paradigme bi ga lahko poimenovali tudi interakcijski trajnostno-sonaravni regionalnogeografski model. Obravnava posameznih vsebin, tudi preko analize izbranih razvojnih kazalcev, omogoča v okviru izbranega modela sistemsko in sistematično raziskovanje, ki se neposredno navezuje tudi na izvirne teoretične osnove koncepta trajnosti. Slednji namreč izpostavlja večgeneracijski pogled na udejanjanje treh nosilnih stebrov trajnostnega razvoja: ekonomskega, socialnega in okoljskega. Ob tem je zelo pomembno celovito proučevanje, ki odkriva večsmerne vzročno-posledične zveze med ekonomskimi, družbenimi in okoljskimi vidiki razvoja. Takšno proučevanje pa seveda ne temelji zgolj na številčnih podatkih in nekakšnih dokončnih matematičnih modelih, ampak vsebuje tudi številne neznanke. Posledično ne moremo ponuditi zgolj ene in edine pravilne rešitve problemov (Söderbaum, 2000), pač pa razpolagamo le s fragmentarnim znanjem, ki omogoča pojasnjevanje določenih povezav in iskanje najbolj optimalne med več možnimi rešitvami problemov.

Slika 1: Celostno regionalnogeografsko proučevanje: od klasičnega do interakcijskega regionalnogeografskega modela

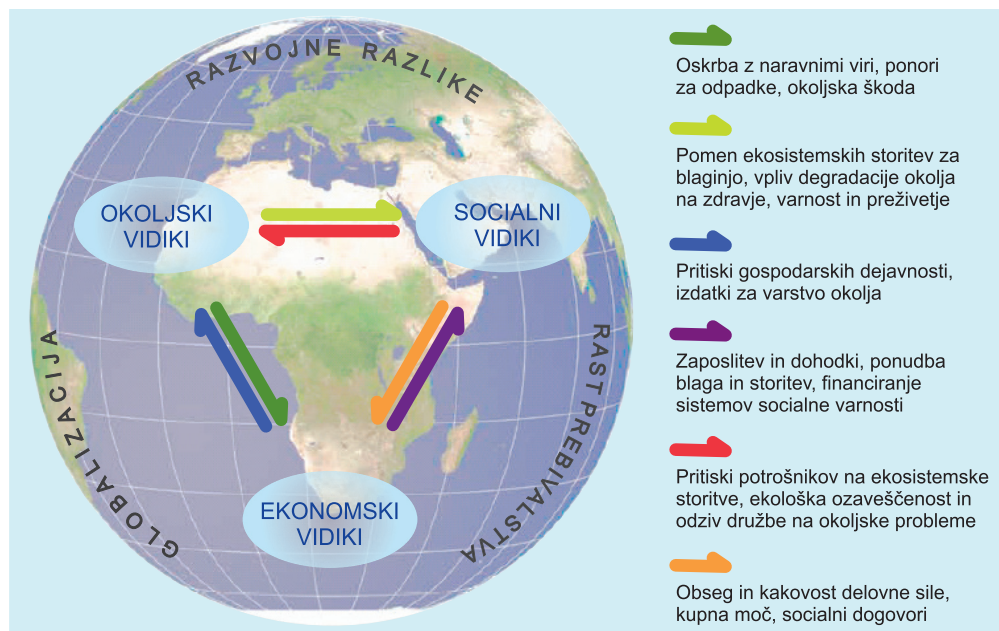

Zasnova in kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Na podlagi modela interakcij zasnovana analiza deli vsebine na okoljske, socialne in ekonomske. Pri tem je glavni poudarek na podrobnejši teoretični in empirični opredelitvi kompleksnih povezav med navedenimi tremi skupinami vidikov razvoja, kakor tudi med posameznimi dejavniki razvoja znotraj določene skupine (Slika 2). Poglobljena kvantitativna analiza omogoča tudi proučevanje razvojnih razlik v državah v razvoju, še posebej v primerjavi z gospodarsko razvitimi državami, ter identifikacijo skupin držav s podobnim spletom socialno-ekonomskih in okoljskih razvojnih problemov. Proučevanje razvojnih povezav in razlik je umeščeno tudi v kontekst sodobnih procesov globalizacije na eni strani in prebivalstvene rasti na drugi. Oboje postavlja pred države v razvoju še posebno

velike ovire pri doseganju čimbolj uravnoteženega razvoja oziroma ohranjanja kakovosti okolja ob zadovoljevanju teženj po zviševanju kakovosti življenja.

Slika 2: Model interakcij med ekonomskimi, socialnimi in okoljskimi vidiki razvoja

Vir slike sveta: One Planet..., 2005, str. 91.

Zasnova in kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

V skladu s splošnim prepričanjem, da naj bi geografi proučevali predvsem tiste zakonitosti, ki na nekem konkretnem prostoru povezujejo najrazličnejše pojave med seboj v kompleksno, stvarno podobo zemeljskega površja, se lahko geografija kot kompleksna ali sintetična veda zelo učinkovito vključuje v celostno proučevanje udejanjanja trajnostnega razvoja, pri čemer podrobnejše proučevanje posameznih družbenih ali naravnih pojavov prepušča vedam, ki so za to specializirane. Slovenske geografske raziskave so se doslej ukvarjale zlasti s posameznimi globalnimi razvojnimi vprašanji, pričujoče delo pa skuša zapolniti vrzel še na področju kompleksne proučitve v okviru načel trajnostnega razvoja, ki vnaša tudi v geografsko stroko nove poglede in spoznanja, v našem primeru pa predvsem ugotovitve s področja varstva okolja in njihovega soočanja s spletom ostalih razvojnih vprašanj v državah v razvoju.

Izhajajoč iz paradigme trajnostnega razvoja in uporabe modela interakcij, v nadaljevanju predstavljena raziskava kombinira induktivno-ideografsko metodo, kjer si delovne faze sledijo v zaporedju: indukcija – analiza – sinteza – dedukcija, in nomotetično metodo, pri kateri soočamo teoretska spoznanja z geografsko stvarnostjo. Poglavitne teoretične ugotovitve izvirajo iz obsežne domače in tuje literature, njihova veljavnost pa se preverja na podlagi kvantitativne obdelave zbranih podatkov. Knjiga je zasnovana na treh glavnih

sklopih proučevanih vsebin in razmerij držav v razvoju: gospodarsko-socialnem (Poglavje 3), gospodarsko-okoljskem (Poglavje 4) in socialno-okoljskem (Poglavje 5), znotraj katerih so v središču kvantitativne in kvalitativne obravnave vseh temeljnih vsebin. Zaradi še vedno velikega pomena prebivalstvene rasti v državah v razvoju je posebej izpostavljen tudi njen vpliv na posamezne vidike razvoja (Poglavji 3.3. in 5.1.). V primeru vključevanja demogeografskih vprašanj in tudi zelo široko pojmovanega koncepta človekovega razvoja s terminom družbeni razvoj v besedilu nadomeščamo običajno ožje pojmovan socialni razvoj, čeprav gre v angleški inačici (social development) in praviloma tudi v slovenskih pojmovanjih za sinonima, analogna ekonomskemu in gospodarskemu razvoju (economic development), ki pa se v tem delu dejansko uporabljata kot sopomenki.

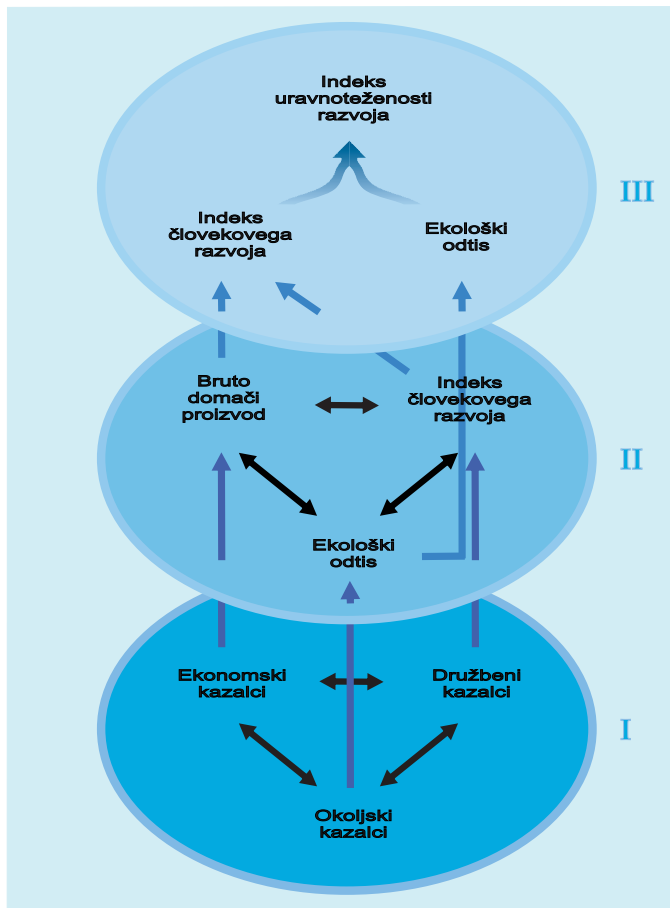
Kvantitativna proučitev je zasnovana na mednarodno uveljavljenih razvojnih kazalcih, ki omogočajo natančnejšo oceno blaginje socialnih, ekonomskih in okoljskih podsistemov in sočasno zadostijo priporočljivim merilom, kot so relevantnost za politiko in odločanje, enostavnost izračuna, razumljivost vsebine, nedvoumnost glede želene smeri gibanja vrednosti, primerljivost izračunov na različnih prostorskih ravneh, občutljivost kazalca na spremembe v času in prostoru, dostopnost kakovostnih podatkov za čim daljše časovne nize, stroškovna sprejemljivost in podobno (Hardi, Barg et al., 1997; Meadows, 1998; Bossel, 1999; Franke, 1999; Indikatorji trajnostnega ..., 1999; Seljak, 2000; Morse, 2004; Vintar Mally, 2006). Ob zavedanju, da so uporabljeni kazalci vedno le slabši ali boljši približek tistim, ki bi na najvišji analitično-teoretični ravni dejansko najbolj vsestransko predstavljali določene razvojne vidike, spremlja uporabo vsakega kazalca tudi kritični pretres njegovega vsebinskega dometa, prednosti in pomanjkljivosti njegove uporabe, kakor tudi kakovosti vhodnih podatkov.

Medtem ko se proučitev na prvi stopnji odvija s pomočjo številnih posameznih ekonomskih, družbenih in okoljskih kazalcev (Slika 3), se model interakcij na drugi stopnji nadgradi z uporabo reprezentativnih sinteznih kazalcev za vsako od treh osnovnih razvojnih področij in ugotavljanjem medsebojnih (statističnih) povezav. Tretja stopnja modela se izteče v agregiranje oziroma nadgradnjo izbranih sinteznih kazalcev (Poglavje 6.2.). Na drugi stopnji modela se z namenom proučevanja stanja, trendov in povezav kot reprezentativni kazalci uporabljajo:

- za gospodarsko področje: bruto domači proizvod na prebivalca po pariteti kupne moči kot celovit pokazatelj ustvarjenega dohodka na določenem območju in s tem posredno materialnega standarda prebivalstva (Morse, 2004; Seljak, 2001) (Za prednosti in pomanjkljivosti kazalca glej Poglavje 3.1.);
- za širše pojmovano socialno oziroma družbeno področje: indeks človekovega razvoja kot sintezni indeks, agregiran iz delnih indeksov za tri glavne razsežnosti človekovega razvoja: dostop do virov za dostojno življenje, ustrezna izobrazba in dolgo ter zdravo življenje. V končni izračun so tako vključeni kazalci: bruto domači proizvod na prebivalca (za dostop do virov), stopnja pismenosti odraslega prebivalstva, kombinirana stopnja vpisa na različne ravni izobraževanja (za izobrazbo) in pričakovana dolžina življenja ob rojstvu (za dolgo in zdravo življenje) (Human ..., 2003; Human ..., 2005) (Za metodologijo izračuna glej Poglavje 6.2.);

- za okoljsko področje: ekološki odtis na prebivalca kot sintezni izračun pritiskov človekove družbe na okolje. Izračun ekološkega odtisa je podan v obsegu površin (t.i. globalni hektari), ki so potrebne za proizvodnjo porabljenih virov in asimilacijo nastalih emisij prebivalstva določenega območja (Global ..., 2002; Hawken, Lovins, Lovins, 2004; Living ..., 2004) (glej Poglavlje 4.2.).

Slika 3: Metodološka zasnova – interakcijski regionalnogeografski model za proučevanje držav v razvoju

Zasnova in kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Medtem ko je bruto domači proizvod na prebivalca kljub nekaterim pomanjkljivostim že desetletja najbolj široko uporabljen in uveljavljen sintezni ekonomski kazalec, sta se koncepta človekovega razvoja in ekološkega odtisa uveljavila šele konec 20. stoletja. Človekov razvoj je zasnovan nekoliko širše od običajnega pojmovanja socialnega razvoja, saj v izračune vključuje tudi dosežen materialni standard prebivalstva. Ker ima bruto domači proizvod na prebivalca tretjino vpliva na višino indeksa človekovega razvoja, inter-

akcijski model na tretji stopnji namenoma izključuje omenjeno prekrivanje socialnega in ekonomskega polja oziroma natančneje – podvajanje teže bruto domačega proizvoda v sinteznem vrednotenju socialno-ekonomskega in okoljskega razvoja. Posledično je bruto domači proizvod vključen v zaključno agregiranje kazalcev in tipologijo držav v razvoju le preko indeksa človekovega razvoja. Na najvišji stopnji modela se ne proučuje le možnosti razvoja alternativnih razvojnih kazalcev, temveč se teoretična in empirična dognanja iztečejo v tipologiji držav v razvoju (Poglavje 7.2.) kot temelja za ugotavljanje njihovih dolgoročnih socialno-ekonomskih razvojnih možnosti v okviru ugotovljenih nosilnih zmogljivosti okolja.

Poleg vsebinske razjasnitve kompleksnosti razvojnih vidikov se s pomočjo uporabljenih metod in tehnik skuša doseči tudi metodološki napredek na področju proučevanja socialno-ekonomskih in okoljskih razvojnih vidikov v skupnem teoretično-metodološkem ogrodju. Metodološki napredek se kaže v nadgradnji sicer že široko uveljavljene uporabe individualnih razvojnih kazalcev z razvijanjem novih načinov statistične obdelave, iskanja korelacij in oblikovanja ter preverjanja uporabnosti agregatnih kazalcev, ki bi služili politikam usmerjanja razvoja v okolju bolj prijazne vzorce zagotavljanja kakovostnega življenja ne le prebivalcem držav v razvoju, ampak celotnega planeta.

2. POJEM RAZVOJA IN NJEGOVE RAZSEŽNOSTI

Pred obravnavo posameznih vidikov razvoja in razmerij med njimi je potrebno na kratko osvetliti genezo razumevanja razvoja in oblikovanja sodobnih razvojnih paradigem, ki je odločilno zaznamovalo razvojne procese v državah v razvoju v preteklosti in sedanjosti. Poseben poudarek velja etičnim vidikom sodobnih konceptov razvoja, zlasti še pravici do razvoja kot temeljni človekovi pravici ter pojmovanju razvoja kot svobode, in, nenazadnje, tudi opredelitvi prostorskega okvira proučevanja – tako imenovanih držav v razvoju.

2.1. OBLIKOVANJE SODOBNEGA RAZUMEVANJA ODNOSOV MED VARSTVOM OKOLJA IN RAZVOJEM

Čeprav je bilo okolje za človekovo življenje od vsega začetka odločilnega pomena, je vrednotenje odnosov med varstvom okolja in vsesplošnim razvojem človekove družbe sorazmerno mlad pojav, ki se postopoma krepi in pridobiva na veljavi šele od konca druge svetovne vojne dalje. Kljub temu pa dandanes vsestransko razširjena raba pojma "razvoj" po vsebini pogosto še vedno ne vključuje okoljskih vidikov, ampak le socialno-ekonomski napredek. Pred osvetlitvijo geneze pojmovanja razvoja je zato nujno razjasniti še pomenske razlike med razvojem, napredkom in rastjo, saj se mnogokrat napačno uporabljajo kot sinonimi.

Razvoj je mnogo širši pojem od rasti, ki se nanaša zlasti na kvantitativno povečanje določenih fizičnih dimenzij, medtem ko razvoj zaobjame tako kvalitativne kot tudi kvantitativ-

ne značilnosti (Hodge, Hardi, 1997, str. 9). V nasprotju s tem pogosto naletimo na primer razumevanja razvoja prebivalstva zgolj kot spreminjanja števila prebivalcev (glej npr. Geografija, 2001; Geografski terminološki slovar, 2005) ali pa se gospodarski razvoj enači z gospodarsko rastjo. Pri uporabljanju termina "razvoj" imamo največkrat v mislih le zelene spremembe v pozitivni smeri, pozabljamo pa na možnost obratnega scenarija. Govoreč o razvoju, običajno mislimo pravzaprav na napredek, torej prehod z nižje stopnje kakovosti na višjo. M. M. Klemenčič (1997, str. 16) ugotavlja, da poteka neprestano spreminjanje zemeljskega površja po približno enakem scenariju, ki je zmes linearnega in krožnega razvoja, v obliki odprtih krogov oziroma spirale. Z linearnim razvojem si predstavljamo napredek (spreminjanje v višje, bolj zapletene oblike), s krožnim razvojem pa stalni tok kroženja materije.

Po drugi svetovni vojni je bil razvoj praktično sinonim za gospodarski razvoj oziroma je bilo zanimanje osredotočeno v glavnem na gospodarsko rast, opredeljeno kot rast bruto domačega proizvoda (BDP). Povojna leta so bila namreč zaznamovana s prepričanjem, da so vsi svetovni problemi povezani s premajhno proizvodnjo, zato naj bi njeno povečanje prineslo tudi ustrezne rešitve. Če je bila usmeritev na gospodarsko rast oziroma rast BDP sprva še mišljena kot sredstvo za doseganje višje kakovosti življenja, pa se je pozneje vse bolj sprevrčala v glavni cilj. Gospodarska rast prinaša zlasti količinske spremembe in je tesno povezana z njej nadrejenim gospodarskim razvojem, za katerega je ključnega pomena, da gospodarstvo raste, vendar pa so ob tem pomembne še druge kakovostne spremembe v gospodarstvu (Seljak, 2000; Seljak, 2001), ki so tesno povezane s tehnološkim in družbenim napredkom. V skladu z omenjenimi nazori se je v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja dajalo prednost velikim investicijam v fizični kapital in infrastrukturo kot instrumenta gospodarske rasti in odpravljanja revščine (Duraiappah, 2000), zlasti še v državah v razvoju, ki so se v tem obdobju večinoma šele začele osamosvajati izpod kolonialne nadoblasti.

Šestdeseta leta 20. stoletja so prinesla že nekoliko širše razumevanje razvoja in kompleksnih povezav med gospodarstvom in drugimi družbenimi procesi. V socialno-ekonomskih razpravah so se gospodarski rasti pridružila vprašanja zdravstva, šolstva, stanovanjskih razmer ter drugih dobrin in storitev, ki so se v kasnejših letih nadgradila v pojem države blaginje (Morris, 1998). Toda pričakovanja o vzporednem napredku na gospodarskem in socialnem področju se niso izpolnila, saj gospodarstvo ustvarjene vrednosti ni samodejno prelivalo v prid zadovoljevanja negospodarskih potreb. Lastniki kapitala namreč skrbijo le za ohranjanje gospodarskih pogojev za rast dodane vrednosti. Država blaginje je povezavo med gospodarskim in socialnim razvojem morala zagotavljati mimo trga, z alokacijskim odločanjem v okviru socialnega partnerstva med vlado, delodajalci in delojemalci, medtem ko se je okolje še naprej prepuščalo ekonomski stihiji (Radej, 2001, str. 8). Kljub temu se je konec šestdesetih let v zahodnih industrijskih državah močno povečalo zanimanje za problematiko onesnaževanja okolja in izkoriščanja naravnih virov. Celo v ekonomskih krogih se je pojavila vrsta avtorjev, ki so obravnavali posledice in slabosti prevladujočega tržnega ekonomskega sistema (Robertson, 1999). Na drugi strani pa se je nemoteno nadaljevala degradacija okolja v komunističnih državah, medtem ko

so v državah v razvoju okoljski problemi veljali za zahodni luksuz v slogu izjave indijske premierke Indire Ghandi: Revščina je najhujša oblika onesnaženja (Global ..., 2002, str. 2).

O vključevanju okoljskih vidikov v pojem razvoja lahko govorimo šele od sedemdesetih let 20. stoletja dalje. V tem času so nenehno povečevanje števila prebivalstva in obsega ter kakovosti proizvodnje spremljali tudi problemi povečevanja razlik med gospodarsko razvitimi državami in državami v razvoju, povečevanja socialnih in regionalnih razlik znotraj posameznih držav ter naraščanje okoljskih problemov, ki so začeli preseirati lokalne in regionalne okvire ter zbujati pozornost ob naraščajoči zavesti o omejenosti naravnih virov (Vintar, 2003). Zanimanje so pritegovali predvsem problemi onesnaževanja voda in zraka, degradacije prsti, dezertifikacije, divjih živali in podobno, za nastanek katerih se je v razvitih zahodnih državah izoblikovalo dvoje razlag. Prva je krivila pohlep in gospodarsko rast, druga pa prebivalstveno rast. Oboje je izpostavila tudi odmevna študija iz leta 1972 "Meje rasti" (The Limits to Growth), ki je poudarila omejenost naravnih virov kot poglavne omejitve razvoju (Global ..., 2002, str. 3). Leto 1972 je odločilno zaznamovala prva konferenca Združenih narodov o okolju v Stockholmu, s katero se je skrb za okolje prenesla tudi na mednarodno raven. Konferenca je pomenila začetek zakonodajnega in institucionalnega urejanja varstva okolja, z deklaracijo pa je opredelila temeljna okoljska etična in naravovarstvena načela (Trajnostni ..., 2002, str. 1). Po njeni zaslugi je bil ustanovljen tudi Program Združenih narodov za okolje (UNEP – United Nations Environment Programme), ki je do danes ohranil vlogo pomembne mednarodne agencije, zaslužne za organizacijo številnih mednarodnih srečanj in sprejem nekaterih mednarodnih sporazumov (Towards ..., 2001, str. 7). Medtem ko je pred stockholmsko konferenco imela ministrstvo za okolje le deseterica držav, je s takšnim ministrstvom ali ustrezno vladno službo do leta 1982 razpolagalo že 110 držav, močno pa je narasel tudi obseg sprejete okoljske zakonodaje. Med mednarodnimi okoljskimi sporazumi iz sedemdesetih let 20. stoletja velja izpostaviti predvsem Ramsarsko konvencijo, Washingtonsko konvencijo o trgovini z ogroženimi vrstami (CITES) in Konvencijo o svetovni dediščini, na teoretičnem področju pa začetek razmišljanj o morebitnih podnebnih spremembah kot posledici emisij toplogrednih plinov in o pravičnem razvoju, ki bi uravnaval zadovoljevanje tako potreb revne svetovne večine kot bogate manjšine (Global ..., 2002).

V osemdesetih letih 20. stoletja so se takšna razmišljanja postopoma nadgrajevala v koncept trajnostnega razvoja, ki naj bi presegel sektorsko obravnavo varstva okolja in okoljski razmislek enakovredno vključil v vse razvojne politike. V gospodarsko razvitih državah so v praksi vprašanja rabe virov zasenčila vprašanja onesnaževanja okolja, kar je usmerilo politične prioritete k čiščenju "na koncu pipe" namesto zniževanja vnosov v gospodarstvo (Hille, 1998, str. 7). Svetovna dogajanja so omenjeno desetletje zaznamovala z množico velikih vprašanj: z gospodarsko stagnacijo velikega števila držav v razvoju, s hudimi sušami in lakoto v Podsaharski Afriki, z zadolženostjo latinskoameriških držav, s konflikti in demografsko eksplozijo, s poročanji o pojavu ozonske luknje, pospešenem izginjanju vrst in nesrečami v Bhopalu in Černobilu. V državah v razvoju je zato govora o "izgubljenem desetletju" (Global ..., 2002), ki je na gospodarskem področju utrdilo doktrino

prostega trga z liberalizacijo, privatizacijo in zanašanjem na nevidno roko trga (Duraiappah, 2000), ter skupaj z informacijsko revolucijo postavilo temelje globalizacije.

Ekonomске, socialne in okoljske probleme v gospodarsko bolj in manj razvitih delih sveta je na teoretični ravni pričel na skupni imenovalac združevati koncept trajnostnega razvoja. Vidnejši tovrstni poskus predstavlja leta 1980 objavljena Strategija ohranitve sveta (World Conservation Strategy), kjer je IUCN (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources) poudarjal medsebojno odvisnost ohranjanja naravnih virov in razvoja (Skoberne, 2001, str. 110), s čimer so prepoznali povezanost med okoljem, družbenimi vprašanji in gospodarskimi dejavnostmi (Hardi, Barg et al., 1997, str. 2). Enakovrednost ekonomskih, socialnih in okoljskih vidikov razvoja je poudarjala tudi leta 1983 ustanovljena Svetovna komisija za okolje in razvoj (WCED – World Commission on Environment and Development) v leta 1987 objavljenem poročilu "Naša skupna prihodnost" (Our Common Future). Poročilo je koncept trajnostnega razvoja navezalo tudi na prihodnje generacije (Hardi, Barg et al., 1997, str. 2) in poleg vprašanja znotrajgeneracijske izpostavilo še vidik medgeneracijske pravičnosti. Ob tem naj bi se globalni okoljski problemi pojavljali kot rezultat tako revščine na Jugu kot pretirane potrošnje na Severu, s čimer pa naj bi se bilo mogoče spopasti le z mednarodnim sodelovanjem (Keating, 1995; Towards ..., 2001).

Za trajnostni razvoj kot okoljsko zdrav gospodarski razvoj je Svetovna komisija za okolje in razvoj terjala, da "zadovoljuje potrebe sedanjih generacij, ne da bi s tem ogrozil možnosti prihodnjih generacij za zadovoljevanje njihovih potreb". Pri tem so bile posebej izpostavljene na eni strani potrebe, zlasti revnih, na drugi strani pa omejitve, ki jih stanje tehnologije in družbene organizacije postavljata zmožnosti okolja za zadovoljevanje sedanjih in prihodnjih potreb (Towards ..., 2001, str. 8). Tako oblikovana nova razvojna paradigma je pozivala k strategijam za integracijo okolja in razvoja. Medtem ko se je konec osemdesetih let 20. stoletja v industrijskih podjetjih gospodarsko razvitih držav uveljavil princip ekološke učinkovitosti kot sredstvo zmanjševanja okoljskih vplivov ob sočasnem večanju profita, je za države v razvoju obstajala bojazen, da bodo postale zatočišče umazane industrije. Iz podobnih vzgibov je nastala tudi Baselska konvencija, ki je uvedla nadzor nad meddržavnim prenosom nevarnih odpadkov. Doslej najuspešnejši model sodelovanja med Severom in Jugom pri reševanju svetovnih okoljskih problemov pa je ponudil Montrealski protokol o substancah, ki škodljivo delujejo na ozonski plašč (1987), katerega uspeh temelji na posebnem denarnem fondu za spodbujanje sodelovanja držav v razvoju (Global ..., 2002).

Devetdeseta leta 20. stoletja so se začela zelo optimistično, ko je bila z namenom sprejetja konkretnjših dogovorov o uveljavljanju paradigme trajnostnega razvoja leta 1992 v Rio de Janeiru organizirana Konferenca Združenih narodov o okolju in razvoju. Na največjem svetovnem okoljskem srečanju so sprejeli vrsto pomembnih dokumentov, med njimi Deklaracijo o okolju in razvoju, Agendo 21, načelno izjavo o gozdovih, okvirno konvencijo o podnebnih spremembah in konvencijo o biološki raznovrstnosti (Agenda 21, 1992; Keating, 1995, str. 7; Towards ..., 2001, str. 10). Oblikovanje dokumentov so sprem-

ljala pogajanja med gospodarsko razvitimi državami in državami v razvoju. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev in šibke usposobljenosti institucij so se države v razvoju upirale sprejemanju politik razvitih držav in izpostavljale vprašanje enakih možnosti ter pravico vseh prebivalcev do enake stopnje blaginje. Konsenz je zato obsegal dogovor, da imajo vsi ljudje pravico do blaginje in gospodarskega razvoja, ki pa mora vključevati tudi skrb za okolje in socialno pravičnost (Trajnostni ..., 2002). Leta 1992 je Generalna skupščina ZN ustanovila posebno Komisijo za trajnostni razvoj (CSD – Commission on Sustainable Development), ki bdi nad izvajanjem sklepov konference ter spodbuja mednarodno sodelovanje in odločanje (Skoberne, 2001; Towards ..., 2001). Tako komisija kot kasnejša mednarodna srečanja ugotavljajo, da je izpolnjevanje sprejetih obvez na konferenci v Riu (pre)počasno in odmika reševanje problemov za nedoločen čas v prihodnost, medtem pa se številni problemi le še poglabljajo.

Prejšnje desetletje pa je kljub vsemu prineslo vrsto spodbudnih premikov. Močno se je na primer okrepilo število in intenzivnost delovanja nevladnih organizacij, zlasti v državah v razvoju. Na socialno-ekonomskem področju se je trdno zasedel koncept človekovega razvoja in se nesporno uveljavil kot eden glavnih stebrov trajnostnega razvoja. Na okoljskem področju je bila vzpodbudna ustanovitev Sklada za svetovno okolje (GEF – Global Environment Facility), finančnega mehanizma za projekte in programe globalnega varstva okolja, ki ga skupaj izvajajo UNEP, UNDP in Svetovna banka (Skoberne, 2001, str. 29). Dotacije in posojila z nizko obrestno mero so namenjena zlasti državam v razvoju in tranzicijskim državam. Slednje so zaradi gospodarske recesije v devetdesetih letih močno zmanjšale pritiske na okolje, vendar pa novejši razvojni trendi kažejo, da je bilo zmanjšanje večinoma le začasnega značaja. Po konferenci v Riu je več kot 150 držav ustanovilo ustrezne institucije ali organe v podporo izvajanja trajnostnega razvoja in oblikovanja ustreznih strategij (Global ..., 2002, str. 16). V močnem porastu je tudi število organizacij in podjetij, ki pridobivajo razne certifikate (ISO, EMAS), izvajanje projektov pa je podprto s presojami vplivov na okolje. Močno je naraslo tudi število okoljskih sporazumov, ki pa so večinoma bilateralni in regionalni, le manjšina jih je dejansko globalnih (French, 2000a).

Začetek 21. stoletja sta zaznamovali dve pomembni konferenci Združenih narodov. Prva se je leta 2000 odvijala v New Yorku in je z oblikovanjem Milenijske deklaracije (United Nations Millennium Declaration), ki jo je sprejelo vseh 189 takratnih članic Združenih narodov (Road map ..., 2001), napovedala boj proti revščini, lakoti, boleznim, nepismenosti, diskriminaciji žensk in degradaciji okolja. Na podlagi deklaracije so bili oblikovani tako imenovani Milenijski razvojni cilji oziroma razvojni cilji novega tisočletja (Millennium Development Goals) z osmimi glavnimi cilji in skupno 18 podcilji ter 48 kazalci, s katerimi naj bi se spremljalo uresničevanje zavez. Pomemben napredek omenjenih naporov je razumevanje pomena okolja kot neločljivega sestavnega dela ostalih razvojnih vprašanj. Zavezanost k uresničevanju razvojnih ciljev Milenijske deklaracije je izrazil tudi izvedbeni načrt (Plan of implementation), glavni dosežek svetovnega vrha o trajnostnem razvoju leta 2002 v Johannesburgu. Omenjeno srečanje pa kljub potrditvi zavez iz Ria in ostalih konferenc ni izpolnilo velikih pričakovanj, saj je sprejeti načrt bolj spisek zaželenih ukrepov

kot pa temelj nadaljnjim časovno, finančno in institucionalno opredeljenim akcijam. Kot soodvisni in medsebojno podpirajoči se stebri so izpostavljene tri sestavine trajnostnega razvoja: gospodarski razvoj, družbeni razvoj in varovanje okolja, pri čemer so kot krovni cilji in bistveni predpogoji trajnostnega razvoja opredeljeni: boj proti revščini, spreminjanje netrajnostnih vzorcev proizvodnje in potrošnje ter varovanje in upravljanje z naravnimi viri kot osnovo gospodarskega in družbenega razvoja. Načrt poudarja tudi ključni pomen sodelovanja med razvitimi državami in državami v razvoju v vse bolj globalizirajočem se svetu. Zadnja leta pa so ob spoznanjih o stranskih učinkih globalizacije prinesla tudi dokaze o antropogeno pogojenih podnebnih spremembah, diskusije o uporabi gensko spremenjenih organizmov, o nevarnostih širjenja mikroorganizmov, tujerodnih vrst in obstojnih organskih onesnaževalcev.

Iz pričujočega kronološkega pregleda širjenja razumevanja razvoja je razvidno, kako počasno in postopno je bilo vključevanje okoljskih vidikov, ki ga je sočasno spremljala tudi zamenjava paradigem. Uveljavljanje paradigme trajnostnega razvoja (angl. sustainable development) pa ni le postavilo okoljske razsežnosti razvoja ob bok družbeni in gospodarski, ampak prinaša s seboj tudi nove poglede na razvoj človekove družbe, nove razlage pojavov in procesov ter spremembo vrednostnih sistemov. Zelo široko in dolgoročno zastavljen koncept se uveljavlja kot ključni element politik na vseh ravneh (lokalni, regionalni, državni, globalni) ter poudarja enakovredno in sočasno obravnavo družbene, gospodarske in okoljske razsežnosti razvoja. Z drugimi besedami lahko takšen razvojni koncept opišemo tudi kot iskanje možnosti socialno-ekonomskega razvoja znotraj obstoječih okoljskih omejitev (Vintar Mally, 2003, str. 14), kot so prostor, naravni viri in samočistilne zmogljivosti. Medtem ko se trajnostnost pojmuje kot univerzalno načelo, se je v slovenski literaturi za njegovo praktično udejanjanje v okviru različnih materialnih dejavnosti uveljavil pojem sonaravnosti (Plut, 2002; Plut, 2005).

V osrčju sodobnega razumevanja razvoja je doseganje ustrezne ravni kakovosti življenja za vse prebivalce planeta, kar ob materialni blaginji vključuje še zagotavljanje izobraževanja, zdravstvene oskrbe, socialne varnosti, zaposlitve, kakovostnega okolja itd. Obseg navedenih zahtev predstavlja trd oreh za države v razvoju, kjer so okoljski problemi primerjalno manj očitni in se jih zato hitreje spregleda. Novejša dognanja so relativizirala predvsem nekdanje zaupanje v gospodarsko rast, ki sicer povečuje možnost izboljšanja človekovega razvoja ali okolju prijaznejšega razvoja, vendar tega nikakor ne zagotavlja samodejno. Prav nasprotno – gospodarski razvoj se pogosto dosega ravno na račun degradacije okolja, povečevanja neenakosti v družbi in zmanjševanja blaginje prebivalstva. Povezave med okoljskimi, gospodarskimi in socialnimi vidiki razvoja so večplastne in zapletene, zato igrajo pri zagotavljanju ravnotežja med posameznimi vidiki razvoja v okviru trajnostnega razvojnega vzorca ključno vlogo institucije in dobro upravljanje. Šibkost obojega je ob pomanjkanju finančnih sredstev za države v razvoju ena glavnih razvojnih preprek. Pri odpravljanju navzkrižij interesov med varovanjem okolja in socialno-ekonomskim napredkom so izjemnega pomena etični vidiki oziroma vrednostni sistem družbe kot glavni kažipot odločitvam tako v državah v razvoju kot v ostalih delih sveta.

Zadnja tri desetletja so posledice nesonaravnega gospodarjenja, degradacije okolja in revščine svet pripeljale do spoznanja, da sta okolje in razvoj globalni, kolektivni vprašanji, ki ju ni mogoče rešiti s posamičnimi in kratkotrajnimi akcijami. Prihodnje razvojne politike bodo zaradi pomembnosti povezav med okoljem, gospodarstvom in družbo morale doseči konsenz med različnimi interesi razvitih držav in držav v razvoju, predvsem pa doseči prenos težišča s kvantitativnih na kvalitativne prvine razvoja v okviru trajnostne razvojne paradigme. Vpričo močnih mednarodnih organizacij, ki podpirajo zlasti interese (socialno-) ekonomskega razvoja pa se vse bolj izpostavlja tudi potreba po močni svetovni okoljski organizaciji, ki bi bila njihov enakovreden sogovornik, ko gre za zaščito okoljevarstvenih interesov, zlasti še v državah v razvoju.

2.2. ETIČNA IZHODIŠČA RAZVOJA

Ob okoljskih, gospodarskih, družbenokulturnih ter upravljavskih vidikih predstavlja vrednostni sistem oziroma etika tisti temelj razvoja, ki usmerja odločitve v zeleno smer. Široka razprava o vplivu vrednostnih sistemov na splošni razvoj je na tem mestu omejena le na dva poglobljena vidika, ki sta pomembna za sodobno opredeljevanje razvoja in doseganje ciljev trajnostnega razvoja oziroma razvojnih ciljev novega tisočletja. Prvi omenjeni vidik izpostavlja pravico do razvoja kot temeljno človekovo pravico, drugi pa se loteva razlage razvoja kot svobode.

Razlaga pravice do razvoja kot temeljne človekove pravice izhaja že iz Splošne deklaracije človekovih pravic (1948), kjer se več členov nanaša na različne pravice, zagotavljajoč posamezniku svoboden razvoj osebnosti in vrsto pomembnih izbir. Pravica do razvoja je vpletena v številne člene deklaracije in se v ožjem smislu nanaša zlasti na naslednja določila:

- posameznikova pravica do socialne varnosti in uživanja ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic, ki so nepogrešljive za njegovo dostojanstvo in svoboden razvoj osebnosti (22. člen);
- posameznikova pravica do dela, proste izbire zaposlitve, ustreznega plačila in delovnih pogojev, sindikalnih pravic in varstva pred brezposelnostjo (23. in 24. člen);
- pravica do takšne življenjske ravni, ki zagotavlja posamezniku in njegovi družini zdravje in blaginjo, vključno s hrano, obleko, stanovanjem, zdravniško oskrbo in potrebnimi socialnimi storitvami (varstvo v primeru brezposelnosti, bolezni, delovne nezmožnosti ipd.) (25. člen);
- posameznikova pravica do izobraževanja, ki naj bi bilo na začetni stopnji obvezno in brezplačno, na višjih pa splošno dostopno (26. člen).

Pri naštetih gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah posebej izstopa odsotnost pravice do zdravega in kakovostnega okolja, kar pa je upoštevajoč čas nastanka deklaracije povsem razumljivo. Čeprav takšna pravica ni eksplicitno omenjena, je vendarle vsebovana v posameznikovi pravici do zdravja in blaginje, ki jo dandanes interpretiramo ustrezno širše. Brezčasne in univerzalne človekove pravice so tudi osnova Milenijske deklaracije iz

leta 2000, ki poleg pravice do razvoja izpostavlja tudi medregionalno pravičnost oziroma kolektivno odgovornost za zagotavljanje človekovega dostojanstva, enakopravnosti in pravičnosti po vsem svetu. Zaradi nesorazmerne porazdeljenosti koristi in stroškov globalizacije naj bi vse politike in ukrepi morali temeljiti na posebnih potrebah in aktivnem sodelovanju držav v razvoju in tranzicijskih držav, ki se pri tem soočajo z največjimi problemi. Milenijska deklaracija in tako imenovani razvojni cilji novega tisočletja so prepleteni tudi s filozofijo trajnostne razvojne paradigme in med temeljnimi vrednotami mednarodnih odnosov v 21. stoletju izpostavljajo zlasti (United Nations ..., 2000, str. 2):

- svobodo – vsi ljudje imajo pravico do dostojanstvenega življenja brez lakote in strahu pred nasiljem, zatiranjem ali krivicami, k čemur lahko bistveno pripomore demokratično upravljanje z aktivnim sodelovanjem prebivalstva;
- enakopravnost – noben narod ali posameznik ne sme biti prikrajšan za razvojne koristi, zagotoviti pa je treba tudi enake pravice in možnosti obema spoloma;
- solidarnost – stroške in bremena globalnih izzivov je treba razdeljevati v skladu s temeljnimi principi pravičnosti; tisti, ki najbolj trpijo in imajo najmanj koristi, morajo biti deležni pomoči tistih, ki največ pridobijo;
- toleranco – nujno je medsebojno versko, kulturno in jezikovno spoštovanje ter negovanje znotraj- in meddružbenih razlik ter aktivno spodbujanje kulture miru in dialoga med civilizacijami;
- spoštovanje narave – samo s preudarnim upravljanjem vrst in naravnih virov v skladu s smernicami trajnostnega razvoja bo mogoče ohranjati in potomcem zapustiti neizmerljivo bogastvo, ki ga zagotavlja narava, zaradi česar pa bo potrebna sprememba prevladujočih vzorcev proizvodnje in potrošnje v korist prihodnje blaginje in zanamcev;
- deljeno odgovornost – vsi narodi sveta si morajo deliti odgovornost za multilateralno reševanje izzivov svetovnega ekonomskega in socialnega razvoja ter groženj mednarodnemu miru in varnosti, pri čemer imajo Združeni narodi glavno povezovalno vlogo.

Temeljnih vrednot sodobnih mednarodnih odnosov pa glede na navedeno ni mogoče zreducirati le na pravico do razvoja in medregionalno pravičnost, ampak so dejansko zasnovane mnogo širše. To je bilo doseženo predvsem z vključitvijo zahtev trajnostnega razvoja glede različnih potreb, želja, interesov in možnosti posameznikov ali skupin v sedanjosti ter v odnosu do prihodnjih generacij. Sledeč uporabi delitve nemških avtorjev (Schleicher-Tappeser et al., 1999; Thierstein, Walser, 2002) ugotovimo, da omenjene vrednote vključujejo tako pravičnost z vidika posameznikov (socialna, rasna, etnična in spolna pravičnost) kot s prostorskega (medregionalna, mednarodna pravičnost) in časovnega vidika (medgeneracijska pravičnost). Pravičnosti pa vendarle ne gre razumeti v smislu enakosti v idealnem primeru, ampak zgolj kot zagotavljanje enakih možnosti oziroma pravične razdelitve možnosti. Predstavljena opredelitev Združenih narodov je dokaz velikega napredka v razumevanju razvojnih vprašanj v zadnjih dveh desetletjih in v spremembi vrednostnega sistema, ki postopoma vse bolj vključuje tudi okoljske poudarke.

Kljub temu pa so trenutno prevladujoči vrednostni sistemi še vedno zelo antropocentrično zasnovani in precej oddaljeni od bistveno širše zastavljene in celovitejše okoljske etike. Slednja po mnenju Pluta (1998, str. 235) predstavlja vrednostno osnovo trajnostne paradigme in jo označuje zlasti:

- medgeneracijska enakost oziroma odgovornost – razmerje do bodočih generacij;
- planetarna in regionalna okoljska (ekosistemska) odgovornost – razmerje do lokalnega, regionalnega in planetarnega okolja oziroma kakovosti okolja ter do naravnih virov;
- odgovornost do živalskih in rastlinskih vrst – prepoznavanje t.i. notranje vrednosti narave, razmerje do drugih vrst;
- socialna pravičnost – človeka vreden, zmeren materialni standard za vse prebivalce in prebivalce sveta, odprava revščine;
- ravnovesje ciljev napredka – ravnovesje med gospodarskimi, socialnimi, regionalnimi in okoljskimi koristmi.

V prihodnosti lahko zagotovo pričakujemo nadaljnje zблиževanje predstavljenih nizov vrednot, nenazadnje tudi zaradi naraščanja resnosti svetovnih okoljskih problemov. Poudarjanje pravic človeka in drugih vrst je posebej pomembno tudi zato, ker na ta način postajajo določene dejavnosti moralna obveza in ne zgolj oblika dobrodelnosti. Gospodarsko razvite države so potemtakem na primer moralno dolžne pomagati državam v razvoju pri varovanju in izpolnjevanju navedenih pravic, kar se bistveno razlikuje od sedanjega razumevanja finančne in tehnične pomoči kot poljubnega, občasnega in neobveznega znaka dobrotljivosti.

Podobno široko zasnovan je tudi koncept razvoja kot širjenja človekove svobode, katerega idejni oče je Nobelov nagrajenec Amartya Sen. Njegov koncept presega obravnavo varstva okolja in razvoja kot dveh nasprotujočih si razvojnih vzorcev. Sen (2003) trdi, da s takšne širše perspektive ne moremo ločiti razvoja od konkretnega življenja ljudi in dejanske svobode, ki jo pri tem uživajo. Običajno vrednotenje razvoja v luči povečevanja materialnega udobja (rast BDP, rast osebnih dohodkov, industrializacija, tehnološki napredek, modernizacija družbe ipd.) sicer izpostavi ključne dosežke, toda njihovo pravo vrednost predstavlja vpliv na življenje in svobodo obravnavanega prebivalstva. Tako se lahko ekonomsko bogastvo in dejanska svoboda razlikujeta zaradi številnih razlogov. Dokaz prinaša povprečna življenjska doba nekaterih revnih skupin prebivalstva v sicer bogatih državah, ki je primerljiva s tistimi v bistveno revnejših državah v razvoju. Daljša življenjska doba je sicer povezana z višjimi dohodki, vendar odvisna tudi od vrste drugih dejavnikov, kot na primer od kakovosti javnega zdravstva, zdravstvenega zavarovanja, izobrazbene ravni, družbenega okolja in epidemioloških razmer. Že na tem primeru postane jasno, da razvoja ni mogoče ločevati od okoljskih vprašanj. Pomemben del človekovih svoboščin in kakovosti življenja je v temelju odvisen prav od kakovosti okolja (ibid.; Sen, 2001), zato mora razvoj upoštevati okoljske omejitve.

Po Senu (2001) je temeljna vrednost okolja v možnostih, ki jih ponuja, medtem ko so v človekovi moči tudi izboljšave okolja, ko ga lahko razvoj dejansko tudi obogati in s tem poveča človekove možnosti. Glavna odlika Senovih razmišljanj pa ni razlaga razmerij

med okoljem in razvojem, ampak njegovo videnje svoboščin oziroma možnosti izbire, ki postavlja posameznika v aktivno vlogo. Posamezniku ali skupini je pomembno zagotoviti določene možnosti oziroma izbire, sami pa se pozneje odločijo če, kako in v kolikšni meri jih bodo izkoristili. Takšno razmišljanje je predvsem pomembno za revno svetovno večino, ki se vse prevečkrat pojavlja v vlogi nebojgljene žrtve, potrebne reševanja, namesto da bi se ji zagotovilo okoliščine za samostojno rešitev. Tudi v tem primeru so predpogoj predhodno omenjene vrednote solidarnosti, deljene odgovornosti, tolerance, enakopravnosti, spoštovanja do narave ipd., le da nastopajo v povsem drugačni funkciji.

Predstavljena razmišljanja so na teoretično-analitični ravni močno zaznamovala poglede na sodobne okoljske in socialno-ekonomske probleme, predvsem z vidika odnosov med državami v razvoju in razvitimi državami, odnosov med okoljem in revščino, okoljem in gospodarskim razvojem, kakor tudi oblikovanje globalnih razvojnih ciljev za 21. stoletje. Ob tem pa velja poudariti, da je udejanjanje teoretičnih konceptov počasno in da so zagovorniki gospodarske rasti in odpravljanja revščine ter zagovorniki okoljevarstvenih interesov še vedno pogosto vsak na svojih okopih, predvsem v državah v razvoju, kjer se vsaj kratkoročno zdijo socialno-ekonomski problemi bistveno bolj pereči, čeprav hkrati odsevajo tudi negativne okoljske posledice.

2.3. OPREDELITEV DRŽAV V RAZVOJU

Opredelitev držav v razvoju (angl. developing countries) v odnosu do razvitih držav (angl. developed countries) je težavna, saj obče veljavna delitev držav glede na njihovo splošno stopnjo razvitosti ne obstaja. Slednje je tudi posledica pomanjkanja mednarodnega konsenza glede meril, na podlagi katerih bi bilo mogoče izdelati ustrezno uradno delitev. Različne organizacije zato še vedno uporabljajo vsaka svojo razvrstitev, kot je to na primer v Svetovni banki, Mednarodnem denarnem skladu, Organizaciji združenih narodov in drugih ustanovah (glej Human ..., 2004; United Nations ..., 2005; World Bank ..., 2005; World Economic ..., 2005). Večina organizacij za izhodišče uporablja glavne ekonomske pokazatelje: višino bruto nacionalnega dohodka (BND) na prebivalca, strukturo gospodarstva in druge temeljne značilnosti ekonomije, ki se odražajo zlasti v materialni blaginji prebivalstva.

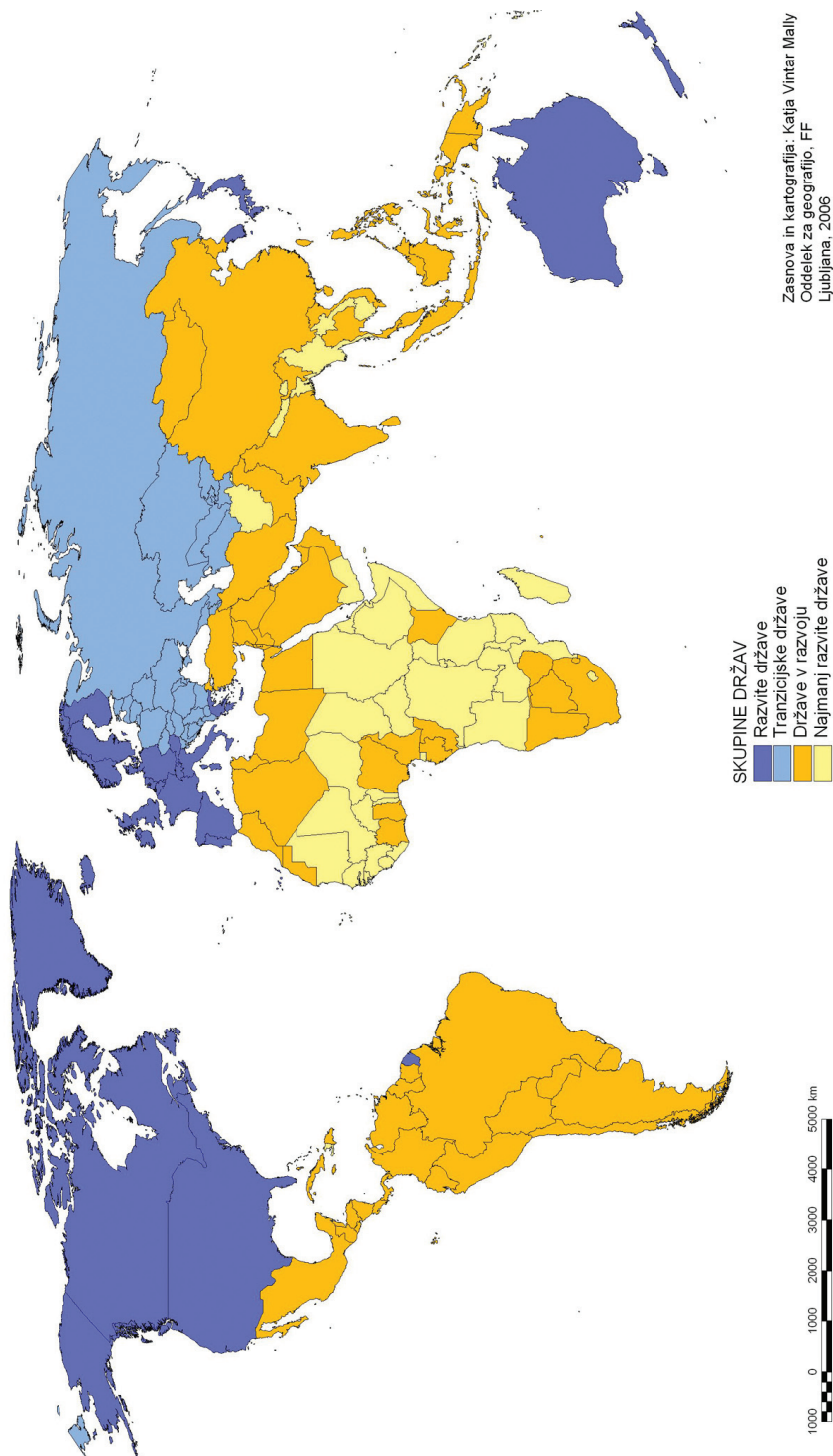
Ena najbolj uveljavljenih delitev držav, ki ima pomembne posledice za usmerjanje svetovnih razvojnih procesov in finančnih sredstev, je delitev Svetovne banke. Na podlagi višine BND na prebivalca delijo države oziroma njihova gospodarstva na tiste z visokimi dohodki (angl. high-income economies; nad 10.066 USD na prebivalca leta 2005), s srednje visokimi dohodki (angl. middle-income economies; 826–10.065 USD na prebivalca leta 2005) in z nizkimi dohodki (low-income economies; do 825 USD na prebivalca). Skupina držav s srednje visokimi dohodki se nadalje deli še na dve podskupini; nižji srednje visoki dohodki (angl. lower-middle-income economies; 826–3.255 USD na prebivalca leta 2005) in višji srednje visoki dohodki (angl. upper-middle-income economies; 3.256–10.065 USD na prebivalca leta 2005) (World Bank ..., 2005). Klasifikacija Svetovne banke

velja zgolj eno proračunsko leto, zato vsako leto znova revidirajo sezname držav in mejne vrednosti razredov. Izhajajoč iz navedene delitve, označujejo države z visokimi dohodki kot razvite ali industrializirane države, države z nizkimi in srednje visokimi dohodki pa kot države v razvoju. Takšna delitev na dve glavni skupini naleti na dva temeljna problema. Prvi se nanaša na države z visokimi dohodki na prebivalca, ki pa jih zaradi manj ugodne gospodarske strukture in pogosto tudi uradnega stališča držav samih ne gre uvrščati v skupino najbolj razvitih. Zanje se je uveljavila oznaka države v razvoju z visokimi dohodki (angl. high-income developing countries) (Soubotina, Sheram, 2000). Drugi problem se nanaša na uvrstitev skupine držav, ki se je v devetdesetih letih 20. stoletja podala na pot tranzicije iz centralnoplanskega gospodarskega sistema v tržno gospodarstvo. Z izjemo Slovenije namreč nobena država nekdanje Vzhodne Evrope in Sovjetske zveze ne zadovolji dohodkovnemu merilu za uvrstitev med razvite države, čeprav so večinoma visoko industrializirane in se po naravi svojih razvojnih problemov močno razlikujejo od večine držav v razvoju. Iz omenjenih razlogov se te države uvršča v posebno skupino tako imenovanih tranzicijskih držav, medtem ko jih Organizacija združenih narodov izloča pod imenom "države Srednje Evrope, Vzhodne Evrope in Skupnosti neodvisnih držav".

Podobno kot Svetovna banka tudi Organizacija združenih narodov v svoji klasifikaciji loči tri glavne skupine držav; poleg držav v tranziciji še države v razvoju in države OECD z visokimi dohodki. Združeni narodi torej izpostavljajo države članice Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD) kot najbolj razvite države, pri čemer od tridesetih držav samo 24 presega prag skupine držav z visokimi dohodki. Ostale so bodisi države v tranziciji (Češka, Madžarska, Poljska in Slovaška) bodisi jih uvrščajo med države v razvoju (Turčija in Mehika) (Human ..., 2004; United Nations ..., 2005). Podobno se zaradi gospodarskih ali socialnih razlogov v skupino držav v razvoju uvršča tudi enajsterica zgoraj omenjenih držav v razvoju z visokimi dohodki (Bahami, Bahrajn, Brunej, Ciper, Hongkong, Izrael, Kuvajt, Katar, Saudova Arabija, Singapur in Združeni arabski emirati). Medtem ko so razvite države pogosto deležne skupne obravnave, pa se države v razvoju največkrat delijo po regionalni pripadnosti (na primer za Svetovno banko glej Prilogo 1). Te podrobnejše regionalizacije se med seboj precej razlikujejo, kar je posebej pomembno upoštevati pri interpretaciji različnih študij. V statističnih analizah in poročilih lahko prihaja do razhajanja med regionalizacijami tudi znotraj iste organizacije – na primer Združeni narodi, ki uporabljajo eno regionalizacijo za poročanje o človekovem razvoju (Priloga 2) in drugo za poročanje o razvojnih ciljih tisočletja (Priloga 3).

Zaradi precejšnje nepreglednosti na področju opredeljevanja razvitosti držav v pričujoči raziskavi izhajamo iz opredelitve držav v razvoju v skladu s klasifikacijo Združenih narodov (Slika 4), ki se uporablja pri poročanju in izračunavanju regionalnih povprečij in agregatnih kazalcev človekovega razvoja. Statistični urad Združenih narodov ne predstavlja podrobnejših meril izdelave delitve, čeprav je primarno merilo zagotovo socialno-ekonomski položaj posamezne države. Ker omenjena delitev ne vključuje vseh držav sveta, je bila za potrebe raziskovanja dopolnjena z nekaterimi manjšimi evropskimi državami (npr. Malta, Monako, Andora, San Marino) in Izraelom. Pri razvrstitvi slednjih je bilo primarno upoštevano dohodkovno merilo, dodatno pa tudi predhodno navedeni splet socialno-

Slika 4: Delitev držav sveta glede na splošno razvitost na začetku 21. stoletja

ekonomskih razmer v državi. Glede na končno razvrstitev se med 137 obravnavanih držav v razvoju prištevajo vse države Afrike, Latinske Amerike (z izjemo območja Francoske Gvajane, vendar ne zaradi gospodarske razvitosti dežele, ampak formalnega statusa francoskega čezmorskega departmaja) in večina držav Azije, kjer iz te skupine izpadejo le Japonska, Južna Koreja ter države nekdanje Sovjetske zveze. Protiutež državam v razvoju predstavljajo tako imenovane razvite države (29) in deloma tudi tranzicijske države (27). Problematična je zlasti razmejitev med tema dvema skupinama v Evropi, saj bi po določenih merilih lahko nekatere nove članice Evropske unije uvrstili med razvite države, toda če tudi v tem primeru ohranimo dohodkovno merilo, potem ga izpolnjuje le Slovenija, ki je potemtakem edina "žrtev" takšne delitve. Slednje ne vpliva bistveno na proučevanje svetovnih razmerij pri posameznih razvojnih vprašanjih, ki so izpostavljena v nadaljevanju. V prihodnosti se bodo zagotovo postopoma izkristalizirale nove svetovne delitve, ki bodo odražale novejšo razvojne procese v svetu in njihove regionalne učinke.

Znotraj skupine držav v razvoju se pogosto izpostavlja še posebno podskupino držav v razvoju, ki ji mednarodne organizacije enotno priznavajo potrebo po pomoči in podpori. Gre za tako imenovane najmanj razvite države (angl. least developed countries) z najbolj zaskrbljujočimi socialnimi in ekonomskimi razvojnimi problemi. Od skupno 49 opredeljenih držav jih le petnajst ne leži na afriški celini in so z izjemo azijskih držav večinoma manjša otočja s skromnimi človeškimi viri.

Kljub uporabi tovrstnih delitev se je treba zavedati dejstva, da sodobni globalni procesi brišejo nekdanje ostre meje razvitosti. Vse več avtorjev se strinja, da smo v 21. stoletju v veliki meri že prerasli delitev na Prvi in Tretji svet, na razvite in nerazvite, na Sever in Jug oziroma sorodne posplošitve. Marsikatera država v razvoju je v tem času postala visoko industrializirana (npr. Brazilija, Mehika, Turčija), urbanizirana, tehnološko razvita in v precejšnjem številu pogledov premožna, čeprav večina njenega prebivalstva še vedno ostaja revna in izolirana. Takšne države istočasno izkazujejo značilnosti razvitih in nerazvitih. Podobno je mogoče znotraj sicer gospodarsko močno razvitih držav najti skupnosti prebivalcev, ki tudi trpijo zaradi revščine, onesnaženosti, neenakosti ali slabe infrastrukture (Wheeler, 2004, str. 109). Meje (ne)razvitosti je danes bolj smiselno postavljati znotraj posameznih držav – med "globaliziranimi bogatimi" in "lokaliziranimi revnimi". Srednji razred dandanes obsega 20 % svetovnega prebivalstva, ki ga sestavlja večina prebivalstva držav Severa in različno velike elite držav Juga (Sachs, 2001; The Jo'burg Memo ..., 2002; Brouns, 2004). Kljub teoretični upravičenosti in veljavnosti je z analitičnega vidika takšna delitev manj uporabna, vse dokler se ji ne bo prilagodilo tudi zbiranje in agregiranje podatkov. Do tedaj pa se je treba ob vsaki uporabi termina "razvita država" ali "država v razvoju" zavedati tudi navedenih nasprotij. Izpostaviti velja tudi grobost in navidezno statičnost delitve na zgolj tri, večinoma po gospodarskih merilih opredeljene, skupine držav. Takšne enostranske delitve ne zanemarjajo le kulturnega, družbenega in naravnega bogastva posameznih držav in skupnosti, ampak tudi dejstvo, da so z vidika širših razvojnih konceptov, kakršen je na primer trajnostni razvoj, še prav vse države sveta pravzaprav države v razvoju, ki jih v prihodnosti čaka obilica razvojnih izzivov.

3. POVEZAVE MED GOSPODARSKIMI IN DRUŽBENIMI VIDIKI NAPREDKA DRŽAV V RAZVOJU

3.1. GOSPODARSKI POLOŽAJ DRŽAV V RAZVOJU V POGOJIH GLOBALIZACIJE

Poznavanje povezav med družbenim in gospodarskim razvojem je ključno za obravnavo razmerij med varstvom okolja in socialno-ekonomskim razvojem držav v razvoju. V tem pogledu je nujen vpogled v gospodarska gibanja in stanje v proučevani skupini držav, s posebnim poudarkom na izzivih, ki jih prinaša globalizacija in svet na eni strani združuje, na drugi strani pa deli na zmagovalce in poražence.

Gospodarstva in družbe po svetu postajajo čedalje bolj prepletena, kar je zlasti posledica zniževanja transportnih stroškov in trgovinskih ovir, hitrejšega prenosa informacij ter povečevanja kapitalskih in migracijskih tokov (Globalization ..., 2002, str. 1). To prepletanje ali globalizacija pa zbuja tudi številne bojzani glede svetovnih dimenzij širitve številnih negativnih pojavov, kot so degradacija okolja, naraščanje neenakosti (med svetovnimi regijami, med državami, znotraj posameznih držav in skupin prebivalstva) in grožnje konfliktov, manjšanja moči držav, kulturne uniformiranosti in podobno.

Globalizacija je v zadnjih letih eden najpogosteje uporabljenih in najredkeje definiranih terminov, znotraj katerega je potrebno razlikovati med "komunikacijskotehnično, ekološko, delovnoorganizacijsko, kulturno, civilnodružbeno dimenzijo" itd. (Beck, 1997, str. 37), čeprav je v središču javne razprave običajno le ena dimenzija – gospodarska globalizacija. Slednja pomeni prostorsko razpršeno in interakcijsko zgoščeno mednarodno trgovanje, pogojeno z liberalizacijo trgovine in kapitalskih trgov ter tehnološkim napredkom (zlasti informacijsko in komunikacijskotehnološko revolucijo). Pri tem se pozablja na spremljajoče in deloma medsebojno povezane pojave globalne revščine, vprašanj globalne degradacije okolja, uveljavljanja človekovih pravic, spremenjenih razmerij moči, ko imajo poleg vlad v postinternacionalni, policentrični svetovni politiki zelo pomembno vlogo tudi transnacionalni akterji, kot so Združeni narodi, nevladne organizacije in močni transnacionalni koncerni (ibid., str. 18; Soubbotina, Sheram, 2000, str. 66).

Obstajajo različni pogledi na začetek in potek globalizacije, saj nekateri teoretiki izpostavljajo globalizacijo kot nov pojav z začetkom v osemdesetih letih 20. stoletja, drugi pa jo označujejo za logično nadaljevanje trendov iz časov evropske kolonialne ekspanzije (Schirato, Webb, 2003). V tem smislu je pogosto govora o več valovih globalizacije. Prvi val naj bi obsegal obdobje med letoma 1870 in 1914, ko so se drastično povečali tokovi blaga, kapitala in ljudi. V tem času se je podvojila vrednost izvoza glede na višino svetovnega dohodka, potrojila se je višina tujega kapitala v afriških, azijskih in latinskoameriških državah, delovne migracije pa so zajele kar desetino svetovnega prebivalstva. Emigriralo pa ni le 60 milijonov Evropejcev, obsežne so bile tudi selitve med državami v razvoju, predvsem iz Indije in Kitajske na Filippine, Tajsko, Šrilanko, v Burmo, Vietnam itd. Obdobje

med začetkom prve in koncem druge svetovne vojne je pomenilo močan zastoj in celo nazadovanje omenjenih procesov, zlasti zaradi protekcionističnih politik (Globalization ..., 2002). Drugi val globalizacije v obdobju 1950–1980 je bil osredotočen predvsem na sodelovanje gospodarsko razvitih držav Severne Amerike, Evrope in Japonske. Večina držav v razvoju je bila omejena le na izvažanje surovin ter kmetijskih proizvodov in pridelkov, medtem ko so jo kapitalski tokovi zaobšli, deloma tudi zaradi trgovinskih ovir in introvertiranosti državnih politik. Posledično so se gospodarske razlike med obema skupinama držav stalno povečevale (ibid.).

Zadnji in najmočnejši val globalizacije, ki naj bi se začel okrog leta 1980 in nadaljeval še danes, ni bil spodbujen le s tehnološkim napredkom, ampak tudi z odločitvijo velikih držav v razvoju, da izboljšajo investicijske pogoje ter se odprejo tujim investicijam in trgovini. Vse manj držav ščiti svoja gospodarstva pred tujo konkurenco in vplivom z uvoznimi carinami in necarinskimi ovirami, kot so uvozne kvote, izvozne omejitve in zakonske prepovedi (Soubbotina, Sheram, 2000, str. 66). Prvič v zgodovini so države v razvoju pričele izkoriščati prednost obilne in poceni delovne sile pri preboju na svetovne trge industrijskih proizvodov in storitev. V obdobju 1980–1998 so povečale delež industrijskega blaga v izvozu z manj kot četrtine vrednosti na več kot 80 %. Skupno 24 držav v razvoju s tremi milijardami prebivalstva je v zadnjih dveh desetletjih doživelo najmanj podvojitve deleža trgovine v prihodku (Globalization ..., 2002, str. 32). Pri tem je treba opozoriti, da imajo samo Brazilija, Kitajska, Indija in Mehika, ki se uvrščajo med države z največjim povečanjem udeležbe v globalni trgovini in investicijah, več kot 2,6 milijarde prebivalstva. Omenjenim državam se v prvi vrsti ob bok postavljajo še Malezija, Bangladeš, Tajska, Argentina in Filipini, medtem ko je v dveh tretjinah držav v razvoju delež trgovine v BDP dejansko upadel. Pri teh državah je govora o poraženkah globalizacije, kar se nanaša na okrog dve milijardi svetovnega prebivalstva, katerih gospodarski zaostanek za razvitimi državami se stalno povečuje. K poražencem globalizacije pa gre prištevati tudi velik delež prebivalstva siceršnjih zmagovalk globalizacije, ki so ga pozitivni učinki navedenih procesov zaobšli.

V bolj globaliziranih državah v razvoju se je gospodarska rast na prebivalca z enega odstotka v šestdesetih letih povečala na 3 % v sedemdesetih letih in 4 % v osemdesetih letih ter celo na 5 % v devetdesetih letih 20. stoletja. Stopnja gospodarske rasti bistveno presega tisto v razvitih državah, zato uspešno zmanjšujejo razvojni prepad (Globalization ..., 2002, str. 5), toda z izjemo večine vzhodnoazijskih držav in nekaterih latinskoameriških, so se države v razvoju šibko in počasi vključevale v svetovno gospodarstvo. Tako se je na primer delež Podsaharske Afrike v svetovni trgovini od konca šestdesetih let 20. stoletja dalje samo še zmanjševal (Soubbotina, Sheram, 2000, str. 66), v devetdesetih letih pa je bila povprečna gospodarska rast v omenjeni skupini poraženk globalizacije celo negativna.

V obdobju 1990–2002 je znašala povprečna letna rast BDP na prebivalca v državah v razvoju 2,8 %, v državah OECD pa 1,7 %. Pri tem je pomembno opozoriti na statistični vpliv gospodarske rasti Indije (4,0 %) in Kitajske (8,6 %) na višino podatka za države v

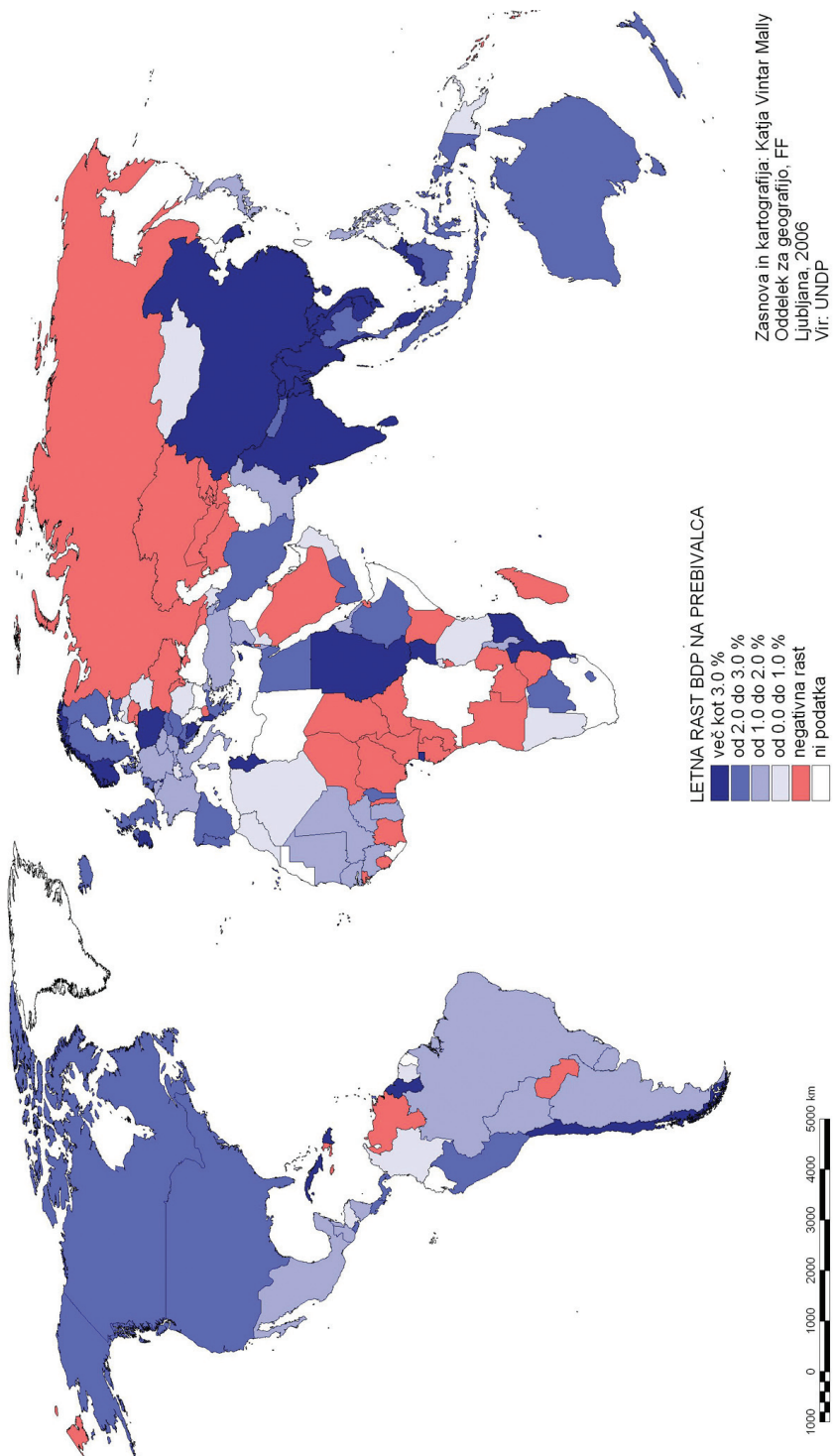
razvoju, saj v teh dveh državah živi skoraj polovica vsega prebivalstva omenjene skupine. Istočasno je imela namreč kar četrtina držav v razvoju z razpoložljivimi podatki (29 od 117) negativno povprečno letno gospodarsko rast; večinoma afriške države (20), pa tudi Venezuela, Paragvaj, Haiti, Jamajka, Saudova Arabija, Kuvajt, zasedena palestinska ozemlja ter Salomonovi otoki in Vanuatu (Slika 5). Čeprav je rast bruto domačega proizvoda v državah v razvoju v povprečju višja kot v razvitih državah, jim hitra rast prebivalstva močno zmanjšuje možnost, da bi jih sčasoma dohitele. Rast BDP na prebivalca zato ostaja nizka in pogosto celo negativna.

Kot smo že omenili, je rast BDP glavni pokazatelj gospodarske rasti kot povečevanja obsega gospodarstva in osnovna predpostavka večine politik zmanjševanja revščine oziroma doseganja razvojnih ciljev, vključno z okoljskimi. Temeljno zanimanje pri tem vzbuja iskanje in odpravljanje ovir gospodarski rasti.

Poročilo o človekovem razvoju (Human ..., 2003, str. 72–74) navaja vrsto geografskih dejavnikov gospodarske rasti, vrednih razprave. Prva strukturna ovira gospodarske rasti se nanaša na velikost države v smislu števila prebivalcev oziroma obsega domačega trga, pri čemer veljajo države z manj kot 40 milijonov prebivalcev za majhen trg. Prednost imajo tudi države v bližini velikih trgov (na primer za Mehiko so to ZDA, za magrebske države Francija, za azijske države Japonska ipd.) oziroma z dostopom do morja in s tem do poceni ladijskih prevozov. Ni torej naključje, da imajo najuspešnejša vzhodnoazijska gospodarstva dostop do morja in glavnih morskih poti ter posledično do velikih trgov, kar pretehta tudi morebitne slabosti majhnega števila domačega prebivalstva. Dolgoročno gospodarsko rast lahko zagotavljajo tudi razpoložljivi naravni viri, vendar le pod pogojem njihove sonaravne rabe. Mnoge države v razvoju se redno soočajo tudi s škodo, ki jo povzročajo številne naravne ujme, kot so poplave, potresi, vulkani, tropski viharji, suše in pomanjkanje vode, pa tudi z značilnimi boleznimi, kot je na primer malarija. Pri tem seveda ne gre zahajati v geografski determinizem, saj geografski dejavniki ne določajo tudi usode države. Z učinkovitimi politikami jih je mogoče uspešno obrniti v prid; najsi gre za gradnjo infrastrukture, namakalnih sistemov, jezov, nasipov, uporabo gnojil, oblikovanje gospodarskih povezav ali pa zgolj zagotavljanje mrež proti komarjem.

Poleg rasti BDP je pomemben pokazatelj gospodarskega stanja tudi dosežena višina BDP na prebivalca v posamezni državi (Slika 6). Čeprav izraža povprečne prihodke v državi, pa ima z vidika merjenja človekove blaginje vrsto pomanjkljivosti. Kazalec namreč ne pokaže razporeditve dohodka znotraj države (prostorsko in med prebivalstvenimi skupinami), ne upošteva onesnaževanja in rabe virov, neplačanega dela v gospodinjstvih in skupnostih, sive ekonomije in pripisuje enak pomen človeku koristnemu (zdravila) in škodljivemu blagu (orožje, cigarete ...) ob zapostavljanju vrednosti prostega časa in človekove svobode (Seljak, 2000, str. 9; Soubbotina, Sheram, 2000, str. 13; Indicators ..., 2001, str. 205). Ob interpretaciji podatkov se je treba zavedati, da gospodarski uspeh v številnih državah ostaja omejen na bogatejše sloje prebivalstva in na posamezne regije ter da se enaka stopnja gospodarske razvitosti lahko doseže z različno stopnjo okoljske in družbene škode.

Slika 5: Povprečna letna rast BDP na prebivalca v obdobju 1990–2002

Boljšo primerljivost izračunanega BDP na prebivalca zagotavlja prilagojen BDP z uporabo paritete kupne moči (PKM). Metoda temelji na preračunavanju števila denarnih enot (v našem primeru USD), ki so v posamezni državi potrebne za nakup blaga, ki ga lahko kupimo z eno enoto iste valute v njeni matični državi (United Nations ..., 2005) (torej z enim USD v ZDA). Upoštevanje dejansko kupno moč valute v posameznih državah se precej spremeni glede na "običajni" BDP na prebivalca, saj se ga nadgradi z zmožnostjo prebivalstva, da zadovoljuje svoje osnovne potrebe (hrana, bivališče, obleka, zdravstvena oskrba ipd.) (Allen, 1999, str. 57). Po takšnem preračunu nam en dolar za Zambijo pomeni enako, kot je kupna moč enega dolarja v ZDA (časopis, liter mleka ali ustekleničene vode ipd.) in ne toliko, kot bi sicer za en ameriški dolar lahko nakupili v Zambiji po lokalnih cenah. Z vidika pravičnosti je obravnavani kazalec boljši, zato se uporablja tudi za izračun indeksa človekovega razvoja, pa tudi kot merilo absolutne in zmerne revščine (1 oz. 2 USD na prebivalca).

Leta 2002 je svetovno povprečje BDP po pariteti kupne moči znašalo 7.804 USD na prebivalca, kar je skoraj dvakrat več od povprečja držav v razvoju oziroma šestkrat več od povprečja najmanj razvitih držav. Na drugi strani pa je svetovno povprečje dosegalo le 27 % povprečja držav OECD z visokimi dohodki.

Preglednica 1: Bruto domači proizvod na prebivalca po pariteti kupne moči leta 2002

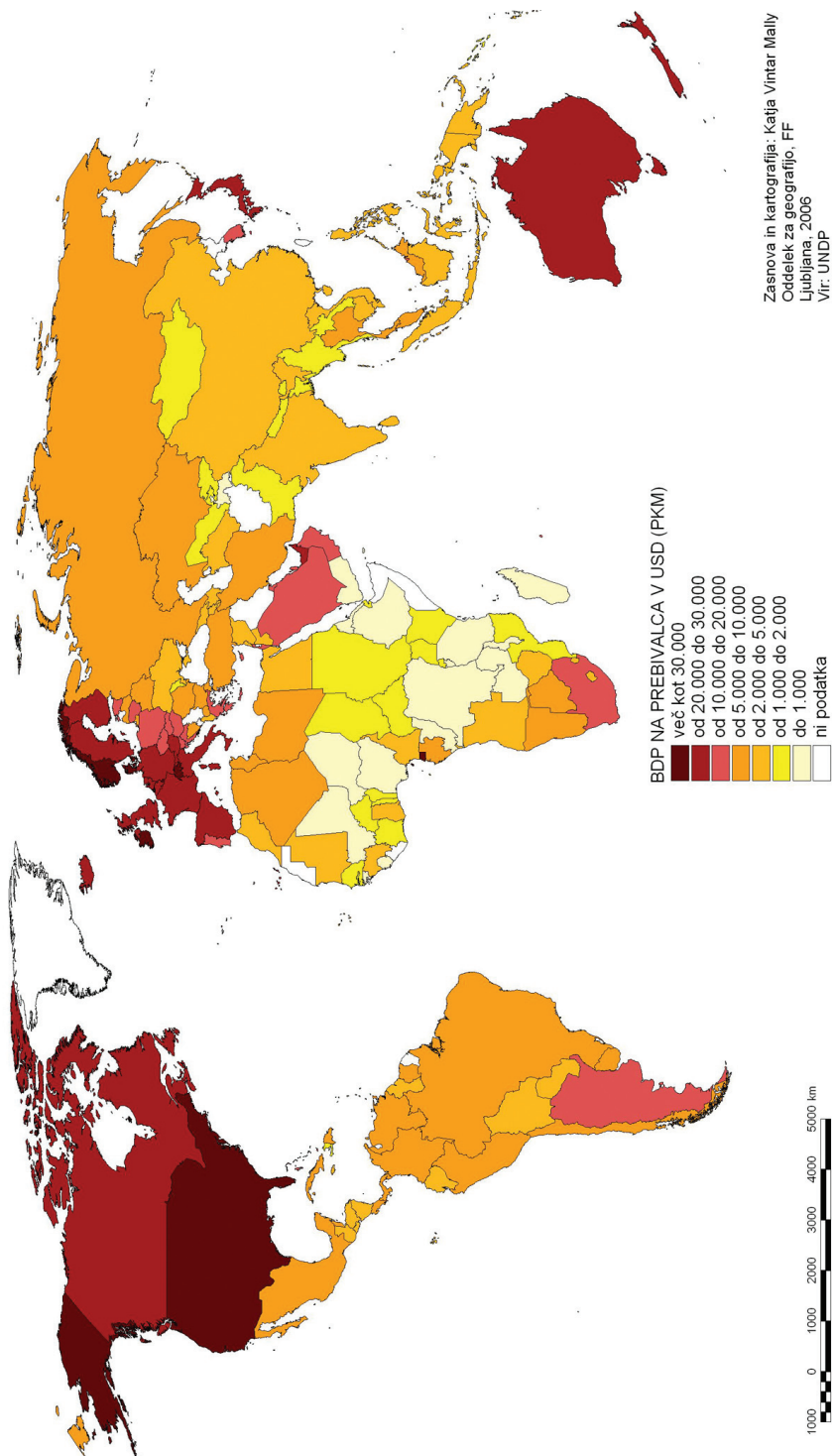
Skupina držav*	BDP na prebivalca (PKM, USD), 2002
Države v razvoju	4.054
Najmanj razvite države	1.307
Arabske države	5.069
Države Vzhodne Azije in Oceanije	4.768
Države Latinske Amerike	7.223
Države Južne Azije	2.658
Države Podсахarske Afrike	1.790
Tranzicijske države	7.192
Države OECD	24.904
Države OECD z visokimi dohodki	29.000
Svet	7.804

Vir: Human ..., 2003, str. 142. Opomba: *klasifikacija OZN (Priloga 2).

Primerjava višine BDP na prebivalca za posamezne države pokaže še bistveno večje razlike, ki so se po drugi svetovni vojni stalno povečevale in tega trenda tudi globalizacija ni uspela preusmeriti. Razmerje med državo z najnižjimi (Sierra Leone – 520 USD na prebivalca) in najvišjimi dohodki (Luksemburg – 61.190 USD na prebivalca) je leta 2002 znašalo 1 : 118, tako da v povprečju prebivalci Sierra Leone niso dosegali niti odstotka kupne moči prebivalca Luksemburga.

Tudi znotraj skupine držav v razvoju obstajajo velike razlike. Najboljše povprečje dosegajo države Latinske Amerike, ki jim sledijo arabske (države JZ Azije in Severne Afrike) in azijske države, medtem ko so daleč najnižje na lestvici države Podсахarske Afrike (Preglednica 1).

Slika 6: Bruto domači proizvod na prebivalca leta 2002

Kljub hitri gospodarski rasti ostaja raven doseženega prihodka na prebivalca držav v razvoju nizka in v okrog treh četrtinah držav ne presega svetovnega povprečja. Poleg enajstih držav v razvoju z visokimi dohodki ga presežejo le nekatere manjše otoške države (Sejšeli, Barbados, Antigva in Barbuda, Trinidad in Tobago, Mavricij ipd.) ter Oman, Argentina, Ekvatorialna Gvineja, Južnoafriška republika, Čile, Malezija, Mehika itd. Na drugi strani lestvice so med državami v razvoju, ki dosegajo najnižje dohodke na prebivalca (manj kot 1.000 dolarjev), izključno afriške države in Jemen. Relativno gledano postaja Afrika čedalje bolj revna. Soubotina in Sheramova (2000, str. 25) tako na primer navajata, da je leta 1965 povprečni dohodek na afriškega prebivalca ustrezal 14 % povprečja razvitih držav, medtem ko trideset let pozneje le še 7 %. Razloge gre zagotovo iskati v gospodarski strukturi držav, ki nam dopolnjuje sliko kvantitativnih značilnosti gospodarstva še s kvalitativnimi.

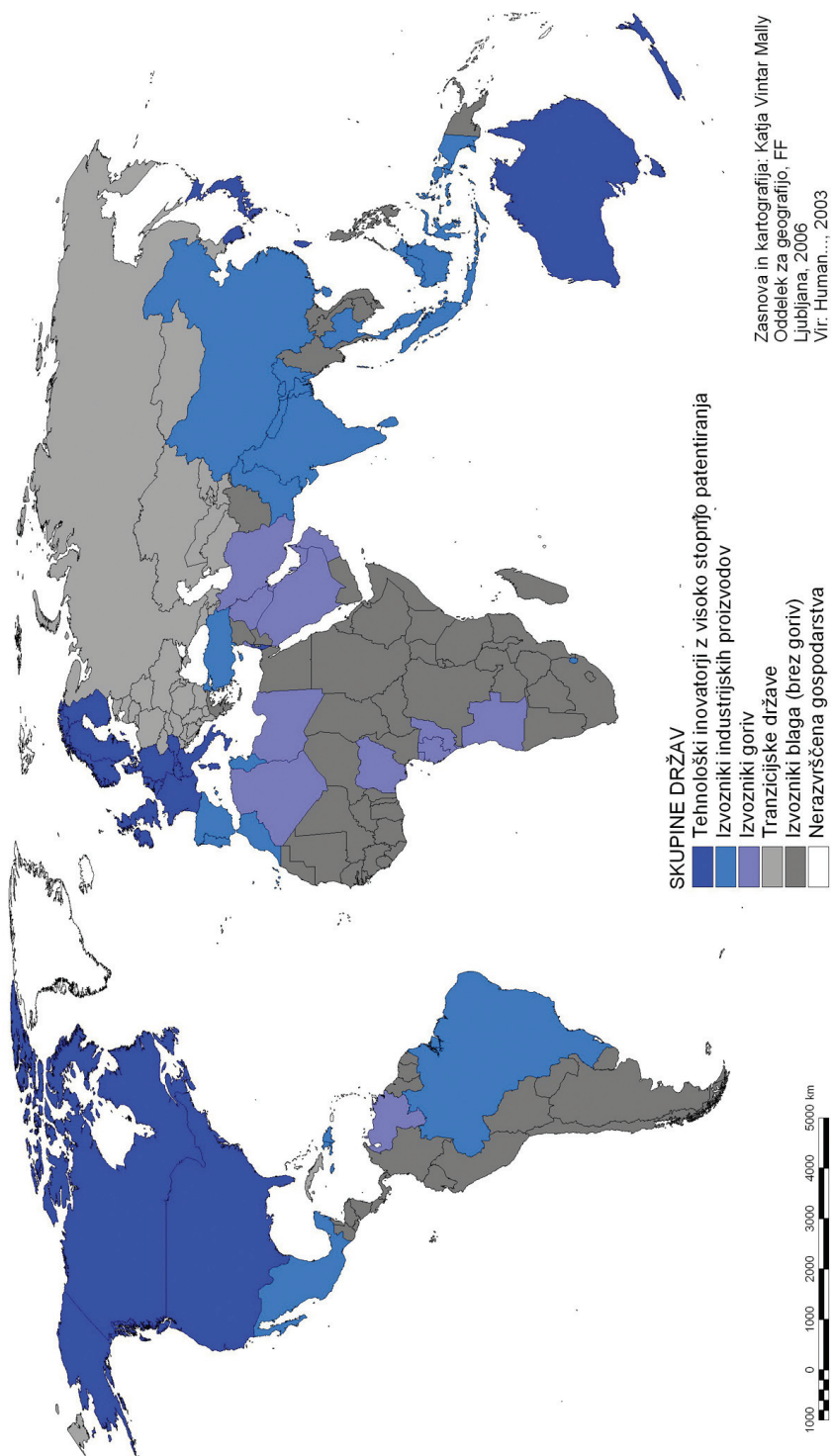
Večina razvitih držav z visokimi dohodki se uvršča med tehnološke inovatorje (Slika 7), ki imajo visoko stopnjo patentiranja in običajno namenjajo nekaj odstotkov BDP za raziskovanje in razvoj. V gospodarski strukturi večine držav v razvoju pa je pomemben izvoz blaga, zlasti surovin in kmetijskih pridelkov oziroma proizvodov. Ti imajo nizko dodano vrednost in so v pogojih globalizacije močno podvrženi povpraševanju in nihanju cen na svetovnem trgu. Večina držav z najnižjim BDP na prebivalca se uvršča prav v to skupino. V manjšem številu držav izstopa izvoz goriv, predvsem nafte (Irak, Iran, Kuvajt, Saudova Arabija, Katar, Združeni arabski emirati, Oman, Alžirija, Libija, Venezuela, Nigerija, Kongo, Gabon, Ekvatorialna Gvineja, Angola). Gospodarsko najbolj uspešne države v razvoju so v glavnem izvoznice industrijskih proizvodov: Brazilija, Mehika, Maroko, Tunizija, Turčija, Indija, Kitajska, Malezija, Indonezija ipd. Večinoma gre za predhodno tako imenovane bolj globalizirane države v razvoju, ki so v času globalizacije izkoristile prednosti svojega obsežnega kontingenta poceni delovne sile in znižanih transportnih stroškov. V devetdesetih letih 20. stoletja je bil to vsekakor recept za gospodarski napredek, ki pa se ni nujno odrazil tudi v splošnem dvigu kakovosti življenja.

O pomenu gospodarske strukture za gospodarsko rast pričajo tudi izračuni Svetovne banke (cv: Human ..., 2003, str. 83), ki navajajo povprečno letno stopnjo rasti BDP na prebivalca v obdobju 1980–1998 za vsako izmed navedenih skupin držav:

- izvozniki industrijskih proizvodov: 2,7 %,
- tehnološki inovatorji z visoko stopnjo patentiranja: 1,7 %,
- izvozniki blaga (brez goriv): –0,1 %,
- izvozniki goriv: –1,5 %,
- tranzicijske države: –1,7 %.

Poleg povprečij za posamezne skupine držav je omenjena študija pokazala, da so pozitivno gospodarsko rast doživljale skoraj vse države v skupini tehnoloških inovatorjev in izvoznikov industrijskih proizvodov, medtem ko le polovica držav s prevlado izvoza blaga v gospodarski strukturi. Posebej revne države Podsaharske Afrike, Srednje Azije in andske države so zaradi navezanosti na proizvodnjo in izvoz manjšega števila artiklov močno ranljive, kar je pogosto povezano s padajočimi cenami na svetovnem trgu, zastarelimi teh-

Slika 7: Uvrstitev svetovnih držav glede na gospodarsko strukturo konec devetdesetih let 20. stoletja

nologijami in počasno rastjo svetovnega trga (ibid., str. 17). Tržnim šokom se lahko v kmetijstvu pridružijo še ujme ali bolezni, ki oklestijo pridelek. Za takšne države je zato pomembno, da skušajo diverzificirati svoje gospodarstvo in prodreti na trg industrijskih proizvodov in storitev.

Medtem ko gospodarsko bolj razvite države prednjačijo v kapitalsko intenzivnih gospodarskih dejavnostih z visokim vložkom znanja in visoko dodano vrednostjo, je v državah v razvoju slika povsem obratna. Frencheva (1998) trdi, da je kljub splošnemu naraščanju tujih naložb v industrijo in storitve, večina investicij v velikem številu držav v razvoju še vedno namenjena neposrednemu izkoriščanju naravnih virov – kmetijstvu, gozdarstvu, rudarstvu in črpanju nafte. Tako na primer večina tujih naložb v Čilu odpade na rudarstvo, v Bocvani na pridobivanje diamantov, v Tuniziji pa na črpanje nafte in zemeljskega plina. Predvsem v povezavi z odvisnostjo držav od izkoriščanja in izvoza surovin se pogosto omenja tudi povečano tveganje konfliktov, zlasti financiranje državljskih vojn, uporniških skupin in podobno.

Čeprav številni zagovorniki gospodarske globalizacije verjamejo, da ta ponuja izenačene pogoje za prosto menjavo blaga in storitev, so prednosti dejansko rezervirane za bogate in le še povečujejo razvojni razkorak. Koncem devetdesetih let 20. stoletja je tako v državah z najvišjimi dohodki živila petina svetovnega prebivalstva, ki je razpolagala s 86 % svetovnega BDP, obvladovala 82 % svetovnega izvoznega trga, 68 % tujih neposrednih naložb, 74 % telefonskih linij in 91 % vseh uporabnikov interneta. Zadnje desetletje je tako še pospešilo zgoščevanje dohodka, virov in bogastva v rokah prebivalcev in korporacij iz držav OECD (Schirato, Webb, 2003, str. 92). Za gospodarsko zastajanje držav v razvoju se pogosto krivi njihovo visoko stopnjo zadolženosti, slabo infrastrukturo, šibkost institucij, korupcijo, neugodnost mednarodnega trgovinskega sistema, nizko stopnjo izobraženosti in slabo zdravstveno stanje prebivalstva, neugodne naravnogeografske razmere ipd. Gospodarski rasti v vlogi univerzalne rešiteljice se je v obdobju globalizacije pridružilo še priporočilo po odpiranju trgov in privatizaciji, v devetdesetih letih pa zahteve po dobrem upravljanju in pravni državi. V nadaljevanju bomo poleg gospodarskih osvetlili še družbene in okoljske rezultate tovrstnih politik.

V povezavi s sodobnimi koncepti trajnostnega razvoja je temeljno vodilo in cilj gospodarskih dejavnosti oziroma upravljanja z redkimi viri zadovoljevanje potreb ljudi z učinkovito rabo naravnih, človeških in tehnoloških virov (Schleicher-Tappeser et al., 1999, str. 24). Da bi zadovoljili osnovne potrebe naraščajočega svetovnega prebivalstva, predstavlja gospodarska rast nujnost, vendar le pod pogojem, da je kakovostna in se dosega z višanjem produktivnosti virov v procesu ustvarjanja dodane vrednosti (Mäschi, 1998). Na ta način stopajo v ospredje kvalitativne značilnosti gospodarstva, saj je razvoj dogodkov v preteklosti dokazal, da niti gospodarska rast na splošno niti rast dohodka posameznikov nista zagotovilo za napredek celotne družbe.

3.2. ZNAČILNOSTI DRUŽBENEGA RAZVOJA V DRŽAVAH V RAZVOJU

V razpravi o družbeni ali socialni razvojni razsežnosti stopa v ospredje zahteva po zagotavljanju ustrežne kakovosti življenja vsem predstavnikom današnje generacije (Seljak, 2000). Kakovost življenja pa je zelo težko opredeljiv pojem, saj poleg materialne blaginje in zadovoljevanja temeljnih potreb po hrani, bivališču, zdravju in izobrazbi vključuje tudi potrebe po miru in varnosti, socialnih stikih, vključenosti, osebnem zadovoljstvu, ljubezni, sreči, enakih možnostih ipd. Zato nekateri to razsežnost razvoja opredeljujejo tudi kot ohranjanje in razvoj človeških in družbenih možnosti (Schleicher-Tappeser et al., 1999, str. 24). V državah v razvoju je neizpolnjevanje navedenih zahtev največkrat povezano z revščino.

3.2.1. REVŠČINA IN NEENAKOST KOT RAZVOJNA POSLEDICA IN OVIRA

Od zgodnjih devetdesetih let prejšnjega stoletja je pojmovanje revščine in razvoja preseglo izključno poudarjanje dohodkov in se oprlo na bolj kompleksno predstavo o človekovi blaginji. Revščina zatorej ne pomeni le (pre)nizkih dohodkov, ampak tudi prikrajšanost za celo vrsto ključnih možnosti človeka, vključno z zdravjem, izobraževanjem ter drugimi sredstvi in pogoji za njihovo razvijanje (The World Health ..., 2003). Dandanes lahko o revščini govorimo dejansko skoraj pri polovici svetovnega prebivalstva, kjer se običajno pojavljajo tri stopnje revščine: ekstremna ali absolutna, zmerna in relativna revščina.

Ekstremna ali absolutna revščina je po merilih Svetovne banke opredeljena z dohodkom na prebivalca. O absolutni revščini govorimo takrat, ko posameznik živi v gospodinjstvu, katerega dnevni dohodek je nižji od enega dolarja na osebo (po pariteti kupne moči). Takšni posamezniki in gospodinjstva živijo pod eksistenčnim minimumom; so kronično lačni, brez dostopa do zdravstvene oskrbe in izobraževanja, ustrezne pitne vode in higijene, pogosto brez primerne strehe nad glavo, oblačil in obutve. Ekstremna revščina za razliko od zmerne in relativne obstaja le v državah v razvoju in je revščina, ki tudi dejansko ubija (Sachs, 2005, str. 47). Podobno opredeljena je zmerna revščina, kjer prebivalstvo razpolaga z dohodkom med enim in dvema dolarjema na dan, s katerim naj bi bilo mogoče (komajda) pokrivati osnovne potrebe. Prav nasprotno je relativna revščina opredeljena z dohodkom pod določeno državno mejo, ki jo postavlja vsaka država zase in običajno pomeni prikrajšanost za stvari, samoumevne za življenjski standard srednjega razreda v državi (ibid.). Predstava o revščini se tako spreminja od države do države; bolj je država bogata, višja je državna meja revščine.

Ob omenjenih vrstah revščine Illife (cv: Gray, Moseley, 2005, str. 11) razlikuje še dve vrsti revščine: strukturno in konjunktorno. Strukturna revščina je zaradi osebnih in družbenih okoliščin navadno dolgotrajna in se kaže kot pomanjkanje zemlje ali dela. S konjunktorno revščino pa se ljudje soočijo v času krize, ki jo povzročijo specifični šoki, kot so naravne nesreče ali politična negotovost. Obe vrsti revščine zelo pogosto sovpadata, ker so struk-

turno revni tudi najbolj izpostavljeni konjunkturni revščini, saj nimajo na razpolago niti premoženja niti sistemov socialne varnosti za premostitev krize.

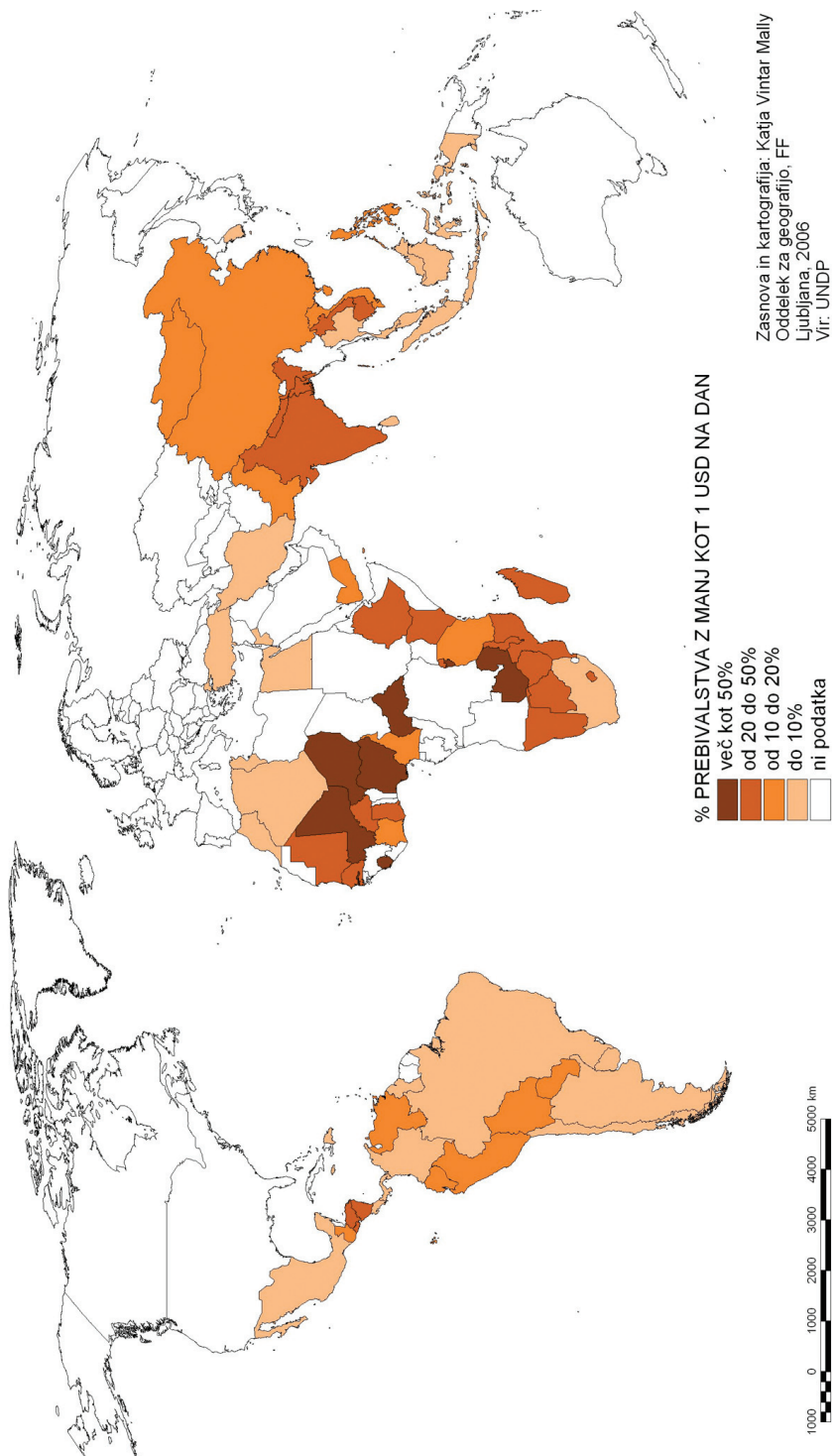
V obdobju po drugi svetovni vojni so se gospodarske razlike med državami OECD zmanjšale, medtem ko so se razlike med njimi in državami v razvoju še povečale in je število revnih vztrajno naraščalo. Po tako dolgo pričakovanem upadu deleža ekstremno revnega prebivalstva se je zato po letu 1980 uveljavilo mnenje, da globalizacija kljub izjemam globalno vendarle zmanjšuje revščino in razvojne razlike med državami (Globalization ..., 2002). Toda že podatek, da je v devetdesetih letih število ekstremno revnega prebivalstva dejansko naraslo za 28 milijonov, če odštejemo samo Kitajsko (Human ..., 2003, str. 5), zrelativizira zgornjo trditev. Optimizem glede globalizacije kot motorja svetovnega napredka je bil pretiran z vidika več sto milijonov revnih v tako imenovanih poraženkah globalizacije. Obseg revščine se je znatneje zmanjšal le na Kitajskem, v Indiji in ducatu drugih držav v razvoju, pa še to ne v vseh delih držav oziroma skupinah prebivalstva.

Omenjene navedbe empirično podpira kazalec absolutne revščine (Slika 8), ki kljub številnim metodološkim omejitvam zaenkrat edini omogoča mednarodne primerjave. Pri dohodku enega dolarja na dan je najbolj sporen način izračunavanja paritete kupne moči, ki temelji med drugim tudi na porabi proizvodov, ki jih revni ne trošijo ali pa zanje plačujejo nadpovprečne cene, saj si ne morejo privoščiti enkratnega nakupa večjih količin. Meja enega dolarja je bila kot eksistenčni minimum v državah v razvoju opredeljena na podlagi vzorčnih raziskav, ki pa jim nasprotniki očitajo zanemarjanje dejstva, da so ljudje revni glede na svoje sodržavljanke in se z višanjem dohodkov meja revščine dviga, zato naj univerzalna meja revščine ne bi bila primerna (Human ..., 2003). Ker so državne meje revščine zaradi močno razhajajočih se metodologij neustrezne za mednarodne primerjave, so aktualni naporji usmerjeni predvsem v izboljšave izračunavanja paritete kupne moči. Kljub temu za večje število držav v razvoju podatki še vedno niso na voljo oziroma obstajajo samo ocene ali povprečja za daljše časovno obdobje.

Vse države, v katerih več kot polovica prebivalstva živi v pogojih absolutne revščine, se nahajajo na afriškem kontinentu (Mali 72,8 %, Nigerija 70,2 %, Srednjeafriška republika 66,6 %, Zambija 63,7 %, Niger 61,4 %, Gambija 59,3 %, Burundi 58,4 % in Sierra Leone 57,0 % prebivalstva), kakor tudi večina tistih z več kot tretjinskim deležem. Kitajska in Indija kot dve največji državi v razvoju sta uspeli zmanjšati svoj delež revnega prebivalstva in s tem najbolj prispevati k ugodnim trendom celotne regije, v kateri se je absolutno število revnih zmanjšalo za četrto milijarde navkljub še vedno hitri prebivalstveni rasti.

V obdobju 1990–2001 se je zmanjšal ne le delež, ampak tudi število revnega prebivalstva, in sicer na približno 1,1 milijardo prebivalcev. Znatnejši upad ekstremne revščine je bilo zaslediti v dobrih delu Azije, medtem ko je bil upad v Latinski Ameriki počasen, v Severni Afriki in Zahodni Aziji pa do njega ni prišlo. Situacija se je najbolj poslabšala in delež revnih povečal v Podсахarski Afriki (Slika 9), ki je že pred tem imela najvišjo stopnjo revščine na svetu (The Millennium ..., 2005, str. 6). V omenjenem obdobju se je v državah

Slika 8: Delež v absolutni revščini živečega prebivalstva v državah v razvoju v obdobju 1990–2002

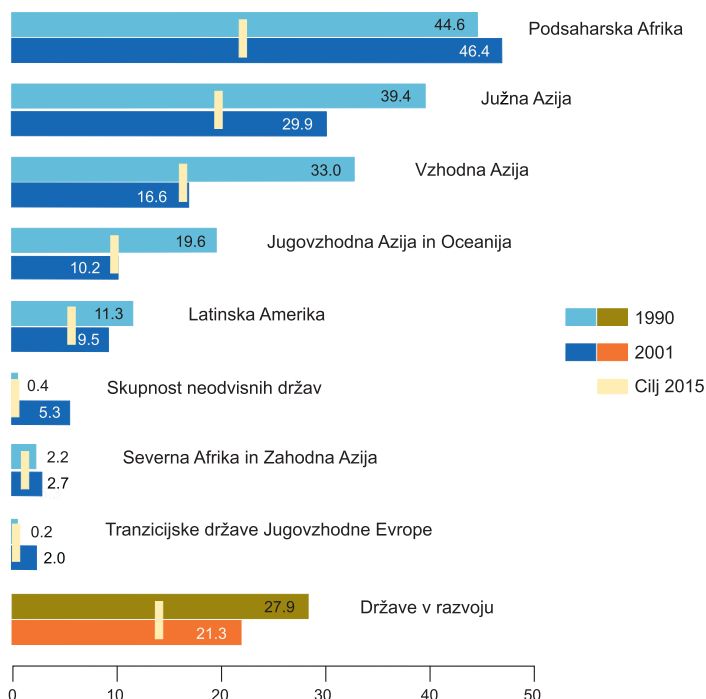
v razvoju število prebivalcev, ki živijo z manj kot dolarjem na dan, znižalo za skupno 130 milijonov. Gledano z vidika skupnega števila revnega prebivalstva na svetu se je (ibid., str. 7):

- v Podсахarski Afriki povečalo število revnih z 227 na 313 milijonov oziroma se je delež od revnega prebivalstva na svetu povečal z 18,6 % na 28,7 %;
- v Aziji zmanjšalo število revnih z 936 na 703 milijonov oziroma se je delež od revnega prebivalstva na svetu zmanjšal s 76,7 % na 64,5 %;
- v preostalih državah v razvoju (Latinska Amerika, Severna Afrika) povečalo število revnih s 57 na 74 milijonov oziroma se je delež od revnega prebivalstva na svetu povečal s 4,7 % na 6,8 %.

Ekstremna revščina tako navkljub zmanjševanju ostaja pomemben problem in realnost za več kot milijardo svetovnega prebivalstva in gre največkrat z roko v roki z lakoto in podhranjenostjo. V državah v razvoju leta 2002 skupno 815 milijonov ljudi (ali le 9 milijonov manj kot leta 1990) ni zadovoljevalo svojih dnevnih energetske potreb, kar je zlasti tvegano za otroke, saj pomanjkanje hrane zavira njihov fizični in duševni razvoj ter ogroža njihovo preživetje. V državah v razvoju je podhranjena več kot četrtnina otrok do petega leta starosti. Ob upadu revščine se je v več kot tridesetih državah v zadnjem desetletju za najmanj četrtno zmanjšala tudi lakota, celo v štirinajstih državah Podсахarske Afrike (The Millennium ..., 2005, str. 6). Prav podhranjenost zakrivi najmanj polovico smrti otrok, še zlasti v kombinaciji z izčrpanostjo zaradi infekcijskih bolezni in pomanjkljivo oskrbo. Glavna vzroka pomanjkanja hrane v prizadetih regijah sta naraščajoče število prebivalcev in skromna kmetijska produktivnost, kajti večina svetovnega lačnega prebivalstva živi na podeželskih območjih in je tako dohodkovno kot prehransko odvisna od potrošnje in prodaje naravnih proizvodov. Lakota je najbolj pogosta med prebivalstvom brez lastne zemlje oziroma s premajhno posestjo za zadovoljevanje lastnih potreb (ibid., str. 8).

Eno poglavitnih ekonomskih vprašanj pri odpravljanju revščine se nanaša na vlogo gospodarske rasti. Na splošno velja, da le-ta prispeva k zmanjševanju revščine, čeprav je kar nekaj primerov držav, v katerih je navkljub splošni gospodarski rasti prišlo do povečanja revščine in dohodkovne neenakosti. Poročilo o človekovem razvoju (Human ..., 2003, str. 5) postavlja tezo, da gospodarska rast prispeva k zmanjševanju revščine, kadar je široko zastavljena in ne temelji samo na določenih dejavnostih in regijah, kadar je delovno (npr. kmetijstvo, tekstilna industrija) in ne kapitalsko (npr. naftna industrija) intenzivna in če se državni prihodki investirajo v človekov razvoj: v zdravstvo, šolstvo, prehrano, oskrbo z vodo ipd. Prav pri slednjem se pogosto pojavi problem, saj je veliko držav v razvoju prekomerno zadolženih in velik delež proračuna porabijo za servisiranje dolga.

V primeru revnih držav je pogosto govora o začaranem krogu revščine, ki vključuje njihove dohodke, varčevanje, investiranje in produktivnost (Slika 10). Pripravljenost posameznika za varčevanje za prihodnjo porabo namreč narašča vzporedno z njegovimi prihodki. Revni ljudje si težko privoščijo načrtovanje za prihodnost in varčevanje, saj večino dohodka namenijo za zadovoljevanje trenutnih in najbolj nujnih potreb. Enaka logika velja tudi za gospodarstvo in vladne izdatke, zato je stopnja varčevanja v revnih državah nizka. Skrom-

Slika 9: Delež v absolutni revščini živečega prebivalstva po posameznih regijah v letih 1990 in 2001

Vir: The Millennium..., 2005, str. 6

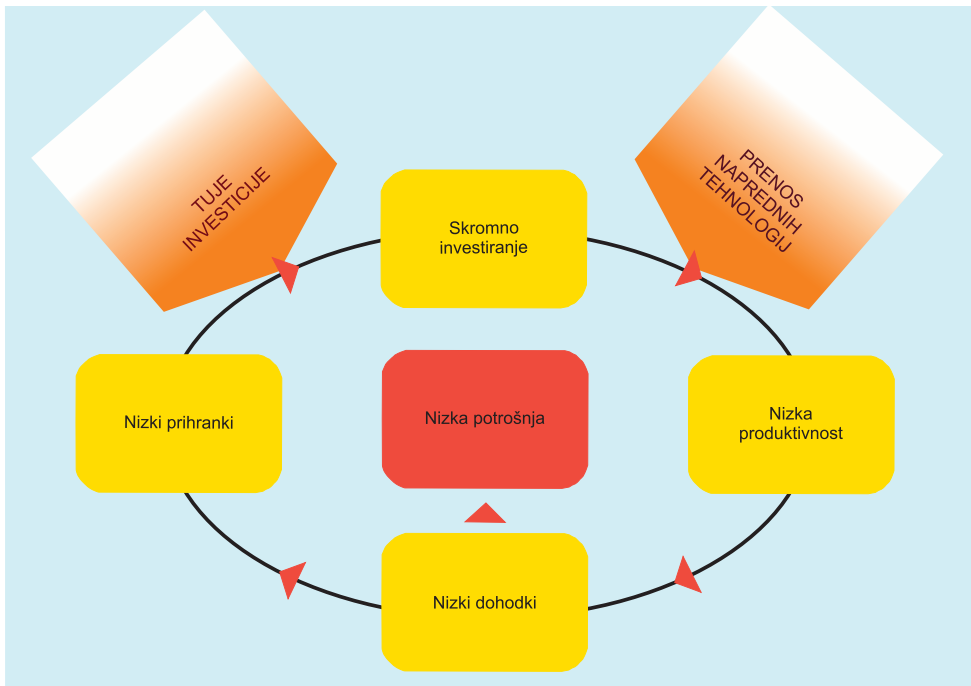
Kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Opomba: klasifikacija OZN (Priloga 3)

ni prihranki ovirajo nujno potrebne domače investicije v fizični in družbeni kapital, brez katerih ni mogoče dvigati ekonomske produktivnosti in dohodkov, kar posledično sklene začarani krog revščine (Soubotina, Sheram, 2000, str. 32). Vendar obstaja kar nekaj izjem, ki jim je uspel preboj in so navkljub nizkemu začetnemu BDP na prebivalca dosegle visoko stopnjo domačega varčevanja in investicij (npr. države vzhodne Azije). Omenjene države so se oprle na nekaj dobro znanih dejavnikov spodbujanja varčevanja in naložb: na politično in ekonomsko stabilnost, zanesljiv bančni sistem in ugodno vladno politiko. Takšne razmere pritegnejo tudi tuje naložbe, ki lahko državi pomagajo prekiniti začarani krog revščine, zlasti če jih spremlja prenos novih, naprednih tehnologij iz razvitih držav (ibid., str. 34). Nikakor pa ni zaželeno odpiranje trgov kratkotrajnim in špekulativnim tokovom kapitala, ki niti glede na obstoječo teorijo niti glede na empirične dokaze ne prispevajo h gospodarski rasti, temveč povečajo gospodarsko in splošno nestabilnost ter revščino (Stiglitz, 2003, str. 80). Države v razvoju se morajo izogibati tudi kakršnekoli politične nestabilnosti, saj lahko v nasprotnem primeru odženejo domače in tuje investitorje ter zapadejo v nov, začarani krog politične nestabilnosti, ki pospešuje revščino in spodkopava gospodarske napore. Zaradi podobnih okoliščin je zelo znan odliv kapitala z afriške celine,

ki ima že tako in tako najmanj kapitala in naj bi v začetku devetdesetih let imela celo do 40 odstotkov zasebnega kapitala na drugih celinah, kar je bil po ocenah največji delež med vsemi svetovnimi regijami (Globalization ..., 2002, str. 41).

Slika 10: Začarani krog revščine

Prilagojeno po: Soubbotina, Sheram, 2000

Kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Ob že omenjeni nevarnosti, da konflikti in naravne ujme povečajo revščino oziroma izničijo uspehe boja proti njej, lahko tudi lakota in revščina (zlasti še v kombinaciji z neenakostjo in sorodnimi dejavniki) zagotavljata ugodne razmere za konflikte in otežujeta spopadanje s posledicami ujm. Tako je kar 12 od 13 milijonov umrlih v raznih spopadih med letoma 1994 in 2003 odpadlo na Podsaharsko Afriko, Zahodno in Južno Azijo – na regije s skupno tremi četrtinami svetovnih beguncev in naraščanjem števila lačnih, v Podsaharski Afriki in Zahodni Aziji pa tudi z naraščanjem revščine. Velik delež smrti zaradi naravnih nesreč (v obdobju 1994–2003 skupno 669.000 žrtev) bi bilo mogoče preprečiti s sistemi pravočasnega obveščanja, kot se je pokazalo tudi na primeru cunamija decembra 2004 (The Millennium ..., 2005, str. 9).

Obseg revščine v posameznih državah ni odvisen le od povprečnega dohodka, pač pa tudi od njegove distribucije. Bolj je ta nesimetrična, večji je delež revnega prebivalstva. Države Latinske Amerike imajo podobne prihodke na prebivalca kot države bivše Sovjetske zveze, toda dohodkovne razlike v Latinski Ameriki so mnogo večje, tako kot tudi delež

lačnega prebivalstva. Po drugi strani imata Afrika in Kitajska podobne dohodkovne razlike, toda zaradi povprečno višjih dohodkov ima Kitajska nižjo stopnjo absolutne revščine. Čeprav splošna gospodarska rast znižuje absolutno revščino, jo, nasprotno, naraščanje prebivalstva in dohodkovne neenakosti zvišujeta (Raskin et al., 1998, str. 12, 13).

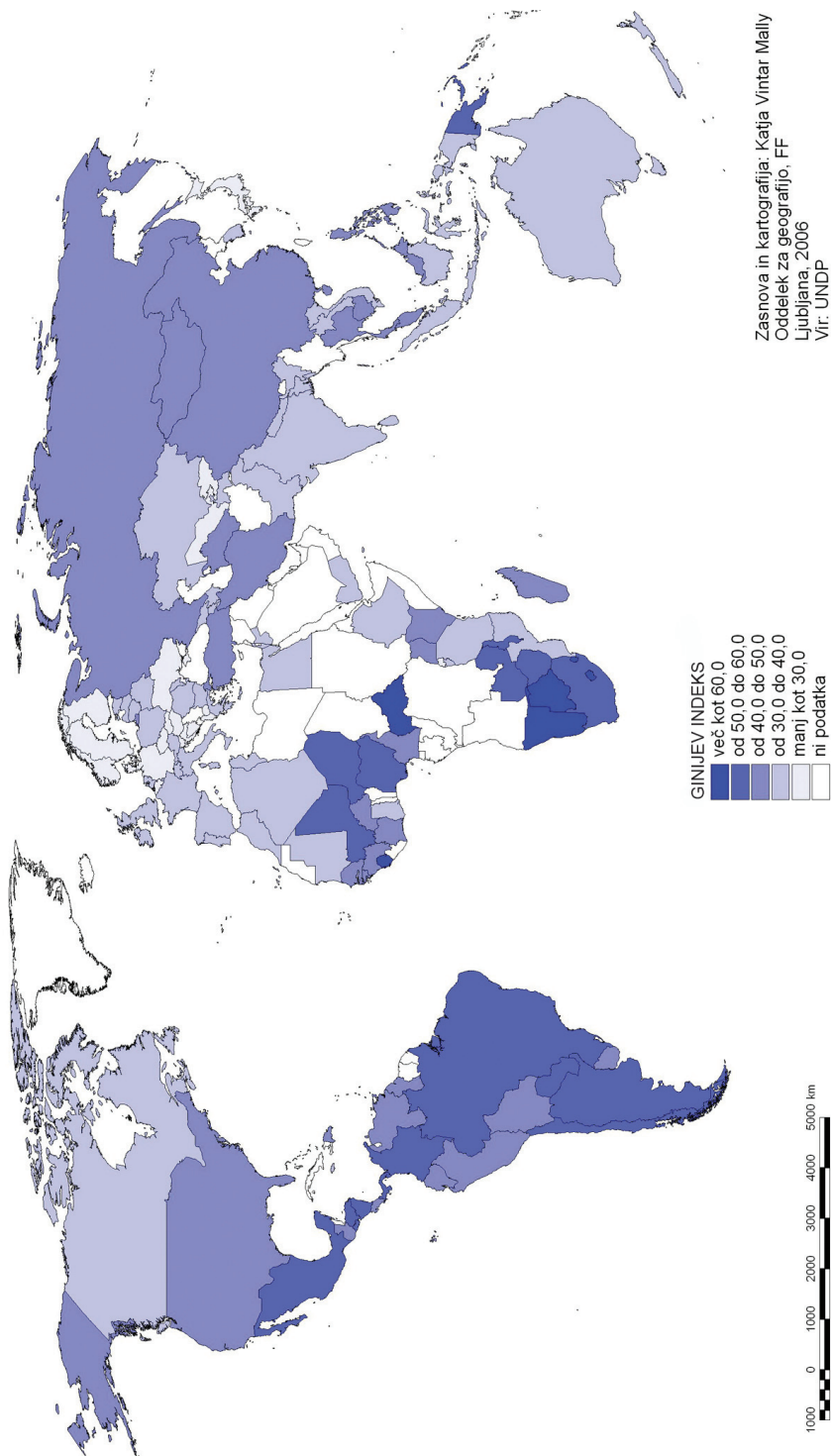
Neenakost in revščina sta dva različna koncepta, toda medsebojno očitno zelo tesno povezana. Omejen posameznikov dostop do šolanja, zdravstvenih storitev ali političnih pravic lahko zmanjša njegove možnosti, da se izvije iz pasti revščine. Velike razlike v premoženju in dohodku, razlike med regijami, med podeželskimi in mestnimi območji, med spoloma in različnimi etničnimi skupinami so slabe za gospodarsko rast in razvoj, demokracijo in socialno kohezijo (Human ..., 2005) ter posledično za človekov razvoj in doseganje ciljev trajnostnega razvoja. Neenakost zmanjšuje ekonomsko učinkovitost in predstavlja past družbenemu razvoju z najmanj treh vidikov (World Development ..., 2003; Human ..., 2005):

- zmanjšuje sodelovanje revnega prebivalstva v procesu političnega odločanja, zaradi česar imajo zapostavljene skupine šibko politično moč, kar povratno zmanjšuje njihove možnosti dostopa do izobraževanja, zdravstvene oskrbe in drugih pomembnih storitev;
- zavira ustanavljanje neodvisnih institucij in uveljavljanje zavezujočih pravil, ki bi utegnili zmanjšati koristi privilegiranih skupin prebivalstva;
- krepí položaj in pogajalska izhodišča bogatih bodisi neposredno ali posredno z grožnjo odlivanja njihovega kapitala, zaradi česar se družbe počasi in slabo odzivajo na zunanje šoke.

Običajno primerjamo napredek na ravni posameznih držav, ne pa za posamezne skupine prebivalstva, pri čemer napredek najpogosteje obide prav najrevnejše. Ker je bilo o dohodkovnih razlikah med državami in svetovnimi regijami v tem delu že govora, velja le poudariti, da se neenakost povečuje. Povprečni dohodek dvajsetih najbogatejših držav na svetu je na začetku 21. stoletja kar 37-krat večji od tistega v dvajsetih najrevnejših državah. Omenjeno razmerje se je v zadnjih štirih desetletjih podvojilo, podobno povečevanje neenakosti pa je najti v mnogih, vendar ne v vseh, državah (World Development ..., 2003, str. 2). Za merjenje neenakosti znotraj posameznih držav se najpogosteje uporablja Ginijev indeks, ki meri območje med Lorenzovo krivuljo in hipotetično linijo absolutne enakosti ($x=y$). Indeks je izražen kot odstotek območja pod linijo absolutne enakosti, pri čemer Lorenzova krivulja za posamezno državo predstavlja kumulativne odstotke prejetega skupnega dohodka (os y) glede na kumulativni delež njegovih prejemnikov (os x), začeniši z najrevnejšim posameznikom ali gospodinjstvom (Indicators ..., 2001, str. 63; World Resources ..., 2003, str. 248). Zaradi načina izračuna in pomanjkanja ustreznih statističnih podatkov, so izračuni tega kazalca neenakosti na voljo le za 78 držav v razvoju (Slika 11).

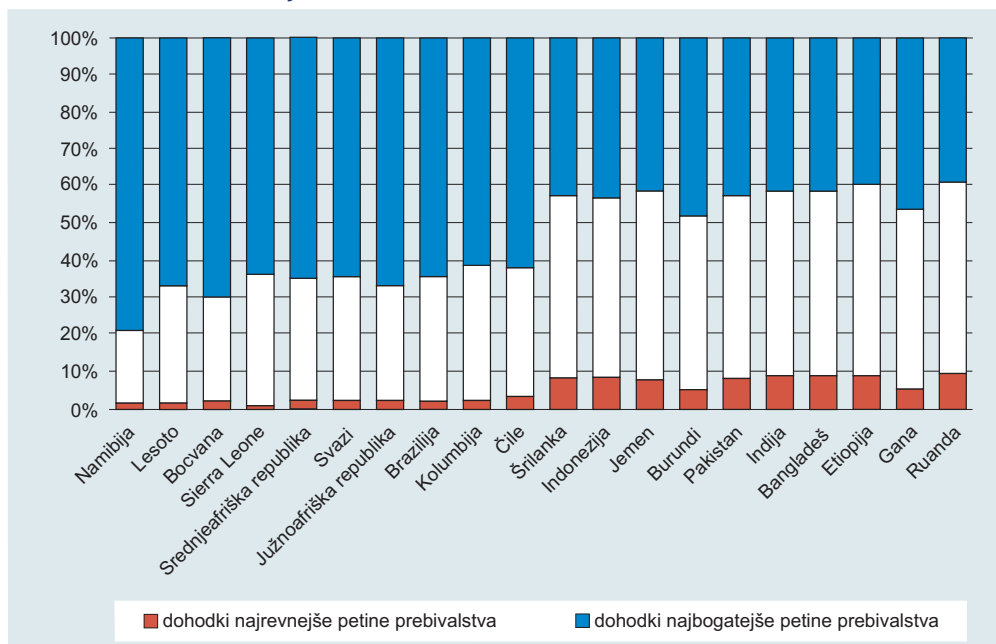
Dohodkovna neenakost med državami in regijami je zelo različna, tako da po Ginijevem indeksu v povprečju najvišje vrednosti dosegajo države Podsaharske Afrike (72,2) in Latinske Amerike (57,1), medtem ko najnižje vrednosti države Južne Azije (33,4) in čla-

Slika 11: Dohodkovne neenakosti v državah sveta – Ginijev indeks leta 2000

nice OECD z visokimi dohodki (36,8). Pod svetovnim povprečjem (67,0) se nahajata tudi skupini držav Vzhodne Azije in Oceanije (52,0) ter tranzicijskih držav (42,8). Čeprav referenčne meje niso opredeljene, se v kategorijo držav z visoko neenakostjo uvrščajo tiste z indeksom nad 50,0 (Human ..., 2005, str. 55). V tej kategoriji je izključno 24 držav v razvoju, ki z izjemo Papue Nove Gvineje vse ležijo v Latinski Ameriki in Podsaharski Afriki. Primerjalne analize so zajele 73 držav in pokazale, da je v zadnjih dveh desetletjih kar 53 držav (s skupno 80 % svetovnega prebivalstva) doživelo povečanje neenakosti, le devet držav (s 4 % svetovnega prebivalstva) pa zmanjšanje neenakosti. Ugotovitve držijo tako za države z visoko (npr. Kitajska) kot z nizko (npr. Bolivija) gospodarsko rastjo (ibid.). Podobne ugotovitve veljajo tudi za vpliv procesa globalizacije. Mednarodna trgovina namreč v nasprotju z običajnimi predpostavkami ekonomske teorije povečuje dohodkovne razlike tako v državah v razvoju kot v drugih državah. Na primeru Čila in Bangladeša je bilo empirično dokazano, da so se dohodkovne razlike v času njune liberalizacije povečevale. V Bangladešu, ki sicer sodi med zmagovalce globalizacije, so dohodki najrevnejših gospodinjestev, navkljub znatnemu dvigu povprečnega dohodka gospodinjestev v državi, stagnirali. Posamezniki tako z globalizacijo niso ničesar pridobili, kar še zlasti velja za nekvalificirano delovno silo (Torres, 2001).

Slika 12: Delež dohodkov najrevnejše in najbogatejše petine prebivalstva v izbranih državah v razvoju leta 2000

Razlike v Ginijevem indeksu so v veliki meri tudi odraz deleža dohodka, ki ga dosega najrevnejša petina (kvintil) prebivalstva v državi. V državah z najnižjim indeksom oziroma neenakostjo je delež dohodka najrevnejših 20 % prebivalstva celo trikrat do štirikrat večji

kot v državah z največjo neenakostjo. Slika 12 prikazuje deleže dohodkov najrevnejšega in najbogatejšega kvintila v posameznih izbranih državah v razvoju. Primerljivi podatki so na voljo za 78 držav v razvoju, od katerih je prikazano stanje za deset držav z najvišjimi vrednostmi Ginijevega indeksa (od Namibije do Čila) in deset državah z najnižjimi vrednostmi (od Šrilanke do Ruande). Prva deseterica držav je reprezentativna za vrsto držav z velikimi dohodkovnimi razlikami, v katerih najrevnejša petina prebivalstva dosega komajda nekaj odstotkov dohodka, najbogatejša petina pa več kot polovico. Razmerje med obema kvintiloma je tako v državi Sierra Leone kar 1 : 57,6. V drugi skupini držav se dohodek najrevnejšega kvintila približa največ desetim odstotkom, dohodek najbogatejšega pa zniža na 40–45 %. Ruanda ima med primerjanimi državami najugodnejše razmerje med revno in bogato petino, in sicer 1 : 4,0, in je povsem primerljiva z drugimi državami z nizko neenakostjo.

Pri osvetlitvi neenakosti je potrebno še posebej izpostaviti kakovost življenja na podeželju, ki je v velikem številu držav slabša kot v mestih (neupoštevaje izredno slabe razmere v obsežnih slumih), saj je na podeželju revščina običajno večja, dostop do raznih storitev pa slabši. Dober primer nudi Gana, kjer je v glavnem mestu delež revnega prebivalstva 2 % in sčasoma upada, medtem ko ostaja na podeželju nespremenjen na okrog 70 % (Human ..., 2005, str. 60). Podobno neugodna za podeželje so tudi razmerja glede oskrbe s pitno vodo, šolanja in dostopa do zdravstvenih storitev, kar se končno odraža tudi v povprečni dolžini življenja, trendih rodnosti in smrtnosti. Dohodkovna neenakost nam praviloma pove veliko o dostopu do virov, o razmerjih moči v državah in osvetli obseg revnega prebivalstva, ki ga napredek običajno zaobide in h kateremu je treba usmerjati pozornost. Izziv povečevanja prispevka najrevnejših terja v prvi vrsti aktiviranje revnega podeželskega prebivalstva, zlasti malih kmetov, pa tudi javne naložbe v infrastrukturo, spodbujanje zasebnega sektorja v obliki malih in srednje velikih podjetij, ki podeželskemu prebivalstvu zagotavljajo zaposlitev, oskrbo z blagom in storitvami. Ker so v večini držav izobrazbene razlike eden glavnih dejavnikov dohodkovnih in drugih razlik, bo moralo ključno razvojno vlogo odigrati tudi izobraževanje.

3.2.2. IZOBRAZBA IN ZDRAVJE KOT STEBRA ČLOVEKOVEGA RAZVOJA

Koncept človekovega razvoja postavlja materialni blaginji ob bok dve pomembni sestavini kakovostnega življenja: izobrazbo in zdravje. Znanje, spretnosti in izkušnje ljudi tvorijo človeški kapital, ki se povečuje z naložbami v izobraževanje in zdravstveno oskrbo prebivalstva. Z ekonomskega stališča je večkrat govora tudi o človeških virih kot skupku razpoložljive kakovosti in obsega človeških naporov v procesu proizvodnje blaga in storitev – od fizične moči do dela možganov (Soubbotina, Sheram, 2000, str. 100). V zadnjih desetletjih je na področju priznavanja pomena človeškega kapitala prišlo do pomembnega napredka, zato se dandanes naložbe v prebivalstvo štejejo za visoko donosne, zlasti še v državah v razvoju (Hardi, Barg, et al., 1997). Izobrazbo se pogosto vidi v vlogi izenačevalca možnosti, kakor tudi pospeševalca gospodarske rasti in učinkovitosti (Human ..., 2005, str. 69) pod pogojem, da jo spremlja ustrezna razvojna strategija.

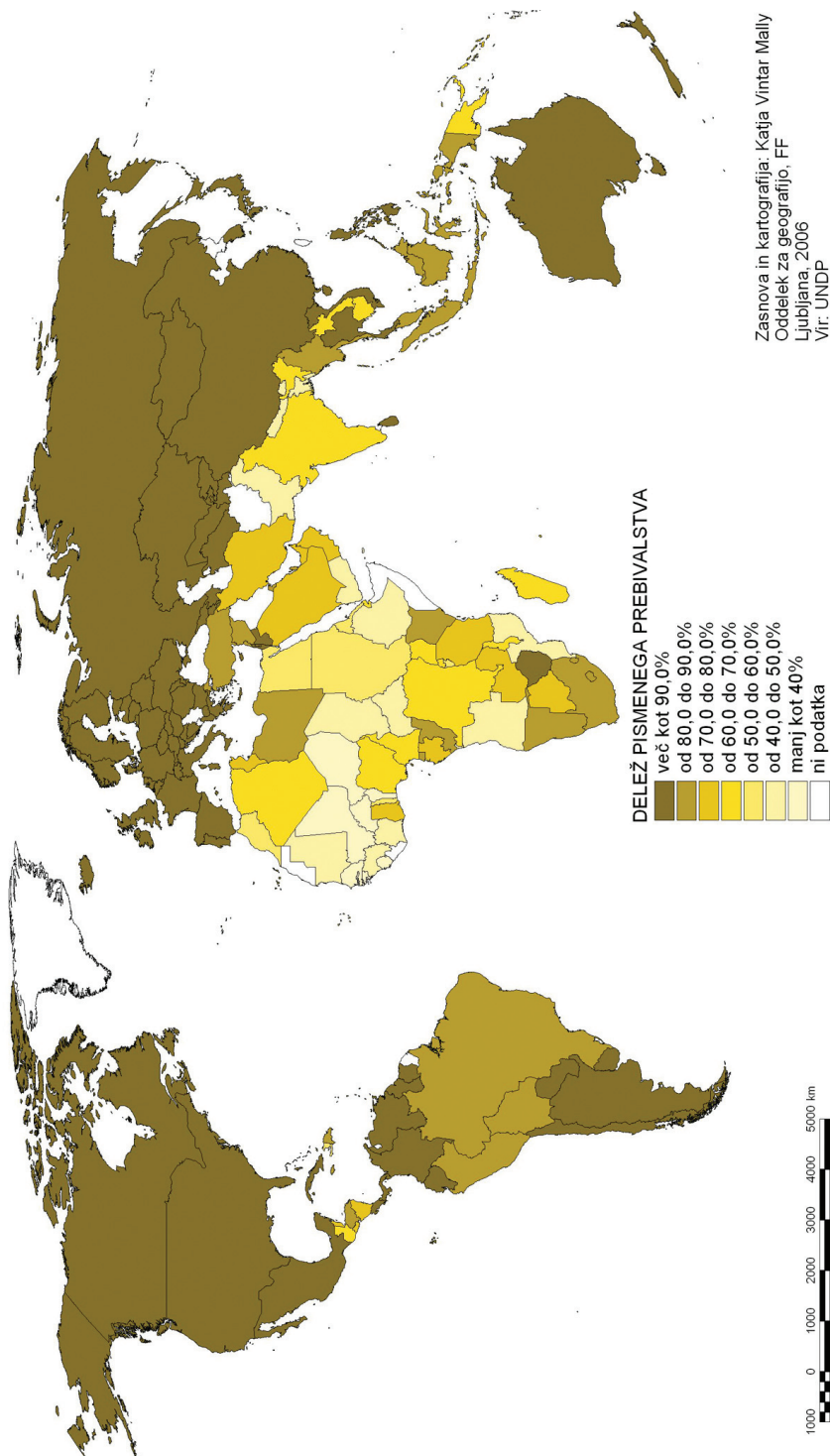
Formalna in neformalna izobrazba zagotavlja posameznikom razvijanje lastnih potencialov. Ne glede na stopnjo gospodarske razvitosti države, obstaja tesna povezava med stopnjo izobrazbe in zakoreninjenostjo revščine, pomembna pa je tudi z vidika vključenosti v procese odločanja. Primarni cilji se zato nanašajo na vključevanje vseh prebivalcev v osnovno izobraževanje in na zmanjševanje nepismenosti odraslih (Indicators ..., 2001, str. 43). Izkušnje kažejo, da se je zlasti izobraževanje deklic hitro in neposredno odrazilo v boljši prehranjenosti in zdravstvenem stanju družin, padanju rodnosti, zmanjšanju revščine in sesplošni učinkovitosti (Road map ..., 2001, str. 20), predvsem z vidika večje gospodarske in družbene vključenosti. Izhajajoč iz pomena izobrazbe, je eden izmed osmih razvojnih ciljev novega tisočletja do leta 2015 prav doseganje osnovnošolske izobrazbe za vse otroke, kar bi med drugim odpravilo tudi problem nepismenosti. Leta 2001 je bilo na svetu okrog 115 milijonov otrok, ki niso hodili v šolo – večina iz Podsaharske Afrike, kjer se šola le 62 % otrok, in Južne Azije s 76 % šolajoče se generacije. V državah v razvoju je verjetnost šolanja otrok iz najrevnejše petine gospodinjstev kar trikrat nižja kot v najbogatejših gospodinjstvih oziroma je pri otrocih mater brez formalne izobrazbe dvakrat nižja kot pri otrocih izobraženih mater (The Millennium ..., 2005).

V državah v razvoju je težko zadržati otroke v šolah, saj le nekaj več kot polovica otrok zaključijo osnovno šolo, v Podsaharski Afriki pa le tretjina. Slednje se odraža v (ne)pismenosti odraslih, starejših od 15 let (Slika 13). V državah v razvoju je kar četrtina prebivalstva nepismenega, od tega predstavljajo dve tretjini ženske. V najmanj razvitih državah je pismena le dobra polovica prebivalstva (52,5 %), v Južni Aziji nekaj odstotkov več (57,6 %), primerljiva pa je stopnja pismenosti v arabskih državah (63,3 %) in državah Podsaharske Afrike (63,2 %). Med državami v razvoju po pismenosti pozitivno izstopata skupini držav Vzhodne Azije in Oceanije (90,3 %) ter Latinske Amerike (88,6 %). Večina držav v razvoju se tako še vedno srečuje predvsem s tremi temeljnimi problemi (Human ..., 2003, str. 93, 94):

- omejenimi finančnimi viri – v primerjavi z razvitimi državami se v državah v razvoju izobraževanju na vseh stopnjah namenja bistveno manjši delež BDP in tudi manjši obseg denarja na šolajočega se posameznika;
- neenakostjo – bogatim pripade večji delež sicer skromnih razpoložljivih sredstev, medtem ko revnim stroški šolanja nesorazmerno močno obremenijo že tako skromen gospodinjski proračun;
- neučinkovito porabo – večina finančnih sredstev se namenja za plače učiteljev, ne pa za dvig kakovosti pouka.

Poleg pismenosti kot osnovnega rezultata izobraževanja se za svetovne primerjave v kontekstu človekovega razvoja uporablja še kombinirani kazalec vpisa na različne stopnje izobraževanja, pri katerem je poudarek zlasti na enakovrednem vključevanju deklet na vseh stopnjah izobraževanja, od osnovnošolske do univerzitetne. Kljub stalnemu napredku na področju izobraževanja, pa zastavljeni cilji do leta 2015 v določenih regijah zagotovo ne bodo doseženi, kar velja tudi za marsikateri ambiciozen cilj na področju zdravstvenega stanja prebivalstva.

Slika 13: Delež pismenega prebivalstva leta 2002

Za spremljanje zdravstvenega stanja prebivalstva se najpogosteje uporabljata dva vodilna kazalca: pričakovana dolžina življenja ob rojstvu in smrtnost otrok do petega leta starosti. Oba kazalca imata izrazito sintezni značaj za merjenje kakovosti življenja, saj neposredno odražata številne vidike blaginje, vključno z dohodki in prehrano, kakovostjo okolja, dostopnostjo zdravstvenih storitev, primerne pitne vode in sanitarij. Življenjsko pričakovanje ob rojstvu navaja število let življenja, ki jih novorojenec v danih okoliščinah lahko pričakuje, v kolikor se te tekom življenja seveda ne bi spreminjale. Smrtnost otrok do petega leta starosti pove, koliko otrok od 1000 živorojenih ne bo doživelo petega leta starosti. Dojenčki in otroci so namreč ena najbolj ranljivih skupin prebivalstva, izpostavljeni podhranjenosti in slabim higienskimi razmeram, zaradi česar v večini držav v razvoju prispevajo največji delež smrtnih primerov (Soubbotina, Sheram, 2000; Indicators ..., 2001). Zmanjšanje smrtnosti otrok znatno prispeva tudi k daljšanju življenjskega pričakovanja, oboje pa predstavlja glavni cilj svetovnih razvojnih politik.

Smrtnost otrok do petega leta starosti se je samo v zadnjih treh desetletjih praktično prepolovila, vendar razlike med regijami ostajajo izjemno velike (Preglednica 2). Večina otrok dandanes umre v državah v razvoju, od tega skoraj polovica v Podсахarski Afriki in tretjina v Južni Aziji (The World Health ..., 2003). Polovico smrti gre pripisati petim najpogostejšim boleznim: pljučnici, diareji, malariji, ošpicam in AIDS-u, ki bi jih bilo moč preprečiti oziroma pozdraviti z relativno nizkimi stroški (The Millennium ..., 2005, str. 19).

Preglednica 2: Pričakovana dolžina življenja in smrtnost otrok v obdobju 1970–2002

Skupina držav*	Pričakovana dolžina življenja (v letih)			Smrtnost otrok do 5. leta starosti (na 1.000 živorojenih)		
	1970–1975	2000–2005**	indeks 2002/1970	1970	2002	indeks 2002/1970
Države v razvoju	55,5	64,7	116,6	166	89	53,6
Najmanj razvite države	43,8	50,7	115,8	244	157	64,3
Arabske države	51,9	66,4	127,9	197	62	31,5
Države Vzhodne Azije in Oceanije	60,5	69,9	115,5	122	42	34,4
Države Latinske Amerike	61,1	70,6	115,5	123	34	27,6
Države Južne Azije	49,8	63,3	127,1	206	95	46,1
Države Podсахarske Afrike	45,2	46,1	102,0	231	178	77,1
Tranzicijske države	69,2	69,6	100,6	43	22	51,2
Države OECD	70,4	77,2	109,7	53	14	26,4
Države OECD z visokimi dohodki	71,6	78,4	109,5	28	7	25,0
Svet	59,8	66,9	111,9	146	81	55,5

Vir: Human ..., 2004, str. 171; lastni izračuni. Opombe: *klasifikacija OZN (Priloga 2); **ocena.

Državam v razvoju grozi poleg nalezljivih bolezni, ki jih je mogoče relativno poceni in učinkovito odpraviti, vse večji razmah neprenosljivih in "dragih" bolezni, kot so bolezni srca in ožilja, ki so dolgo veljale za bolezni premožnih, danes pa podobno kot v razvitih državah tudi v mnogih državah v razvoju že zasedajo vodilno mesto med povzročitelji smrti (The

World Health ..., 2003). To nalaga zdravstvenim sistemom v državah v razvoju kar dvojno breme, pri čemer se podobno kot izobraževalni sistemi, soočajo s problemi omejenih finančnih virov, neenakosti in neučinkovite porabe sredstev, zlasti še na podeželju.

Opisane razmere se odražajo v povprečni dolžini življenja, kjer so velike razlike tako med posameznimi državami kot tudi znotraj njih, zlasti še med obema spoloma in različnimi skupinami prebivalcev. V zadnjih treh desetletjih se je življenjska doba na svetu podaljšala za dobrih 7 let oziroma v povprečju vsako leto za slabe tri mesece. Kljub nadpovprečno hitremu daljšanju življenja v državah v razvoju, slednje še vedno zaostajajo za razvitimi državami za povprečno 14 let. Leta 2002 je novorojenec na Japonskem lahko pričakoval kar 81,5 let dolgo življenje, prebivalec Zambije pa vsega 32,7 let (Slika 14). Med državami v razvoju najbolj izstopajo države Podsaharske Afrike, kjer je nastop pandemije HIV/AIDS-a izničil pretekle dosežke. Konec osemdesetih let 20. stoletja je življenjsko pričakovanje v regiji že presegalo 46 let, dvajset let pozneje pa je bilo cela tri leta nižje. V omenjenem obdobju se je samo v Bocvani življenjsko pričakovanje znižalo za okrog 25 let, v Južnoafriški republiki se padec ocenjuje na več kot 10 let, podobno tudi v Tanzaniji. Brez smrtnosti zaradi AIDS-a bi v začetku tega stoletja povprečje za afriške države znašalo 54 let, tako pa dosega le 48 let (The World Health ..., 2004, str. 6).

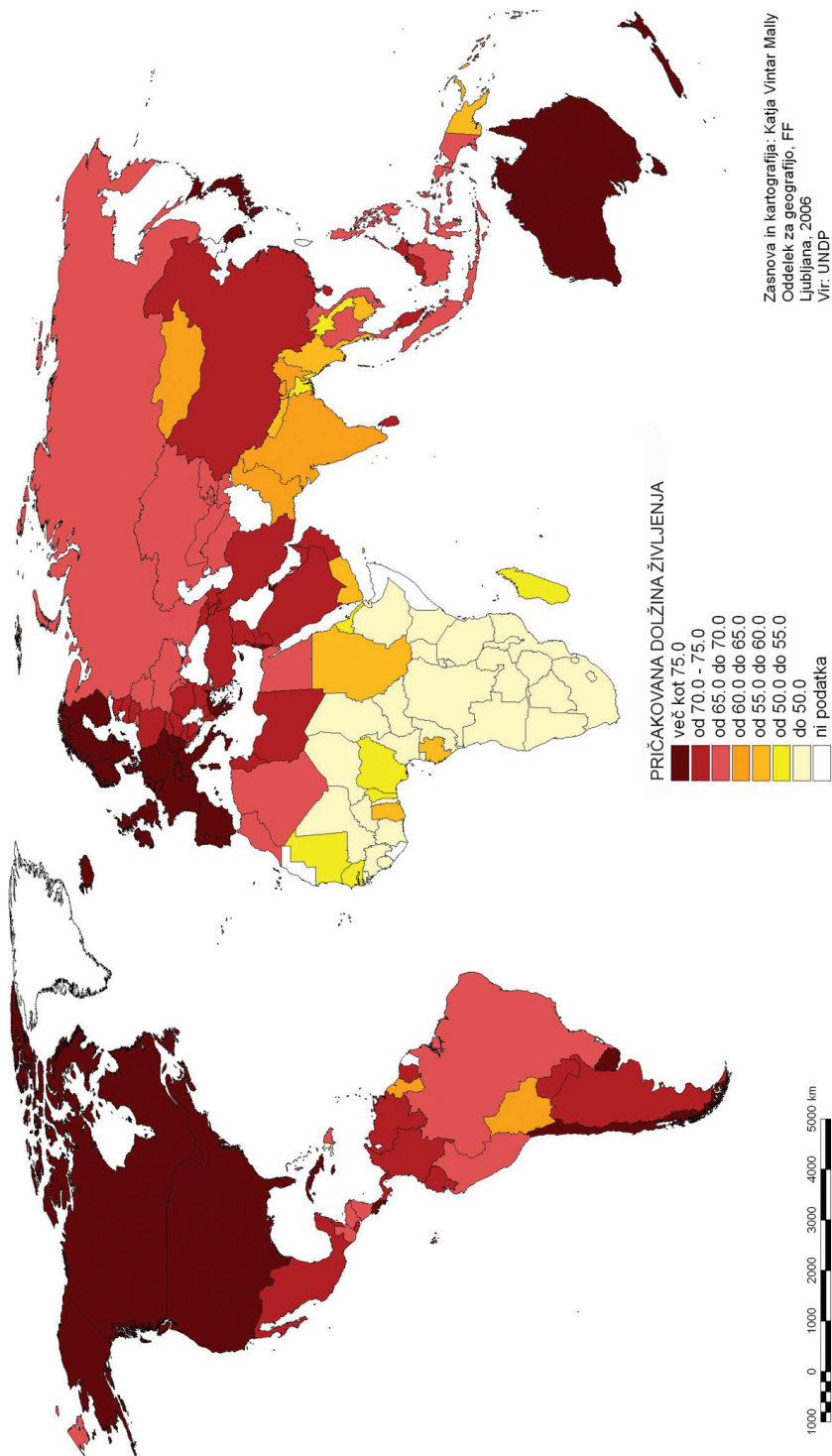
Ob porabi relativno skromnih proračunov večine držav v razvoju se postavlja predvsem vprašanje ustreznega obsega financiranja zdravstva in šolstva. Proračuni držav v razvoju niso le ustrezno manjši od tistih v razvitih državah, ampak so tudi drugače strukturirani. V razvitih državah je več kot polovica vladnih izdatkov namenjena socialnim transferjem, vključno s pokojninami, podporami brezposelnim, zagotavljanju socialne varnosti ipd. V državah v razvoju je delež teh izdatkov bistveno manjši, večji pa so na primer izdatki za subvencioniranje gospodarskih podjetij v državni lasti (Soubbotina, Sheram, 2000, str. 62). Medtem ko države OECD namenjajo javnemu zdravstvu praviloma več kot 5 % BDP, to raven dosega le peščica držav v razvoju, večinoma pa niti polovice deleža. Manevrskega prostora za povečevanje tovrstnih izdatkov nimajo predvsem močno zadolžene države (Human ..., 2003). Veliko držav si nastalo situacijo lajša s razvojno in humanitarno pomočjo, ki sicer rešuje kratkoročne, ne pa tudi dolgoročnih problemov.

3.3. GOSPODARSKI RAZVOJ IN RAST PREBIVALSTVA

Rast svetovnega prebivalstva kljub počasnemu umirjanju še vedno ostaja ena vodilnih razvojnih tem, zlasti še v državah v razvoju. Hitro naraščanje prebivalstva igra pomembno vlogo pri zagotavljanju ustrezne stopnje splošne blaginje, na splošno pa je odnos med prebivalstvenimi in gospodarskimi gibanji zelo kompleksen.

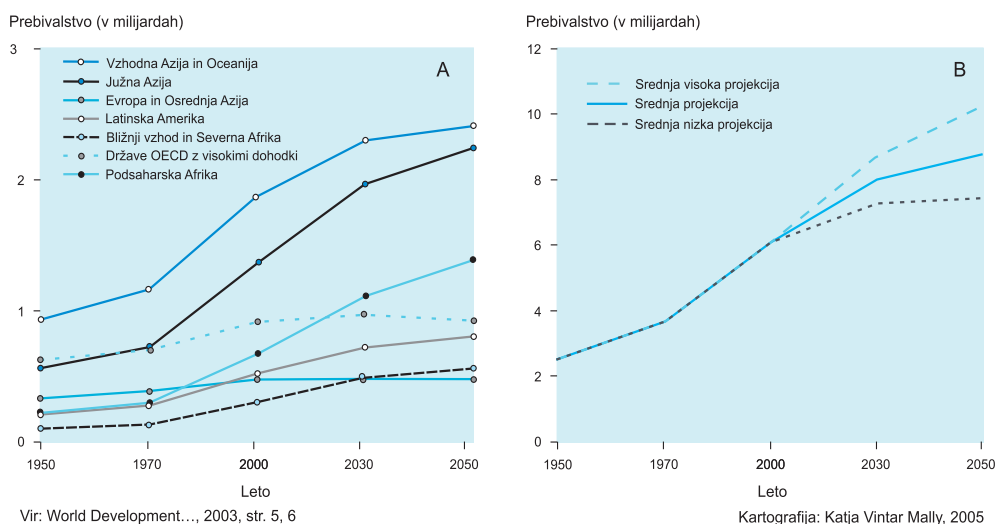
Število prebivalstva na svetu se giblje okrog 6.700 milijonov in v zadnjih letih narašča s hitrostjo približno 76 milijonov prebivalcev letno. Do leta 2050 naj bi se po projekcijah Združenih narodov število prebivalcev povečalo za okrog 2.500 milijonov oziroma toliko, kot je bilo leta 1950 vsega svetovnega prebivalstva. Ob tem naj bi kar 96 % predvidene

Slika 14: Pričakovana dolžina življenja ob rojstvu leta 2002

rasti odpadlo na države v razvoju (State of world ..., 2004, str. 8). Istočasno naj bi se samo v najmanj razvitih državah prebivalstvo potrojilo, v Afriki pa več kot podvojilo (na 1.700 do 2.300 milijonov prebivalcev) (Engelman, Halweil, Nierenberg, 2002). V taistih državah v razvoju že danes živi 2.500 do 3.000 milijonov prebivalcev z manj kot dvema dolarjema na dan oziroma pod pragom revščine. Glavni razvojni izziv, ki ga prinaša prebivalstvena rast, je zagotavljanje produktivnega dela oziroma zaposlitve in boljše kakovosti življenja za obstoječe in prihodnje prebivalstvo.

Slika 15: Rast števila prebivalstva v posameznih skupinah držav (A) in na svetu (B) v obdobju 1950–2050

Tudi v preteklih petih desetletjih je bila prebivalstvena rast hitra (Slika 15), pa so jo vendarle spremljali pomembni dosežki na področju zdravstva (izkoreninjenje določenih bolezni, znižanje smrtnosti, daljšanje življenjske dobe ...), izobraževanja (dvig izobrazbene ravni, znižanje nepismenosti ipd.), medtem ko sta se napredek znanosti in zelena revolucija uspešno spopadla z lakoto in nekaterimi drugimi problemi (npr. ozonska luknja, zamenjava redkih naravnih virov ipd.). Vendar pa prihodnost prinaša nove izzive, saj se bo prebivalstvo v državah v razvoju zgoščevalo v velikih mestih in na ranljivih podeželskih območjih, z upravljanjem katerih pa tudi razvite države nimajo dovolj izkušenj (World Development ..., 2003). Glede na navedeno bo sredi 21. stoletja svetovno prebivalstvo znatno bolj mestno, "tropsko" in starejše od današnjega.

Znižanje smrtnosti otrok in razpoložljivost sodobnih kontracepcijskih sredstev sta najbolj neposredno prispevala k upočasnitvi prebivalstvene rasti, ki je dosegla vrhunec v šestdesetih letih 20. stoletja (2,1 % letna rast prebivalstva) in se v začetku 21. stoletja znižala na 1,3 % (Engelman, Halweil, Nierenberg, 2002). Trend naj bi se nadaljeval tudi v prihodnjih letih, čeprav bodo stopnje rasti posameznih skupin držav še vedno visoke

(Preglednica 3). Poleg držav Podsaharske Afrike po obstoječih in predvidenih stopnjah rasti izstopajo zlasti države severne Afrike in jugozahodne Azije.

Preglednica 3: Število in rast svetovnega prebivalstva v obdobju 1975–2015

Skupina držav****	Štev. prebivalcev (milijonov)		Letna rast prebivalstva (%)		Stopnja celotne rodnosti	
	2002	2015*	1975–2002	2002–2015*	1970–1975**	2000–2005**
Države v razvoju	4.937	5.868	1,9	1,3	5,4	2,9
Najmanj razvite države	701	942	2,5	2,3	6,6	5,1
Arabske države	297	390	2,7	2,1	6,7	3,8
Države Vzhodne Azije in Oceanije	1.918	2.124	1,4	0,8	5,0	2,0
Države Latinske Amerike	530	623	1,9	1,2	5,1	2,5
Države Južne Azije	1.480	1.805	2,1	1,5	5,6	3,3
Države Podsaharske Afrike	641	843	2,7	2,1	6,8	5,4
Tranzicijske države	409	398	0,4	–0,2	2,5	1,4
Države OECD	1.148	1.228	0,8	0,5	2,5	1,8
Države OECD z visokimi dohodki	912	963	0,6	0,4	2,2	1,7
Svet***	6.225	7.197	1,6	1,1	4,5	2,7

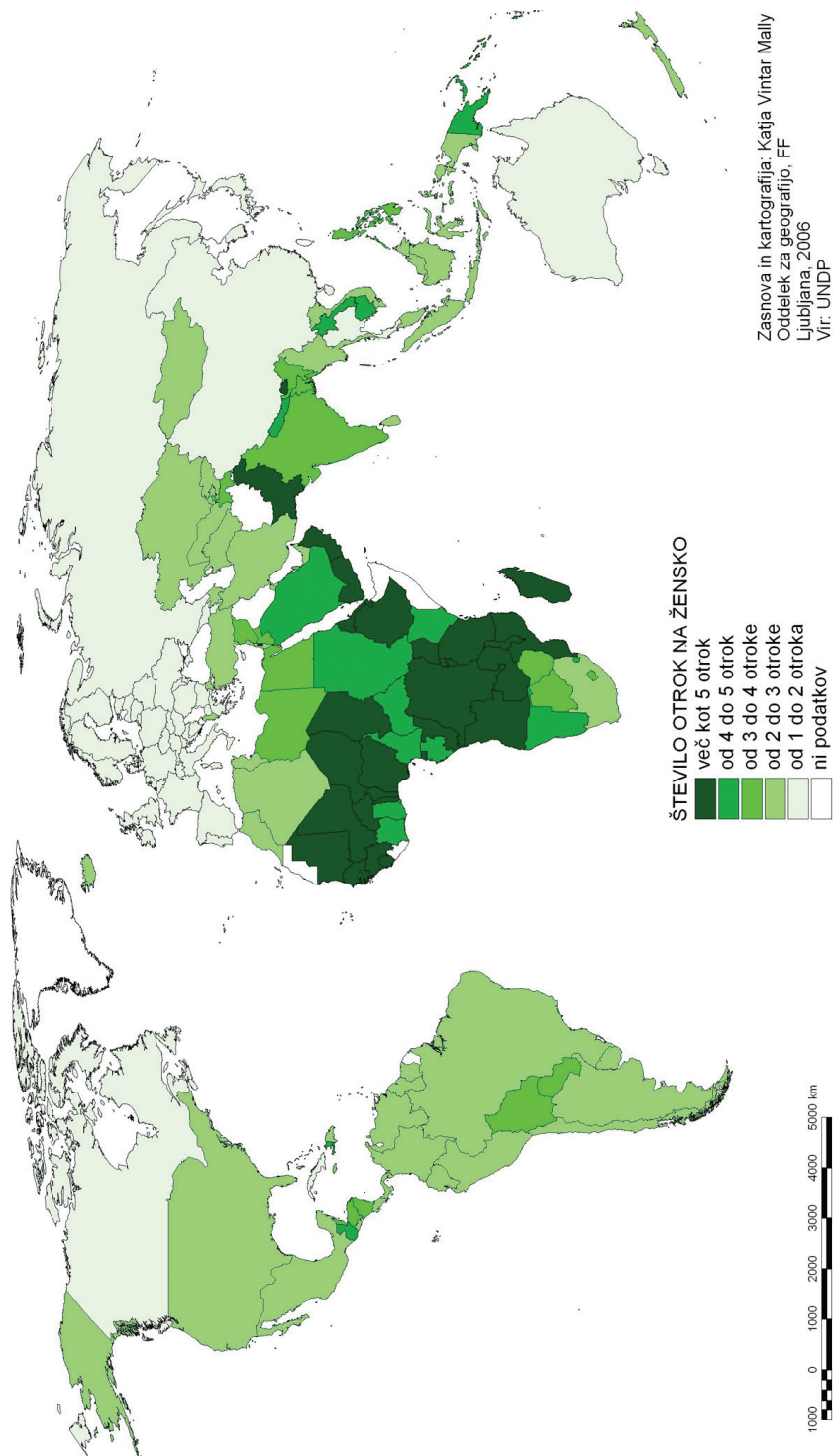
Vir: Human ..., 2004, str. 155.

Opombe: *podatki temeljijo na srednji inačici projekcije; **ocena; ***neujemanje seštevkov zaradi prekrivanja skupin držav; ****klasifikacija OZN (Priloga 2).

Še bolj nazorni pa so podatki o stopnji celotne rodnosti, torej o povprečnem številu rojstev na žensko (Slika 16). Slednje se je v zadnjih tridesetih letih močno znižalo, tako da večina razvitih in tranzicijskih državah nima več zagotovljene niti enostavne reprodukcije. Med državami v razvoju ima takšno stanje le peščica držav – med največjimi zgolj Kitajska, Tajska in Tunizija. Na drugi strani povprečna ženska v Podsaharski Afriki še vedno rodi več kot pet otrok, v državah severne Afrike ter južne in jugozahodne Azije pa v povprečju tri do štiri, kar je znatno nad povprečjem držav v razvoju in dvakrat več kot znaša povprečje razvitih držav. Indija (3,0 otroka na žensko) naj bi sredi tega stoletja postala po številu prebivalstva največja država in dokončno prehitela Kitajsko, ki ima že sedaj bistveno nižjo rodnost (1,8 otroka na žensko).

Zniževanju smrtnosti koncem 19. in v 20. stoletju zaradi izboljšane zdravstva in prehrane je v razvitih državah z določenim zamikom sledilo tudi znižanje rodnosti. Prav ta časovni zamik je v državah v razvoju mnogo večji. Demografi v sodobnih raziskavah zmanjšanja rodnosti poudarjajo predvsem pomen izobraževanja za dekleta, saj naj bi bilo (daljše) šolanje ključno pri načrtovanju družine, odločanju za kasnejše rojevanje in manjše število otrok, ker zgolj dostop do kontracepcije ne zadostuje. Izobraževanje žensk naj bi imelo celo večji vpliv na znižanje smrtnosti dojenčkov in otrok kot pa na primer možnost zaposlitve, boljša zdravstvena oskrba in višji dohodek (Engelman, Halweil, Nierenberg, 2002). Povratno pa nižja smrtnost otrok prispeva tudi k nižjemu številu rojstev. Zelo pomemben dejavnik rodnostne politike je tudi enakost med spoloma, kajti neenakost preverjeno pos-

Slika 16: Stopnja celotne rodnosti v obdobju 2000–2005

pešuje prebivalstveno rast (MacDonald, Nierenberg, 2003). Gledano prostorsko je posebej neugodna močno nadpovprečna prebivalstvena rast (1,8 % letno) na območjih tako imenovanih vročih točk z izjemno biotsko raznovrstnostjo, kjer je leta 1995 živel 1,1 milijarda prebivalstva. Prebivalstvena rast na teh območjih je rezultat tako nadpovprečne rodnosti kot obsega migracij, ki naj bi se v prihodnosti še povečeval (ibid.).

Ob vseh navedenih prebivalstvenih gibanjih se postavlja temeljno vprašanje njihovega vpliva na gospodarski razvoj, okrog katerega so se dolgo kresala različna mnenja. Novejši rezultati kažejo, da lahko znižanje rodnosti in upočasnitev prebivalstvene rasti pod določenimi pogoji močno spodbudita gospodarski razvoj. Manjše družine lahko vlagajo več v zdravje in šolanje svojih otrok, več prihranijo, prihranki gospodinjstev pa so v državah v razvoju glavni vir domačih investicij. Takšne razmere naj bi po izračunih harvardskih ekonomistov prispevale tretjino rasti prihodkov na prebivalca v vzhodnoazijskih državah, kot sta Južna Koreja in Tajvan (Engelman, Halweil, Nierenberg, 2002). To so hkrati države, ki so predhodno vlagale ne le v zdravstvo in izobraževanje, ampak tudi v razvoj industrije. Manjše število otrok poveča razpoložljiv dohodek na družinskega člana, ženske z manj otroki imajo več časa za služenje dohodka in izobraževanje ter bolje poskrbijo za zdravje družinskih članov. Na drugi strani so pogosto prav deklice iz velikih družin prikrajšane za izobraževanje, bodisi zaradi pomanjkanja dohodkov in/ali skrbi za sorojence, kar prispeva k medgeneracijskemu prenosu revščine tako na ravni družin kot širšega gospodarstva. Leta 2001 je študija Svetovne zdravstvene organizacije proučila 45 držav in dokazala, da je znižanje rodnosti za 5 ‰ v osemdesetih letih prispevalo k povprečnemu znižanju deleža revnih med sredino osemdesetih in sredino devetdesetih let za skupno 6,3 % (State of world ..., 2004. str. 13). Z makroekonomskega vidika je hitra prebivalstvena rast neugodna tudi zaradi njenega močnega pritiska na obstoječo infrastrukturo. Države v razvoju že sedaj težko zagotavljajo ustrezno zdravstveno oskrbo, pitno vodo, stanovanja, šole, učitelje ipd. Brez dodatnih naložb naj bi se tako do leta 2040 v Podsaharski Afriki razmerje med številom učencev in učiteljev poslabšalo s sedanjih 39 : 1 na 54 : 1 (Engelman, Halweil, Nierenberg, 2002).

Na gospodarski razvoj države pomembno vpliva tudi starostna struktura prebivalstva. Kljub upadanju rodnosti prihaja v rodno dobo čedalje večje število prebivalcev, zaradi česar je absolutno število prebivalstva v državah v razvoju v nenehnem porastu. Medtem ko je v državah z visokimi dohodki razmerje med delovno aktivnim in vzdrževanim prebivalstvom 2 : 1, je v državah v razvoju okrog 1 : 1 do 1 : 1,5 (Soubotina, Sheram, 2000, str. 46). Razvite države se dandanes vse bolj soočajo s problemom staranja prebivalstva in pritiski na sisteme socialnega in zdravstvenega varstva, ki se bodo sčasoma pojavili tudi v državah v razvoju. Strokovnjaki opozarjajo, da se življenjska doba v državah v razvoju daljša bistveno hitreje, kot se je v razvitih državah, in da države finančno ne bodo pripravljene na vzdrževanje na eni strani ostarelega prebivalstva in na drugi strani številčnega mladega prebivalstva (ibid.), saj večina nima urejenega zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja. Poleg tega je velik delež mladega prebivalstva neugoden tudi zaradi večje verjetnosti pojava socialnih nemirov in oboroženih konfliktov, ki jih lahko spod-

budi tudi čedalje manjša razpoložljivost naravnih virov na prebivalca (Engelman, Halweil, Nierenberg, 2002). Konflikti pa seveda močno prizadenejo ne le gospodarstvo države, ampak lahko posledično spodkopljajo tudi pridobitve družbenega razvoja in se odražajo v degradaciji okolja.

V povezavi s padanjem rodnosti se pogosto omenja kot veliko gospodarsko priložnost držav v razvoju tudi tako imenovano "demografsko okno". Gre pravzaprav za že omenjeno znižano število mladega prebivalstva (otrok) glede na število aktivnega prebivalstva. Prihranki zaradi manjših potreb po vlaganju v šolstvo in zdravstvo omogočijo državam povečane naložbe v gospodarstvo in posledičen dvig gospodarske rasti ter zmanjšanje revščine. Okno se odpre le enkrat v procesu demografskega prehoda in se zapre s staranjem prebivalstva oziroma poslabšanjem razmerja med vzdrževanim in aktivnim prebivalstvom. Med državami, ki so to priložnost izkoristile, so v prvi vrsti Kitajska, azijski tigrji, Brazilija in Mehika (World Development ..., 2003; State of world ..., 2004). Po napovedih naj bi države Južne Azije dosegle najugodnejše razmerje med aktivnim in vzdrževanim prebivalstvom v obdobju 2015–2025, države Latinske Amerike pa v obdobju 2020–2030. Podobna napoved velja še za nekatere arabske in azijske države, medtem ko je večina držav Podsaharske Afrike še zelo oddaljena od te točke, saj v mnogih do demografskega prehoda sploh še ni prišlo. Samo enajstim državam Podsaharske Afrike naj bi se demografsko okno dejansko odprlo še pred letom 2050 (State of world ..., 2004, str. 15). Veliko grožnjo opisani gospodarski priložnosti predstavlja tudi razširjenost AIDS-a, kajti smrtnost zaradi te bolezni najbolj zmanjšuje prav dragoceni kontingent delovno aktivnega prebivalstva.

S socialno-ekonomskega zornega kota lahko sklenemo, da prebivalstvena rast pomembno zmanjšuje pridobitve človekovega razvoja v državah v razvoju, tako glede posameznikove materialne blaginje kot tudi glede dostopnosti in kakovosti razpoložljivih družbenih storitev.

3.4. GOSPODARSKI RAZVOJ IN KONCEPT ČLOVEKOVEGA RAZVOJA

Oblikovanje ukrepov za doseganje vsestranskega razvojnega napredka mora temeljiti tudi na poznavanju povezav med gospodarskim razvojem in doseganjem višje stopnje tako imenovanega človekovega razvoja. Koncept človekovega razvoja so v zadnjih petnajstih letih razvijali pod okriljem Organizacije združenih narodov in ga kvantitativno predstavili z indeksom človekovega razvoja, ki se je s postopnimi izboljšavami uveljavil kot najboljša alternativa običajnim meram razvoja.

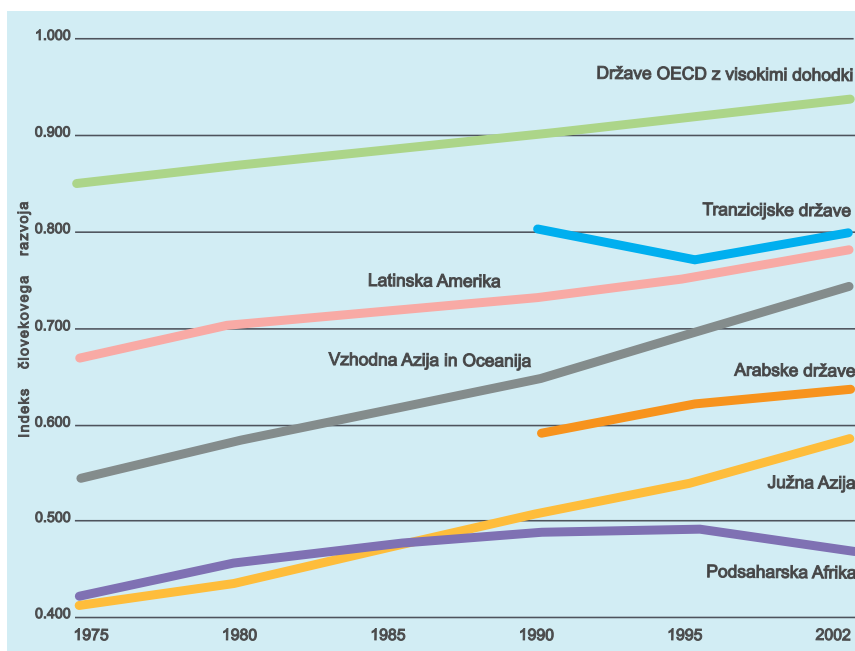
Koncept človekovega razvoja povezuje različne vidike življenja ljudi in različne razsežnosti njihove blaginje, predvsem v luči povečevanja možnosti človekove izbire in posledično povečevanja človekovih možnosti. Pri slednjih se koncept osredotoča na možnost dolgega in zdravega življenja, ustrezne izobrazbe, družbenega delovanja in dostopa do virov

za dostojno življenje. Takšno naziranje presega klasično vrednotenje razvoja preko ustvarjenega dohodka in gospodarske rasti ne obravnava kot cilj, temveč kot sredstvo za izboljšanje človekovega življenja (Seljak, 2000; Poročilo ..., 2003; Human ..., 2004). Predstavljene ideje nikakor niso nove, saj segajo najmanj v čas Aristotela in njegove razlage, da bogastvo ni tisto dobro, ki ga iščemo, ampak je zgolj sredstvo za doseganje nečesa drugega. Čeprav najdemo podobne trditve tudi v pisanju Immanuela Kanta ter uveljavljenih mislecev in ekonomistov, kot so Adam Smith, Robert Malthus in John Stuart Mill (Sen, 2001; Human ..., 2004), se je v preteklosti človekovo blaginjo kot resnični razvojni cilj vedno znova zapostavljalo.

Koncept človekovega razvoja je preboj v praksi doživel z letnimi poročili o človekovem razvoju (Human Development Report), ki jih od leta 1990 redno pripravlja skupina strokovnjakov pod okriljem Razvojnega programa Združenih narodov (UNDP – United Nations Development Programme). Z objavami v omenjenih poročilih je v zadnjih petnajstih letih vrsto metodoloških izboljšav doživel tudi indeks človekovega razvoja (Human Development Index), ki se ga iz ustreznih in mednarodno primerljivih baz podatkov izračunava že za več kot 170 držav sveta. Sintezni indeks človekovega razvoja je pravzaprav aritmetična sredina treh podrejenih indeksov, ki spremljajo tri glavne razsežnosti človekovega razvoja. Dolgo in zdravo življenje se spremlja preko pričakovane dolžine življenja ob rojstvu, izobrazbo preko stopnje pismenosti odraslega prebivalstva in kombinirane stopnje vpisa na različne ravni izobraževanja, dostop do virov pa preko povprečnega BDP na prebivalca po pariteti kupne moči. Iz naštetih vključenih kazalcev je razvidno, da indeks upošteva le nekatere najpomembnejše razsežnosti človekovega razvoja, zlasti še tiste, ki jih znamo tudi ustrezno kvantitativno zajeti in predstaviti. Za dopolnitev slike je zato treba upoštevati in analizirati tudi druge vidike, saj kakovosti posameznikovega življenja ne opredeljujejo zgolj njegovo premoženje, zdravje in izobrazba. Zagotovo pa je indeks, ki meri dosežke države na področju zdravstva, izobraževanja in življenjskega standarda, bolj reprezentativen za vrednotenje človekove blaginje kot sam bruto domači proizvod na prebivalca. Izračun relativne vrednosti, ki se zaradi načina standardizacije giblje med 0 in 1, omogoča tudi rangiranje držav ter spremljanje gibanja indeksa in rangov v daljšem časovnem obdobju. Čeprav je mogoče indeksu človekovega razvoja očitati marsikatero vsebinsko in metodološko pomanjkljivost, ga lahko s socialno-ekonomskega stališča nesporno uporabljamo kot pomemben barometer sprememb človekove blaginje. Ob tem velja opozoriti predvsem na nujnost dopolnitve obstoječega indeksa še z okoljsko razsežnostjo blaginje.

Glede na opredelitev in način izračunavanja indeksa človekovega razvoja se vrednosti indeksa iz leta v leto le počasi spreminjajo. Nenazadnje se tudi večje spremembe v stopnji pismenosti, pričakovani dolžini življenja in šolskem vpisu odrazijo šele na daljši rok. Od leta 1975 dalje so se vrednosti indeksa za večino svetovnih držav nenehno povečevale (Slika 17), zato je padec indeksa v določenih svetovnih regijah še toliko bolj zgovoren pokazatelj resnične krize. Leta 2002 je povprečni svetovni indeks znašal 0,729 (Human ..., 2003) in so ga v povprečju ob razvitih in tranzicijskih državah presegle še države Latinske Amerike in Vzhodne Azije z Oceanijo.

Slika 17: Gibanje vrednosti indeksa človekovega razvoja v obdobju 1975–2002

Vir: Human..., 2004, str. 134.

Kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Opomba: klasifikacija držav OZN (Priloga 2)

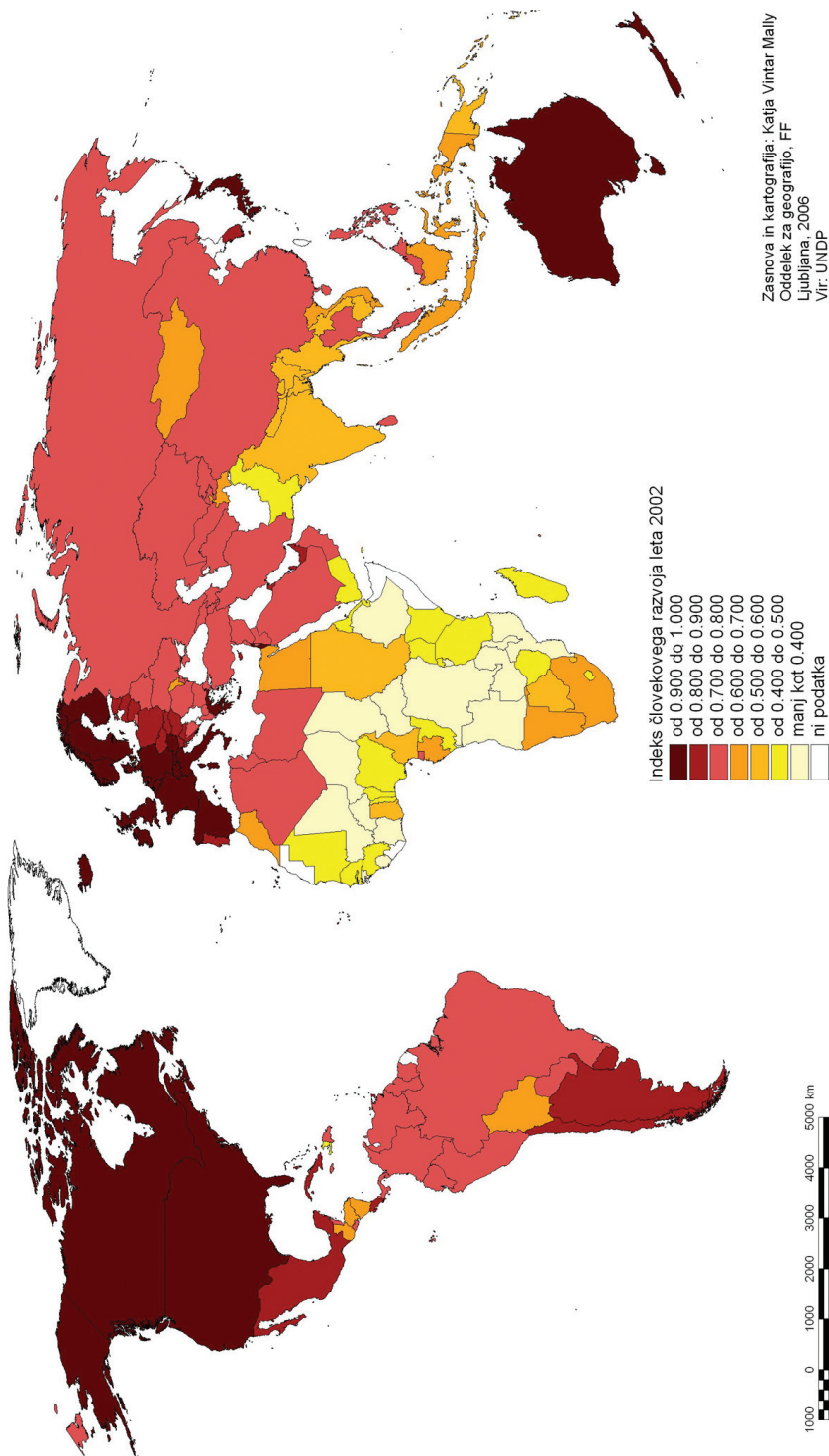
Po letu 1990 je upad vrednosti indeksa doživela dvajseterica držav, od tega trinajst držav Podsaharske Afrike, kjer je širjenje virusa HIV in AIDS-a imelo za posledico znatno znižanje pričakovane dolžine življenja. Podoben upad so zabeležile tudi nekatere države Skupnosti neodvisnih držav, kjer so se socialno-ekonomske razmere slabšale že od sredine osemdesetih let 20. stoletja in se v prvi polovici devetdesetih let odrazile v padcu dohodkov in indeksa človekovega razvoja, ki se je ponovno izboljšal v drugi polovici devetdesetih let. Pojavi upada, stagnacije in na splošno počasnejše rasti indeksa človekovega razvoja od začetka devetdesetih let dalje so nov fenomen, saj je bil pred tem zabeležen upad indeksa le izjemoma (npr. v DR Kongo, Ruandi in Zambiji v osemdesetih letih) (Human ..., 2003, str. 133). V obdobju (tretjega vala) globalizacije so se dosežki človekovega razvoja izkazali za splošno manj prepričljive. Ne le, da so zaobšli velike dele razvijajočega se sveta in se razkorak med revnimi in bogatimi stalno povečuje, tudi tako imenovane zmagovalke globalizacije le s težavo pretvarjajo gospodarski uspeh v dobrobit človekovega razvoja (Human ..., 2005, str. 19). V obdobju 1975–2002 se je razkorak v vrednosti indeksa najprej nekoliko zmanjšal, po letu 1980 pa se stalno povečuje. Medtem ko je leta 1980 znašala razlika med prvo uvrščeno Švico (0,889) in zadnje uvrščenim Nigrom (0,257) 0,632 točke, je do leta 2002 narasla na 0,682 razlike med prvo uvrščeno Norveško (0,956) in zadnje uvrščeno državo Sierra Leone (0,273). Leta 2002 so vrh rang lestvice z visoko stopnjo človekovega razvoja (indeks 0,800 in več) zasedale razvite države in nekatere evropske

tranzicijske države, med državami v razvoju pa tiste z visokimi dohodki (z izjemo Saudove Arabije) in tudi Barbados, Argentina, Sejšeli, Saint Kitts in Nevis, Čile, Kostarika, Urugvaj, Kuba, Mehika, Trinidad in Tobago ter Antigva in Barbuda (Slika 18). Mesta od 56 do 141 so zasedale države s srednjo stopnjo človekovega razvoja (indeks od 0,500 do 0,800), medtem ko so zadnjih 36 mest zasedale države z nizko stopnjo človekovega razvoja (indeks manj kot 0,500) – z izjemo Haitija, Vzhodnega Timorja, Jemna in Pakistana vse iz Podsaharske Afrike. Ob tem je treba opozoriti tudi na dejstvo, da globalna, regionalna in državna povprečja pogosto zamegljijo sliko in so razlike znotraj obravnavanih prostorskih enot še precej večje kot med njimi.

Primerjanje razlik med rangom posamezne države po indeksu človekovega razvoja in po višini BDP na prebivalca pokaže, kako (ne)učinkovita je država pri pretvarjanju koristi gospodarske rasti v kakovost življenja za svoje prebivalce. Kot primer neučinkovitosti lahko služi Bocvana, ki je bila leta 2002 po indeksu človekovega razvoja na 128. mestu oziroma za 67 mest slabše uvrščena kot po višini BDP na prebivalca. S celo nekaj sto dolarji nižjim dohodkom na prebivalca je denimo Urugvaj po indeksu človekovega razvoja dosegel 46. mesto. Bocvana namreč ob primerljivih dohodkih dosega le 55 % povprečne dolžine življenja in 80 % šolskega vpisa oziroma pismenosti Urugvaja. Podobnih primerov je še veliko in osvetljujejo pomen ustreznih državnih politik pri izkoriščanju pridobitev gospodarskega razvoja, nikakor pa ne zmanjšujejo njegove vsesplošne razvojne vloge. Prav nasprotno, gospodarski razvoj oziroma naraščajoče materialno bogastvo pomeni, da lahko družba ponudi ustrezno nadomestilo tudi tistim, ki v procesu relativno izgubljajo. Nujnost prerazporejanja ustvarjenega bogastva je utemeljena na etičnem imperativu, da je "pravična družbena sprememba tista, po kateri so nekateri na boljšem, nihče pa ni na slabšem kot prej" (Poročilo ..., 2003, str. 14). Indeks človekovega razvoja skuša zajeti prav te širše družbene pridobitve, saj upoštevanje zgolj ustvarjenega BDP predpostavlja, da so ustvarjeno blago in storitve v enaki meri dostopne vsem ter se državni proračun sestavlja in troši glede na širok družbeni konsenz, kar pa je prej izjema kot pravilo (Seljak, 2000, str. 174). Prav zato se je vrednotenja smiselno lotiti z vidika družbenih učinkov.

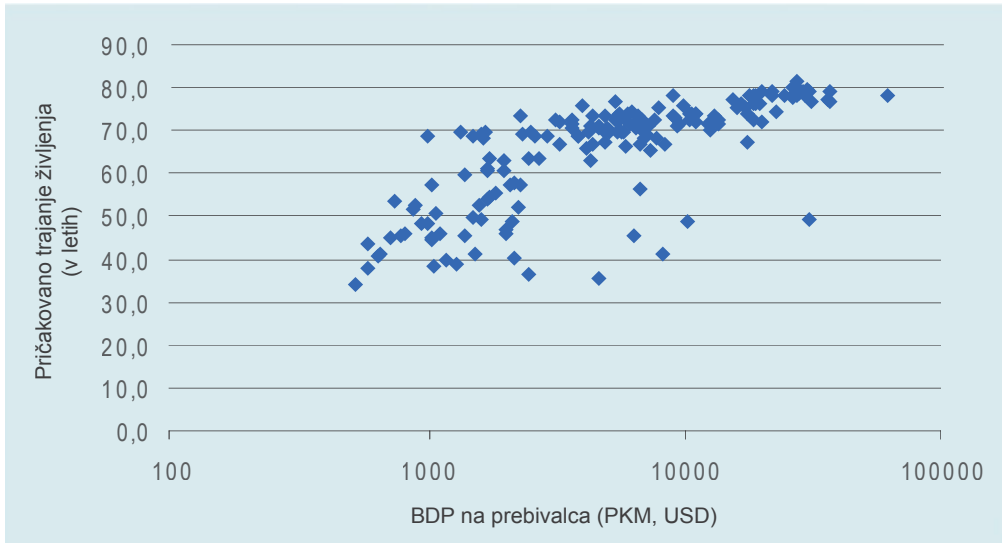
Pri proučevanju razmerij med gospodarskim in človekovim razvojem je treba posebej izpostaviti, da gre za vzajemen odnos, saj se gospodarski razvoj plemeniti s sadovi človekovega razvoja, kot so izboljšanje znanja, spretnosti in zdravja prebivalcev oziroma lahko v nasprotnem primeru počasen človekov razvoj predstavlja oviro hitrejšemu gospodarskemu razvoju (Soubbotina, Sheram, 2000). Na drugi strani gospodarska rast neposredno viša dohodke gospodinjev in manjša delež revnega prebivalstva, v kolikor so dohodkovne neenakosti relativno majhne. Večanje državnih prihodkov in proračuna posredno omogoča tudi povečan obseg vlaganj v izobraževanje, osnovno infrastrukturo, prehrano in zdravje. V državah, kjer so takšna vlaganja visoko na listi prioritet, se učinek sčasoma odrazi preko prej omenjenega izboljševanja znanj, spretnosti in zdravstvenega stanja delovne sile tudi v gospodarski rasti in zaslužkih posameznikov (Human ..., 2003), kar sklene krog pozitivnih učinkov. Dve najbolj temeljni prepreki tega principa sta, da bodisi dohodki ne dosežejo revnih, bodisi država presežka dohodka ne nalaga v človekov razvoj, zato ima gospodarska rast včasih pozitiven učinek na revne, drugič spet ne. V

Slika 18: Indeks človekovega razvoja leta 2002

Latinski Ameriki se je tako po določenih merilih revščina v devetdesetih letih 20. stoletja povečala tudi v državah s pozitivno rastjo. Ne le da so od rasti imeli nesorazmerno visok dobiček premožni, ampak so slednji ustvarjali dobiček tudi na račun revnih. Stiglitz (2003, str. 80) zato poudarja, da v kontekstu globalizacije ni poglavitno vprašanje, ali je gospodarska rast dobra ali slaba, ampak ali različne politike usmerjajo pridobitve rasti v izboljšanje blaginje revnih.

Slika 19: Bruto domači proizvod na prebivalca in pričakovano trajanje življenja v državah sveta leta 2002

Različne človekove svoboščine in možnosti izbire so med seboj tesno povezane, kar je posebej poudarjal Amartya Sen (2001) pri razlaganju razvoja kot širjenja človekove svobode. Možnost sodelovanja v proizvodnji in menjavi je tako spodbujena na eni strani s politično svobodo v obliki svobode govora in volitev, na drugi strani pa s socialnimi priložnostmi izobraževanja in zdravega življenja. Ekonomska nesvoboda v obliki revščine tako lahko goji socialno in politično nesvobodo, ki povratno spet vzdržujeta gospodarsko nesvobodo. Povezanost med dohodkom in kazalci človekovega razvoja je običajno pozitivna in statistično pomembna. Vzemimo primer pričakovanega trajanja življenja kot pomembnega kazalca zdravstvenega stanja prebivalstva v odvisnosti od BDP na prebivalca. Razsevni grafikon potrjuje tezo, da se z višanjem povprečnih dohodkov držav viša tudi verjetnost dviga pričakovane dolžine življenja in s tem tudi indeksa človekovega razvoja. Ob tem je pri nižjih dohodkih vpliv rasti na življenjsko dobo večji kot pa pri višjih, kjer je opazna upočasnitev trenda.

Vsekakor je dvig dohodkov le eden iz vrste socialno-ekonomskih dejavnikov, ki utegnejo vplivati na gibanje dolžine življenja. Posamezni avtorji (npr. Wilkinson, cv: Poročilo ..., 2003, str. 38) tako ugotavljajo, da ljudje ne živijo najdlje v državah z najvišjimi dohodki na pre-

bivalca, ampak v državah z najbolj egalitarno porazdeljenim dohodkom. Slednje je moč dokazati na primeru Indije, države s petim najnižjim Ginijevim indeksom med državami v razvoju, katere prebivalci so v letu 2002 živeli v povprečju 63,7 let z 2.670 USD dohodka. V povprečju krajše trajanje življenja od Indijcev so si tega leta lahko obetali na primer prebivalci Južnoafriške republike, Namibije, Ekvatorialne Gvineje in Gabona, v katerih so povprečni dohodki kar nekajkrat višji od indijskih, vendar so znatno večje tudi dohodkovne neenakosti. Istočasno lahko tudi ugotovimo, da prav države z juga afriške celine (Južnoafriška republika, Svazi, Lesoto, Namibija, Zimbabve ipd.) najbolj odstopajo od teoretične regresijske črte v razsevnem grafikonu in kažejo velik vpliv drugega dejavnika krajšanja življenjske dobe (t.j. povišane smrtnosti zaradi AIDS-a).

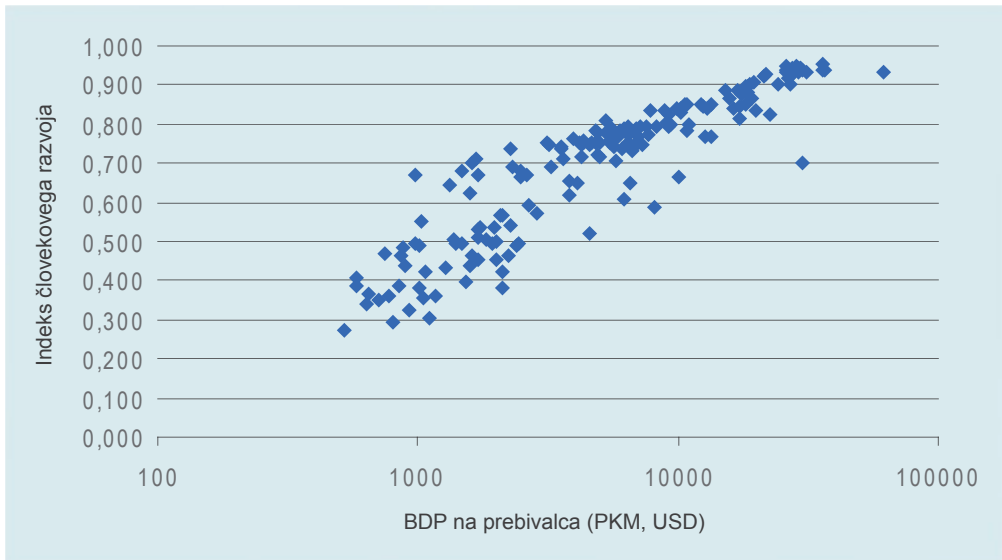
Zdravje in izobrazba sta z vidika človekove blaginje nesporni vrednoti, katerih medsebojna povezanost je bila že večkrat izpostavljena, prav tako pa tudi njun vpliv na gospodarski razvoj. Čeprav imata v indeksu človekovega razvoja skupno dvotretjinski vpliv na končno vrednost, obstaja tudi med indeksom človekovega razvoja in BDP na prebivalca po pariteti kupne moči visoka pozitivna korelacija oziroma tesna statistična povezanost, saj je Pearsonov koeficient v primeru vseh držav sveta kar 0,730 in v skupini držav v razvoju 0,709. Pri izračunavanju korelacij je potrebno opozoriti na dejstvo, da se spremenljivki ne porazdelujeta normalno in da večina statistikov v tem primeru priporoča simetričnost porazdelitve obeh proučevanih spremenljivk (Petz, 2002; Sagadin, 2003). V kolikor sta namreč porazdelitvi asimetrični v nasprotnih smereh, to vpliva na višino korelacijskega koeficienta tako, da znižuje njegovo vrednost (Sagadin, 2003, str. 121). Ker je v tem primeru ena spremenljivka asimetrična v levo (indeks človekovega razvoja) in druga v desno (BDP na prebivalca), je dejanska povezanost torej še toliko višja, kar potrdijo tudi izračuni Spearmanovega koeficienta.

O tesni povezanosti obeh spremenljivk pričata tudi oba razsevna grafikona (Slika 20 in Slika 21). Kot je predhodno pokazano že na konkretnih primerih, prihaja tudi do odstopanj, ko države s primerljivimi dohodki dosegajo različne stopnje človekovega razvoja oziroma se lahko ista stopnja človekovega razvoja doseže z različno visokimi dohodki.

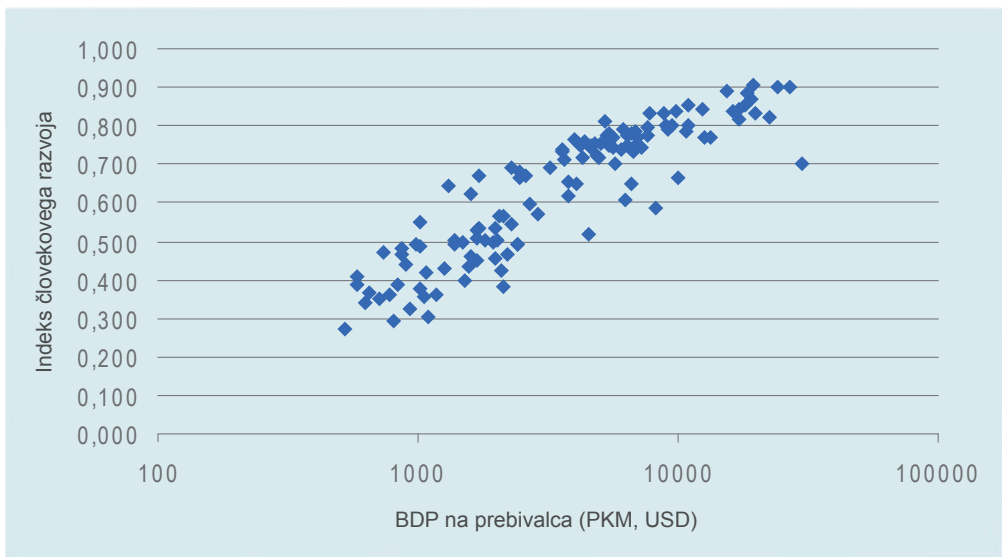
Kljub pomembnemu napredku na področju daljšanja pričakovane dolžine življenja, zmanjševanja nepismenosti in odpravljanja revščine strokovnjaki Razvojnega programa Združenih narodov (Human ..., 2003) opozarjajo na upočasnitev človekovega razvoja. Od leta 1990 dalje je v številnih državah prišlo do razvojne krize; 54 držav postaja čedalje revnejših, 34 jih je zabeležilo znižanje pričakovane dolžine življenja, v enaindvajsetih državah se je povečalo število lačnega prebivalstva, v štirinajstih je porasla smrtnost otrok in v dvanajstih se je zmanjšal celo osnovnošolski obisk. Takšni negativni trendi so bili v preteklosti redkost, tako kot tudi posledično zniževanje ali stagnacija indeksa človekovega razvoja v številnih državah v razvoju. Prav slednje opozarja ne le na neugodne gospodarske trende v svetu, ampak tudi na nesprejemljive družbene pojave.

V sklepu proučevanja raznovrstnih povezav med družbenimi in gospodarskimi vidiki napredka držav v razvoju je nujno še enkrat poudariti tesno povezanost procesov, ki jo

Slika 20: Bruto domači proizvod na prebivalca in indeks človekovega razvoja v državah sveta leta 2002

Slika 21: Bruto domači proizvod na prebivalca in indeks človekovega razvoja v državah v razvoju leta 2002

potrjujejo tudi empirične analize. Povezava sicer ni absolutna in v celoti pojasnjena, pri-
naša pa pomembna spoznanja za usmerjanje politik. V tem smislu se izkaže tudi vrednost

indeksa človekovega razvoja, utemeljenega na celostnem povezovanju socialnih in ekonomskih pojavov. Zaradi svoje enostavnosti in razumljivosti bo tudi v prihodnosti zagotovo pomemben razvojni barometer, vendar ga bo potrebno čim prej soočiti tudi z okoljsko razsežnostjo človekove blaginje. Le tako bo namreč lahko postal tudi kažipot trajnostnega razvoja.

4. POVEZAVE MED OKOLJSKIMI IN GOSPODARSKIMI VIDIKI NAPREDKA DRŽAV V RAZVOJU

4.1. PRISPEVEK DRŽAV V RAZVOJU H GLOBALNIM OKOLJSKIM PROBLEMOM

Naraščanje števila prebivalstva in njegove tehnološke moči je povzročilo pojav globalnih okoljskih problemov, ki se jim zaradi omejenosti planeta kot zaprtega sistema (z izjemo sončne energije) ni mogoče izogniti ali reševati na hierarhično višji prostorski ravni, kakor je to pogosto primer na lokalni in regionalni ravni. S tem v zvezi je vse pogostejše govora o okoljski ali ekološki globalizaciji kot nepogrešljivi razsežnosti vsesplošnega procesa globalizacije.

Okoljska globalizacija ostaja v strokovni literaturi vsebinsko izjemno slabo opredeljen termin, saj se avtorjem zdi nekako samoumeven, vendar se iz konteksta njegove rabe pokaže dejansko zelo raznoliko razumevanje. Najpogostejše se okoljska globalizacija pojavlja kot vzporednica ostalim vrstam oziroma dimenzijam globalizacije. Taylor in Flint (2000) uvrščata na primer ekološko globalizacijo ob bok finančni, tehnološki, ekonomski, kulturni, politični, geografski in sociološki globalizaciji. Vseh osem dimenzij globalizacije naj bi bilo med seboj tesno povezanih na številne in kompleksne načine. Tovrstne razlage so v literaturi najbolj pogoste, razlikujejo se le po številu in delitvi razsežnosti globalizacije.

V slovenski literaturi zasledimo najbolj izčrpno opredelitev okoljske (ekološke) globalizacije pri Plutu (2004, str. 17), ki jo tolmači kot "skupni vpliv različnih gospodarskih, infrastrukturnih, prebivalstvenih, socialnih in drugih družbenih procesov na sestavo in delovanje (storitve) Zemlje kot planetarnega ekosistema." Podobno razlago zasledimo tudi pri Frenchovi (2000, str. 184), ki razume globalizacijo kot obsežen proces družbenih sprememb, v katerih postajajo državne meje zaradi vrste prepletenih sil čedalje bolj prepustne, vključujoč rast trgovine, investicij, potovanj in sodobnih telekomunikacij. Termin ekološka globalizacija se v tem sklopu uporablja za skupni vpliv omenjenih različnih procesov na zdravje naravnih sistemov planeta.

Znotraj okoljske globalizacije se pogosto izpostavljata dva temeljna vidika – na eni strani pojav okoljskih problemov globalnih razsežnosti in na drugi strani oblikovanje globalne ekološke ozaveščenosti. S slednjo povezana je rast in krepitev okoljskih in drugih nevladnih organizacij ter porast števila mednarodnih sporazumov s področja varstva okolja, ki pa še

vedno ne morejo enakovredno parirati gospodarskim. Medtem ko svetovno gospodarstvo zaznamuje izrazita težnja po odpravljanju vseh ovir in meja, ostaja odgovornost za okolje tako še vedno večinoma v domeni posameznih držav.

Z etičnega vidika je še zlasti pomembno opozoriti na nesorazmerno razdelitev koristi ekonomske globalizacije in stroškov okoljske globalizacije. Negativne posledice globalnih okoljskih problemov zadevajo vse države in njihove prebivalce, tudi, in še zlasti tiste, ki od ekonomske globalizacije nimajo nikakršnih koristi. Podobno kot se procesi v okolju nikoli niso podrejali državnim oziroma drugim družbenim mejam in so bili globalni že pred nastopom ekonomske globalizacije, se tudi globalnih okoljskih problemov ne bi dalo samodejno rešiti zgolj z morebitno zaustavitvijo gospodarske globalizacije. Trditve, da o ekološki globalizaciji govorimo od vrha v Rio leta 1992 dalje (Beck, 1997, str. 35), se zato izrazito nanašajo le na širjenje ekološke ozaveščenosti in mednarodnega reševanja globalnih okoljskih problemov. Pri tem pa ne gre pričakovati, da bo mogoče in smiselno iste rešitve uvajati po vsem svetu (Dahl, 1998).

V nadaljevanju nas bo zato zanimal predvsem prispevek držav v razvoju k obstoječim globalnim okoljskim problemom, ki smo jih izločili na podlagi obsežnih ekspertnih ocen njihovega sedanjega in predvsem prihodnjega pomena (UNEP, 2000, cv: Haggett, 2001; The 2004-2 GlobeScan ..., 2005). Poudarek bo zlasti na antropogenem prispevku k toplogrednim plinom in podnebnim spremembam, tanjšanju ozonske plasti, globalnem siromašenju biotske raznovrstnosti in izčrpanju drugih naravnih virov. Kljub temu ne gre pozabiti, da so za države v razvoju izjemno pomembni tudi okoljski problemi, ki so "zgolj" lokalnega ali regionalnega pomena, vendar imajo kratkoročno večji vpliv na kakovost življenja (na primer kakovost zraka v mestih, kakovost lokalnih virov pitne vode, gospodarjenje z odpadki ipd.).

4.1.1. PODNEBNE SPREMEMBE IN TANJŠANJE OZONSKE PLASTI

Učinek tople grede in ohranjanje temperatur v atmosferi z ravnovesjem med kratko- in dolgovalovnim sevanjem sta v znanstvenih krogih znana že od konca 19. stoletja dalje. Toda od začetka industrijske revolucije je koncentracija ogljikovega dioksida kot poglobitnega toplogrednega plina po zaslugi antropogenih emisij znatno narasla in konec 20. stoletja presegala koncentracijo s sredine 18. stoletja kar za tretjino. Tri četrtine porasta emisij gre v zadnjih dveh desetletjih pripisati izgorevanju fosilnih goriv, deloma pa tudi spremembi rabe tal, proizvodnji cementa in rabi biomase (Dunn, Flavin, 2002; Global ..., 2002). V zadnjem stoletju je tako povprečna globalna temperatura narasla za 0,6 °C, medtem ko je bilo zadnje desetletje 20. stoletja najtoplejše v zadnjem stoletju in pol. Pri tem gre večino porasta temperatur nesporno pripisati prav emisijam toplogrednih plinov (CO₂, CH₄, N₂O, HFC, PFC, SF₆) iz človekovih dejavnosti (Europe's Environment ..., 2003).

Emisije toplogrednih plinov so zelo neenakomerno razporejene med državami in regijami (Preglednica 4). Države v razvoju s skorajda štirimi petinami svetovnega prebivalstva

prispevajo le okrog 37 % emisij CO₂, medtem ko države OECD z dobrimi 18 % prebivalstva več kot polovico svetovnih emisij CO₂. Omenjena razmerja se odražajo v absolutnih količinah izpuščenega ogljikovega dioksida na prebivalca, ki v najmanj razvitih državah dosega v povprečju le 200 kg na prebivalca, v najbolj bogatih državah pa kar 12,5 ton na prebivalca (razmerje 1 : 62,5). V preteklih dveh desetletjih kaže svetovni trend emisij ogljikovega dioksida na stalno rast, zlasti v večini držav v razvoju (z izjemo nekaterih držav Podsaharske Afrike), medtem ko gospodarsko bolj razvite države izkazujejo v povprečju stagnacijo ali celo manjši upad emisij.

Preglednica 4: Gibanje svetovnih emisij ogljikovega dioksida v obdobju 1980–2000

Skupina držav*	Emisije ogljikovega dioksida			
	ton na prebivalca		indeks rasti 2000/1980	% svetovnih emisij 2000
	1980	2000		
Države v razvoju	1,3	1,9	146,2	36,9
Najmanj razvite države	0,1	0,2	200,0	0,4
Arabske države	3,0	4,1	136,7	4,5
Države Vzhodne Azije in Oceanije	1,4	2,3	164,3	17,6
Države Latinske Amerike	2,4	2,7	112,5	5,6
Države Južne Azije	0,5	1,1	220,0	6,3
Države Podsaharske Afrike	1,0	0,8	80,0	1,9
Tranzijske države	...	7,3	...	12,2
Države OECD	11,0	10,9	99,1	51,0
Države OECD z visokimi dohodki	12,2	12,5	102,5	46,2
Svet	3,4	3,8	111,8	100,0

Viri: Human ..., 2004, str. 210; lastni izračuni. Opombe: *klasifikacija OZN (Priloga 2); ... ni podatka.

Zaradi nekaterih močno izstopajočih držav (Slika 22) dosegajo med državami v razvoju najvišje povprečje na prebivalca arabske države (4,1 tona CO₂ na prebivalca), medtem ko največji delež svetovnih emisij dosegajo države Vzhodne Azije in Oceanije (17,6 %), večinoma po zaslugi Kitajske. Med deseterico najvišje uvrščenih držav po količini emisij ogljikovega dioksida na prebivalca je bila leta 2000 (Preglednica 5) kar šesterica držav v razvoju z visokimi dohodki (Katar, Bahrajn, Kuvajt, Združeni arabski emirati, Saudova Arabija, Singapur). Omenjene države so energetske izjemno potratne, saj večinoma razpolagajo tudi z obilnimi lastnimi zalogami fosilnih goriv, vendar je zaradi nižjega števila prebivalcev njihov prispevek k svetovnim emisijam sorazmerno nizek; giblje se med 0,1 in 0,2 %. Podobno majhen je tudi delež ostalih držav na lestvici, z izjemo Združenih držav Amerike. Slednje so po številu prebivalcev tretja največja država sveta in hkrati šesta po količini emisij na prebivalca, zaradi česar po prispevku k svetovnim emisijam CO₂ izrazito vodijo. Sledijo jim druge prebivalstveno velike države z visokimi emisijami (Rusija, Japonska, Nemčija, Velika Britanija, Italija) ter Indija in Kitajska s sicer nizkimi emisijami na prebivalca (1,1 tone CO₂ na prebivalca v Indiji in 2,2 tone CO₂ na prebivalca na Kitajskem), toda z ogromnim številom prebivalcev. Danes imata ti dve državi skupaj le okrog 16 %

svetovnih emisij ogljikovega dioksida in skupno več kot osemkrat več prebivalcev kot ZDA. V kolikor bi Kitajska v prihodnjih desetletjih dosegla raven razsipnosti potrošnje Združenih držav Amerike, bi samo njen prispevek podvojil svetovne emisije ogljikovega dioksida, podobno pa velja tudi za Indijo, ki bo v vmesnem času predvidoma prehitela Kitajsko po številu prebivalcev.

Preglednica 5: Deset držav z največjimi emisijami ogljikovega dioksida na prebivalca in z največjim deležem svetovnih emisij ogljikovega dioksida leta 2000

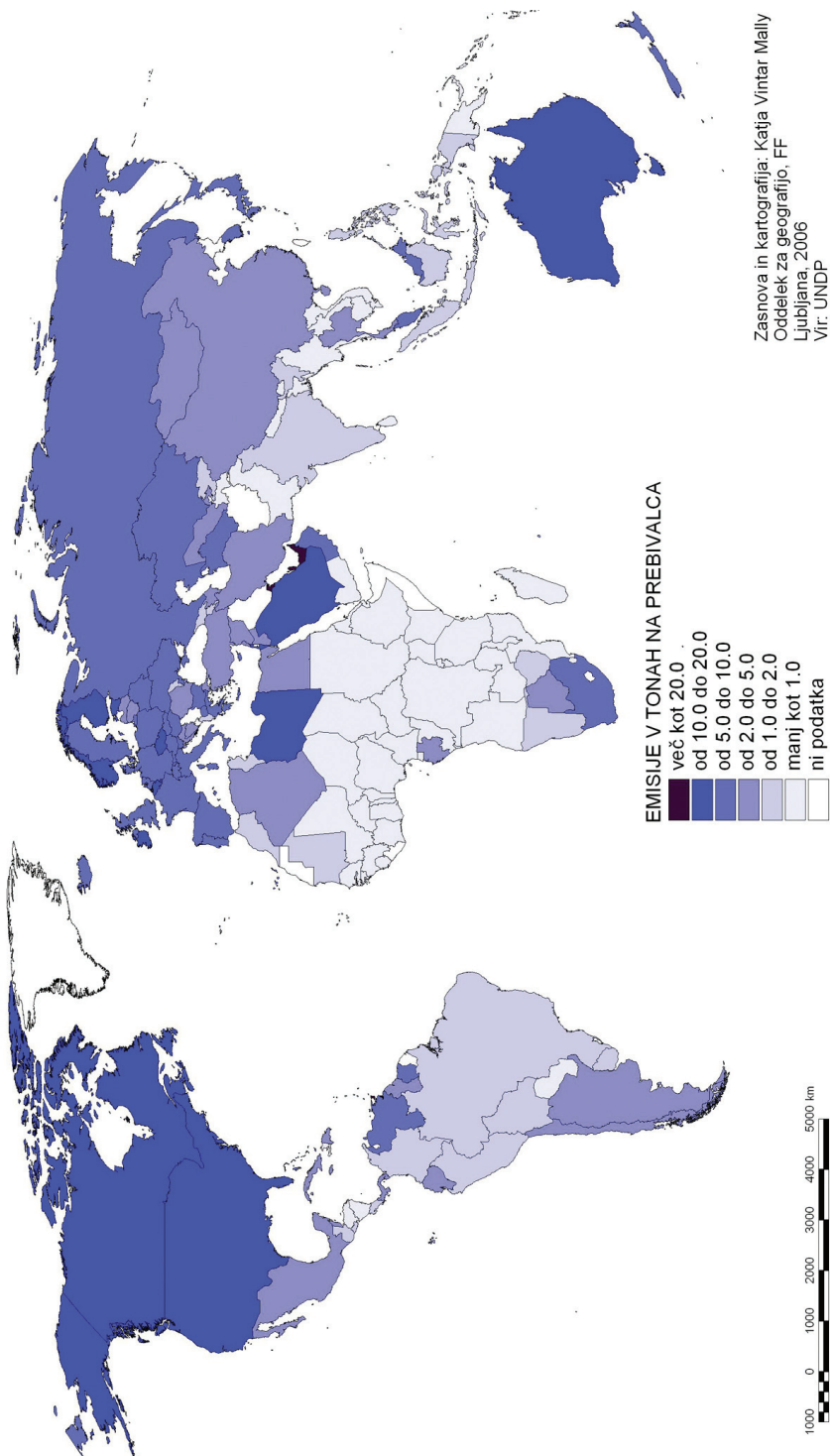
Mesto	Emisije ogljikovega dioksida			
	država	ton na prebivalca	država	% svetovnih emisij
1.	Katar	69,5	Združene države Amerike	23,1
2.	Bahrajn	29,1	Kitajska	11,5
3.	Kuvajt	21,9	Rusija	5,9
4.	Združeni arabski emirati	21,0	Japonska	4,9
5.	Trinidad in Tobago	20,5	Indija	4,4
6.	Združene države Amerike	19,8	Nemčija	3,2
7.	Luksemburg	19,4	Velika Britanija	2,3
8.	Saudova Arabija	18,1	Kanada	1,8
9.	Avstralija	18,0	Italija	1,8
10.	Singapur	14,7	Mehika	1,8

Vir: Human ..., 2004.

Spoznanja, da je povišanim temperaturam mogoče pripisati tudi večji del dviga gladine morij (10 do 20 cm v zadnjem stoletju), da mnoge ekosisteme ogroža dvig temperature morske vode (npr. koralne grebene) ter spremenjene vremenske razmere (npr. ptice selivke), da so z njimi povezani tudi ekstremni vremenski pojavi in nenazadnje, da podnebne spremembe povratno vplivajo tudi na razpoložljivost vodnih virov, proizvodnjo hrane in razširjenost infekcijskih bolezni (Global ..., 2002), so se odrazila tudi v mednarodnih prizadevanjih za stabilizacijo emisij toplogrednih plinov. V tem smislu je bila v Riu leta 1992 sprejeta okvirna konvencija o podnebnih spremembah, ki na podlagi zgodovinskega in aktualnega prispevka h koncentracijam toplogrednih plinov terja, da vodilno vlogo prevzamejo industrijske države. Konkretno in zavezujoče emisijske cilje je postavil leta 1997 sprejeti Kjotski protokol, na podlagi katerega naj bi industrijske države v obdobju 2008–2012 dosegle okrog 5-odstotno znižanje emisij toplogrednih plinov glede na stanje leta 1990. Kjotski protokol ne vključuje obvez za države v razvoju, ki jim je bila priznana prednostna pravica do gospodarskega razvoja pred preprečevanjem podnebnih sprememb (Brouns, 2004).

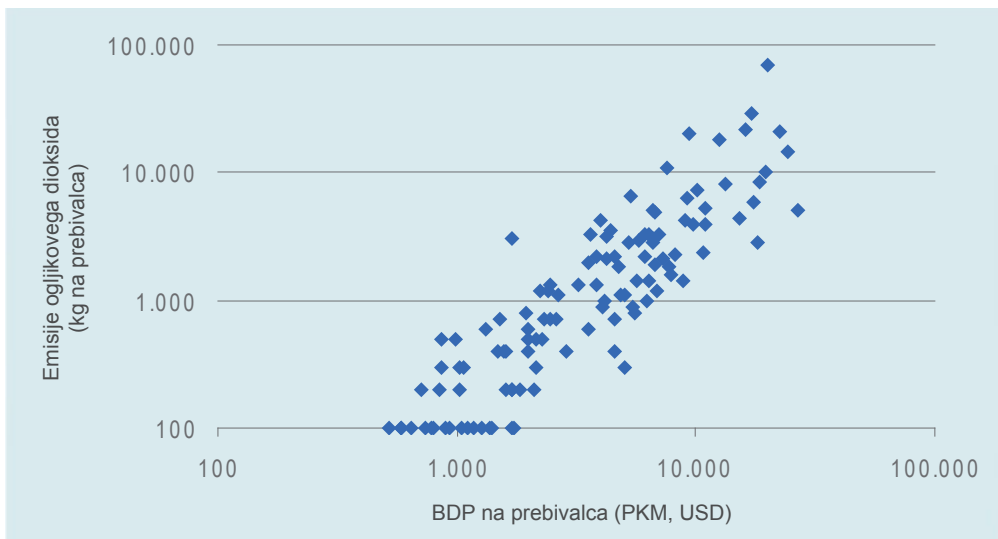
Četudi se v nekaterih državah že nakazuje počasno ločevanje trendov vzporedne rasti emisij ogljikovega dioksida in gospodarske rasti, je tesna povezanost večinoma še vedno močno prisotna (Slika 23). Če bi prihodnji sporazumi omejevanja emisij toplogrednih plinov temeljili na pravici vseh prebivalcev sveta do enake količine emisij oziroma pravzaprav

Slika 22: Emisije ogjikovega dioksida na prebivalca leta 2000

na enaki upravičenosti do njihovih ponorov, bi to privedlo tudi do zmanjšanja meddržavnih razvojnih razlik, saj bi trgovanje z emisijami preusmerilo večji delež finančnih tokov s severa na jug (ibid.). Za razvite države bi bila takšna rešitev draga, a verjetno zelo motivirajoča za prehod na nove tehnologije in obnovljive vire energije. Trenutni vzorec reševanja problema po principu vsakokratnih zmogljivosti države za zniževanje emisij in proporcionalno glede na ustvarjene emisije ter deloma tudi glede na doseženo stopnjo gospodarske razvitosti (npr. znotraj EU) bo v prihodnosti z vidika držav v razvoju nesprejemljiv, nepravilčen in brez korenitih sprememb zagotovo tudi neučinkovit.

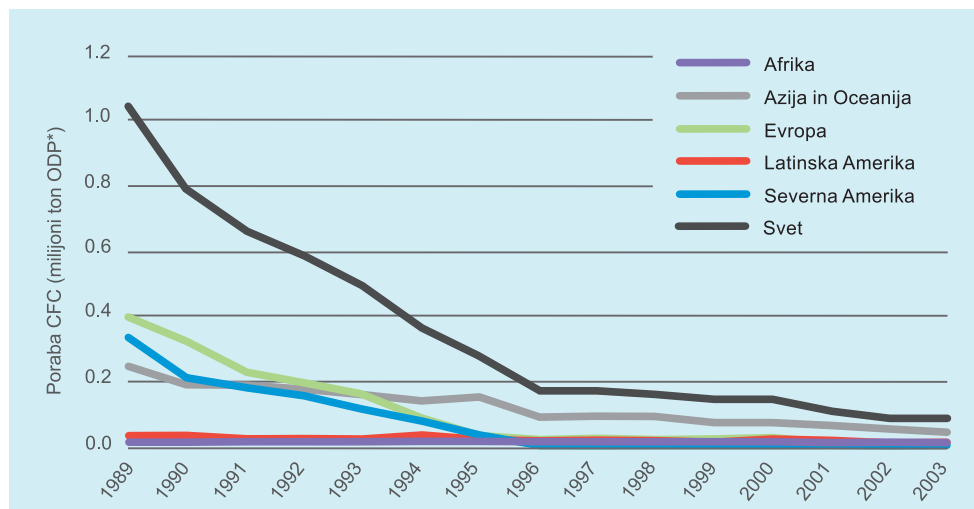
Slika 23: Bruto domači proizvod na prebivalca in emisije ogljikovega dioksida na prebivalca v državah v razvoju, 2000–2002

Poučen primer počasnega, a vendarle učinkovitega mednarodnega ukrepanja, ponuja reševanje problema tanjšanja ozonske plasti, ki ga je povzročila raba halogeniranih ogljikovodikov v drugi polovici 20. stoletja. V preteklih desetletjih je bilo tako v ozračje izpuščenih okrog 23 milijonov ton klorofluorogljikovodikov (CFC), 11 milijonov ton metilkloroforma, 2,5 milijonov ton ogljikovega tetraklorida in 4 milijone ton delno halogeniranih klorofluorogljikovodikov (HCFC-22). Po zaslugi njihove dolge življenjske dobe pridejo te snovi v stratosfero, kjer je trenutna količina klora šest- do sedemkrat večja kot sredi prejšnjega stoletja (Farman, 2004, str. 86). Uporaba omenjenih snovi v razpršilcih, proizvodnji pen, klimatskih, hladilnih in gasilnih naprav je dosegla vrhunec konec osemdesetih let 20. stoletja (Global ..., 2002), ko je bilo na voljo že dovolj dokazov o njihovem vplivu na tanjšanje ozonske plasti in nevarnih posledicah povečanega UV-sevanja. Znanstvena dognanja so pospešila mednarodna pogajanja in leta 1987 sprejetje Montrealskega protokola, ki je začel veljati s 1. 1. 1989 in pozneje doživel še več dopolnitev. Samo v obdobju 1987–1997 se je proizvodnja ozonu škodljivih snovi zmanjšala za 87 %, kar je bilo pogojeno zlasti z obstojem ustreznih nadomestnih snovi (Gardner, 2002) in osredotočenostjo treh

četrtn svetovne proizvodnje CFC-jev v skupno trinajstih podjetjih, ki so bila pripravljena postopno preiti na proizvodnjo delno halogeniranih kloro-fluorogljikovodikov (HCFC) in delno fluoriranih ogljikovodikov (HFC) (Farman, 2004).

Slika 24: Gibanje svetovne porabe klorofluorogljikovodikov v obdobju 1989–2003

Vir: GEO Year..., 2005, str. 87; Opomba: *preračun na dejavnik škodljivosti ODP (angl. Ozone Depleting Potential)
Kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Medtem ko sta se poraba in večina proizvodnje CFC-jev, halonov in metilkloroforma v razvitih državah ustavili, se je z zamrznitvijo leta 1999 začelo obdobje opuščanja teh snovi tudi v državah v razvoju, ki bo trajalo predvidoma do leta 2010. Kljub temu ne gre pozabiti, da se navzlic zaustavitvi proizvodnje v razvitih državah še vedno nadaljuje izpuščanje iz preteklih zalog in starejše opreme. Največji proizvajalki in porabniki CFC-jev in halonov sta sedaj Kitajska in Indija (Farman, 2004), zaradi česar Azija izrazito izstopa med svetovnimi porabniki ozonu škodljivih snovi (Slika 24). Montrealski protokol je postavil zgled svetovni okoljski politiki tudi z osnovanjem posebnega meddržavnega sklada, ki naj bi državam v razvoju pomagal pri opuščanju omenjenih snovi. Razvite države so v sklad prispevale več kot milijardo USD in na ta način financirale več kot 3.300 projektov, s katerimi se je problema lotilo 121 držav (French, Mastny, 2001).

Uspešno izvajanje Montrealskega protokola predvideva, da bi se stanje ozonske plasti začelo izboljševati v prihodnjih dveh desetletjih in se sredi 21. stoletja izboljšalo na raven izpred osemdesetih let 20. stoletja (Global ..., 2002). Uspeh pa krni dejstvo, da se je pri pogajanjih in reševanju problema premalo oziralo na kompleksne povezave med uničevanjem ozonske plasti in podnebnimi spremembami. Posledica je razvoj in množična uporaba HFC-jev kot nadomestka CFC-jem, čeprav so HFC-ji znani po svojem velikem toplogrednem potencialu (French, 2002). Mednarodne izkušnje z zaščito ozonske plasti so torej ne le spodbudne za prihodnje skupne aktivnosti varstva okolja, ampak ponujajo

tudi streznitev, saj je večina svetovnih okoljskih problemov in njihovih potencialnih načinov reševanja veliko bolj kompleksnih.

4.1.2. IZGUBLJANJE BIOTSKE RAZNOVRSTNOSTI

V zadnjih petih desetletjih je človek spreminjal ekosisteme hitreje in obsežneje kot kadarkoli prej v zgodovini. Preoblikovanje planeta se je odvijalo zlasti v želji po zadovoljevanju potreb po hrani, vodi, gorivu, lesu in vlaknih, kar se je sicer odrazilo v zviševanju blaginje, vendar ne v vseh delih sveta in za vse prebivalstvene skupine (Ecosystems ..., 2005). Izgubljanje biotske raznovrstnosti (genske, vrstne in ekosistemske) je dandanes eden najpomembnejših globalnih okoljskih problemov, saj smo od nje eksistenčno odvisni.

Biotska raznovrstnost je vrednost že sama po sebi, za človeka pa predstavlja tudi vir blaga in storitev, od katerih so neposredno odvisni kmetijstvo, gozdarstvo, ribištvo, lov, farmacevtska in druge veje industrije. Pomembna je z vidika kroženja hranil, rodovitnosti prsti, preprečevanja poplav, erozije, blažitve vremenskih pojavov, razgradnje odpadnih snovi, vpliva na kakovost zraka in še zaradi vrste drugih ekosistemskih storitev (Europe's Environment ..., 2003), med katerimi so za sodobnega človeka pomembne zlasti kulturne, doživljajske in rekreacijske (Pregled ..., 2001; Ecosystems ..., 2005).

Sodobna taksonomija pozna 1,75 milijonov vrst (Global ..., 2002), medtem ko se grobe ocene skupnega števila vrst gibljejo od 10 do 100 milijonov. Do sedaj je bil popisano le velik del višjih rastlin in vretenčarjev, istočasno pa ostaja neraziskana vrstna pestrost virusov, bakterij, protistov, gliv, talnih glist in posameznih skupin nevretenčarjev (Pregled ..., 2001, str. 3). Največjo vrstno pestrost zasledimo na tropskih območjih, kjer se nahaja tudi večina držav v razvoju. Izpostaviti gre predvsem tropske deževne gozdove, ki se raztezajo na samo 8 % svetovne površine, vendar v njih verjetno domuje kar 90 % vseh svetovnih vrst (Haggett, 2001, str. 608). Medtem ko se torej večina vrst nahaja na ozemlju držav v razvoju, izhaja največje povpraševanje po njih samih in njihovih storitvah iz razvitih držav. Obstoječa asimetrija zato vse pogosteje poraja vprašanje o pravici njihove rabe.

Izgubljanje biotske raznovrstnosti je predvsem posledica spreminjanja habitatov, pretirane rabe, onesnaževanja, vnosa tujerodnih vrst in vse bolj tudi podnebnih sprememb (Slika 25). Zaradi človekovih dejavnosti se izredno hitro spreminjajo habitati po vsem svetu, najhitreje prav v območjih tropskih gozdov. Po ocenah FAO naj bi samo v devetdesetih letih 20. stoletja letno izgubili 146.000 km² naravnih gozdov (ustreza na primer površini države Nepal), od tega vsako leto 142.000 km² tropskih gozdov. Praktično prepолоvil se je obseg svetovnih mokrišč (Mac Donald, Nierenberg, 2003, str. 42), v zadnjih petih desetletjih pa je bilo med drugim izgubljenih tudi 35 % območij biotsko izjemno bogatih mangrov ter 20 % območij koralnih grebenov, medtem ko je degradiranih še nadaljnjih 20 % koralnih območij (Ecosystems ..., 2005). Prav koralna območja močno ogroža dvig temperatur, povezan s podnebnimi spremembami. Čeprav je težko oceniti prihodnji vpliv podnebnih sprememb na biotsko raznovrstnost, lahko zagotovo pričakujemo znatne

spremembe v prostorski razporeditvi vrst, njihovi fiziologiji in selitvenem obnašanju. V kombinaciji s pretirano rabo tal bo v bolj sušnih območjih veliko grožnjo predstavljala zlasti dezertifikacija (Europe's Environment ..., 2003, str. 230).

Velik in naraščajoč pritisk na biotsko raznovrstnost predstavlja tudi onesnaževanje zraka in vode, predvsem z dušikom in fosforjem. Od leta 1960 se je tok razpoložljivega dušika v kopenskih ekosistemih podvojil, tok fosforja pa kar potrojil. Več kot polovica od leta 1913 proizvedenih umetnih dušikovih gnojil se je uporabila po letu 1985 (Ecosystems ..., 2005). Vse bolj homogena postaja tudi razporeditev rastlinskih in živalskih vrst na planetu, kar je posledica namernih in nenamernih vnosov tujerodnih vrst v povezavi s potovanji in trgovanjem (ibid.). Številne dragocene vrste so ogrožene tudi zaradi cvetočega trgovanja z eksotičnimi vrstami, ki je ocenjeno na 10–20 milijard USD letno. Vsaj četrtnina trgovanja je ilegalna. Mednarodne meje tako vsako leto prečka 40.000 opic in drugih primatov, dva do pet milijonov živih ptic, tri milijone želv, dva do tri milijone drugih živih plazilcev, 10–15 milijonov kož plazilcev, 500–600 milijonov okrasnih rib, 1.000–2.000 ton koral, sedem do osem milijonov kaktej in 9–10 milijonov orhidej (French, 2000, str. 188). Vse bolj raziskana postaja tudi grožnja tako imenovane bioinvazije zaradi mednarodnega širjenja alohtonih vrst, ki se v novih ekosistemih množično razmnožijo in zatirajo avtohtone vrste. Danes so invazivne vrste takoj za uničevanjem habitatov druga največja grožnja biotski raznovrstnosti (ibid.). Po nekaterih ocenah naj bi kar petino vseh ogroženih vrst ogrožale prav tujerodne vrste (World Development ..., 2003).

Preglednica 6: Globalno ogrožene vrste vretenčarjev po celinah

	Sesalci	Ptice	Plazilci	Dvoživke	Ribe	Skupaj
Afrika	294	217	47	17	148	723
Azija, Avstralija in Oceanija	526	547	136	75	256	1.540
Evropa ¹	82	54	31	10	83	260
Latinska Amerika	275	361	77	28	132	873
Severna Amerika	51	50	27	24	117	269
Polarna območja	0	6	7	0	1	14

Pprirejeno po: Global ..., 2002, str. 121.

Opomba: ¹ vključuje Rusijo, Armenijo, Azerbajdžan, Gruzijo in Turčijo.

Zaradi globalnega širjenja vrst niso ogroženi le ekosistemi, temveč širjenje mikrobov neposredno ogroža tudi zdravje ljudi. Svetovni letalski promet je namreč bistveno hitrejši od inkubacijske dobe številnih bolezni. V zadnjih dveh desetletjih se je pojavilo več kot 30 novih infekcijskih bolezni (AIDS, ebola, hantavirus, hepatitis C in E ipd.), ki pa so jih po navedbah Svetovne zdravstvene organizacije povzročile večinoma spremembe v okolju – na primer deforestacija ali pa sprememba pašnikov v orne površine, ki poruši ravnovesje med mikrobi in njihovimi gostitelji (French, 2000a). Človekovo zdravje je od biotske raznovrstnosti odvisno tudi preko zdravil; kar tri četrtine svetovnega prebivalstva se zdravi s tradicionalnimi naravnimi zdravili, pa tudi 10 od 25 najbolj prodajanih zdravil na svetu temelji na naravnih izvlečkih (Global ..., 2002, str. 121), kar ilustrira njihov vsestranski pomen tudi v moderni medicini.

Slika 25: Poglavitne grožnje biotski raznovrstnosti in ekosistemom

Ekosistemi	Spremembe habitatov	Podnebne spremembe	Tujerodne vrste	Pretirana raba	Onesnaževanje (dušik, fosfor)
Borealni gozd	↗	↑	↗	→	↑
Gozd zmernih širin	↘	↑	↑	→	↑
Tropski gozd	↑	↑	↑	↗	↑
Travišča zmernih širin	↗	↑	→	→	↑
Meditersko rastje	↗	↑	↑	→	↑
Tropska travišča in savane	↗	↑	↑	↘	↑
Puščave	→	↑	→	→	↑
Sladkovodni	↑	↑	↑	→	↑
Obalni	↗	↑	↗	↗	↑
Morski	↑	↑	→	↗	↑
Otoški	→	↑	↘	→	↑
Gorski	→	↑	→	→	↑
Polarni	↗	↑	→	↗	↑

Vpliv na biotsko raznovrstnost v zadnjem stoletju Trend vpliva

Nizek	Visok	Zmanjševanje vpliva	Povečevanje vpliva
Zmeren	Zelo visok	Nadaljevanje vpliva	Hitro povečevanje vpliva

Vir: Ecosystems..., 2005, str. 16

Kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Zelo posplošeno lahko torej vzroke za zmanjševanje biotske raznovrstnosti pripišemo prebivalstveni rasti v državah v razvoju, ki vodi k pretirani rabi in spreminjanju habitatov, na drugi strani pa pretirani potrošnji v razvitih državah, ki je večinoma zakrivila podnebne spremembe, vnašanje in trgovanje s tujerodnimi vrstami ter levji delež onesnaženosti.

Današnja hitrost izumiranja vrst je neprimerljiva z naravnim procesom izumiranja, ki je v povprečju doletelo eno vrsto sesalcev ali ptic na vsakih 500 do 1000 let. Po ocenah IUCN trenutno grozi izumrtje kar 24 % vrst sesalcev in 12 % ptičjih vrst. Bolj natančne in pregledne kvantitativne ocene globalnih trendov niso možne zaradi slabe raziskanosti in le delnih informacij (Global ..., 2002, str. 121), prav tako ni znano število že izumrlih vrst. Pregled ogroženih vrst pri vretenčarjih (Preglednica 6) pokaže, da je velika večina

ogroženih vrst prav na območjih držav v razvoju, kjer je na eni strani prisotna velika biotska raznovrstnosti, na drugi strani pa tudi veliki pritiski nanjo, predvsem v obliki izčrpavanja naravnih virov in spreminjanja habitatov (Poglavje 4.1.3.). Največ ogroženih vrst je tako na območju azijskih držav, polovico manj pa v afriških in latinskoameriških državah.

Vrednost biotske raznovrstnosti je praktično neprecenljiva. Slednje je potrdila tudi skupina strokovnjakov, ki je samo ekonomsko vrednost poglavitnih svetovnih ekosistemskih storitev ocenila na okrog 61 bilijard USD letno, kar predstavlja dvakratno letno vrednost obsega svetovnega gospodarstva (Mac Donald, Nierenberg, 2003, str. 42). Z napredkom genetskih raziskav postaja biotska raznovrstnost čedalje bolj pomembna tudi kot vir genov za gensko spremenjene organizme, farmacevtske in kozmetične proizvode. Povečano je zlasti zanimanje raziskovalnih ustanov in podjetij iz razvitih držav za učinke rastlin iz tropskih in subtropskih območij. Čeprav je konvencija o biološki raznovrstnosti leta 1992 uveljavila princip državne suverenosti glede razpolaganja z biološkimi viri, je v skladu s sporazumom o intelektualni lastnini (TRIPS – Trade - Related Aspects of Intellectual Property Rights) Svetovne trgovinske organizacije možno patentirati rastlinske vrste, kar se izkorišča z razmahom biopiratastva v državah v razvoju. Podjetja iz razvitih držav izkoriščajo znanje lokalnih skupnosti o učinkih rastlin v državah v razvoju, ki same tehnološko niso sposobne izkoriščati "zelenega zlata" in tudi ne ustrezno zakonsko zaščititi svojih virov (Martinez-Alier, 2002; Brouns, 2004). Zato države v razvoju čaka dvojna naloga – nadzor nad trženjem in zaščita biotske raznovrstnosti.

4.1.3. IZČRPAVANJE NARAVNIH VIROV

Pod skupno oznako izčrpavanja naravnih virov se izpostavljajo predvsem trije globalno pomembni in povezani okoljski problemi: deforestacija, degradacija prsti in vodnih virov. Posledice navedenih problemov posebej močno prizadevajo revno prebivalstvo držav v razvoju, medtem ko so dolgoročno ključnega pomena za blaginjo sedanjega in prihodnjega svetovnega prebivalstva.

Deforestacija dandanes ne ogroža le najpomembnejšega rezervoarja biotske raznovrstnosti, ampak tudi najmanj 1,7 milijarde prebivalcev v štirih desetinah držav s tako okrnjenim gozdnim pokrovom, da je ogrožena oskrba prebivalstva z gorivom, lesom in drugimi gozdnimi dobrinami ter storitvami (Gardner, 2002). Krčenje gozdov je bilo zgodovinsko povezano s prebivalstveno rastjo in povečevanjem obsega obdelovalnih površin, med neposrednimi vzroki pa velja omeniti še pretirano pašo, izsekavanje za potrebe industrije in kurjave, pa tudi naravne vzroke (bolezni, škodljivci, požari, ekstremni vremenski pojavi ipd.) (Global ..., 2002). Deforestacija ne predstavlja le problemov z oskrbo prebivalstva in izgubljanje biotske raznovrstnosti, ampak je tudi pogost vzrok erozije tal in dezertifikacije v sušnih območjih.

Svetovni gozdovi so leta 2000 pokrivali le še okrog 38,5 milijonov km² ali 29,7 % kopnega, saj so njihove površine samo v zadnjem desetletju 20. stoletja izginjale s povprečno

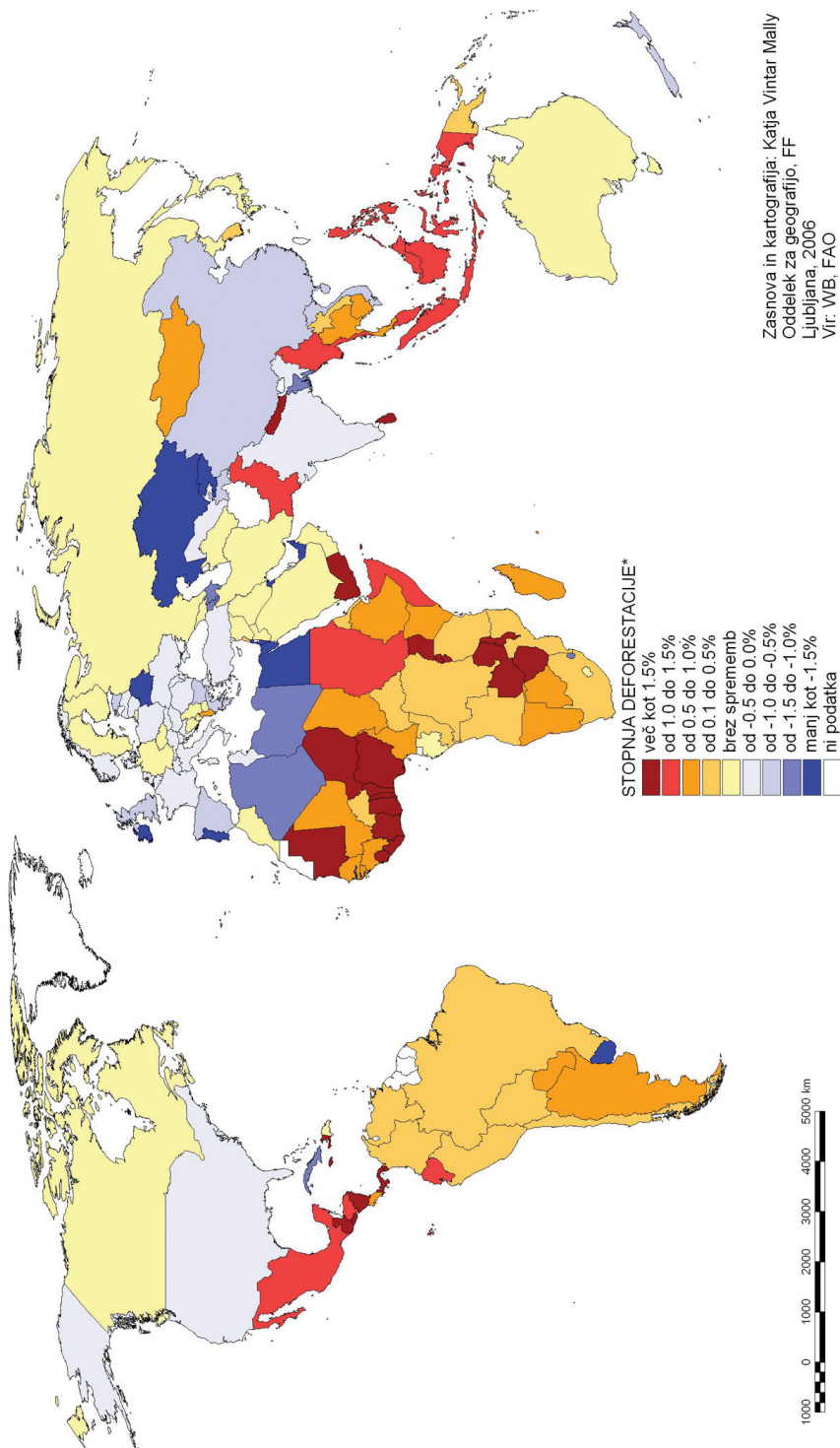
hitrostjo 0,2 % letno (World Development ..., 2004). Čeprav je težko podati natančne ocene in se zato v njih različne študije precej razhajajo, je opaženo krčenje gozdnih površin nesporno. FAO tudi za prvih pet let 21. stoletja ugotavlja alarmantno visoko stopnjo deforestacije – 13 milijonov hektarjev letno. Istočasno se povečuje delež pogozdenih površin, gozdnih plantaž in ogozdovanja, zaradi česar znaša aktualna neto izguba gozdov le 7,3 milijonov hektarjev letno (Global Forest ..., 2005). Največjo neto izgubo gozdov beležita Afrika in Latinska Amerika, medtem ko je Azija, zlasti po zaslugi obsežnih pogozdovanj na Kitajskem, poročala o porastu deleža gozdov. Zelo pomembno je tudi dejstvo, da se v strukturi gozdov nenehno zmanjšuje delež prvotnih gozdov, ki dandanes obsegajo le še 36 % gozdnih površin, kar ni le posledica deforestacije, ampak tudi selektivnega drvarjenja in drugih človekovih posegov v gozdove. Z izjemo gozdov zahodne in osrednje Afrike, južne in jugovzhodne Azije ter srednjeameriškega območja predstavlja večino lesne zaloge ostalih regij vsega deset najpogostejših drevesnih vrst (ibid.).

Medtem ko je gozdni pokrov večine razvitih držav stabilen oziroma se celo počasi povečuje, ostaja deforestacija izrazit problem držav v razvoju, kjer se gozdovi umikajo velikim kmetijam, plantažam in samooskrbnemu kmetijstvu. Od tamkajšnjih gozdov je odvisnega 90 % v absolutni revščini živečega prebivalstva, pomembno vlogo pa igrajo tudi v prehrani in kmetijstvu polovice prebivalstva držav z nizkimi dohodki (World Development ..., 2003). Prav slednje so v obdobju 1990–2000 izgubile vsako leto 0,8 % gozdov, kar je istočasno ustrezalo tudi letni stopnji deforestacije v državah Podsaharske Afrike (0,8 %), ki sta ji sledili Latinska Amerika (0,5 %) in Vzhodna Azija z Oceanijo (0,2 %) (World Development ..., 2004, str. 130). V globalnih okoljskih bilancah postaja vse bolj pomembna tudi vloga gozdov kot ponorov ogljika, katerega dobra polovica je shranjena prav v vegetaciji in prsti. Velik delež ogljikovih emisij iz držav v razvoju, ocenjen na 10 do 30 % globalnih emisij, tako izvira iz izgorevanja gozdne biomase (ibid.; Global ..., 2002).

V zadnjem desetletju 20. stoletja je le 50 držav oziroma tretjina (podatki so na voljo za 149 držav) zabeležila porast, nadaljnjih 26 držav pa stagnacijo gozdnih površin (Slika 26). Med državami v razvoju so o večjem porastu deleža gozda poročale zlasti države z manj kot 8 % gozdnih površin (Kuvajt, Izrael, Egipt, Urugvaj, Združeni arabski emirati, Libija, Alžirija, Tunizija), pa tudi nekatere bolj gozdnate države (Kuba, Svazi, Kitajska, Vietnam, Turčija in Indija). Skupno 73 držav je izkazovalo neto izgubo gozdnih površin. Med njimi najdemo le dve iz kroga tranzicijskih oziroma razvitih držav: Južno Korejo in Albanijo. Najbolj izrazita deforestacija pesti Podsaharsko Afriko (države ob Gvinejskem zalivu, na območju Sahela, Burundi, Ugando, Ruando, Zambijo, Zimbabve in Malavi), Srednjo Ameriko in države Jugovzhodne Azije. Izstopajoče države so letno izgubljale celo več kot 3 % gozda: Burundi (9,0 %), Haiti (5,7 %), Salvador (4,6 %), Ruanda (3,9 %), Niger (3,7 %), Togo (3,4 %) in Slonokoščena obala (3,1 %).

Prikazani podatki FAO so sicer pogost predmet kritike, saj med gozdne površine prištevajo tudi gozdne plantaže, zaradi česar so izračunane neto izgube gozdnih površin nižje. Gozdne plantaže so v primerjavi z naravnimi gozdovi revnejše tako po svoji biotski raznovrstnosti kot po nujenih ekosistemskih storitvah. Z njihovo izključitvijo iz izračunov

Slika 26: Povprečna letna stopnja deforestacije v obdobju 1990–2000

Zasnova in kartografija: Katja Vintar Maliy
 Oddelek za geografijo, FF
 Ljubljana, 2006
 Vir: WB, FAO

naj bi se izgube gozdov v tropski Aziji in zmernih širinah Latinske Amerike več kot podvojile (Gardner, 2002). V zadnjih letih (2000–2005) se površine gozdnih plantaž povečujejo s hitrostjo 2,8 milijonov ha letno in se približujejo petim odstotkom svetovnih gozdnih površin (Global Forest ..., 2005). Nasadi drevja so v veliki meri namenjeni trgovini z lesom, ki je sicer pogost razlog hitre deforestacije v državah v razvoju. Slednje velja med drugim tudi za Indonezijo in Malezijo, ki sta v obdobju 1975–1998 povečali izvoz vezanega lesa z 0,2 na 12 milijonov m³. Državi skupaj obvladujeta že 60 % svetovnega izvoza vezanega lesa in se kljub gozdnim plantažam letno soočata z izgubo 1,2 % gozdnih površin. Tudi vrednost svetovne trgovine z lesnimi proizvodi je v zadnjih desetletjih nenehno naraščala, zlasti pri trgovanju s proizvodi, kot so vezani les, papir in pulpa, katerih delež v svetovni trgovini se močno krepi, kar je pomemben pokazatelj naraščajoče globalizacije sektorja (French, 2000). Vzporedne ekonomske raziskave kažejo na pospešeno izsekavanje gozdov zaradi gospodarske rasti in liberalizacije, ki krepi kmetijstvo in tržno usmerjeno gozdarstvo, ki sta dva glavna vzroka deforestacije (Globalization ..., 2002).

V veliki meri gozdove ogrožata tudi rudarstvo in pridobivanje energentov, saj se glavna območja rudarjenja običajno nahajajo v prej neokrnjeni divjini oziroma gozdovih. Po navedbah World resources instituta (WRI) sta rudarstvo in energetika takoj za drvarjenjem drugi največji vir pritiskov, ki zadeva 40 % ogroženih gozdov in njihovo avtohtono prebivalstvo. Države v razvoju trpijo okoljsko škodo pridobivanja in izvoza mineralnih surovin; 76 % boksita in niklja, 67 % bakra, 54 % kositra in 45 % železove rude. Industrijske države kot največji porabnik mineralnih snovi pa uvozijo več kot 90 % boksita, skoraj 100 % niklja, več kot 80 % cinka in približno 70 % bakra, železa, svinca in mangana (French, 2000, str. 186). Revne in močno zadolžene države v razvoju preko rudarstva, gozdarstva in kmetijstva močno pritiskajo na svoje naravne vire, da bi si s prodajo surovin in pridelkov zagotovile devizni priliv, ki jim omogoča odplačevanje dolgov in uvoz potrebnih dobrin.

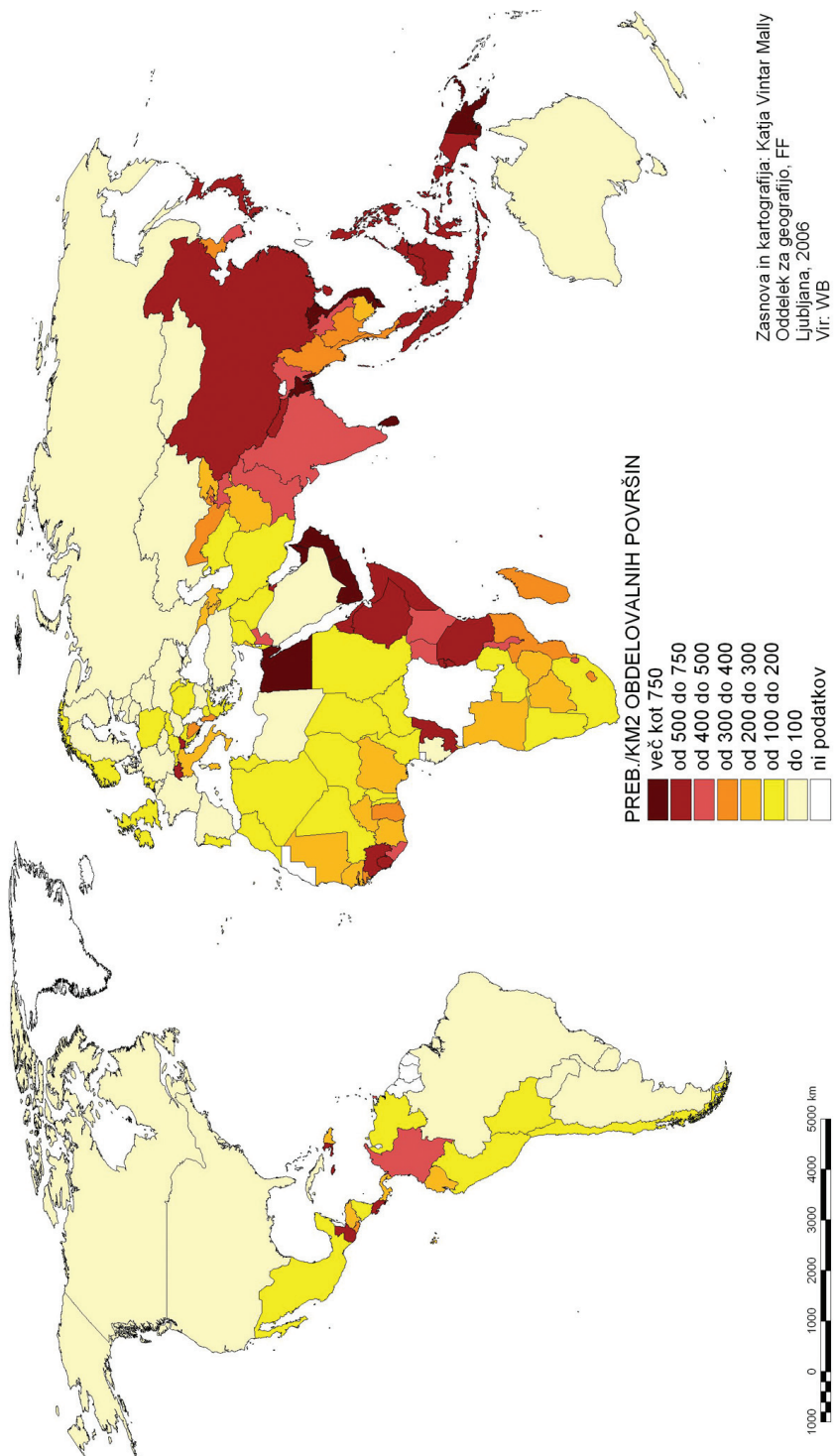
Obdelovalne površine oziroma prsti postajajo čedalje bolj dragocen naravni vir, saj poleg prehranjevanja naraščajočega števila prebivalstva v državah v razvoju prispevajo tudi k oskrbovanju preostalih delov sveta. Trgovanje s kmetijskimi pridelki in proizvodi je namreč intenzivno vključeno v sodobno svetovno gospodarstvo in predstavlja 11 % vrednosti svetovnega izvoza. V nekaterih državah v razvoju je delež bistveno večji; v Latinski Ameriki je 25 % vrednosti izvoza kmetijskega, v Afriki pa 18 %. Države v razvoju so neto uvoznik osnovnih živil, kot so žita in meso, toda velik izvoznik številnih tržnih kmetijskih pridelkov, kot so banane, kava, bombaž, soja, sladkorni trst in tobak. Omenjeni pridelki so sicer močna opora mnogih nacionalnih gospodarstev, vendar povzročajo tudi znatne socialne in okoljske stroške (intenziviranje proizvodnje z uporabo zaščitnih sredstev, gnojil, deforestacijo, premeščanje majhnih kmetov, oteževanje dostopa do zemlje ipd.) (French, 2000a). V državah v razvoju trije od petih prebivalcev živijo na podeželju, kjer je kmetijstvo v mnogih državah še vedno glavni vir zaposlitve. Po drugi strani je večina razpoložljivih površin za pridelavo hrane že obdelana in nadaljnja širitev nujno posega na ranljiva in obrobna območja (World Development ..., 2004).

O prebivalstvenem pritisku na obdelovalne površine veliko pove izračun gostote podeželskega prebivalstva kot koeficient med številom podeželskega prebivalstva in obsegom razpoložljivih obdelovalnih površin (njiv, travnikov, pašnikov, ledin, vrtov) (ibid.). Zaradi upoštevanja skupnega števila podeželskega prebivalstva pri tako opredeljenem koeficientu ne gre za klasično agrarno gostoto, kjer se upošteva razmerje med vsemi kmetijsko produktivnimi zemljišči in kmečkim prebivalstvom, ki se neposredno preživlja z njihovo uporabo (Vrišer, 1995; Geografski ..., 2005). V državah v razvoju se pomensko obe merili zelo približata, saj je na podeželju živeče prebivalstvo v manjši meri zaposleno izven kmetijstva.

Gostota in pritisk podeželskega prebivalstva na obdelovalne površine (Slika 27) sta v povprečju največja v državah Južne Azije (553 prebivalcev na km²), Vzhodne Azije in Oceanije (568 prebivalcev na km²) ter Bližnjega vzhoda in Severne Afrike (601 prebivalec na km²). Medtem ko sta po tem kazalcu prvi dve regiji bolj homogeni, povprečje zadnje dvigujejo zlasti izstopajoče gostote Omana (1.533), Egipta (1.306), Jemna (923), Združenih arabskih emiratov (773) ipd., v drugih državah pa gostota ostaja podpovprečna. Visoke gostote beležijo še države vzhodnega dela Afrike in posamezne države drugod po svetu. Med državami v razvoju ima v povprečju najnižjo gostoto Latinska Amerika (203 prebivalce na km²), kar ustreza tudi povprečju razvitih držav (World Development ..., 2004). Preračun na državna povprečja zakrije izjemno visoke gostote znotraj posameznih držav, kjer se na omejenih obdelovalnih površinah zgošča veliko število prebivalstva (npr. nižavja Kitajske, Indija, Bangladeš, dolina Nila, obalni pas ob Gvinejskem zalivu, v Latinski Ameriki), predvidena rast prebivalstva pa bo ta razmerja v prihodnjih desetletjih še zaostila. Ena pglavitnih nalog ob zagotavljanju zadostnih količin hrane v prihodnosti tako ostaja tudi sočasno preprečevanje degradiranja obdelovalnih površin.

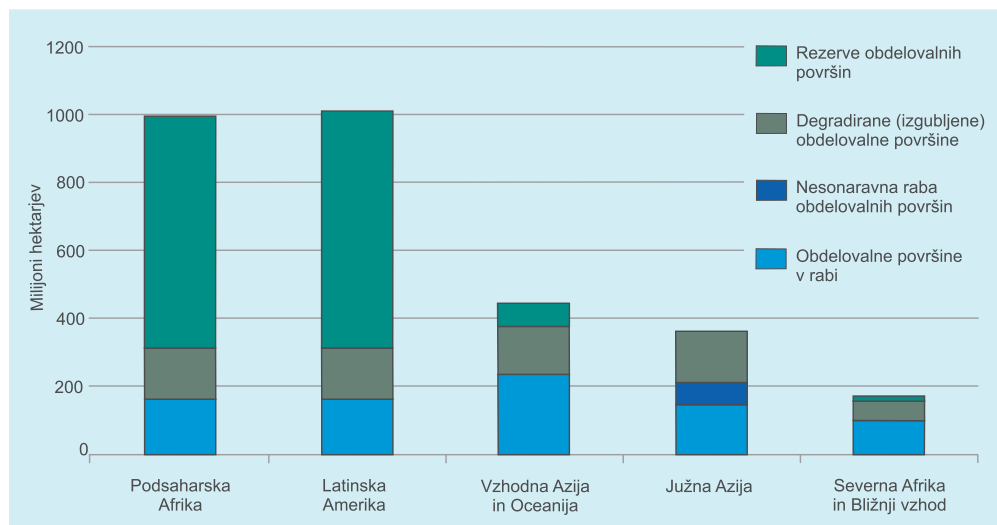
Človekov prispevek k degradaciji prsti in obdelovalnih površin je povezan z neprimerno kmetijsko rabo tal, slabim urejanjem vodá, deforestacijo, odstranjevanjem naravne vegetacije, pretirano pašo, uporabo težke mehanizacije, neustreznim kolobarjenjem, neučinkovitim namakanjem in podobno (Global ..., 2002). Prst ni le omejen vir, ampak se tudi zelo počasi obnavlja, zato je z vidika človekove rabe praktično neobnovljiv vir, njegova izguba pa v večini primerov nepovratna (Europe's Environment ..., 2003). V preteklosti so bile tovrstne izgube obdelovalnih površin ocenjene na 0,5 % letno, zaradi nove infrastrukture pa še na dodaten 0,1 % letno. V Latinski Ameriki in Afriki je bilo skupno izgubljenih približno toliko površin (303 milijonov ha) kot jih je trenutno v obdelavi (307 milijonov ha) (Slika 28). Prsti najbolj resno ogroža vodna erozija (zlasti v Jugovzhodni Aziji in Srednji Ameriki), zaslanjevanje na obsežnih namakalnih območjih in izčrpavanje hranil, na katerem temelji požigalniški način obdelovanja zemljišč, zlasti v Afriki. Po obsežnih površinah izrazito nesonaravnega kmetovanja izstopa Južna Azija (World Development ..., 2004, str. 86), kjer so zaradi prebivalstvenega pritiska primorani obdelovati tudi za to neprimerne površine in praktično ni več na voljo nikakršnih rezerv obdelovalnih površin. Precejšnje zaloge ornih površin imata le še Afrika in Latinska Amerika, vendar skorajda polovico poraščajo gozdovi, preostanek pa bodisi ni ekonomsko primeren za izrabo bodisi se že uporablja za pašo ali pa je izpostavljen številnim živalskim in človeškim boleznim (ibid.).

Slika 27: Gostota podeželskega prebivalstva leta 2001

Zatorej bi kmetovanje na omenjenih površinah imelo za posledico (pre)velike okoljske stroške.

Slika 28: Razpoložljivost svetovnih obdelovalnih površin na začetku 21. stoletja

Vir: World Development..., 2003, str. 86

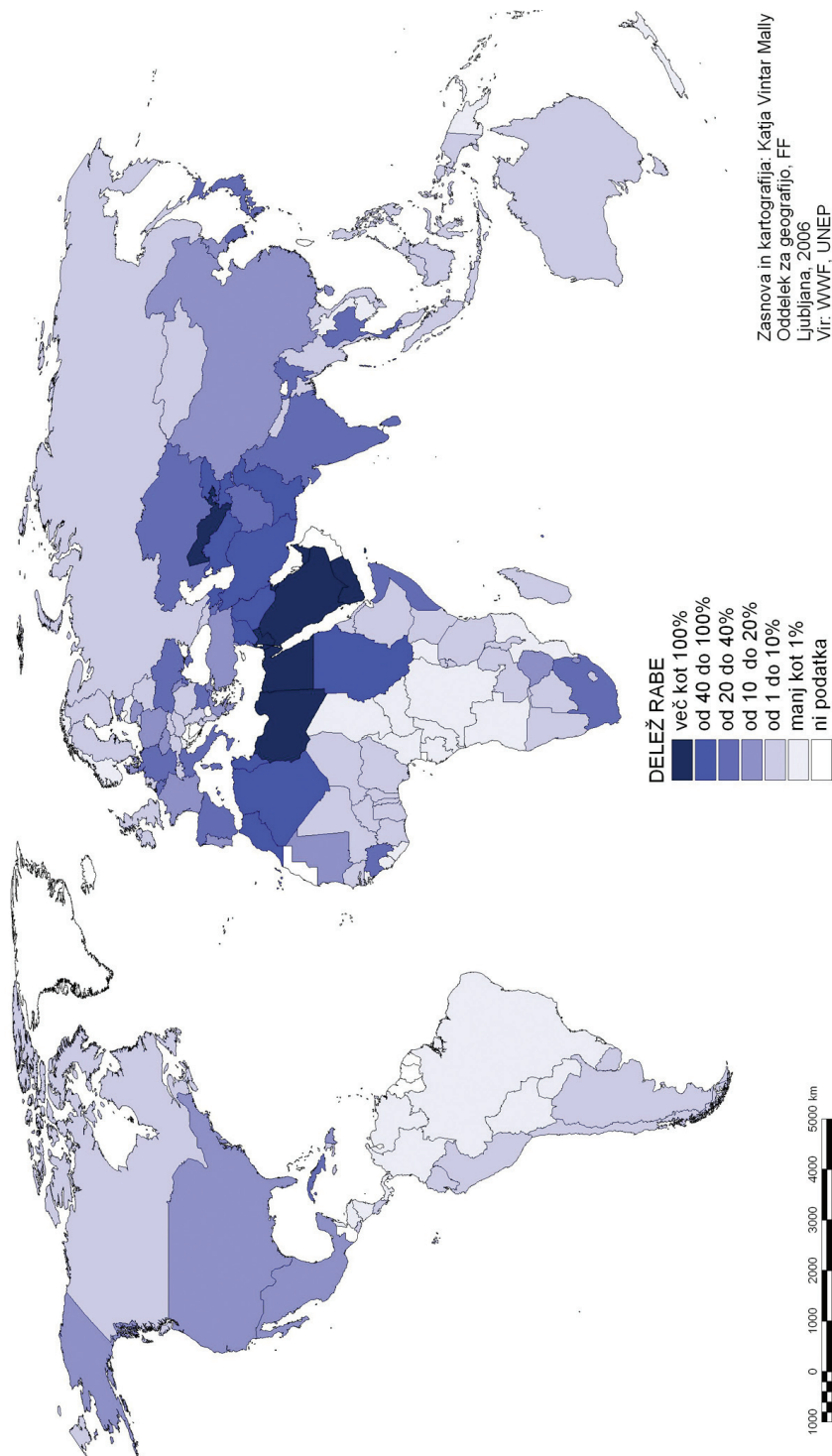
Kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Medtem ko je v drugi polovici 20. stoletja obseg obdelovalnih površin v državah v razvoju stalno naraščal, so začele razvite države v zadnjih desetletjih beležiti počasen upad, kar je odraz ekonomskih vplivov, zlasti prevelikega obsega domače proizvodnje glede na povpraševanje in posledičnega upadanja cen kmetijskih proizvodov (Global ..., 2002, str. 63). Tako v državah v razvoju kot tudi globalno se z rastjo prebivalstva vse bolj zmanjšujejo razpoložljive obdelovalne površine na posameznika. Od sredine prejšnjega stoletja so se površine gojenja žitaric prepolovile z 0,24 ha na 0,12 ha na prebivalca, do leta 2050 pa naj bi se zaradi prebivalstvene rasti znižale celo na 0,08 ha na prebivalca. Slednje bi veljalo le ob predpostavki, da bi obseg obdelovalnih površin ostal nespremenjen in bi se izgube zaradi urbanizacije, industrializacije in degradacije prsti nadomestile z nadaljnjim poseganjem v rezerve obdelovalnih površin (Brown, 2000, str. 7). Tudi najbolj konzervativne sodobne študije postavljajo za mejo prehranske neodvisnosti najmanj 0,07 ha ornih površin na prebivalca. Že sedaj živi 420 milijonov ljudi po svetu v državah, ki nimajo dovolj obdelovalnih površin na prebivalca, da bi lahko zagotavljale potrebno hrano, zato so odvisne od uvoza, kar pa je strateško in ekonomsko zelo neugodno. Po predvidevanjih naj bi do leta 2025 številka narasla na milijardo prebivalcev (Engelman, Halweil, Nierenberg, 2002; Bright, 2003). Med prebivalstveno številčnejsimi državami opisani trendi že ogrožajo prehransko varnost Etiopije, Nigerije in Pakistana ter drugih držav Podсахarske Afrike in Indijske podceline, kjer se pomanjkanje obdelovalnih površin neposredno prevede v lakoto, saj revni prebivalci in majhni kmetje nimajo dostopa do uvožene hrane (Brown, 2000).

Poleg prsti postaja vse bolj dragocen in redek naravni vir tudi voda, saj bo zaradi naraščajoče porabe v prihodnjih desetletjih v določenih delih sveta povpraševanje po njej izredno naraslo. Po ocenah že sedaj izkoriščamo več kot polovico od tistega 1 % vseh zalog sladke vode, ki nam je na voljo kot obnovljiv vir. V obdobju 1961–2001 je povpraševanje po vodi naraščalo za 1,7 % letno, kar je privedlo do podvojitve skupne porabe vode. Med glavne dejavnike povečane porabe vode lahko prištevamo zlasti prebivalstveno rast ter razvoj industrije in namakalnega kmetijstva. Posledično se je poraba v gospodinjstvih v omenjenem obdobju početrila, v industriji podvojila, v kmetijstvu pa narasla za tri četrtine (Living ..., 2004, str. 16). Povprečna svetovna poraba vode je leta 2001 znašala 650 m³ na prebivalca – od najbolj razsipne porabe 1900 m³ na prebivalca Severne Amerike do najnižje porabe 250 m³ na afriškega prebivalca. Države z visokimi dohodki so porabile v povprečju 1000 m³ vode na prebivalca oziroma dvakrat več od držav s srednjimi in nizkimi dohodki (ibid.). Več kot 70 % odvzema vode iz rek, jezer in podzemnih virov odpade na kmetijstvo, ki jo večinoma uporabi za namakanje kmetijskih površin, na katerih se proizvede okrog 40 % svetovne hrane (Global ..., 2002, str. 151). V državah v razvoju je prav zagotavljanje hrane za potrebe naraščajočega prebivalstva povzročilo največji odvzem vode. Medtem ko kmetijstvo v državah z visokimi dohodki porabi le 42 % vode (industrija 42 % in gospodinjstva 12 %), države z nizkimi dohodki porabijo celo 92 % vode v kmetijski namene (4 % v industriji in 5 % v gospodinjstvih), države s srednjimi dohodki pa 73 % (18 % v industriji in 9 % v gospodinjstvih) (World Development ..., 2004).

Tretjina svetovnega prebivalstva živi v državah z zmernim do velikim primanjkljajem vode, kar pomeni, da ni dovolj vode za zadovoljevanje vseh potreb po njej. Boljšo sliko kot obseg razpoložljivih vodnih virov ali poraba vode na prebivalca nam nudi kazalec o odvzeti vodi iz rek, jezer in podzemnih vodonosnikov. Odvzete količine vode se običajno izražajo v deležu obnovljivih vodnih virov, ki je na razpolago posamezni državi (Slika 29). V strokovnih krogih velja za sprejemljiv do dvajsetodstotni odvzem voda, medtem ko preseganje meje 20–40 % že velja za stresnega za naravne ekosisteme. Posamezne države prekoračijo celo 100 %, kar je mogoče le z izkoriščanjem neobnovljive fosilne vode iz podzemnih vodonosnikov (Living ..., 2004). Takšna praksa pomeni izčrpavanje vodnih virov v pravem pomenu besede in jo v tuji literaturi pogosto označujejo kot rudarjenje (angl. mining). Z njim se srečujejo zlasti države Arabskega polotoka in Severne Afrike. S črpanjem fosilne vode so določene države leta 2001 večkratno presegle količine lastnih obnovljivih vodnih virov, med njimi Kuvajt (19-krat), Združeni arabski emirati (16-krat), Libija (8-krat), Saudova Arabija (7-krat), Jemen (1,6-krat), nekoliko manj (do 125 %) še Izrael, Egipt, Jordanija in Uzbekistan. Omenjenim državam se približuje še cela vrsta drugih, ki presegajo prag 40 %, vendar so to izključno države Severne Afrike, Jugozahodne in Srednje Azije z relativno skromnimi vodnimi viri na prebivalca. Za primerjavo, v proučevanem letu je le sedem razvitih držav beležilo 20–35 % odvzem vode, večina pa mnogo manj. Stanje je tudi rezultat izrazito neenakomerne razporeditve vodnih virov na planetu; največji delež neizkoriščenih virov imata Latinska Amerika in Podsaharska Afrika. Samo Kuba, Južnoafriška republika, Somalija in Gvineja so izkoriščale več kot petino razpoložljivih vodnih virov, veliko držav pa celo manj kot 1 %.

Slika 29: Delež rabe razpoložljivih vodnih virov na prebivalca leta 2001

Državno povprečje v številnih državah zabriše notranje probleme z vodooskrbo. Najbolj slikovit in z vidika številčnosti prebivalstva tudi najbolj zaskrbljujoč primer nudita Indija in Kitajska. Čeprav se zdi kitajski odvzem (19,2 %) sprejemljiv, predstavlja zaradi izčrpanja podtalnice resno okoljsko grožnjo obsežnim ravninskim območjem, zlasti še Severnokitajskemu nižavju, ki proizvede 40 % žita, medtem ko se gladina podtalnice vsako leto zniža za 1,6 metra. Podobna je situacija v Indiji, zlasti na severozahodu države, ki je s potrojitvijo prebivalstva od leta 1950 dalje znatno povečala tudi odvzem vode (33,7 % leta 2001). Uničenje vodonosnikov in pomanjkanje vode za namakanje bi lahko v prihodnosti znižalo indijsko proizvodnjo žit na samo četrtno obstoječe (Brown, 2000, str. 7). Posledice pomanjkanja hrane na Kitajskem in v Indiji bi po opozorilih številnih strokovnjakov lahko resno zamajale tudi svetovni trg žit in hrane, ki ne bi uspel pokrivati povečanih potreb, zlasti še v primeru nepredvidenih negativnih vplivov na proizvodnjo (npr. podnebne spremembe). Morebitni porast cen hrane bi najbolj prizadel revno prebivalstvo držav v razvoju in se zelo hitro odrazil v podhranjenosti in možnih socialnih nemirih.

Primanjkljaj vode v številnih državah že pospešuje uvoz žit, kajti za vsako uvoženo tono žita država prihrani okrog 1000 ton vode, potrebnih za njegovo pridelavo (Brown, 1999). Na ta način smo posredno že priča svetovni trgovini z vodo. Že sedaj so največje uvoznice žit države Severne Afrike in Jugozahodne Azije, trend pa se bo verjetno še okrepil. Države v razvoju se na primanjkljaj vode običajno odzovejo z varčevanjem v kmetijstvu, ki je politično šibko zastopano. V zameno krepijo delovno intenzivno industrijo za izvoz, da bi z deviznim prilivom med drugim pokrivali tudi stroške uvoza hrane (Brown, 2001). Prevelika odvisnost od uvoza hrane je za gospodarsko šibke države še posebej slaba, pogosto sokriva za njihovo zadolževanje in okrnitev uvoza ostalih potrebnih dobrin (Gardner, 2002). Druga tipična strategija reševanja pomanjkanja vode in ohranjanja kmetijske proizvodnje je poseganje v zaloge podzemne vode, kar je dolgoročno prav tako neugodno (ibid.). Smotrna raba vode v kmetijstvu je namreč pogosto povezana z znatnimi naložbami (npr. v kapljično namakanje), ki si jih države v razvoju težko privoščijo. Posledice pretirane rabe so vidne tudi na primeru velikih rek, kot sta Nil in Rumena reka, ki jih odvzem vode za namakanje izčrpa v tolikšni meri, da v sušnem obdobju občasno ne dosežejo več morja. Vzporedno z njimi se osušujejo tudi številna druga kopenska vodna telesa in mokrišča ter vodonosniki (Living ..., 2004, str. 16), ključni za preživetje ekosistemov.

Ob napovedani prebivalstveni rasti naj bi se do leta 2025 delež svetovnega prebivalstva v državah z zmernim do velikim primanjkljajem vode povečal s tretjine na polovico in več (4 milijarde) prebivalstva, v kolikor institucije ne bodo omogočile boljše zaščite in razdelitve vodnih virov (World Development ..., 2003). Čeprav naj bi bilo v naslednjih desetletjih globalno vode še dovolj, se bodo z znatnimi primanjkljaji soočile prav vse celine. Predvidevana zaostritev konfliktov glede rabe tal in voda naj bi bila najhujša v že sedaj vododeficitarnih območjih Severne Afrike, Južne in Jugozahodne Azije. Konflikti ne bodo le med gospodarskimi in okoljevarstvenimi interesi, ampak tudi med urbano (visokoprofitno) ter kmetijsko (nizkoprofitno) rabo (ibid., str. 86). V politiki gospodarjenja z vodnimi viri bo morala v državah v razvoju pomembno vlogo odigrati tudi oskrba s pit-

no vodo, ki je bila leta 2002 zagotovljena le 79 % prebivalcev držav v razvoju. Poleg milijarde prebivalcev brez dostopa do pitne vode (The Millennium ..., 2005, str. 30) in razpoložljivosti vodnih virov postaja enako resna tema v državah v razvoju tudi slabšanje kakovosti vodá zaradi vse bolj obsežnega onesnaževanja s strani industrije, prometa, kmetijstva in drugih dejavnosti. Prizadevanja razvitih držav za boljšo kakovost vodnih virov so države v razvoju zaenkrat v pretežni meri zaobšla iz socialno-ekonomskih razlogov, v prihodnosti pa se jim ne bo več mogoče izogniti.

Predstavitev globalnih okoljskih problemov, prispevkov posameznih držav in delov sveta k njihovemu nastanku in reševanju lahko zaključimo z napovedjo, da bo mednarodno politiko 21. stoletja zagotovo pomembneje zaznamovalo vprašanje o pravični delitvi omejenih naravnih virov in samočistilnih sposobnosti planeta. Tovrstni dogovori bodo morali državam v razvoju prinesiti večje omejitve, državam v razvoju pa dopuščati možnost socialno-ekonomskega razvoja ob zmernih pritiskih na okolje.

4.2. GOSPODARSKI RAZVOJ IN PRITISKI NA OKOLJE

Trendi izčrpavanja naravnih virov in preobremenjevanja storitev okolja, kot dveh sodobnih spremljevalcev gospodarskega razvoja, se na sintezen in razumljiv način zelo dobro kažejo v konceptu ekološkega odtisa. Slednji preko sledenja tokom snovi in energije opozarja predvsem na vplive globalnih, nacionalnih, regionalnih in lokalnih vzorcev proizvodnje in potrošnje na okolje.

Izračunavanje ekološkega odtisa temelji na seštevanju površin, potrebnih za proizvodnjo hrane in vlaken, za absorpcijo odpadnih snovi, ki so posledica rabe energije, in površin, namenjenih raznovrstni infrastrukturi. Ker prebivalci določenega območja običajno porabljajo naravne vire in okoljske storitve z različnih koncev sveta, se v končni bilanci površine zmanjšajo glede na njihov izvoz oziroma povečajo uvozu ustrezno (Living ..., 2004, str. 10). Ekološki odtis torej podaja ekvivalentno območje produktivnih zemljišč in vodnih ekosistemov, potrebnih za proizvodnjo porabljenih virov in asimilacijo proizvedenih emisij določenega prebivalstva na določeni stopnji materialnega življenjskega standarda, ne glede na to, kje se te površine nahajajo (Global ..., 2002). Končni preračun na prebivalca torej podaja obseg potrebnih ekoloških kapacitet za podporo obstoječe potrošnje proizvodov oziroma celotnega življenjskega sloga (Hawken, Lovins, Lovins, 2004, str. 51).

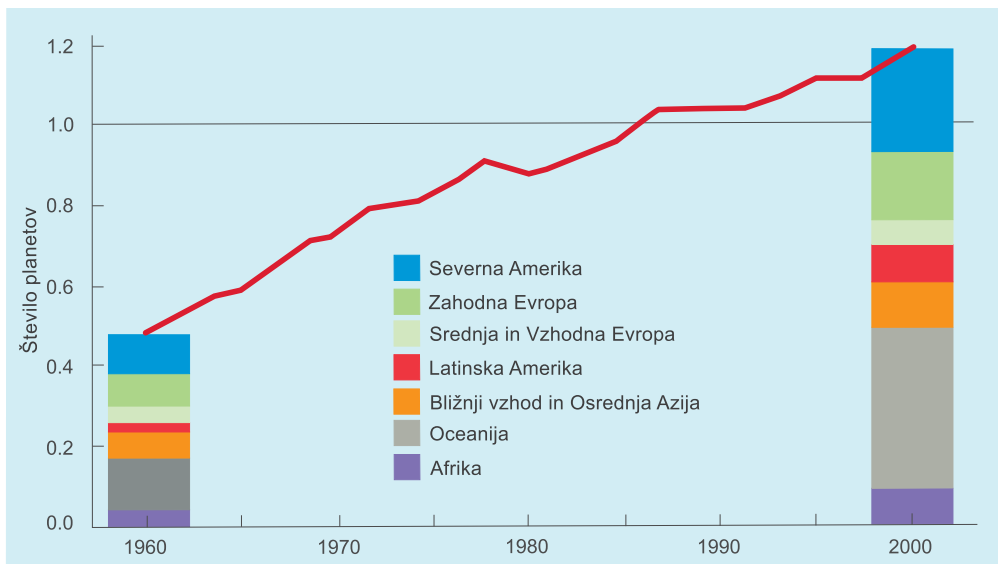
Model ekološkega odtisa sta v devetdesetih letih 20. stoletja začela razvijati Mathis Wackernagel (organizacija Redefining Progress) in William Rees (univerza Britanska Kolumbija), pozneje pa je doživel še mnoge dopolnitve in pretežno pozitiven odziv poznavalcev. Mnogi ga tako označujejo za najbolj zanimiv način kvantitativne opredelitve vpliva človekove družbe na okolje, ki zaradi svoje preproste logike igra veliko vlogo tudi pri ozaveščanju in izobraževanju prebivalstva (Bossel, 1999; Wheeler, 2004). Poleg razumljivosti govori kazalcu v prid tudi povezovanje idej razvoja, pravičnosti in logike trajnostno sonaravnega razvoja. Preračun na površino, in ne v energijo ali denarne enote, je zelo

plastičen in omogoča številne zgovorne primerjave glede preseganja nosilnih zmogljivosti okolja na proučevanih območjih, učinka različnih stopenj dohodka in tehnološke razvitosti na okolje in kaže na odvisnost vsakokratnega prebivalstva od trgovanja (Hardi, Barg, 1997, str. 50). K slabostim kazalca gre prišteti zlasti določene poenostavitve pri izračunavanju, medtem ko se metodologija še vedno nenehno izboljšuje in dopolnjuje.

Model ekološkega odtisa se je sprva uporabljal predvsem na primerih posameznih mest in regij, šele pozneje tudi za celotne države in svet. Znani so zlasti izračuni ekoloških odtisov mest v razvitih državah. London (12 % prebivalstva Velike Britanije, živečih na 170.000 ha) ima po izračunih Herberta Girardeta ekološki odtis 21 milijonov ha, kar je 125-kratna površina samega mesta oziroma ekvivalent vseh produktivnih zemljišč v Veliki Britaniji (Global ..., 2002, str. 243). Podobno je William Rees za Vancouver prišel do ekološkega odtisa velikosti 174-kratne površine mesta (ibid.), drugi raziskovalci pa so za 29 največjih pribaltskih mest ugotovili, da potrebujejo ekološke storitve območij, ki za 500- do 1000-krat presegaajo njihovo površino (World Resources ..., 2001, str. 145). Medtem ko naj bi povprečno severnoameriško mesto s 650.000 prebivalcev za zadovoljevanje svojih potreb (z izjemo industrije) potrebovalo 30.000 km² površin (ustrezno površju poldruge Slovenije), bi podobno mesto v Indiji potrebovalo le 2.900 km² površin (Global ..., 2002, str. 243).

Podobna razmerja zasledimo tudi pri splošnih primerjavah ekoloških odtisov razvitih držav in držav v razvoju, vendar je pri tem treba opozoriti, da ekološki odtis premožnih slojev v državah v razvoju ni nič manjši od odtisa razvitih držav oziroma je nekajkrat večji od povprečnega odtisa vsakokratne države v razvoju (The Jo'burg Memo ..., 2002).

Slika 30: Gibanje ekološkega odtisa človeštva v obdobju 1961–2001

Prirejeno po: Living..., 2004.

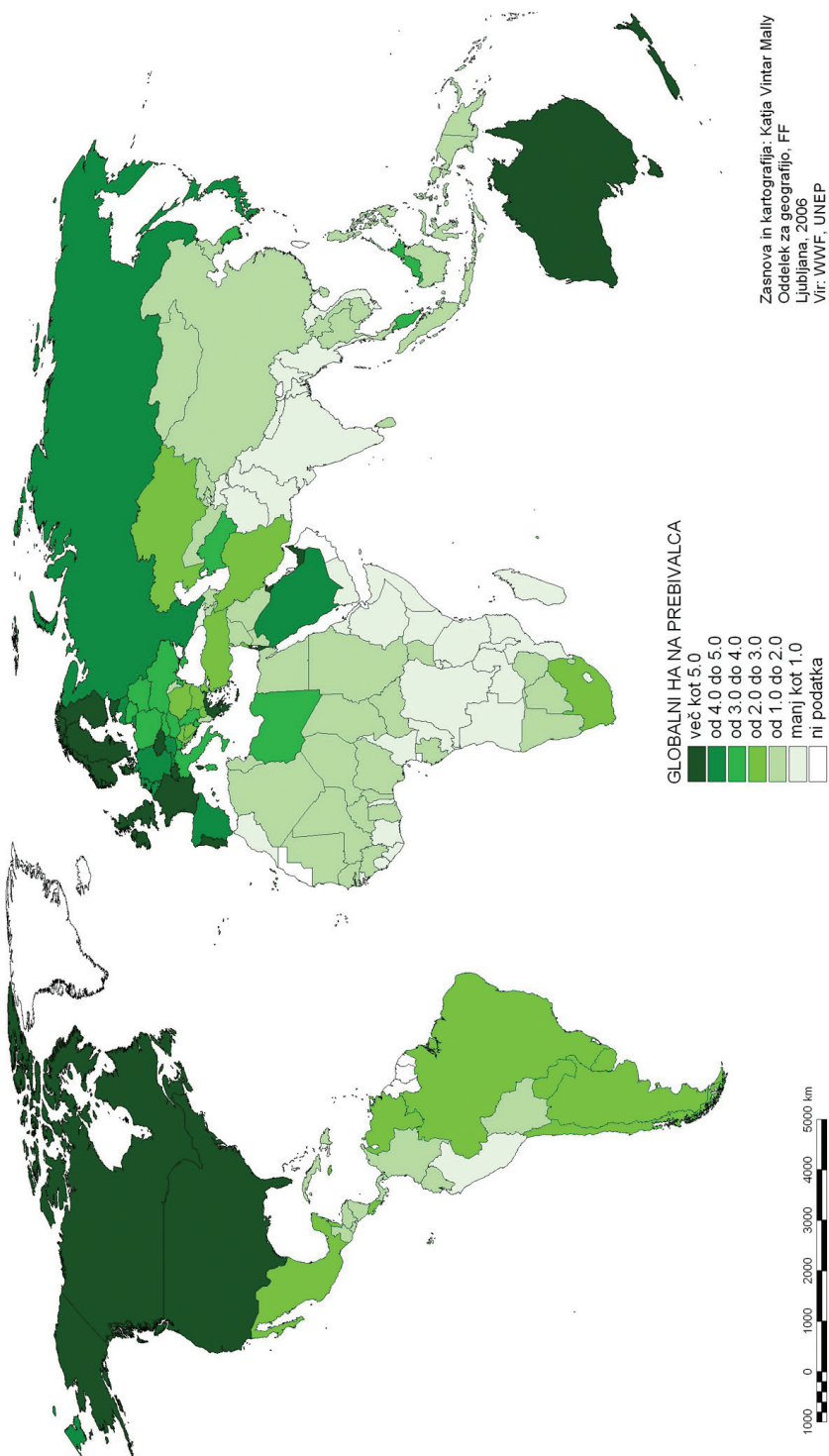
Kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Skupni ekološki odtis človeštva za določeno leto se prikazuje s številom planetov, pri čemer en planet ustreza skupni letni bioprodukciji vseh ekosistemov na planetu. Leta 2001 je bil ekološki odtis 2,5-krat večji kot leta 1961 (Slika 30), medtem ko se je v istem obdobju svetovno prebivalstvo podvojilo. Globalni ekološki odtis je leta 2001 znašal 13,5 milijarde globalnih hektarov (gha) ali 2,2 gha na prebivalca, kar je za okrog 20 % presehalo zmogljivosti planeta (Living ..., 2004). Globalni hektar (gha) je enota, na katero se preračunava tako ekološki odtis kot tudi biološka produkcija ekosistemov in ustreza hektaru s povprečno svetovno bioprodukcijo. Bioprodukcija planeta je leta 2001 znašala 11,3 milijarde gha ali v povprečju 1,8 gha na prebivalca (ibid.). Ekološki deficit (t.j. razlika med bioprodukcijo in ekološkim odtisom) na prebivalca je posledično znašal 0,4 gha. Takšno presehanje zmogljivosti pomeni neposredno izčrpavanje naravnega kapitala in ni možno za nedoločen čas. Presežek ekološkega odtisa nad bioprodukcijo pa se stalno povečuje že od sredine osemdesetih let 20. stoletja, zaradi česar se povratno zmanjšuje razpoložljiva planetarna bioprodukcija, na katero vpliva tako obseg produktivnih površin kot tudi njihova produktivnost.

Po poročilu Living Planet Report (2004) z zadnjimi objavljenimi podatki, ki omogočajo meddržavne in časovne primerjave, se je v obdobju 1961–2001 povprečni ekološki odtis na prebivalca držav z visokimi dohodki stalno povečeval – s 3,8 na 6,4 gha, v zadnjem desetletju za skupno 8 %. Istočasno se je v državah s srednjimi in nizkimi dohodki (ustrezajo oznaki držav v razvoju po Svetovni banki) povprečni ekološki odtis na prebivalca le malo spreminjal. V obdobju 1961–2001 je narasel z 1,4 na 1,5 gha na prebivalca, v zadnjem desetletju pa je celo upadel za 8 %, saj je bila prebivalstvena rast (indeks rasti 2001–1991: 116) prvič hitrejša od rasti skupnega odtisa (indeks rasti 2001–1991: 107). Države z visokimi dohodki s skupno 920 milijonov (ali 15 %) prebivalcev so leta 2001 prispevale 44 % k skupnemu ekološkemu odtisu, države v razvoju pa s 5.197 milijonov (ali 85 %) prebivalcev preostalih 56 %. V zadnjih štirih desetletjih se to razmerje ni bistveno spremenilo, čeprav se je v tem času več kot podvojilo število prebivalstva držav v razvoju (indeks rasti 224) in tudi njihov skupni ekološki odtis (indeks rasti 230). Planetarni ekološki odtis človeštva sta tako gnala kvišku na eni strani silovito povečevanje potrošnje v državah z visokimi dohodki in prebivalstvena rast v državah v razvoju.

Za leto 2001 je z izračuni ekološkega odtisa na prebivalca razpolagalo 143 držav (Slika 31). Prva mesta so tega leta zasedali Združeni arabski emirati (9,9 gha na prebivalca), Združene države Amerike (9,5 gha na prebivalca), Kuvajt (9,5 gha na prebivalca) in Avstralija (7,7 gha na prebivalca), ki so jim z nad 5 gha na prebivalca sledile še druge razvite države. Slednje so z izjemo Italije, Japonske in Južne Koreje presegle dvakratno svetovno povprečje, tako kot tudi Izrael in Saudova Arabija. Tri petine držav je ostalo pod svetovnim povprečjem – poleg držav v razvoju le še nekatere tranzicijske, ki so pretežno po zaslugi gospodarskega upada v devetdesetih letih 20. stoletja znatno znižale svoj ekološki odtis (npr. Tadžikistan, Gruzija, Armenija, Kirgizistan, Moldavija, Azerbajdžan, Uzbekistan in tudi Albanija). Bistveno pod svetovnim povprečjem ostaja velika večina afriških in azijskih držav, izrazito nadpovprečni (3,0 gha prebivalca in več) pa so le Združeni arabski emirati, Ku-

Slika 31: Ekološki odtis na prebivalca leta 2001

vajt, Saudova Arabija, Izrael, Libija in Malezija, ki so večinoma v svetovnem vrhu tudi po potrošnji energije.

Še bolj zgovoren od skupnega ekološkega odtisa na prebivalca je njegov razrez po posameznih vključenih sestavinah. Prvo predstavlja poraba hrane, vlaken in lesa (razen za kurjavo), zaradi česar vključuje pašnike, travnike, gozdove in ribolovna območja. Ob hitrem naraščanju potreb po živalskih proizvodih je v obdobju 1961–2001 znašal porast odtisa zaradi rabe pašnih površin 186 % in ribolovnih območij 98 %. Skupno je ta del odtisa porasel za 42 %, kar je malo v primerjavi z energetskim delom odtisa, ki je istočasno doživel rast v višini 700 %. Razmerje energetskega odtisa med Afriko in Severno Ameriko je bilo leta 2001 kar 1 : 14,5 (Preglednica 7), razmerje pri hrani, vlaknih in lesu pa 1 : 4,3. Energetski odtis tudi sicer kaže največje razlike med državami različnih dohodkovnih skupin, saj lahko ljudje porabimo le določene količine hrane, medtem ko je raba energije omejena le s potrošnikovo kupno močjo (Living ..., 2004). V skupnem ekološkem odtisu se poleg omenjenih dveh sestavin upoštevajo še izračuni zasedenih površin, kjer površje zavzema infrastruktura za bivanje, promet, industrijsko proizvodnjo in energetiko (ibid.).

Preglednica 7: Struktura in gibanje ekološkega odtisa v obdobju 1991–2001

Skupina držav*	Ekološki odtis, 2001 (globalni ha na prebivalca)				Biopro- dukcija 2001	Ekološki deficit 2001**	Spremembe na prebivalca, 1991–2001 (%)	
	hrana, vlakna, les	energija	zasedene površine	skupaj			(globalni ha na prebivalca)	ekološki odtis
Države Afrike	0,7	0,4	0,06	1,2	1,3	-0,1	-5	-18
Države Bližnjega vzhoda in Sr. Azije	0,7	1,3	0,08	2,1	1,0	1,1	-27	-16
Države Azije in Oceanije	0,7	0,6	0,06	1,3	0,7	0,6	6	-11
Države Latinske Amerike	1,2	0,8	0,07	3,1	5,5	-2,4	6	-12
Države Severne Amerike	3,0	5,8	0,42	9,2	5,4	3,9	7	-11
Države Zahodne Evrope	1,9	3,0	0,17	5,1	2,1	3,0	5	-7
Države Srednje in Vzhodne Evrope	1,4	2,2	0,07	3,8	4,2	-0,4	-23	0
Svet	0,9	1,2	0,07	2,2	1,8	0,4	-2	-12

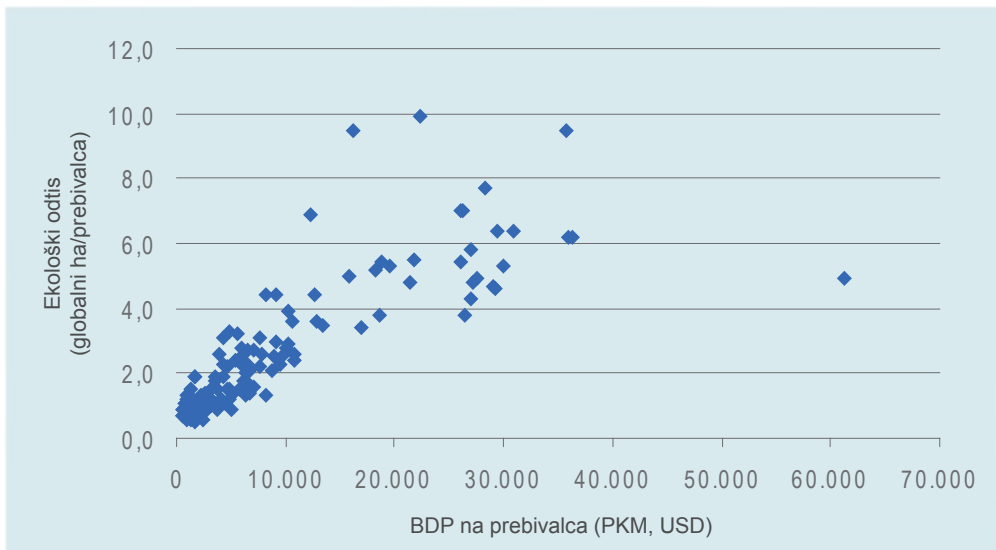
Vir: Living ..., 2004. Opombe: *regionalizacija se ne ujema povsem z drugimi v tem delu, **pozitivne vrednosti kažejo ekološki deficit, negativne vrednosti pa presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom.

Pri uporabi in tolmačenju podatkov o ekološkem odtisu velja opozoriti, da je model še razmeroma mlad in se stalno izboljšuje, tako kot se izboljšujejo tudi vhodni podatki. Ne glede na morebitno slabšo kakovost podatkov ali poenostavitev na nekaterih področjih pa so izračunani trendi in stanje pomembni in dragoceni z vidika nadaljnjega usmerjanja

razvoja. Sami po sebi so zelo zgovorni tudi izračuni naraščajočega ekološkega deficita, razkoraka med bioprodukcijo in ekološkim odtisom, ki ga država lahko pokriva zgolj z uvozom ali pa izčrpavanjem lastnih virov. V zadnjih desetih letih se je ekološki odtis povečal z 12,196 na 13,495 milijarde gha, toda zaradi istočasne rasti prebivalstva se je slednje odrazilo celo v dvo odstotnem znižanju povprečnega odtisa na prebivalca, medtem ko je bioprodukcija na prebivalca, tudi zaradi sočasnih pritiskov na ekosisteme, upadla za 12 %. Preprosti izračuni pokažejo, da bi ob predvideni rasti prebivalstva in podvojitvi povprečnega življenjskega standarda do leta 2050 letno potrebovali bioprodukcijo treh planetov in pol. V kolikor bi sredi 21. stoletja vsi živeli na način današnjega povprečnega prebivalca ZDA, bi k prejšnji oceni morali dodati še štiri do pet planetov. Že ob današnjem številu prebivalcev bi namreč takšen način življenja terjal bioprodukcijo več kot petih planetov.

Pričakovano visok ekološki deficit v razvitih državah se dandanes pokriva z obremenjevanjem skupnih planetarnih ponorov in z izčrpavanjem naravnih virov v državah v razvoju, kar mnogi označujejo kot ekoimperializem (Dalby, 2003). Potrošniki preko svoje kupne moči usmerjajo tokove naravnih virov iz držav v razvoju v razvite države, čeprav ne gre pozabiti niti na kupno moč premožnih v državah v razvoju. Nanje odpade nesorazmerno velik delež skupnih državnih pritiskov na okolje, kar še poudarja skrajno nepravilno razdelitev okoljskega kapitala. Posledično je bolje govoriti o najbogatejših 20 % svetovnega prebivalstva, ki porabijo 70–80 % svetovnih virov: 45 % svežega mesa in rib, 68 % elektrike, 84 % papirja ipd. Obratno najrevnejša petina prebivalstva porabi manj kot 5 % omenjenih storitev in blaga (The Jo'burg Memo ..., 2002, str. 17; Global ..., 2002, str. 35). Na ta način se slabša ne le socialno-ekonomski, ampak tudi okoljski položaj revnega prebivalstva.

Slika 32: Bruto domači proizvod na prebivalca in ekološki odtis držav sveta, 2001–2002

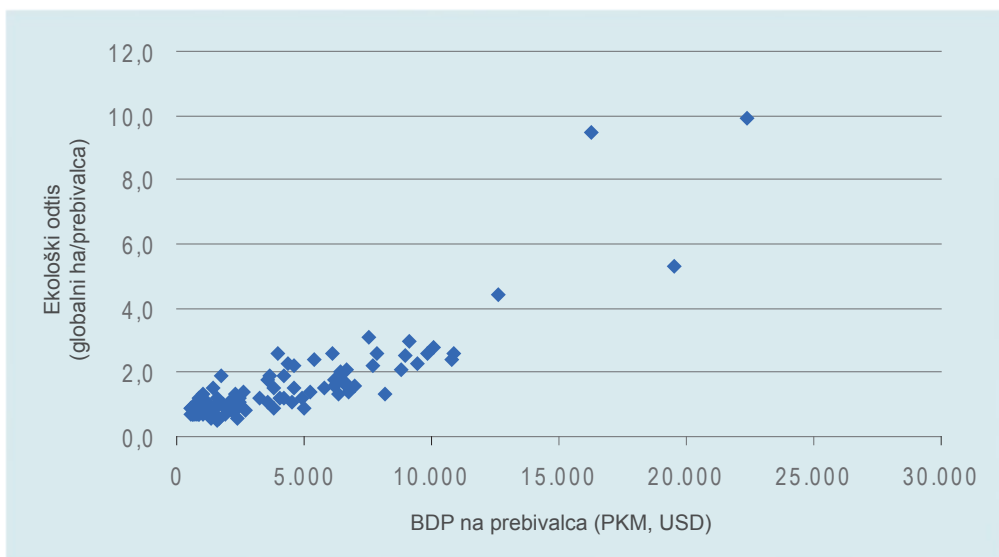
Ker je ekološki odtis funkcija števila prebivalstva in materialne rabe na prebivalca, se ukrepi preprečevanja ekološkega zadolževanja nanašajo zlasti na (Living ..., 2004, str. 20):

- varovanje in regeneracijo ekosistemov in biotske raznovrstnosti z namenom ohranjanja bioprodukcije in okoljskih storitev,
- zniževanje (rasti) svetovnega prebivalstva,
- zniževanje porabe blaga in storitev na prebivalca,
- izboljševanje učinkovitosti rabe naravnih virov.

O velikih tovrstnih rezervah govorijo na primer ocene Dahla (1998), da je v visoko razvitih državah tehnično možno povečati učinkovitost rabe energije in virov za faktor deset s sočasno malim vplivom na življenjski standard. Posledična sprostitve virov bi lahko revnim in državam v razvoju omogočila velik napredek.

Zaradi pričakovane rasti svetovnega prebivalstva in želje po vesplošnem napredku se pogosto zastavlja tudi vprašanje povezanosti gospodarskega razvoja s pritiski na okolje. V ta namen zasnovana razsevna grafikona za vse države sveta (Slika 32) in za države v razvoju (Slika 33) kažeta na statistično povezanost ekološkega odtisa na prebivalca in bruto domačega proizvoda na prebivalca po pariteti kupne moči. Slednje dokazujejo tudi izračuni korelacij, ki pokažejo visoko pozitivno korelacijo oziroma tesno statistično povezanost obeh spremenljivk, saj znaša Pearsonov koeficient v primeru vseh držav sveta 0,827 in v skupini držav v razvoju 0,862. Pri izračunavanju korelacij je v obeh primerih zadovoljeno merilu simetričnosti porazdelitve proučevanih spremenljivk (obe spremenljivki sta asimetrični v desno).

Slika 33: Bruto domači proizvod na prebivalca in ekološki odtis držav v razvoju, 2001–2002

Kljub visoki statistični povezanosti bi bilo preveč poenostavljeno trditi, da je ekološki odtis držav zgolj odraz stopnje njihove gospodarske razvitosti in števila prebivalstva, saj nanj vpliva še vrsta drugih dejavnikov. Običajno se vpliv na okolje (V) izraža z enačbo, ki povezuje prebivalstvo (P), njegovo kupno moč oziroma gmotno stanje (K) in razpoložljivo tehnologijo (T) (Middleton, 2004; State of world ..., 2004):

$$V = P \times K \times T$$

Po tej poenostavljeni enačbi predstavlja največjo gonilno silo za povečevanje ekološkega odtisa (kot sinteznega prikaza vplivov na okolje) prav hitro rastoče svetovno prebivalstvo z vse večjo razpoložljivo tehnološko močjo, ki pa mu vsekakor gre priznati pravico do razvoja.

Razvojne strategije, ki najprej dajejo prednost gospodarski rasti, kakovosti okolja pa se nameravajo posvetiti šele po dosegu določene razvojne stopnje, se praviloma zanašajo na tako imenovano okoljsko Kuznetsovo krivuljo. Makroekonomist Kuznets je bil znan po svoji teoriji povezav med dohodkovno neenakostjo in razvojem, zasnovano na trditvi, da so manj razvite družbe prvotno poznale nizko stopnjo dohodkovne neenakosti, ki pa se je s procesom industrializacije postopoma zviševala, v postindustrijski družbi pa ponovno znižala. Ekonomisti so pozneje sklepali po analogiji, da podobno razmerje obstaja tudi med gospodarsko razvitostjo in kakovostjo okolja. Potemtakem bi se prvotno nizko onesnaževanje povečevalo v obdobju hitre industrializacije, v zrelih gospodarstvih pa bi se ponovno zmanjšalo (Gray, Moseley, 2005). Tovrstnih razmišljanj ni podpirala le ekonomska teorija, ampak tudi psihološka in sociološka literatura s hierarhijo potreb, po kateri naj bi prebivalci z zadovoljenimi osnovnimi potrebami dajali prednost potrebam višjega reda, kamor sodi tudi kakovostno okolje. Premožnejše družbe naj bi zato več investirale v preprečevanje in zmanjševanje onesnaževanja (ibid.; World Development ..., 2003).

Kljub številnim razlagam v prid omenjeni teoriji, pa so empirični dokazi zelo neenotni. Vrsta novejših raziskav resno spodbija okoljsko Kuznetsovo krivuljo, katere veljavnost se je potrdila le za določena onesnaževala – npr. pri lokalnem onesnaževanju zraka z žveplovim dioksidom, ogljikovim monoksidom in pri kakovosti voda. Prav nasprotno pa emisije ogljikovega dioksida praviloma naraščajo vzporedno z višanjem dohodka na prebivalca (ibid., Globalization ..., 2002; Tietenberg, 2006). Odnos torej nikakor ni avtomatski in samoumeven, zato so na njem temelječe strategije zelo kratkovidne in bodo imele za posledico nepredvidljivo visoke socialno-ekonomske in okoljske stroške v prihodnosti. Potemtakem bi se morale države v razvoju takšnim razvojnim modelom izogibati.

V tem smislu so ugotovitve Svetovne banke (World Development ..., 2003), da se veliko držav v razvoju na okoljske probleme odzove prej, kot so se industrijske države na primerljivi razvojni stopnji, pozitivne. Širjenje znanja o vplivih degradacije in nove tehnologije lahko pri tem prispevajo k boljšim odločitvam držav v razvoju in k bolj učinkoviti rabi virov. Globalizacija v tem primeru igra pozitivno vlogo, čeprav je v državah v razvoju opaziti tudi veliko njenih negativnih učinkov. Sachs (2000) med njimi izpostavlja predvsem roparsko

izčrpavanje naravnih virov zaradi priliva tujih investicij, zastajanje državnih okoljskih politik v korist ekonomske globalizacije, večanje rabe naravnih virov zaradi nižanja njihovih cen na svetovnih trgih, povečevanje obsega prometa, zlasti letalskega, in z njim povezanih okoljskih pritiskov. Velik vpliv na naravne vire imajo tudi krize zaradi nihanja vrednosti državnih valut in zadolženosti držav. Zgovoren primer nudi azijska gospodarska kriza z resnimi socialnimi in okoljskimi posledicami koncem devetdesetih let 20. stoletja. Zaradi nje je v Aziji padlo v revščino več deset milijonov ljudi, saj so odrasli izgubili službe, več milijonov otrok pa je prenehalo obiskovati šole, mnogi so bili s strani obubožanih družin prisiljeni celo v prostitucijo. Države in podjetja so oklestila izdatke za okolje, da bi preprečili bankrot, v Indoneziji pa se je v iskanju hitrega zaslužka povečal lov na ogrožene opice, tigre in druge vrste (French, 2000, str. 195). Strahovi pred podobnimi akcijami se povečujejo tudi s pojavom gospodarske krize koncem leta 2008, posledice katere je zaenkrat še nemogoče napovedati.

V povezavi z okoljskimi posledicami gospodarskega razvoja v državah v razvoju se pogosto izraža strah, da bi države v želji po zviševanju svoje konkurenčnosti zniževale okoljske standarde in postale tako imenovani onesnaževalski pristani ali zatočišča (angl. pollution havens). Vendar tudi v tem primeru številne študije in empirični dokazi niso uspeli potrditi pomembnega obsega takšne prakse (Eskeland, Harisson, 1997; Human ..., 1999; OECD ..., 2001; Tietenberg, 2006). Stroškovno naj bi se lokacije med seboj bolj razlikovale zaradi dejavnikov, kot so transport, infrastruktura in ekonomska politika, tako da naj bi bil v primerjavi s tem strošek prilagajanja okoljskim regulativam relativno nizek. Čeprav se države v razvoju soočajo z resnimi problemi industrijskega onesnaževanja, pa to praviloma ni posledica učinka omenjene selitve onesnaževanja. Celo nasprotno – marsikatera multinacionalka prinese v države v razvoju čistejšo tehnologijo, saj ima zaradi optimiranja proizvodnje poenoteno tehnologijo po vsem svetu, ki pogosto znatno presega okoljske standarde posameznih držav (Globalization ..., 2002, str. 132). Dejanska selitev industrije v države v razvoju se najpogosteje odvija iz povsem drugih razlogov, vključujoč ceno in kakovost delovne sile, razpoložljivost naravnih virov, kakovost infrastrukture, politično stabilnost, bližino velikih in obetajočih trgov. Pri tem pa vendarle lahko mnoga podjetja izkoriščajo tudi ohlapne okoljske predpise in prav tako se vlade zaradi konkurenčnosti bojijo dvigovati okoljske standarde (Sustainable ..., 2001; French, 2000a), pred čimer svarijo tudi posamezne okoljske nevladne organizacije. Vendar tudi slednjim s študijami primerov ni uspelo potrditi omenjenih bojazni oziroma so si pridobljeni rezultati zelo nasprotujoči in se izgublajo v metodoloških razpravah. Po drugi strani pa dvom zavračajo tudi ekonomski modeli, ki ocenjujejo prilagajanje okoljskim predpisom v večini podjetij na povprečno dva do tri odstotke celotnih proizvodnih stroškov, višje pa le v določenih materialno intenzivnih dejavnostih (Sustainable ..., 2001, str. 224).

Glede na ugotovljeno povezanost gospodarskega napredka s povečevanjem vplivov na okolje države v razvoju ne bi smele ponavljati preteklih napak razvitih industrijskih držav in odlagati reševanje okoljskih problemov na poznejši čas. Varovanje okolja bi moralo biti enakovreden sestavni del njihovih politik, ki bi se morale osredotočiti zlasti na izkoriščanje prednosti naprednih tehnologij in pozitivnih učinkov ekonomske globalizacije.

V nasprotnem primeru bo degradacija okolja imela hude socialne učinke ter povratno močan negativen in zaviralen vpliv na njihove prihodnje gospodarske možnosti.

5. POVEZAVE MED DRUŽBENIMI IN OKOLJSKIMI VIDIKI NAPREDKA DRŽAV V RAZVOJU

5.1. PREBIVALSTVENA RAST IN PRITISKI NA OKOLJE

Povezave med okoljskim in družbenim razvojem so še zadnja manjkajoča dimenzija v obravnavani triadi okolje – družba – gospodarstvo. Zaradi že predstavljenega izčrpnega orisa značilnosti družbenega razvoja ter stanja in procesov na okoljskem področju v državah v razvoju, se pričujoče poglavje osredotoča izključno na iskanje povezav med obojim. Poleg razmerij med družbenim razvojem in pritiski na okolje se še posebej izpostavljata odnos med revščino in okoljem ter nekateri dodatni vidiki posledic predvidene prebivalstvene rasti.

Pri razpravi o povezavah med prebivalstveno rastjo in okoljskimi pritiski se je potrebno zavedati, da prebivalstvena rast zadeva prav vsa okoljska vprašanja. Povečanje prebivalstva je glede na današnje vzorce proizvodnje in potrošnje nujno povezano tudi z naraščanjem skupnih pritiskov na okolje, saj rezultati povečevanja učinkovitosti tehnologij ne dohitevajo rasti prebivalstva. Po enačbi, kjer so pritiski na okolje funkcija števila prebivalstva, njihove materialne blaginje in tehnologije, pa se pritiski na okolje povečujejo tudi še po umiritvi prebivalstvene rasti, saj je višanje materialne blaginje obstoječemu prebivalstvu praviloma eden pglavitnih ciljev. Takšna razmišljanja potrjujejo gibanja v večini razvitih držav, kjer se pritiski na okolje povečujejo navkljub skromnemu povečevanju ali celo stagnaciji števila prebivalstva. Navezava rasti prebivalstva in osebne potrošnje potiska naše zahteve preko planetarnih zmogljivosti, ki pa ostajajo omejene oziroma se zaradi degradacije ekosistemov celo zmanjšujejo.

Prenovljene napovedi prebivalstvene rasti do leta 2050 (UNPD, 2005a) kažejo, da bo tega leta po srednji projekciji na svetu živelo okrog 9.100 milijonov prebivalcev. Medtem ko naj bi ostajalo število prebivalstva današnjih razvitih držav nespremenjeno (1.200 milijonov) in bi se v večini držav v razvoju prebivalstvena rast nekoliko umirila ter povzročila porast prebivalstva z današnjih 4.500 na 6.100 milijonov, pa bi skupina tako imenovanih najmanj razvitih držav doživela več kot podvojitev prebivalstva, z 800 milijonov leta 2005 na 1.700 milijonov leta 2050. Čeprav si je težko predstavljati obseg pritiskov na okolje s strani dodatne poltretje milijarde prebivalstva, se je možno o učinkih podučiti iz preteklih trendov. Brown s sodelavci (1999, str. 25) ugotavlja, da se je v pretekli polovici stoletja poraba lesa za ogrevanje podvojila, poraba žit in vode potrojila, fosilnih goriv početverila in poraba papirja povečala za šestkrat. Pri naštetih povečanjih so razmerja med povečanjem povpraševanja zaradi prebivalstvene rasti na eni in zaradi naraščajočega potrošništva na drugi strani zelo različna. Tako nastane večina povpraševanja po papirju po zaslugi dviga

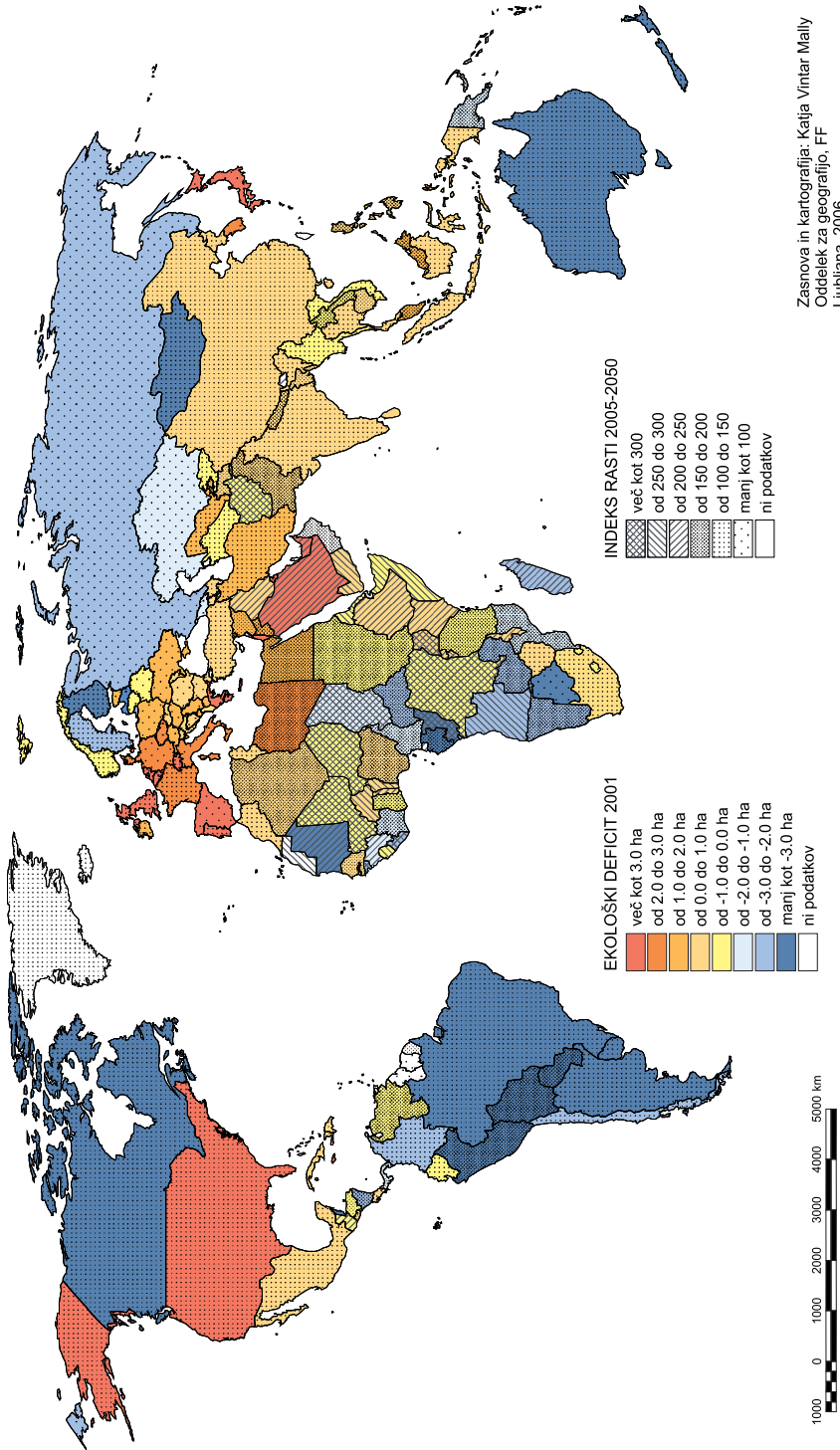
blaginje, večina porabe lesa kot goriva, vode in žit pa zaradi prebivalstvene rasti. Od leta 1950 se je namreč poraba žit na osebo v povprečju zvišala le za 30 %. Pri fosilnih gorivih sta za rast porabe približno v enaki meri odgovorna rast prebivalstva in potrošnje (ibid.). Posledično je pri ocenah prihodnjih pritiskov potrebno upoštevati oba dejavnika in alternativo omejevanju potrošnje bo v 21. stoletju lahko predstavljalo le izboljševanje tehnologij.

V kolikor združimo spoznanja o obstoječih pritiskih na okolje in predvideno povečanje števila prebivalstva, pridemo do zaskrbljujočih zaključkov. Številne države že danes beležijo znaten ekološki deficit na prebivalca bodisi na račun porabe domačih ali uvoženih virov. Po zaslugi visoke bioprodukcije je veliko tropskih držav v razvoju leta 2001 imelo pozitivno bilanco, kar pa se utegne izničiti z naraščanjem prebivalstva. Bolj ali manj konstantna bioprodukcija se bo razdeljevala na čedalje večje število prebivalstva, ki bo ob tem želelo še povečati svoj ekološki odtis. Posledično se utegne ekološki deficit na prebivalca nesorazmerno hitro povečevati. Po napovedih Združenih narodov (UNPD, 2005) lahko do leta 2050 pričakujejo najmanj potrojitev prebivalstva Afganistan, Burundi, Čad, Gvineja Bissau, Kongo, DR Kongo, Liberija, Mali, Niger, Uganda in Vzhodni Timor. Večina omenjenih držav na začetku 21. stoletja še ni beležila ekološkega deficita, z izjemo Ugande in Burundija, kar pa je pričakovati ob povečanju prebivalstva. Predvidena visoka prebivalstvena rast bo pomenila zlasti velik pritisk na relativno skromne naravne vire sušnih in polsušnih območij Afrike in Azije. Več kot podvojitev prebivalstva lahko v prihodnjih desetletjih pričakujejo na primer Somalija, Eritreja, Etiopija, Jemen, Zahodna Sahara in Irak, nekaj manj pa Egipt, Libija, Sudan, Alžirija, Mavretanija, Oman, Pakistan (Slika 34). V celoti naj bi v obdobju 2005–2050 polovica porasta števila prebivalstva odpadla na vsega osem držav, in sicer po velikosti prispevka na: Indijo, Pakistan, Nigerijo, DR Kongo, Bangladeš, Ugando, ZDA, Etiopijo in Kitajsko (ibid.). Z izjemo DR Kongo imajo že danes vse omenjene države znaten ekološki deficit.

Ob navajanju prebivalstvenih projekcij pa je treba vendarle poudariti, da upoštevajo zgolj demografske dejavnike na podlagi obstoječih trendov in preteklih izkušenj in ne vključujejo morebitnih socialnih, okoljskih ali ekonomskih ovir, ki se utegnejo pojaviti v prihodnosti in zavreti rodnost ali nepredvidljivo povečati smrtnost. Težko si je na primer predstavljati porast prebivalstva pretežno puščavskega Jemna z 21 na 59 milijonov prebivalcev, saj se že sedaj spopadajo z resnim pomanjkanjem vode in obdelovalnih površin za gojenje žita (le še 0,03 ha na prebivalca) (Brown, Gardner, Halweil, 1999), večina socialno-ekonomskih kazalcev pa je izrazito neugodnih. Država je bila leta 2002 po indeksu človekovega razvoja na 149. mestu. Podobne razmere in pomisleki bi veljali tudi za Čad (167. mesto po indeksu človekovega razvoja, predviden porast z 9 na 31 milijonov prebivalcev), Niger (176. oz. predzadnje mesto po indeksu človekovega razvoja, predviden porast s 14 na 50 milijonov prebivalcev) in še nekatere druge države. V primerjavi z Jemnom so na boljšem predvsem zaradi večjih zalog vodnih virov in posledično boljših možnosti za prehranitev dodatnega prebivalstva.

Okoljski vpliv prebivalstvene rasti je zagotovo največji takrat, ko ta sovpade z visoko stopnjo rabe virov na prebivalca. Navedimo kot primer države, ki so imele ekološki odtis na

Slika 34: Ekološki deficit leta 2001 in predvidena rast prebivalstva do leta 2050

Opomba: pozitivne vrednosti ponazarjajo ekološki primanjkljaj, negativne vrednosti pa presežek bioprodukcije nad ekološkim pritiskom

prebivalca leta 2001 višji od 5,0 gha in indeks rasti prebivalstva 2005–2050 višji od 150: Saudova Arabija, Združeni arabski emirati, Kuvajt, Izrael. Podobno bi ob predpostavki nespremenjenih državnih ekoloških odtisov na prebivalca samo ekološki odtis predvidenih dodatnih 97 milijonov prebivalcev ZDA ustrezal ekološkemu odtisu dodatnih 1.082 milijonov prebivalcev v skupno šestih državah v razvoju (Indija, Pakistan, Nigerija, DR Kongo, Bangladeš, Uganda), ki bi se jim absolutno število prebivalcev do leta 2050 najbolj povečalo.

Na porabo virov vzporedno s prebivalstveno rastjo vpliva tudi povečevanje števila gospodinjstev. V obdobju med letoma 1970 in 2000 se je povprečno število članov v gospodinjstvih držav v razvoju zmanjšalo s 5,1 na 4,4, istočasno pa v razvitih državah s 3,2 na 2,5. Opaženi trend je posledica naraščanja dohodkov, urbanizacije in manjšanja družin, kar z okoljskega vidika pomeni povečane potrebe po novih stavbnih zemljiščih, surovinah in povečano rabo energije. Tudi v evropskih državah in na Japonskem, kjer se je začel upad prebivalstva, so takšni življenjski vzorci gonilo povišane potrošnje (State of world ..., 2004, str. 18).

Zgodovinsko se je na rast prebivalstva gledalo kot na glavni vir degradacije okolja (Tietenberg, 2006), kar je bilo deloma ovrženo z zgornjimi trditvami. Ne smemo pa zanemariti dejstva, da povečevanje gostote prebivalstva zaostriuje obstoječe okoljske in socialne probleme – od razpoložljivosti obdelovalnih površin, vodnih virov, podnebnih sprememb, izgubljanja biotske raznovrstnosti, do problemov zaposlitve (Brown et al., 1999). Navedeni problemi se zaostrijo zlasti ob prisotnosti revščine, predvsem na podeželju, kjer so prebivalci najbolj neposredno odvisni od naravnih virov in ekosistemskih storitev. Večina prebivalstva v državah v razvoju se še vedno ukvarja s samooskrbnim kmetijstvom, zato so čedalje številčnejše generacije postavljene pred izbiro enega ali več osnovnih scenarijev (Nebel, Wright, 1998, str. 147):

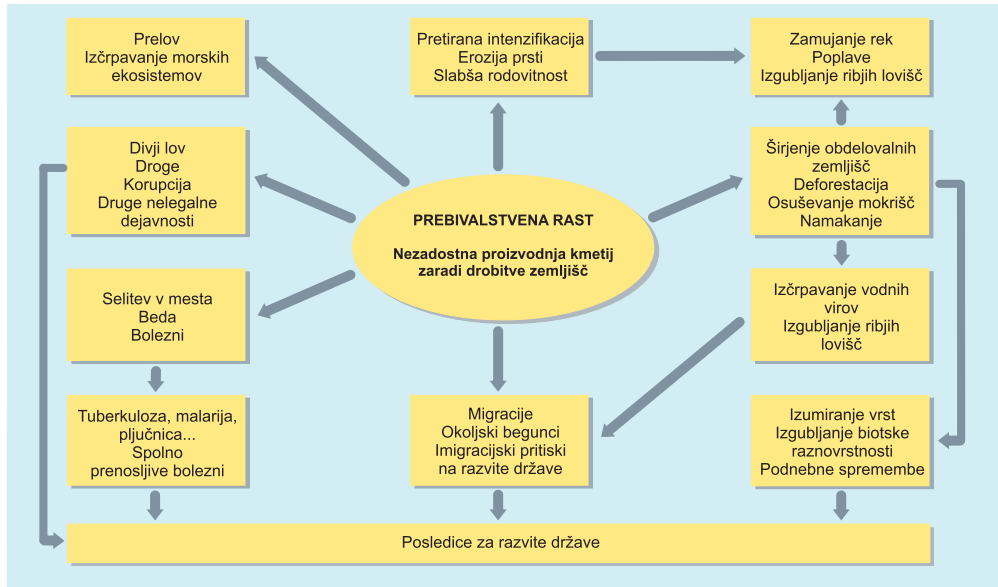
- razdelitev kmetij med otroke in/ali povečevanje intenzivnosti obdelave na obstoječih kmetijskih zemljiščih,
- pridobivanje novih obdelovalnih zemljišč na prej neobdelanih površinah,
- preselitev in iskanje zaposlitve v mestih,
- pridobivanje dohodka z nelegalnimi dejavnostmi in
- legalna ali nelegalna emigracija v druge države.

Naštete možnosti se v različnih družbah udejanjajo v različnem obsegu (ibid.), vse pa označujejo številne in tudi medsebojno povezane okoljske in socialne posledice (Slika 35), ki imajo določen vpliv tudi na preostali svet. Državne meje lahko prečkajo tako okoljski problemi kot migranti, oboje pa se odrazi tudi na gospodarskem področju vpletenih držav.

S preseljevanjem podeželskega prebivalstva v mesta se prostorsko selijo tudi problemi, saj je v mestih za običajno slabo izobraženo in nekvalificirano delovno silo na voljo le omejeno število delovnih mest. Ob tem je zelo omejen tudi obseg dovoljenih mednarodnih migracij, zato so revni prebivalci večinoma ujeti v splet slabih življenjskih pogojev bodisi na podeželju ali v mestih. Prebivalstvena rast pritiska na vedno nove obdelovalne površine,

ki so v preteklosti ostajale neobdelane iz tehničnih razlogov. Leta 2000 je na takšnih občutljivih območjih živel 1,4 milijarde svetovnega prebivalstva, večinoma v državah v razvoju (Preglednica 8). Med občutljiva se prištevajo sušna območja brez možnosti namakanja (40 % prebivalstva), območja s prevlado obdelanih pobočij (17 % prebivalstva), za kmetijsko obdelavo slabo primernih prsti (33 % prebivalstva) in območja občutljivih gozdnih ekosistemov (10 % prebivalstva). Kmetovanje jih še dodatno izpostavlja degradaciji, eroziji, poplavam in plazovom (World Development ..., 2003, str. 60).

Slika 35: Socialne in okoljske posledice prebivalstvene rasti

Prيرهjeno po: Nebel, Wright, 1998, str. 153

Kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Največji delež prebivalstva na občutljivih območjih imajo države Afrike in Jugozahodne Azije, medtem ko sta v absolutnih številkah daleč najbolj v ospredju Vzhodna in Južna Azija. Na občutljiva območja se prebivalci ne zatekajo le zaradi visoke rodnosti in agrarne prenaseljenosti boljših zemljišč, ampak tudi kot begunci in priseljenci zaradi naravnih (poplave, požari, viharji, plazovi ...) in družbeno pogojenih vzrokov (oboroženi konflikti, visoka brezposelnost v urbanih območjih ...). Pretežno samooskrbna pridelava na kmetijah, ki jih pogosto vodijo ženske s skromno izobrazbo in dostopom do informacij ter s pogosto neurejenim zemljiškim lastništvom, v kombinaciji s prebivalstvenim pritiskom in strahom pred spremembami običajno vodi v nesonaravne prakse. Tudi vlade držav v razvoju so v preteklosti zanemarjale to vejo kmetijstva, večino pozornosti in izdatkov pa namenjale tržnemu kmetijstvu (ibid.), ki se mu je samooskrbno pogosto moralo umikati na manj rodovitna območja. V prihodnosti se bo zato morala kmetijska politika na vseh ravneh temeljito spremeniti, zlasti še ob napovedanem povečevanju števila prebivalstva, ki bo opisane razmere še zaostriło.

Preglednica 8: Regionalna razporeditev prebivalstva občutljivih območij

Skupina držav	Število prebivalcev, 2000 (milijonov)	Prebivalci na občutljivih območjih	
		(milijonov)	(%)
Države Latinske Amerike	515,3	68	13,1
Države V Evrope in Srednje Azije	474,7	58	12,1
Države Bližnjega vzhoda in S Afrike	293,0	110	37,6
Države Podсахarske Afrike	658,4	258	39,3
Države Južne Azije	1.354,5	330	24,4
Države Vzhodne Azije in Oceanije	1.856,5	469	25,3
Države OECD z visokimi dohodki*	850,4	94	11,1
Ostale države	27,3	2	6,9
Svet	6.030,1	1.389	24,7
Skupaj brez držav OECD	5.179,7	1.295	26,9

Viri: World Development ..., 2003, str. 61.

Opomba: klasifikacija Svetovne banke (Priloga 1), * brez Južne Koreje.

5.2. ODNOS MED REVŠČINO IN OKOLJEM

Trajnostni razvoj se spopada z dvema velikima izzivoma – revščino na eni strani in degradacijo okolja na drugi, pri čemer je temeljni cilj zmanjšanje revščine preko sonaravnega upravljanja ekosistemov. Zaradi pogostega prostorskega sovpadanja obeh pojavov se je v preteklosti uveljavilo prepričanje, da je za degradacijo okolja odgovorna prav revščina. Takšna razlaga je preveč poenostavljena in enostranska, zato velja povezavo med revščino in okoljem osvetliti z več zornih kotov. Pri obravnavi odnosov med družbenim razvojem in pritiski na okolje se tako še posebej osredotočamo na najbolj zapostavljeno svetovno skupino prebivalstva. V skladu s sodobnimi delitvami prebivalstva na globalizirane bogate in lokalizirane revne bomo izjemoma zanemarili bogato prebivalstvo držav v razvoju, ki je po življenjskem standardu, potrošniških navadah in možnostih zaščite pred posledicami degradacije okolja zelo podobno premožnim sodobnikom v razvitih državah. Poraba virov s strani obojih pa ima kljub temu velik vpliv na življenje revne svetovne večine, zato jih ni mogoče povsem izključiti iz odnosa med revščino in okoljem. Prav tako za bogato manjšino po vsem svetu veljajo podobni ukrepi odpravljanja in zmanjševanja škode v okolju, nastale kot posledica njene pretirane potrošnje.

Revščino v skladu s predhodnimi opredelitvami razumemo v njenem najširšem smislu kot prikrajšanost na materialnem in socialnem področju (vključno s skrajno nizkimi dohodki, omejenim dostopom do zdravstvene oskrbe, izobraževanja in družbene vključenosti) in posledično kot kršenje osnovnih človekovih pravic (Poročilo ..., 2003, str. 23). Enostransko razumevanje revščine kot vzroka degradacije okolja sega še v čas Thomasa Malthusa in njegove predpostavke, da se revni prej zatečejo k okolju škodljivim dejavnostim, saj naj ne bi bili sposobni razmišljati dlje od naslednjega obroka. Ideje so se oklenile tudi kolonialne sile v Afriki in Aziji in za degradacijo prsti, požigalništvo in deforestacijo krivile

lokalne kmetovalce (Gray, Moseley, 2005, str. 9). Šele z vzponom koncepta trajnostnega razvoja konec osemdesetih let 20. stoletja se je revščino in degradacijo okolja začelo obravnavati kot dvosmerni vzajemni proces (ibid.; Beck, 1997). V začetku devetdesetih let so sodelavci Worldwatch instituta (Brown et al., 1991) zagovarjali zapletenost povezav med obema, saj degradacija okolja peha v revščino čedalje večje število prebivalstva, medtem ko je revščina postala dejavnik okoljske degradacije, zato ni mogoče reševati enega problema brez vzporednega reševanja drugega. V sodobnosti se tudi vse bolj poudarja različno naravo degradacije okolja, ki jo povzročajo revni in bogati. Po Becku (1997, str. 64) se s strani bogatih oz. z blagostanjem pogojeno uničevanje okolja "enakomerno porazdeljuje po celi zemeljski obli, medtem ko se z revščino pogojeno uničevanje okolja kopiči predvsem na kraju samem in se internacionalizira šele v obliki srednjeročnih stranskih učinkov". Na začetku 21. stoletja priznavajo tesne povezave med revščino in okoljem tudi vsi poglobilni razvojni programi, ki opozarjajo, da lahko ignoriranje okoljske trajnosti, četudi vodi h kratkoročnim ekonomskim dobičkom, prizadene revne ter spodkoplje dolgoročno zmanjševanje revščine (Human ..., 2003).

Gospodarstva večine držav v razvoju še vedno v veliki meri temeljijo na produktivnosti prsti, gozdov in ribolovnih območij. Raba pogosto presega obnavljanje teh virov in vodi v ekološki bankrot posameznih območij, kar lahko v skrajnem primeru sproži celo konflikte, revolucije, vojne in prisilne migracije (Hobbs, Salter, 2006). Čeprav je dolgoročno blaginja vseh ljudi – bogatih in revnih, živčih v državah v razvoju in v razvitih državah – odvisna od ekosistemskih storitev, so revni kratkoročno od njih mnogo bolj odvisni. Bogati si na primer lahko kupijo čisto vodo ali tehnologijo za njeno čiščenje, revni pa s svojimi omejenimi finančnimi viri te možnosti nimajo in so večinoma odvisni od javno dostopne vode (Exploring ..., 2004, str. 10). Podobne so razmere pri pridobivanju energije, saj se v najrevnejših državah pridobi iz tradicionalnih virov, kot so gnoj, les ter ostanki pridelkov, več kot 80 % energije (Human ..., 2003, str. 126). Draga fosilna goriva in alternativni viri energije ostajajo revnim cenovno nedostopni. 900 milijonov ljudi na svetu živi v absolutni revščini na podeželju, kjer so odvisni od rabe in prodaje naravnih proizvodov (ibid., str. 123). Nasploh živi na podeželju kar 70 % vsega revnega svetovnega prebivalstva (World Development ..., 2003), ki nihanje cen primarnih dobrin in izčrpavanje naravnih virov občuti neposredno v spremembi svojega gospodarskega in socialnega položaja.

Države v razvoju zaradi pomanjkanja kapitala težko vlagajo v zaščito gozdov, prsti, izboljšanje namakanja, energetske bolj učinkovite tehnologije ali čistilne naprave, dolgovi pa jih pogosto silijo v razprodajo naravnih virov, ne glede na dolgoročne posledice (Brown et al., 1991, str. 151). V pomanjkanju materialnih dobrin je drugačno tudi razumevanje časa. V današnjem svetu je bogatim pomemben čas, ki jim ga praviloma vedno primanjkuje, medtem ko jim virtualno ali dejansko premagovanje razdalj ne predstavlja nobene ovire. Revni pa so obratno vezani na prostor (Beck, 1997), v katerem je prihodnost negotova, zato čas kot komponenta zanje ni pomemben v boju za vsakodnevno preživetje, prav tako ne okoljski problemi s posledicami na dolgi rok.

Pri odnosu do okolja igrajo pomembno vlogo tudi informacije in znanje. Revni običajno sprejemajo racionalne odločitve o delu, o zanje sprejemljivih tveganjih in vplivih na zdravje na podlagi omejenih informacij, s katerimi razpolagajo v danem institucionalnem in političnem okviru (Shyamsundar, 2002, str. 13). Odločitve revnih v ozračju ekstremne neenakosti pogosto pogojujejo spodbude premožnega dela prebivalstva, ravno tako pa ne povzročajo nujno tudi degradacije okolja. V večini držav v razvoju so prav ne-revni tisti, ki pretežno izkoriščajo naravne vire in vplivajo na obseg rabe ter količino in kakovost virov, ki jih bodo deležne prihodnje generacije (Comim, 2002). Revni degradirajo okolje pogosto tudi zato, ker so jim bogate elite odrele pravico do naravnih virov. Marsikdaj je namreč revno prebivalstvo odrinjeno na periferna območja večje občutljivosti in izpostavljenosti degradaciji (Human ..., 2003).

Vsled navedenih opažanj lahko politike zmanjšanja revščine pomembno pripomorejo k manjšim pritiskom na okolje. S pridom velja izkoristiti ugotovitve, da obstajajo na revnih podeželskih območjih tesne povezave med visoko stopnjo smrtnosti otrok, visoko rodnostjo, rastjo prebivalstva in obsežno deforestacijo, ko kmetje sekajo tropske gozdove zaradi potreb po lesu in novih obdelovalnih površinah. Sledeč verigi vzrokov, bi politike zmanjšanja smrtnosti otrok zmanjšale okoljske pritiske preko zmanjševanja rasti prebivalstva in njegovega pritiska na občutljive ekosisteme (ibid., 2003, str. 123). Na ta način se prekine spirala, v kateri revščina povečuje degradacijo okolja, degradacija okolja pa revščino. Izboljšanje položaja žensk se pri tem šteje za enega najbolj učinkovitih ukrepov (State of world ..., 2004). Ženske v državah v razvoju predstavljajo 67 % kmečke delovne sile, vendar so zaradi načinov dedovanja in zakonskih omejitev pogosto omejene pri odločanju, zagotavljanju dolgoročne prehranske varnosti svojim družinam in pridobivanju posojil za izboljšave v proizvodnji. Nasploh urejeno lastništvo zemljišč pomembno prispeva k varovanju prsti in drugih virov (GEO Year ..., 2005), podobno kot tudi izobraževanje in ozaveščanje prebivalstva o posledicah nesonaravnih praks, ki pa ga je v večji meri deležno moško prebivalstvo. Pogosto je zaslediti poročanje o večji učinkovitosti okoljevarstvenih projektov, kjer so bile v izobraževanje in načrtovanje ter izvedbo enakovredno vključene ženske (ibid.; Nierenberg, 2002).

V proučevanju odnosa med okoljem in revščino predstavlja naslednji izziv opredelitev okoljskih problemov kot determinante revščine. Okolje najbolj neposredno vpliva na življenje in blaginjo ljudi preko ekosistemskih storitev: podpornih, oskrbnih, kulturnih in storitev reguliranja (Slika 37). Najbolj je od njih odvisno prav revno prebivalstvo, saj mu pogosto predstavljajo edini razpoložljivi kapital, zato ga degradacija teh storitev tudi najbolj prizadene. Omejen dostop do naravnih virov in okrnjene ekosistemske storitve vplivajo na zdravje prebivalstva, na njegove dohodke in splošno varnost, zlasti še v obdobjih naravnih nesreč in drugih nepredvidenih dogodkov.

Na zdravje prebivalstva močno vpliva njegova prehranjenost, ki je pri revnih slojih še posebej odvisna od pridelane ali nabrane hrane. Pridelavo hrane ogroža po eni strani degradacija prsti, zaradi katere sta na svetu prizadeti dve milijardi hektarov površin in okrog milijarda prebivalstva sušnih območij, po drugi strani pa pomanjkanje vode, ki že sedaj

prizadeva tretjino prebivalstva držav v razvoju (Human ..., 2003). Pomanjkanje vode najprej ogrozi namakalno poljedelstvo in bi na primer v Indiji lahko v prihodnosti imelo podoben vpliv na skrajšanje pričakovanega trajanja življenja kot AIDS na jugu Afrike (Brown, 2000). Prehransko varnost in oskrbo s proteini milijarde prebivalcev revnih držav ogroža tudi svetovni ribolov, onesnaževanje in uničevanje vodnih habitatov. Po ocenah FAO je enajst od petnajstih glavnih ribolovnih območij na svetu ter 70 % pglavitnih ribjih vrst bodisi popolnoma ali pa pretirano izčrpanih. Za prelov in usmerjanje industrijskega ribolova na svetovni jug je odgovorna potrošnja v razvitih državah z več kot 80 % uvoza, kar ropa majhne lokalne ribiče njihovega ulova in draži ribe na domačih trgih, dokler ne postanejo predrage za lokalno prebivalstvo (French, 2000, str. 187, 188). Tesna je tudi navezava na gozdne ekosisteme. Eksistenčno naj bi bilo od njih odvisnih 1,1 milijarde prebivalcev, najbolj v Latinski Ameriki, kjer dohodki iz tega vira dosegajo kar 35 % (Sustaining ..., 2005). Navezanost pride še bolj do izraza v primeru izpada letine zaradi poplav, suš ali drugih ekstremnih vremenskih pojavov. V sušnih območjih Indije predstavljajo naravni proizvodi (npr. divji sadeži, plodovi, med) okrog 20 % prihodkov revnega podeželskega prebivalstva, v času suš pa celo 40 % (Human ..., 2003, str. 124). Deforestacija v takšnih območjih ne ogrozi le energetske oskrbe, ampak tudi prehrano in dohodek revnega prebivalstva ter še poveča njihovo ranljivost v primeru izjemnih dogodkov oziroma zmanjša možnost njihovega prilagajanja nanje.

V primeru zagotavljanja hrane, vode, krme in goriva se ponovno pokaže močna spolna komponenta odnosa med revščino in okoljem. V strukturi revnega prebivalstva s 70 % prevladujejo ženske (GEO Year ..., 2005), ki jih degradacija okolja prizadene nesorazmerno bolj od moških, saj so pogosto odgovorne za oskrbo gospodinjstva z omenjenimi dobrinami. Zaradi deforestacije in/ali presušitve vodnih virov so prisiljene hoditi dlje in porabiti več časa ter energije v ta namen. V Afriki porabijo ženske do tri ure na dan samo za prinašanje vode, s čimer potrošijo več kot tretjino zaužitih kalorij in so tudi bolj izpostavljene z vodo prenosljivim boleznim (ibid.). Ženske in otroci so tudi bolj prizadeti zaradi zbiranja izginjajočih zalog energetskih virov za kuhanje in ogrevanje ter še dodatno zaradi daljšega zadrževanja v slabo prezračenih bivališčih z uporabo biomase in premoga (Exploring ..., 2004). Prav neustrezna voda in onesnažen zrak imata med okoljskimi dejavniki največji vpliv na zdravstveno stanje revnega prebivalstva. Odgovorna naj bi bila za 11 % bolezni in prezgodnjih smrti v državah v razvoju, kar je primerljivo s posledicami podhranjenosti. Samo zaradi onesnaženega zraka v bivalnih prostorih letno umre 2,5 milijona otrok (World Development ..., 2003, str. 25; Environment ..., 2005). Zahtevno zagotavljanje potrebnih osnovnih dobrin se ne odrazi le na zdravju prebivalstva, ampak vpliva na revščino tudi preko drugih dejavnikov. Tako otroci, zlasti dekleta, zaradi nabiranja kurjave in nošenja vode izstopijo iz izobraževanja, kar je dolgoročno najslabša socialno-ekonomska odločitev.

Zagotovitev dostopa do ustrezne pitne vode in izboljšanje sanitarnih razmer je eden pglavitnih razvojnih ciljev novega tisočletja, ki naj bi v obeh primerih do leta 2015 prepolovil delež prebivalstva brez obeh predpogojev zdravega življenja. V začetku 21. stoletja nima ustreznih sanitarnih pogojev kar 2,6 milijarde ali polovica prebivalcev držav v razvoju, medtem ko ustrezna pitna voda ostaja nedostopna več kot milijardi prebivalstva, zlasti na po-

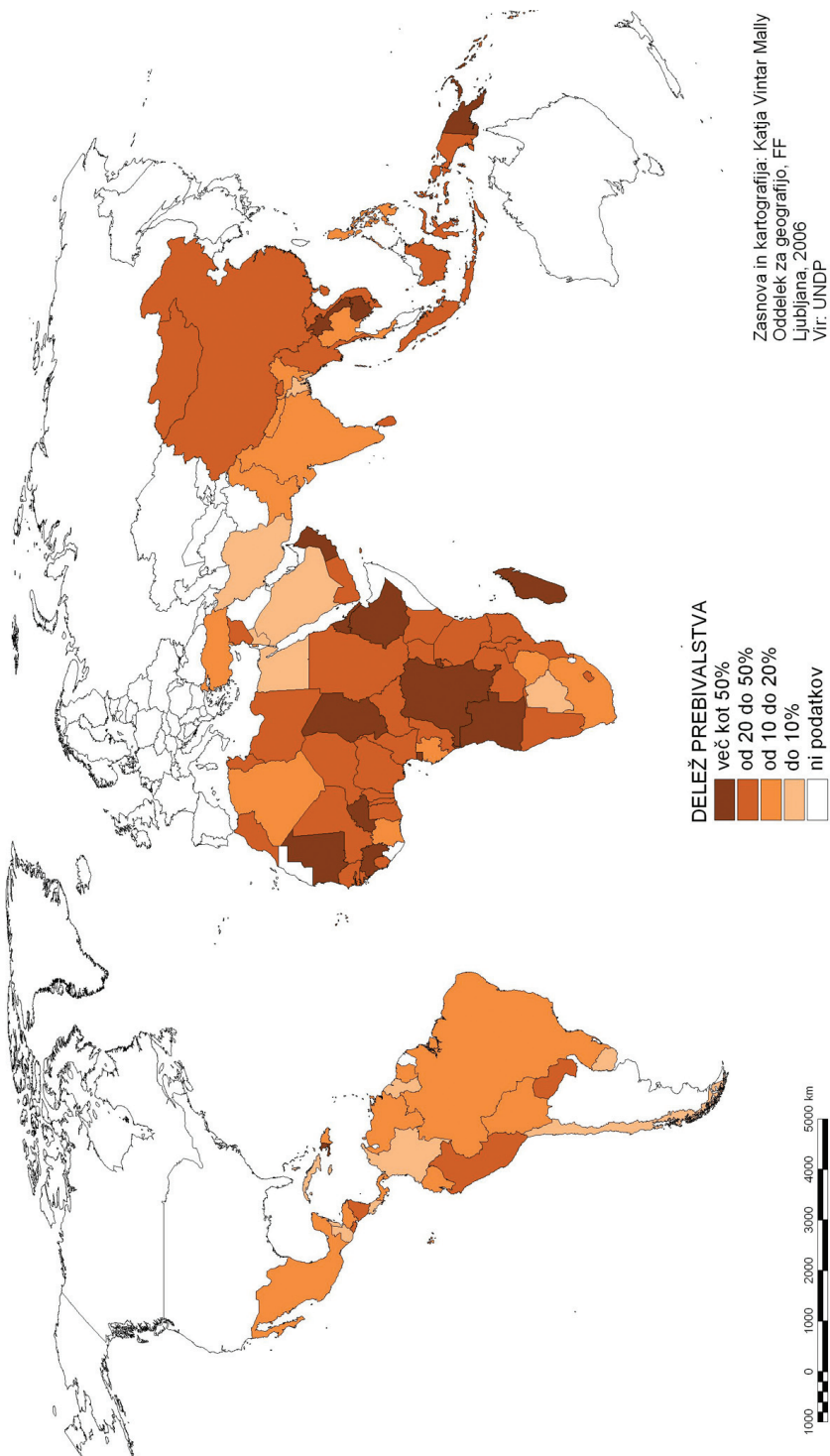
deželju in v barakarskih mestnih predelih (The Millennium ..., 2005, str. 33). Zaradi takšnega stanja je diareja kot glavni vzrok smrtnosti otrok samo v devetdesetih letih 20. stoletja terjala več žrtev kot vsi oboroženi spopadi po drugi svetovni vojni (Human ..., 2003, str. 10). Upoštevajoč celotno populacijo dnevno zaradi vodno prenosljivih bolezni umre 14.000 do 30.000 ljudi (Gardner, 2002, str. 7).

Pri dostopu do ustrezne pitne vode se upošteva delež prebivalstva s priključkom na vodovod ali z dostopom do javnega rezervoarja, vrtine, zaščitenega vodnjaka, izvira ali zbiralnika deževnice, kjer je posamezniku dnevno na voljo najmanj 20 litrov vode, in sicer v oddaljenosti manj kot kilometer od bivališča (World Development ..., 2004, str. 25). Po navedenih merilih je vodooskrba najslabša v Podsaharski Afriki, kjer je bila leta 2002 zagotovljena le 45 % podeželskega in 82 % mestnega prebivalstva. V preostalih delih sveta ima opisani dostop do pitne vode zagotovljeno več kot 90 % mestnega prebivalstva in od 70 do 80 % podeželskega prebivalstva (Implementation ..., 2004, str. 44). Razmere so povsod znatno slabše na podeželju, kar državna povprečja precej zakrijejo (Slika 36). Da kakovost vodne oskrbe ni odvisna od izdatnosti vodnih virov, potrjujejo države Severne Afrike in Jugozahodne Azije, z dobro dostopnostjo pa so v vrhu tudi države Latinske Amerike. Bogatejši prebivalci si lažje privoščijo ustrezno infrastrukturo, na boljšem pa so tudi pri dostopu do zdravstvenih storitev, ki so na podeželju in med revnim prebivalstvom praviloma skromnejše.

Poleg z vodo pogojenih bolezni so drugi najpogostejši vzrok smrti med revnimi obolenja dihal. Pomen različnih okoljskih tveganj v posameznih delih sveta se lahko izraža s številom izgubljenih zdravih let zaradi bolezni in prezgodnje smrti, pridobljenih s posebnim ponderiranjem za različne starostne skupine. Delež bolezni zaradi okoljskih tveganj v skupnem številu izgubljenih let se v razvitih državah ocenjuje na dobre štiri odstotke (Shyamsundar, 2002), v Podsaharski Afriki pa celo na 26,5 % (Preglednica 9). Med dejavnike tveganja so zajeti tako tradicionalni, povezani z revščino in nižjo stopnjo socialno-ekonomske razvitosti (pomanjkanje ustrezne pitne vode, neurejene sanitarije, odlaganje odpadkov, onesnaženost zraka v gospodinjstvih, malarija ipd.), kot tudi sodobni (onesnaženost zraka v mestih, izpostavljenost industrijskim odpadkom in kemikalijam), ki so posledica razvojnih procesov in pomanjkanja varovalnih mehanizmov. V Afriki presegajo klasični dejavniki novejša za desetkrat, v Aziji petkrat (ibid.), v Latinski Ameriki pa so oboji primerljivi. Znotraj posameznih regij ali držav ima upadanje kakovosti okolja bolj resne posledice za zdravje revnih kot pa bogatih, saj so revnejši običajno slabše prehranjeni in zato manj odporni (ibid., str. 8).

Večje tveganje za revne predstavljajo tudi ekstremni naravni dogodki, kot so neurja, viharji ali poplave, saj so njihova bivališča zaradi omejenosti denarnih virov običajno slabše grajena oziroma se nahajajo na zemljiščih, kjer so bile naravne ovire za plazove ali poplave uničene (Exploring ..., 2004). Pogosto k večji škodi in žrtvam prispeva tudi slabša obveščенost, po ujmi pa zelo težko odpravljajo škodo, saj za to nimajo rezervnih sredstev niti razvitega socialnega varovalnega omrežja (GEO Year ..., 2005). V celoti odpade kar 97 % smrtnih žrtev zaradi naravnih nesreč na države v razvoju, preostalo prizadeto

Slika 36: Prebivalstvo držav v razvoju brez dostopa do ustrezne pitne vode leta 2000

prebivalstvo pa se je pogosto prisiljeno odseliti. Po ocenah Rdečega križa je leta 1998 število beguncev zaradi naravnih nesreč prvič preseгло število vojnih beguncev (Linking ..., 2002). Sicer pa je večina poročanj o okoljskih beguncih le fragmentarnih, zato celovite ocene ni mogoče podati.

Preglednica 9: Breme bolezni zaradi okoljskih tveganj v državah v razvoju

	Prispevek k boleznim (v % skupno izgubljenih let*)					
	Oskrba z vodo in sanitarne razmere	Malaria**	Onesnažen zrak v zaprtih prostorih	Onesnažen zrak v mestih	Industrijski in kmetijski odpadki	Vsi vzroki
Države Podсахarske Afrike	10,0	9,0	5,5	1,0	1,0	26,5
Države Azije in Oceanije***	8,0	1,5	5,0	2,0	1,0	17,5
Indija	9,0	0,5	6,0	2,0	1,0	18,5
Kitajska	3,5	0,0	3,5	4,5	1,5	13,0
Države S Afrike in Bližnjega V	8,0	0,3	1,7	3,0	1,0	14,0
Države Latinske Amerike	5,5	0,0	0,5	3,0	2,0	11,0

Vir: Shyamsundar, 2002, str. 5.

Opomba: *izgubljena leta življenja zaradi bolezni in prezgodnje smrti (angl. DALY – disability adjusted life years);

vključene tudi druge in manj razširjene s paraziti prenosljive bakterijske bolezni; *brez Indije in Kitajske, regionalizacija ne sovпада z ostalimi v delu.

Zaradi neposredne fizične ranljivosti bodo prebivalstvo držav v razvoju močno prizadele tudi posledice napovedanih podnebnih sprememb. V gospodarstvih revnejših držav in posameznikov so zelo pomembne kmetijske kulturne rastline, ki uspevajo le v danih podnebnih pogojih, medtem ko so institucionalne sposobnosti držav glede prilagajanja na spremenjene razmere zelo šibke. Posledice podnebnih sprememb bodo revno prebivalstvo držav v razvoju prizadele predvsem zaradi zmanjšanih kmetijskih donosov v večini tropskih in subtropskih območij, proizvodnja pa bo nihala tudi zaradi ekstremnih vremenskih dogodkov (suše, poplave ipd.). V Aziji bi lahko zmanjšala proizvodnjo hrane in povečala lakoto variabilnost padavin v času poletnih monsunov, razpoložljivi vodni viri pa naj bi se še dodatno zmanjšali v številnih že sedaj z vodo revnih regijah, zlasti na subtropskih območjih. Sušna in polsušna območja Azije in Afrike naj bi se istočasno soočala z dviganjem temperatur zraka, nižanjem količin padavin, izgubljanjem vegetacije in posledično hitrejšim napredovanjem dezertifikacije. Ogrevanje ozračja naj bi zmanjšalo vlažnost prsti tudi v polvlažnih območjih, povečalo bi se uničevanje koralnih grebenov in obalnih ekosistemov. Zaradi dviga morja bi bile ogrožene številne male otoške države in obširna območja obmorskih držav, zaradi vdora slane morske vode pa tudi njihovi vodonosniki. Pričakovana je tudi povečana izpostavljenost ljudi prenosljivim boleznim v še višjih nadmorskih višinah in geografskih širinah (malaria, mrzlica denga), kakor tudi porast bolezni zaradi onesnažene vode (kolera) (Human ..., 2003; World Development ..., 2003; Climate ..., 2005).

Ključnega pomena je tudi povezanost nadzora nad naravnimi viri z nevarnostjo konfliktov zaradi križanja interesov različnih skupin. Sodobni konflikti so čedalje manj ideološki in čedalje bolj pogojeni z željo po nadzoru območij rudnega bogastva, lesa ali drugih dragocenih naravnih dobrin. Odvisno od vsakokratnih okoliščin izvira nasilje iz boja za prevlado med vladnimi in uporniškimi skupinami, paravojaškimi enotami, kriminalnimi združenji in podobno, največkrat pa je uperjeno proti nemočnemu civilnemu prebivalstvu takšnih območij (Renner, 2002), ki se je prisiljeno umikati ali pa trpeti zlorabe. Analiza državljskih vojn zadnjih štirih desetletij 20. stoletja je pokazala, da je veliko večja verjetnost za tovrstne konflikte v državah, ki zaslužijo več kot četrtno letnega BDP z izvozom surovin in kmetijskih pridelkov. Poleg primerov spopadov za bogate naravne vire (Angola, DR Kongo, Liberija, Sudan ...) se lahko pričakuje v prihodnosti več konfliktov zaradi manjšanja razpoložljivih vodnih virov in obdelovalnih površin (Renner, 1997; Linking ..., 2002). Na splošno bo za vse večje število svetovnega prebivalstva na voljo vse manj virov, zaradi česar bodo brez ustreznih mehanizmov zaščite najbolj prikrajšani prav najrevnejši in najšibkejši.

5.3. ČLOVEKOV RAZVOJ IN PRITISKI NA OKOLJE

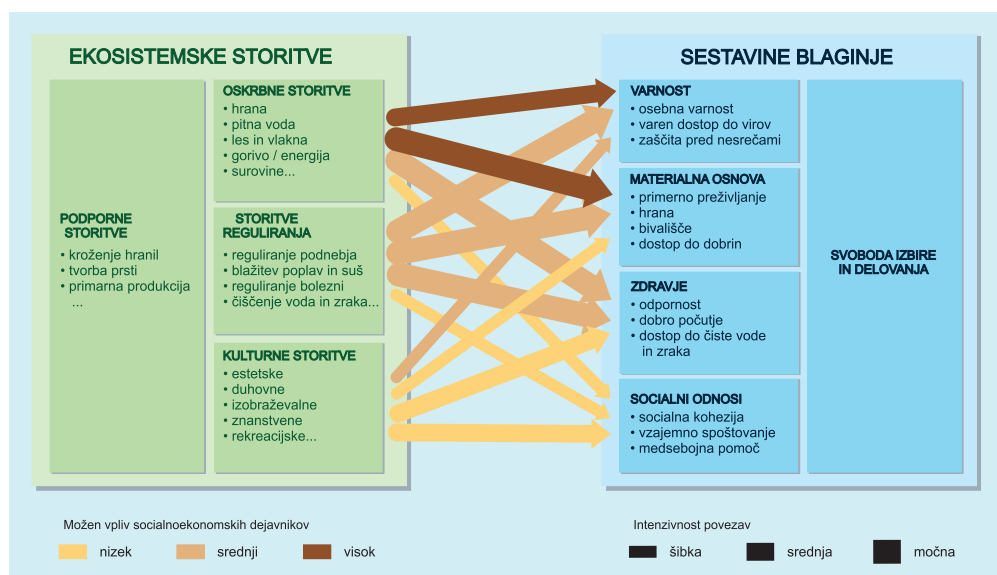
Soočanje koncepta človekovega razvoja in pritiskov na okolje prinaša korak naprej k bolj vsestranskemu razumevanju blaginje sedanjih in prihodnjih generacij kot temeljnega cilja sodobne paradigme trajnostnega razvoja. Napredne interpretacije blaginje ne izpostavljajo več samo ekonomske in družbene blaginje, pač pa vanjo vse bolj vključujejo tudi okoljsko. V skladu s Senovo filozofijo razvoja kot človekove svobode je tako revščina ali odsotnost blaginje razumljena ne le kot prikrajšanje za dohodek, hrano, obilje, izobrazbo, zdravje in dolgo življenje, ampak tudi kot prikrajšanost za čisto pitno vodo in zrak, čisto in varno bivališče, uporabo tradicionalnih zdravil, energijo za ogrevanje in kuhanje, varnost pred ozdravljivimi in preprečljivimi boleznimi ter ekstremnimi naravnimi dogodki. Na kratko, gre za zahtevo po zadostnih količinah razpoložljivih naravnih virov in ekosistemskih storitev oziroma zaščito pred posledicami degradacije okolja.

Ekosistemske ali ekološke storitve so osnova vseh človekovih dejavnosti in na splošno tudi socialno-ekonomskega razvoja v celoti. Po eni strani nas oskrbujejo z dobrinami (npr. hrana, les, gradbeni material, gorivo), ki vstopajo kot energija in surovine tudi v proizvodne procese, po drugi strani pa zagotavljajo raznovrstne storitve reguliranja in podpore, ki delujejo tudi kot ponori za proizvedene odpadke (The Encyclopaedic ..., 2003, str. 182). Medtem ko so oskrbne storitve običajno tudi denarno ovrednotene preko doseženih cen na trgu, se na ostale kategorije ekosistemskih storitev pogosto pozablja oziroma se jih obravnava kot samoumevne. Odsotnost trga in cen zanje je pomenila tudi neopaženo spreminjanje njihovega stanja (Exploring ..., 2004).

Povezave med posameznimi skupinami ekosistemskih storitev in sestavinami človekove blaginje so večplastne in delujejo v obe smeri (Slika 37). Intenzivnost povezav in potencialni vpliv socialno-ekonomskih dejavnikov se med ekosistemi in območji razlikujeta, prav tako

pa lahko na blaginjo močnejše vplivajo tudi ekonomske, socialne, tehnološke in kulturne razmere, kar povratno spet vpliva na ekosisteme. Med sestavinami blaginje velja posebej izpostaviti svobodo izbire in delovanja, na katero vplivajo druge sestavine blaginje in je tudi sama predpogoj za njihovo uresničevanje (Ecosystems ..., 2005, str. 50). Prikazan način razumevanja kompleksnih povezav postavlja posameznika, zlasti revne, v aktivno vlogo kot udeležence procesa in ne v vlogo pomoči potrebnih žrtev. Osredotočanje na dolgoročnost rezultatov in ukrepov pa postavlja shemo v koncept sonaravno trajnostnega razvoja.

Slika 37: Povezave med ekosistemskimi storitvami in človekovo blaginjo

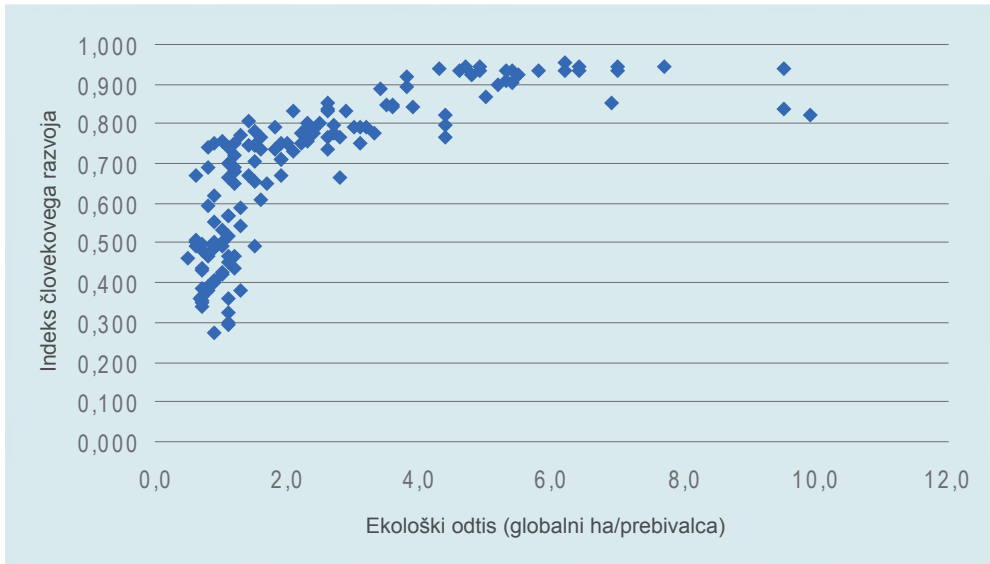
Vir: Ecosystems..., 2005; Exploring..., 2004.

Kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

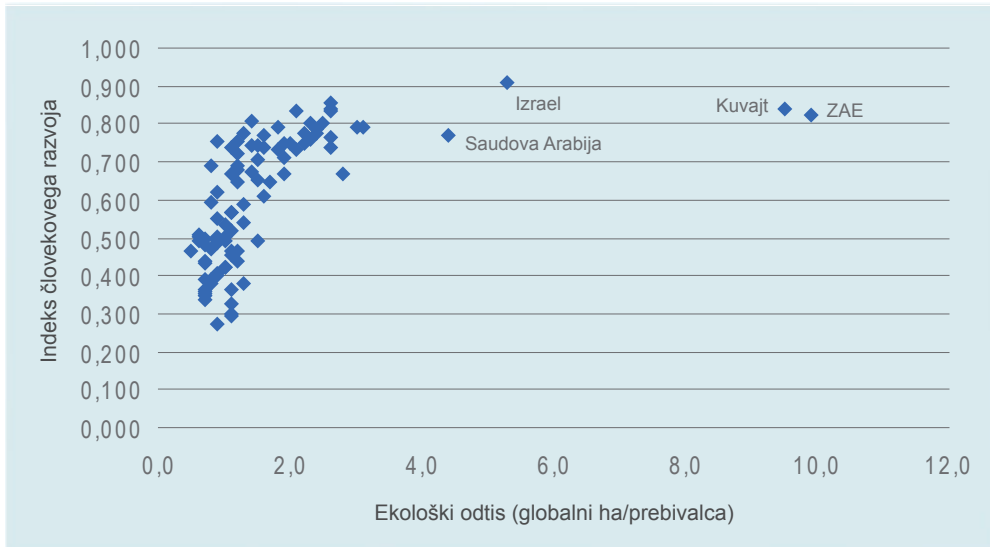
Povezave med socialno-ekonomsko blaginjo in pritiski na okolje lahko raziskujemo na podlagi soočanja indeksa človekovega razvoja (kot pokazatelja pglavitnih socialno-ekonomskih dosežkov) in ekološkega odtisa (kot sinteznega pokazatelja pritiskov človekovih dejavnosti na ekosisteme, ki jih povzročajo posamezne države v zasledovanju ekonomskih in socialnih ciljev blaginje).

Po predhodno ugotovljenih pomembnih povezavah med gospodarskimi gibanji in ekološkim odtisom ter tesno povezanostjo višine indeksa človekovega razvoja in gospodarske razvitosti (z bruto domačim proizvodom na prebivalca kot njenim pglavitnim merilom) razsevna grafikona in izračuni korelacij potrjujejo tudi statistično povezanost med indeksom človekovega razvoja in ekološkim odtisom na prebivalca. Izračuni korelacij za vse države sveta (Slika 38) pokažejo visoko pozitivno korelacijo oziroma tesno statistično povezanost, saj znaša Pearsonov koeficient 0,735. V skupini držav v razvoju (Slika 39) je vrednost koeficienta z 0,557 nižja in kaže zmerno, vendar bistveno statistično povezanost.

Slika 38: Ekološki odtis na prebivalca in indeks človekovega razvoja držav sveta, 2001–2002

Slika 39: Ekološki odtis na prebivalca in indeks človekovega razvoja držav v razvoju, 2001–2002

Korelacijski koeficient znižujejo zlasti štiri vključene države v razvoju z visokimi dohodki (Kuvajt, Saudova Arabija, Združeni arabski emirati in Izrael). V kolikor iz izračunov izključimo omenjeno skupino držav, se korelacijski koeficient zviša celo na 0,744. Podobno kot pri

računanju korelacij med indeksom človekovega razvoja in bruto domačim proizvodom je treba tudi v tem primeru opozoriti na dejstvo, da sta porazdelitvi spremenljivk asimetrični v nasprotnih smereh (indeks človekovega razvoja v levo in ekološki odtis v desno), zaradi česar se zniža vrednost korelacijskega koeficienta. Dejanska povezanost je torej še nekoliko višja, kar potrdijo tudi izračuni Spearmanovega koeficienta.

Iz predstavljenih prikazov in izračunov je z veliko zanesljivostjo mogoče sklepati, da se tako v razvitih državah kot tudi v državah v razvoju višja socialno-ekonomska blaginja dosega na račun večanja pritiskov na okolje oziroma zviševanja surovinske in energetske potratnosti. Države v razvoju na ta način v veliki meri sledijo dosedanjim razvojnim vzorcem današnjih razvitih držav. Prav tako se na primeru skupine držav v razvoju z visokimi dohodki pokaže, da so energetske in surovinske potratne podobno kot razvite države s primerljivimi dohodki, medtem ko visokih dohodkov ne uspejo prelitati tudi v ustrezno visoke splošne dosežke človekovega razvoja, kot sta zagotavljanje izobrazbe in dolgega življenja za vse svoje prebivalce. Takšna razvojna pot je problematična ne le okoljsko, ampak tudi socialno. Izkazani trendi potrjujejo, da splošni razvojni vzorec držav v razvoju vodi v nasprotno smer od zastavljenih smernic trajnostne paradigme, kar je zaskrbljujoče predvsem z vidika številčnejših prihodnjih generacij in omejenosti ekosistemskih storitev.

Povečanje razpoložljivih ekosistemskih storitev ima v obdobju njihovega izobilja, ko presega povpraševanje s strani človeške družbe, le skromen učinek na povečanje blaginje. Povsem obratno je v situaciji, ko viri in storitve postanejo redki in ponudba znatneje zaostaja za povpraševanjem. Že njihov majhen upad lahko bistveno zniža blaginjo (Ecosystems ..., 2005, str. 49). V tem smislu smo že opozorili na zniževanje razpoložljive bioprodukcije na prebivalca do sredine 21. stoletja, ko naj bi se prebivalstvena rast začela umirati. V takšnih okoliščinah je najbolj ogroženo prav revno prebivalstvo z omejenimi možnostmi dostopa do raznovrstnih virov in skromno sposobnostjo prilagajanja. Problem svetovne revščine nas zato še posebej postavlja pred izziv povečevanja učinkovitosti rabe virov, preden utegne njihovo pomanjkanje resno zamajati temeljne dosežke socialno-ekonomskega napredka.

6. SINTEZNO VREDNOTENJE SOCIALNO-EKONOMSKEGA IN OKOLJSKEGA RAZVOJA

6.1. POVEZANOST PRETEKLIH RAZVOJNIH TRENDOV

Sodobne države so dandanes razpete med težnje po doseganju socialno-ekonomskega napredka na eni strani in želje po ohranjanju kakovostnega okolja na drugi strani. Vendar pa mnoge empirične raziskave in podatki kažejo, da se socialno-ekonomski napredek v številnih državah v razvoju dosega na račun okoljskega kapitala in potemtakem očitnega zapostavljanja dolgoročnega pomena okolja za človekov obstoj. K takšnim praksam jih silita hitra prebivalstvena rast in želja po zmanjšanju razvojnega zaostanka. Odločitve jim

lajša dejstvo, da so okoljevarstveni problemi na kratek rok običajno videti manj pereči, četudi v resnici bistveno zmanjšujejo njihove dolgoročne razvojne možnosti.

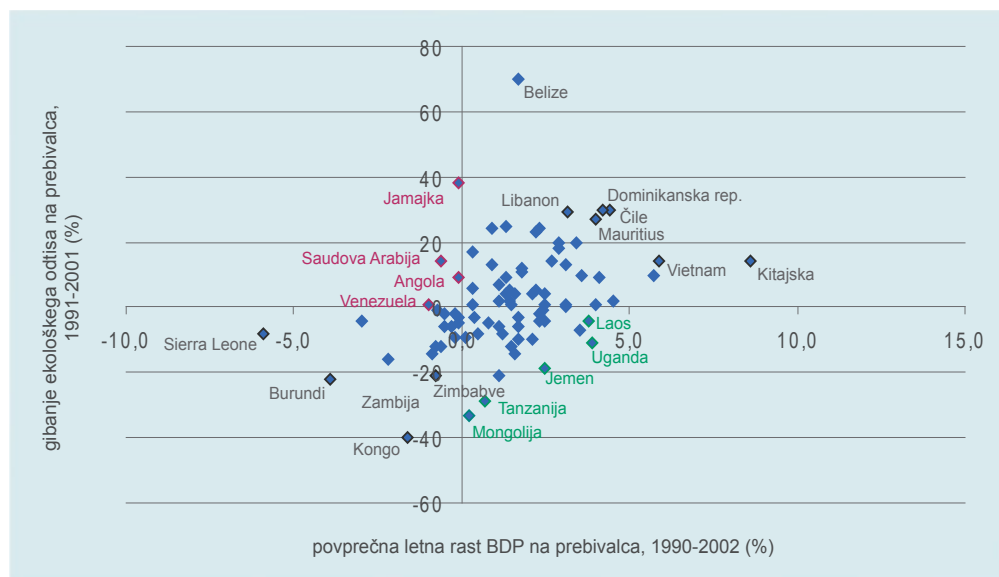
Zgornje navedbe potrjuje tudi analiza gibanja vrednosti sinteznih razvojnih kazalcev za zadnje desetletje, za katerega obstajajo primerljivi podatki za gibanje bruto domačega proizvoda na prebivalca (ekonomsko področje), indeksa človekovega razvoja (družbeno področje) in ekološkega odtisa na prebivalca (okoljsko področje). Za spremljanje trendov skozi daljša časovna obdobja žal ni na voljo ustreznih podatkov, povsem pa se ne ujema niti časovni razpon uporabljenih izračunov, saj so gibanja ekološkega odtisa na voljo le za desetletje 1991–2001, razpoložljivi podatki za gibanje BDP in indeksa človekovega razvoja pa se nanašajo na obdobje 1990–2002. Kljub temu osnovna primerjava trendov ni sporna, saj obdobji večinoma sovpadata in so podatki posameznih spremenljivk za proučevane države povsem primerljivi. Zaradi slabe razpoložljivosti podatkov so bile iz analize izločene visokodohodkovne države v razvoju, ki tudi sicer po gospodarskih in potrošniških vzorcih tvorijo svojstveno skupino (majhna, otoška in naftna gospodarstva). Ker so primerljivi podatki na voljo le za tri od enajstih držav, omenjena skupina ne more biti deležna posebne obravnave. Zaradi večje homogenosti skupine držav v razvoju tudi po dohodkovnem merilu in reprezentativnosti ugotovitev je omenjene tri države primerneje izločiti.

Povezave med gospodarskimi gibanji in spremljajočimi okoljskimi vplivi v državah v razvoju najprej osvetljuje primerjava povprečne letne rasti bruto domačega proizvoda na prebivalca in istočasnih sprememb ekološkega odtisa na prebivalca (Slika 40). Z obema podatkomata razpolaga skupno 86 držav v razvoju. Dva ducata držav sta v proučevanem obdobju doživljala gospodarsko rast in ob tem uspela bolj ali manj zmanjšati tudi svoj ekološki odtis (npr. Laos, Uganda, Jemen, Tanzanija, Mongolija ipd.). Z vidika varstva okolja je to dolgoročno edina prava pot, ki zagotavlja večanje blaginje prebivalcem ob ohranjanju naravnih virov in ekosistemskih storitev za bolj številčne prihajajoče generacije. Vse ostale možnosti so s tega vidika bistveno manj ugodne. Omenjena skupina držav je torej edina, za katero bi lahko predpostavljali, da pri doseganju ekonomskih koristi ne izčrpava okoljskega kapitala in daje morebiti večji pomen tudi varstvu okolja oziroma ustreznemu prestrukturiranju gospodarstva z učinkovitejšo rabo virov. Vseeno bi takšno trditev lahko dokončno potrdili šele z bolj natančnimi analizami, ki bi izključile vpliv ostalih dejavnikov in proučile tudi učinkovitost in obseg okoljskih politik posameznih držav.

V ostalih treh skupinah držav lahko z gotovostjo govorimo o nesonaravnosti gospodarskih vzorcev. Najbolj negativen trend je zaslediti v četverici držav (Jamajka, Saudova Arabija, Angola in Venezuela), ki so navkljub gospodarskemu nazadovanju celo povečale svoj ekološki odtis. V večini držav v razvoju pa so imela gibanja obeh spremenljivk enak predznak, ko sta gospodarski upad oziroma porast spremljala tudi upad (levi spodnji kvadrant) oziroma porast (desni zgornji kvadrant) pritiskov na okolje. Opazno je tudi, da so države z enakimi stopnjami rasti imele povsem različne ekološke odtise oziroma so bili gospodarski učinki enakega obsega rabe okoljskih storitev in naravnih virov zelo različni. Na splošno je med gibanjem obeh spremenljivk v proučevanem obdobju obstajala zmerina

statistična povezanost, kar pomeni, da države v razvoju sledijo podobnemu razvojnemu vzorcu kot razvite države, kjer je povezanost še nekoliko bolj izrazita. Ugotovitve utrjujejo prepričanje, da mora tudi v državah v razvoju ostati v prihodnosti poglavitna naloga prav razdruževanje gospodarske rasti in pritiskov na okolje.

Slika 40: Gibanje BDP na prebivalca in ekološkega odtisa na prebivalca v državah v razvoju v obdobju 1990–2002

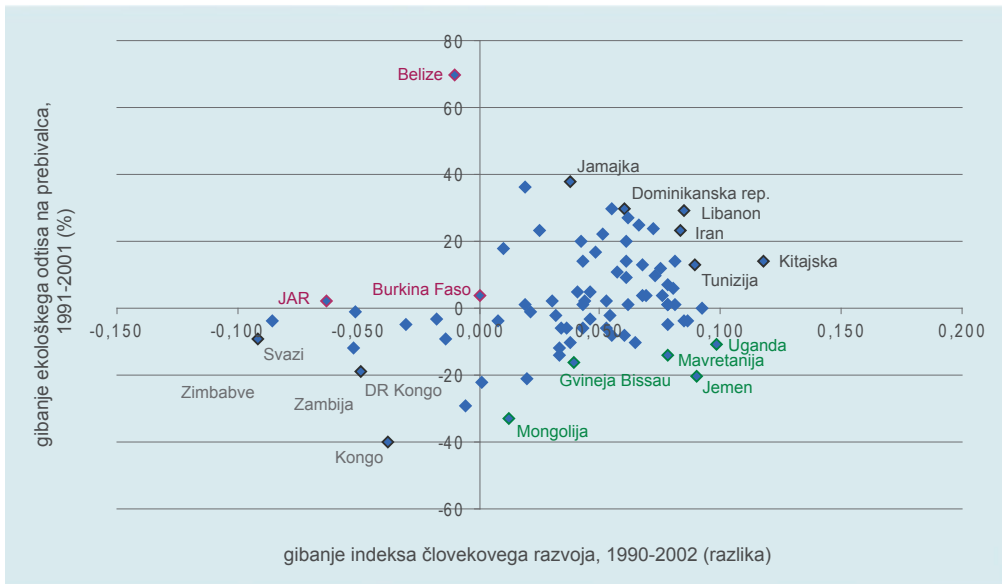
Opomba: grafikon zaradi pomanjkanja podatkov ne vključuje držav v razvoju z visokimi dohodki

Podobne ugotovitve sledijo tudi iz proučevanja trendov človekovega razvoja in ekološkega odtisa. Ustrezni podatki obstajajo za 82 držav v razvoju, od katerih jih je 15 beležilo stagnacijo oziroma upad indeksa človekovega razvoja (levi zgornji in spodnji kvadrant). Z izjemo Belizeja se je indeks človekovega razvoja znižal izključno v državah Podsaharske Afrike (Slika 41). Mnoge med njimi so v tem obdobju doživljale negativno gospodarsko rast (Zambija, Zimbabve, Kongo, Slonokoščena obala, Kenija, Kamerun), druge spet zmerno gospodarsko rast (npr. Bocvana, Lesoto, Burkina Faso). V državah z juga Afrike je indeks poslabšalo skrajšanje pričakovane dolžine življenja zaradi bolezni (večinoma vpliv smrtnosti zaradi AIDS-a), ki se jim pridružuje tudi nesposobnost držav pri pretvarjanju koristi gospodarske rasti v povečevanje kakovosti življenja prebivalcev.

Več kot štirim petinam držav je v proučevanem obdobju vendarle uspelo izboljšati socialno-ekonomski položaj svojega prebivalstva, pri čemer so se učinki na okolje bistveno razlikovali. Pozitivna povezanost med obema spremenljivkama v državah v razvoju (Slika 41) je nekoliko nižja kot v primeru gospodarske rasti in ekološkega odtisa. Ker je bruto domači proizvod tudi sestavni del indeksa človekovega razvoja, je logičen sklep, da imajo v državah v razvoju večji neposredni vpliv na pritiske na okolje gospodarska gibanja,

konkretno rast bruto domačega proizvoda na prebivalca, kot pa družbeni razvoj. Ko torej govorimo o navzkrižjih socialno-ekonomskega in okoljskega razvoja, je izrazito bolj v ospredju križanje interesov med gospodarskim razvojem in okoljem.

Slika 41: Gibanje indeksa človekovega razvoja in ekološkega odtisa na prebivalca v državah v razvoju v obdobju 1990–2002

Opomba: grafikon zaradi pomanjkanja podatkov ne vključuje držav v razvoju z visokimi dohodki.

Tako kot je določenemu številu držav uspelo znižati ekološki odtis na prebivalca ob pozitivni gospodarski rasti, je 30 % proučevanih držav v razvoju uspelo povečati indeks človekovega razvoja in znižati pritiske na okolje. V deveterici držav (Burundi, Niger, Gvineja Bissau, Madagaskar, Čad, Haiti, Nigerija, Togo in Paragvaj) gre znižanje pritiskov v večji meri pripisati gospodarskemu upadu v proučevanem obdobju, kar pa se na srečo ni odrazilo na pridobitvah družbenega razvoja. Samo v primeru šestnajstih držav (Mongolija, Malavi, Jemen, Mavretanija, Uganda, Benin, Mali, Papua Nova Gvineja, Senegal, Argentina, Filipini, Maroko, Laos, Nepal, Kolumbija in Etiopija) so torej pozitivna gospodarska in družbena gibanja spremljali zmanjšani pritiski na okolje. Samo na primeru te petine držav bi morda lahko, če bi uspeli izločiti vpliv prebivalstvene rasti, ki statistično zmanjšuje ekološki odtis na prebivalca v večini omenjenih držav, ovrgli tezo o zapostavljanju okolja na račun socialno-ekonomskega napredka. Socialno-ekonomski in okoljski trendi zadnjega desetletja v preostalih štirih petinah proučevanih držav pa vsekakor govorijo v prid omenjene teze.

Na osnovi ugotovljenih povezav lahko torej tudi kvantitativno potrdimo, da velika večina držav v razvoju za doseganje socialno-ekonomskega napredka sorazmerno močno posega po svojih naravnih virih in okoljskih storitvah. V splošnem kažejo države v razvoju vse

znake zapostavljanja dolgoročne skrbi za varstvo okolja ob zagotavljanju kratkoročnih, zlasti gospodarskih pridobitev.

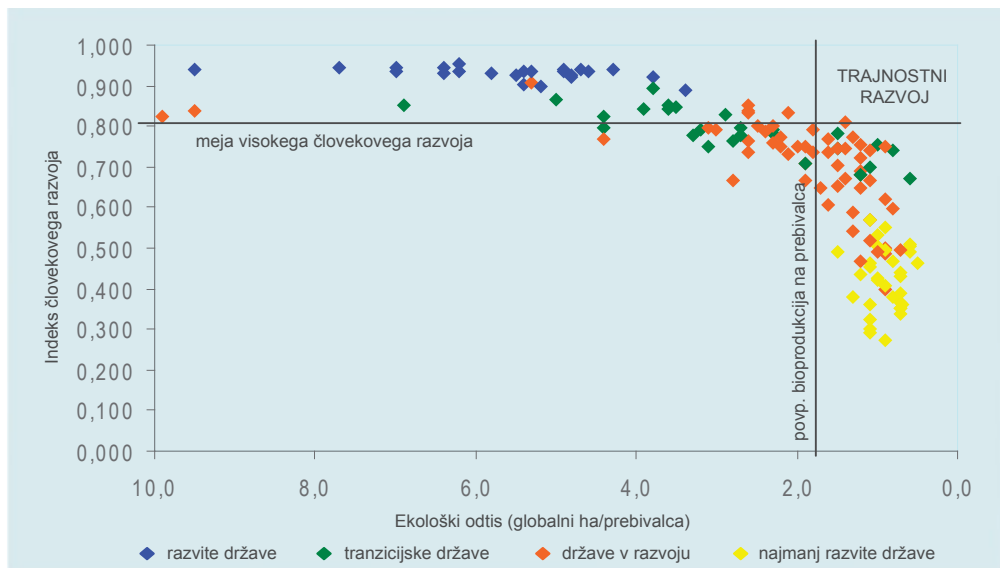
Teoretična in empirična spoznanja o značilnostih okoljskega, družbenega in gospodarskega razvoja ter njihovih medsebojnih povezavah v državah v razvoju izpostavljajo tudi potrebo po zunanji pomoči. Države v razvoju imajo namreč nesporno pravico do nadaljnega socialno-ekonomskega napredka, toda sledenje dosedanjim razvojnim vzorcem razvitih držav utegne močno zaostri okoljske probleme tako v posameznih državah, regijah kot tudi globalno. Največja žrtev njihovih posledic pa je prav ekonomsko šibko prebivalstvo v gospodarsko manj razvitih državah, ki se v pogojih čedalje intenzivnejše globalizacije niso sposobne izkupati iz začaranega kroga revščine in degradacije okolja. Razvite države, ki so v veliki meri prispevale k nastanku svetovnih razvojnih nesorazmerij, so tudi moralno obvezane pomagati državam v razvoju pri iskanju novih razvojnih poti. K integraciji varstva okolja in socialno-ekonomskega razvoja bi lahko razvite države pripomogle tako s svojim zgledom, kjer bi bil poudarek na zmerni potrošnji in tehnološkem razvoju za učinkovito rabo virov, kakor tudi z neposredno strokovno, tehnično in finančno pomočjo državam v razvoju (Poglavje 7.1.). Poglavitni problem takšnega scenarija izhaja iz dejstva, da razvite države same zaenkrat še nimajo razvitih celovitih mehanizmov za doseganje integracije varstva okolja in socialno-ekonomskega razvoja oziroma ciljev trajnostnega razvoja. Kljub temu bo v prihajajočih desetletjih mogoče uravnotežiti razvojne in varstvene zahteve le z mednarodnim sodelovanjem, ki bo utemeljeno na človekovih pravicah in razumevanju razvoja kot širjenja vsestranske človekove svobode.

6.2. NADGRADNJA KONCEPTA ČLOVEKOVEGA RAZVOJA Z OKOLJSKO RAZSEŽNOSTJO

Kvantitativno vrednotenje razvoja nikoli ne uspe zajeti vseh vidikov iz realnega življenja, zato so posamezni kazalci vedno deležni kritik na ta račun. Najpogostejši predmet kritik je bruto domači proizvod kot najbolj široko uporabljan sintezni ekonomski kazalec. Posamezne države lahko tako navkljub oziroma prav zaradi preloma, deforestacije in izčrpanja drugih naravnih virov beležijo rast BDP. Posebej uspešni niso niti različni poskusi modificiranja sistema nacionalnih računov, ki skušajo vključiti izčrpanje naravnih virov in onesnaževanje okolja preko njunih pretvorb v denarne enote. Ob nedorečenosti denarnega vrednotenja ekosistemskih storitev je pri presoji posameznih kazalcev problematična tudi odsotnost določenih mejnih vrednosti, na podlagi katerih bi lahko ocenjevali ugodnost razvojnih trendov z vidika paradigme trajnostnega razvoja. Slednje v veliki meri zavira nadgradnjo individualnih socialnih, ekonomskih in okoljskih kazalcev s sinteznim vrednotenjem oziroma agregiranjem. V tem smislu ostaja nedokončan tudi dolgoletni trud Komisije za trajnostni razvoj pri ZN na področju opredeljevanja kazalcev trajnostnega razvoja (Indicators ..., 1997; Indicators ..., 2001). Večina sodobnega proučevanja uravnoveženosti ekonomskega, socialnega in okoljskega razvoja tako ostaja na ravni analiziranja posameznih pokazateljev, njihovih preteklih trendov, iskanja povezav med različnimi spremenljivkami in ocenjevanja dolgoročne sprejemljivosti posameznih razvojnih vi-

dikov. Kljub navedenemu lahko opazimo določene pobude pri razvoju sinteznih kazalcev, ki pa pogosto zaidejo v pretirano agregiranje in postanejo nerazumljivi in zapleteni, kar znatno ovira njihovo uveljavljanje in relevantnost za politično odločanje. Kot primer lahko navedemo indeks okoljske trajnosti (glej 2002 Environmental ..., 2002; 2005 Environmental ..., 2005), ki preko zapletenih načinov statističnega združevanja vključuje kar 76 nizov podatkov. Pretirana agregacija pri kazalcih praviloma zakrije njihovo vsebino in oteži razumevanje (Meadows, 1998), običajno pa je težko doseči tudi splošni konsenz glede števila in upravičenosti vključevanja določenih kazalcev.

Slika 42: Človekov razvoj in ekološki odtis držav na začetku 21. stoletja

Omenjene slabosti se je v devetdesetih letih 20. stoletja uspešno zaobšlo s konceptom človekovega razvoja in agregiranjem najpomembnejših kazalcev z ekonomskega in socialnega področja. Čeprav je UNDP že v svojem poročilu leta 1990 nakazal, da bi koncept človekovega razvoja v naslednjih razvojnih stopnjah vključil tudi okoljevarstvena vprašanja (Seljak, 2000), zaenkrat do tega še ni prišlo. V vmesnem času pa se je na okoljskem področju vse bolj uveljavljal ekološki odtis kot celovit kazalec glavnih okoljskih pritiskov človekovih dejavnosti, ki pa se mu očita prav izključevanje socialne dimenzije (na primer Bossel, 1999), čeprav v svojem bistvu temu niti ni namenjen. Prvi poskusi združevanja koncepta človekovega razvoja in ekološkega odtisa (Wackernagel et al., 2005) so zgolj grafični in spominjajo na zasnovo barometra sonaravnosti s soočanjem človekove in ekološke blaginje. Primerjamo lahko vrednosti indeksa človekovega razvoja in ekološkega odtisa na prebivalca za vsako posamezno državo glede na dve mejni vrednosti (Slika 42). Prva je ekološki odtis v obsegu 1,8 gha na prebivalca, kar ustreza povprečni oziroma "pravično" porazdeljeni bioprodukciji na prebivalca in torej predstavlja zgornjo mejo nosilne zmogljivosti planeta ob obstoječem številu prebivalstva. Druga mejna vrednost

je indeks človekovega razvoja v višini 0,800 oziroma na ravni meje za visoko stopnjo človekovega razvoja. Obe meji razdeljujeta grafikon v štiri kvadrante oziroma štiri temeljne skupine držav. Družbe, ki bi uspele presegati mejo visokega človekovega razvoja in ustvarjati visoko raven blaginje ob relativno nizkem ekološkem odtisu, bi lahko označili kot trajnostne (zgornji desni kvadrant). Nobena država zaenkrat ne dosega te idealne kombinacije, čeprav se ji nekatere zelo približajo. Najbliže so nekatere tranzicijske države in države v razvoju z močno nadpovprečno izobrazbenostjo in/ali življenjskim pričakovanjem (Kuba, Albanija, Kolumbija, Tajska, Armenija, Brazilija, Kostarika ipd.), ki pa dohodkovno zaostajajo. V želji po dvigu materialne blaginje bi te države v prihodnosti utegnile zgrešiti cilj in slediti gospodarsko bolj razvitim državam. Slednje se brez izjeme ponašajo z visokim človekovim razvojem, vendar se pri ekološkem odtisu čedalje bolj oddaljujejo od zelenega. Pravo nasprotje so najmanj razvite države z nizkimi ekološkimi zahtevami, vendar tudi skromnimi dosežki na socialnem in ekonomskem področju (spodnji desni kvadrant).

Dejansko nadgradnjo koncepta človekovega razvoja z okoljsko razsežnostjo lahko dosežemo preko kvantitativne vključitve ekološkega odtisa po analogiji izračuna indeksa človekovega razvoja. Indeks človekovega razvoja je pravzaprav povprečje treh indeksov: indeksa življenjskega pričakovanja, indeksa izobrazbe in indeksa življenjskega standarda (BDP). V vseh treh primerih poteka standardizacija po enačbi:

$$\text{indeks} = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

pri tem je: x_i – vrednost spremenljivke pri posamezni državi,
 x_{\min} – minimalna vrednost spremenljivke,
 x_{\max} – maksimalna vrednost spremenljivke.

Zaradi načina standardizacije se vrednosti posameznih in skupnega indeksa gibljejo med 0 in 1, pri čemer višje vrednosti pomenijo tudi večje približevanje idealom človekovega razvoja. Minimalne in maksimalne vrednosti vseh spremenljivk so dogovorne in vnaprej določene, kar omogoča časovne primerjave trendov posameznih držav in med državami. Minimalna vrednost za pričakovano trajanje življenja je 25 let, maksimalna pa 85 let. Indeks pričakovane dolžine življenja se za vsako posamezno državo računa po enačbi:

$$\text{indeks dolžine življenja} = \frac{X_i - 25}{85 - 25}$$

Indeks izobrazbe je sestavljen iz dveh podrejenih indeksov. Dvotretjinsko težo ima indeks pismenosti, tretjinsko pa indeks kombiniranega bruto vpisa na različne (primarno, sekundarno in terciarno) stopnje izobraževanja. V obeh primerih je maksimalna vrednost 100 %, minimalna pa 0 %. Izračun indeksa izobrazbe v posamezni državi se torej računa:

$$\text{indeks izobrazbe} = \frac{2}{3} \left(\frac{X_i - 0}{100 - 0} \right) + \frac{1}{3} \left(\frac{Y_i - 0}{100 - 0} \right)$$

Indeks življenjskega standarda je pravzaprav indeks BDP na prebivalca po pariteti kupne moči z maksimalno vrednostjo 40.000 USD in minimalno vrednostjo 100 USD. Ker se z višanjem dohodka sčasoma začne manjšati njegov dejanski prispevek k splošni blaginji prebivalstva, se v izračunih uporablja logaritem dohodkov po enačbi:

$$\text{indeks BDP} = \frac{\log(X_i) - \log(100)}{\log(40.000) - \log(100)}$$

V končni vrednosti indeksa človekovega razvoja ima vsak od treh predstavljenih indeksov tretjinsko težo. Poenostavljeno – skupni seštevek indeksa BDP, indeksa izobrazbe in indeksa dolžine življenja delimo s tri (Human ..., 2005).

Vkolikor želimo v predstavljeni shemo vključiti še ekološki odtis, je treba nekoliko prilagoditi enačbo za izračun delnega indeksa ekološkega odtisa. V primeru pričakovane dolžine življenja, pismenosti in izobraževanja ter dohodkov se izboljšanje enači s povečanjem vrednosti spremenljivk, medtem ko za ekološki odtis velja ravno obratno. Bolj ugodne so nižje vrednosti ekološkega odtisa, zato izvajamo standardizacijo po enačbi:

$$\text{indeks ekološkega odtisa} = 1 - \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

ali krajše:

$$\text{indeks ekološkega odtisa} = \frac{X_{\max} - X_i}{X_{\max} - X_{\min}}$$

Za maksimalno vrednost je opredeljenih 10 globalnih ha na prebivalca, medtem ko bi se v skladu z zelenimi čim nižjimi posameznikovimi pritiski na okolje morala dejanska minimalna vrednost ekološkega odtisa čim bolj približati zaokroženi vrednosti 0,0 ha na prebivalca. Temelječ na predstavljenih enačbah so v nadaljevanju prikazani rezultati nadgradnje indeksa človekovega razvoja z ekološkim odtisom.

V skladu s teoretskimi in metodološkimi izhodišči naj bi nov sintezni indeks enakovredno vključeval tako ekonomsko, socialno kot tudi okoljsko razvojno dimenzijo. Končni cilj razvojnih prizadevanj naj bi bil uravnotežen razvoj na vseh treh področjih kot bistvo paradigme trajnostnega razvoja. Potemtakem bi tudi vsako od vključenih področij moralo imeti enako velik vpliv na končno vrednost sinteznega indeksa. V idealnem primeru bi torej morale imeti vsako področje tretjinski vpliv. V skladu s tem je bila tretjina vpliva pripisana indeksu BDP (za ekonomsko področje), tretjina indeksu ekološkega odtisa (za okoljsko področje) in skupno tretjina tudi obema delnima indeksoma s socialnega področja (indeksu izobrazbe in indeksu dolžine življenja), zato je slednja treba združiti v obliki aritmetične sredine. Novo pridobljeni indeks meri uspešnost držav pri uravnovešanju razvojnih zahtev na ekonomskem, socialnem in okoljskem področju, zato smo ga poimenovali za "indeks uravnoveženosti razvoja". Višje vrednosti indeksa predstavljajo tudi večje približevanje stanju uravnoveženosti kot končnemu, idealnemu razvojnemu cilju. Ker še nobena država ni uspela uravnovežiti vseh vidikov, bi bila uporaba besedne zveze "uravnovežen razvoj" pri

poimenovanju indeksa zavajajoča, zato poimenovanje bolj poudarja proces kot pa končno stanje. Indeks uravnoteženosti razvoja se potemtakem izračunava po enačbi:

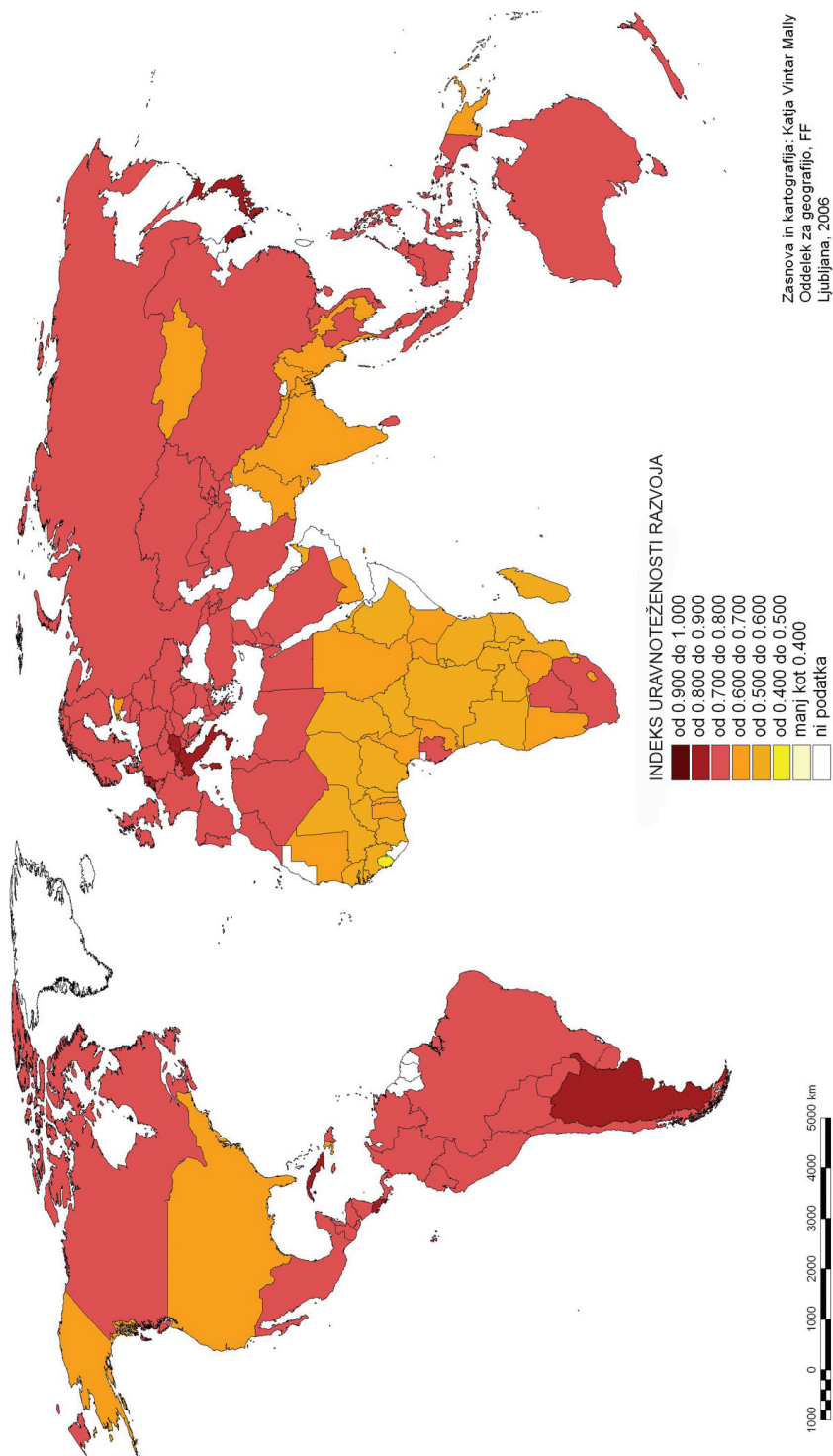
$$\text{indeks uravnoteženosti razvoja} = 1/3 (\text{indeks BDP} + 1/2 (\text{indeks izobrazbe} + \text{indeks dolžine življenja}) + \text{indeks ekološkega odtisa})$$

Zaradi načina izračuna je novi kazalec globalno pravičnejši, saj ob pridobitvah človekovega razvoja upošteva tudi sočasne posege v naravne vire in ekosistemske storitve kot osnovo dosežene blaginje. Vzorčni izračun indeksa uravnoteženosti razvoja je osnovan na ustreznih podatkih za leto 2002, le podatki za ekološki odtis so za leto 2001. Razhajanje je dopustno, saj naj v enem letu ne bi prišlo do bistvenih sprememb v pritiskih na okolje. Izračun indeksa uravnoteženosti razvoja je bil mogoč le za 143 držav sveta z ustreznimi podatki (Preglednica 10).

Obraznava socialno-ekonomskih in okoljskih vidikov razvoja v enotnem ogrodju temeljito spremeni uveljavljeno sliko razvitosti in blaginje. Slednje dokazuje že enostavna primerjava kart indeksa človekovega razvoja (Slika 18) in indeksa uravnoteženosti razvoja (Slika 43). Velikostni razredi so ostali enaki, da bi zagotovili možnost neposredne primerjave sprememb v odvisnosti od metodologije izračuna kazalca. Čeprav ima ekološki odtis le tretjino vpliva, je znatno korigiral vrednost skupnega indeksa. Prva takšna ugotovitev se nanaša na absolutni razpon razlik med državami, ki se je pri novem indeksu znatno zmanjšal. Razlika med zadnjo uvrščeno državo Sierra Leone (indeks 0,486) in prvo uvrščeno Italijo (indeks 0,822) je tako znašala 0,336. V primeru indeksa človekovega razvoja je bila leta 2002 ta razlika (med Sierra Leone z 0,273 in Norveško z 0,956) kar 0,683. Zaradi primerjalno nižjih ekoloških odtisov so se na dnu lestvice vrednosti povečale, tako da je Sierra Leone edina ostala pod pragom 0,500. Na vrhu lestvice držav pa so se vrednosti iz obratnega razloga močno znižale. Po indeksu uravnoteženosti razvoja tako nobena država ni več presegla praga za najvišji razred (indeks nad 0,900), kamor se je po indeksu človekovega razvoja uvrščalo 23 razvitih držav in Izrael. Z vračunavanjem pritiskov na okolje so te države nazadovale za en ali celo dva velikostna razreda. Le še devet najvišje uvrščenih držav je preseglo prag 0,800 (Italija, Japonska, Južna Koreja, Nizozemska, Kostarika, Avstrija, Argentina, Luksemburg in Kuba), medtem ko je prva pod omenjenim pragom prav Slovenija na desetem mestu (indeks 0,799).

Z vračunavanjem pritiskov na okolje so najvišja mesta sicer še vedno zasedale razvite države, vendar so se jim v veliki meri pridružile tudi države v razvoju (Slika 44), zlasti države Latinske Amerike z ugodnimi kazalci trajanja življenja in izobrazbe ter bistveno nižjim ekološkim odtisom od razvitih držav na vrhu omenjene lestvice (Preglednica 10). V prvi dvajseterici se ob bok razvitim državam in Sloveniji postavlja kar devet latinskoameriških držav (Kostarika, Kuba, Čile, Kolumbija, Peru, Panama, Trinidad in Tobago ter Urugvaj). Ob pregledu rezultatov je nujno ponovno opozoriti, da se pri njihovem oblikovanju upoštevajo le izbrani ekonomski, socialni in okoljski vidiki, predstavljeni s petimi vodilnimi kazalci (življenjskega standarda, pismenosti, vključevanja v izobraževalni proces, pričakovanega trajanja življenja in skupnih pritiskov na okolje), medtem ko so iz proučitve izpuščeni drugi

Slika 43: Indeks uravnoteženosti razvoja leta 2002

Preglednica 10: Temeljni razvojni kazalci držav sveta leta 2002

** UR rang	Država****	BDP		Dolžina življenja		Indeksi izobrazbe	Ekološki odtis***		HDJ*		IUR**	
		USD/preb. (PKM)	indeks	v letih	indeks		ha/preb.	indeks	indeks	rang	indeks	rang
1.	Italija	26.430	0,931	78,7	0,895	0,934	3,8	0,620	0,920	21	0,822	1
2.	Japonska	26.940	0,934	81,5	0,942	0,938	4,3	0,570	0,938	9	0,815	2
3.	Južna Koreja	16.950	0,857	75,4	0,840	0,967	3,4	0,660	0,888	28	0,807	3
4.	Nizozemska	29.100	0,947	78,3	0,888	0,991	4,7	0,530	0,942	5	0,805	4
5.	Kostarika	8.840	0,748	78,0	0,883	0,871	2,1	0,790	0,834	45	0,805	5
6.	Avstrija	29.220	0,948	78,5	0,892	0,963	4,6	0,540	0,934	14	0,805	6
7.	Argentina	10.880	0,793	74,1	0,818	0,958	2,6	0,740	0,853	34	0,804	7
8.	Luksemburg	61.190	1,000	78,3	0,888	0,911	4,9	0,510	0,933	15	0,803	8
9.	Kuba	5.259	0,661	76,7	0,862	0,904	1,4	0,860	0,809	52	0,801	9
10.	Slovenija	18.540	0,872	76,2	0,853	0,960	3,8	0,620	0,895	27	0,799	10
11.	Belgija	27.570	0,938	78,7	0,895	0,993	4,9	0,510	0,942	6	0,797	11
12.	Čile	9.820	0,766	76,0	0,850	0,901	2,6	0,740	0,839	43	0,794	12
13.	Kolumbija	6.370	0,693	72,1	0,785	0,841	1,3	0,870	0,773	73	0,792	13
14.	Nemčija	27.100	0,935	78,2	0,887	0,953	4,8	0,520	0,925	19	0,792	14
15.	Peru	5.010	0,653	69,7	0,745	0,858	0,9	0,910	0,752	85	0,788	15
16.	Urugvaj	7.830	0,728	75,2	0,837	0,935	2,6	0,740	0,833	46	0,784	16
17.	Španija	21.460	0,896	79,2	0,903	0,967	4,8	0,520	0,922	20	0,784	17
18.	Trinidad in Tobago	9.430	0,759	71,4	0,773	0,871	2,3	0,770	0,801	54	0,784	18
19.	Panama	6.170	0,688	74,6	0,827	0,858	1,8	0,820	0,791	61	0,784	19
20.	Švica	30.010	0,952	79,1	0,902	0,954	5,3	0,470	0,936	11	0,783	20
21.	Tajska	7.010	0,709	69,1	0,735	0,860	1,6	0,840	0,768	76	0,782	21
22.	Albanija	4.830	0,647	73,6	0,810	0,886	1,5	0,850	0,781	65	0,782	22
23.	Hrvaška	10.240	0,773	74,1	0,818	0,899	2,9	0,710	0,830	48	0,780	23
24.	Madžarska	13.400	0,817	71,7	0,778	0,948	3,5	0,650	0,848	38	0,777	24
25.	Tunizija	6.760	0,703	72,7	0,795	0,737	1,4	0,860	0,745	92	0,776	25
26.	Velika Britanija	26.150	0,929	78,1	0,885	0,994	5,4	0,460	0,936	12	0,776	26

Rang IUR**	Država****	BDP		Dolžina življenja		Indeks izobrazbe	Ekološki odtis***		HDI*		IUR**	
		USD/preb. (PKM)	indeks	v letih	indeks		ha/preb.	indeks	indeks	rang	indeks	rang
27.	Mavricij	10.810	0,782	71,9	0,782	0,792	2,4	0,760	0,785	64	0,776	27
28.	Mehika	8.970	0,750	73,3	0,805	0,851	2,5	0,750	0,802	53	0,776	28
29.	Filipini	4.170	0,623	69,8	0,747	0,890	1,2	0,880	0,753	83	0,774	29
30.	Armenija	3.120	0,574	72,3	0,788	0,899	1,0	0,900	0,754	82	0,773	30
31.	Slovaška	12.840	0,810	73,6	0,810	0,906	3,6	0,640	0,842	42	0,769	31
32.	Makedonija	6.470	0,696	73,5	0,808	0,875	2,3	0,770	0,793	60	0,769	32
33.	Norveška	36.600	0,983	78,9	0,898	0,987	6,2	0,380	0,956	1	0,768	33
34.	Braziliija	7.700	0,725	68,0	0,717	0,883	2,2	0,780	0,775	72	0,768	34
35.	Poljska	10.560	0,778	73,8	0,813	0,959	3,6	0,640	0,850	37	0,768	35
36.	Šrilanka	3.570	0,597	72,5	0,792	0,832	1,1	0,890	0,740	96	0,766	36
37.	Dominikanska rep.	6.640	0,700	66,7	0,695	0,819	1,6	0,840	0,738	98	0,766	37
38.	Gruzija	2.260	0,520	73,5	0,808	0,888	0,8	0,920	0,739	97	0,763	38
39.	Nova Zelandija	21.740	0,898	78,2	0,887	0,993	5,5	0,450	0,926	18	0,763	39
40.	Kitajska	4.580	0,638	70,9	0,765	0,832	1,5	0,850	0,745	94	0,762	40
41.	Francija	26.920	0,934	78,9	0,898	0,964	5,8	0,420	0,932	16	0,762	41
42.	Salvador	4.890	0,649	70,6	0,760	0,751	1,2	0,880	0,720	103	0,762	42
43.	Bosna in Hercegovina	5.970	0,683	74,0	0,817	0,844	2,3	0,770	0,781	66	0,761	43
44.	Bolgarija	7.130	0,712	70,9	0,765	0,911	2,7	0,730	0,796	56	0,760	44
45.	Irska	36.360	0,984	76,9	0,865	0,959	6,2	0,380	0,936	10	0,759	45
46.	Turčija	6.390	0,694	70,4	0,757	0,802	2,0	0,800	0,751	88	0,758	46
47.	Izrael	19.530	0,880	79,1	0,902	0,942	5,3	0,470	0,908	22	0,757	47
48.	Malezija	9.120	0,753	73,0	0,800	0,826	3,0	0,700	0,793	59	0,755	48
49.	Portugalska	18.280	0,869	76,1	0,852	0,970	5,2	0,480	0,897	26	0,753	49
50.	Litva	10.320	0,774	72,5	0,792	0,960	3,9	0,610	0,842	41	0,753	50
51.	Venezuela	5.380	0,665	73,6	0,810	0,859	2,4	0,760	0,778	68	0,753	51
52.	Azerbajdžan	3.210	0,579	72,1	0,785	0,874	1,5	0,850	0,746	91	0,753	52
53.	Grčija	18.720	0,873	78,2	0,887	0,946	5,4	0,460	0,902	24	0,750	53
54.	Kanada	29.480	0,949	79,3	0,905	0,975	6,4	0,360	0,943	4	0,750	54
55.	Jordanija	4.220	0,625	70,9	0,765	0,860	1,9	0,810	0,750	90	0,749	55

56.	Romunija	6.560	0,698	70,5	0,758	0,877	2,7	0,730	0,778	69	0,749	56
57.	Alžirija	5.760	0,677	69,5	0,742	0,694	1,5	0,850	0,704	108	0,748	57
58.	Libija	7.570	0,722	72,6	0,793	0,867	3,1	0,690	0,794	58	0,747	58
59.	Iran	6.690	0,702	70,1	0,752	0,743	2,1	0,790	0,732	101	0,746	59
60.	Danska	30.940	0,957	76,6	0,860	0,979	6,4	0,360	0,932	17	0,746	60
61.	Paragvaj	4.610	0,639	70,7	0,762	0,852	2,2	0,780	0,751	89	0,742	61
62.	Češka	15.780	0,845	75,3	0,838	0,921	5,0	0,500	0,868	32	0,741	62
63.	Libanon	4.360	0,630	73,5	0,808	0,836	2,3	0,770	0,758	80	0,741	63
64.	Ekvador	3.580	0,597	70,7	0,762	0,846	1,8	0,820	0,735	100	0,740	64
65.	Vietnam	2.300	0,523	69,0	0,733	0,816	0,8	0,920	0,691	112	0,739	65
66.	Kazahstan	5.870	0,680	66,2	0,687	0,932	2,8	0,720	0,766	78	0,736	66
67.	Indonezija	3.230	0,580	66,6	0,693	0,803	1,2	0,880	0,692	111	0,736	67
68.	Belorusija	5.520	0,669	69,9	0,748	0,952	3,2	0,680	0,790	62	0,733	68
69.	Jamajka	3.980	0,615	75,6	0,843	0,834	2,6	0,740	0,764	79	0,731	69
70.	Belize	6.080	0,686	71,5	0,775	0,750	2,6	0,740	0,737	99	0,729	70
71.	Švedska	26.050	0,928	80,0	0,917	0,993	7,0	0,300	0,946	2	0,728	71
72.	Sirija	3.620	0,599	71,7	0,778	0,753	1,9	0,810	0,710	106	0,725	72
73.	Kirgizistan	1.620	0,465	68,4	0,723	0,915	1,1	0,890	0,701	110	0,725	73
74.	Latvija	9.210	0,755	70,9	0,765	0,949	4,4	0,560	0,823	50	0,724	74
75.	Bolivija	2.460	0,535	63,7	0,645	0,863	1,2	0,880	0,681	114	0,723	75
76.	Finska	26.190	0,929	77,9	0,882	0,994	7,0	0,300	0,935	13	0,722	76
77.	Gvatemala	4.080	0,619	65,7	0,678	0,650	1,2	0,880	0,649	121	0,721	77
78.	Ukrajina	4.870	0,649	69,5	0,742	0,941	3,3	0,670	0,777	70	0,720	78
79.	Nikaragva	2.470	0,535	69,4	0,740	0,726	1,1	0,890	0,667	118	0,719	79
80.	Gabon	6.590	0,699	56,6	0,527	0,718	1,7	0,830	0,648	122	0,717	80
81.	Maroko	3.810	0,608	68,5	0,725	0,527	0,9	0,910	0,620	125	0,715	81
82.	Honduras	2.600	0,544	68,8	0,730	0,742	1,4	0,860	0,672	115	0,713	82
83.	Tadžikistan	980	0,381	68,6	0,727	0,905	0,6	0,940	0,671	116	0,712	83
84.	Egipt	3.810	0,608	68,6	0,727	0,625	1,5	0,850	0,653	120	0,711	84
85.	Turkmenistan	4.300	0,628	66,9	0,698	0,930	3,1	0,690	0,752	86	0,711	85
86.	Moldavija	1.470	0,449	68,6	0,727	0,868	1,2	0,880	0,681	113	0,709	86
87.	Bocvana	8.170	0,735	41,4	0,273	0,759	1,3	0,870	0,589	128	0,707	87

Rang IUR**	Država****	BDP		Dolžina življenja		Indeks izobrazbe	Ekološki odtis***		HDI*		IUR**	
		USD/preb. (PKM)	indeks	v letih	indeks		ha/preb.	indeks	indeks	rang	indeks	rang
88.	Rusija	8.230	0,736	66,7	0,695	0,954	4,4	0,560	0,795	57	0,707	88
89.	Avstralija	28.260	0,942	79,1	0,902	0,994	7,7	0,230	0,946	3	0,707	89
90.	Saudova Arabija	12.650	0,808	72,1	0,785	0,711	4,4	0,560	0,768	77	0,705	90
91.	Uzbekistan	1.670	0,470	69,5	0,742	0,915	1,9	0,810	0,709	107	0,703	91
92.	Južnoafriška rep.	10.070	0,770	48,8	0,397	0,832	2,8	0,720	0,666	119	0,701	92
93.	Namibija	6.210	0,689	45,3	0,338	0,794	1,6	0,840	0,607	126	0,698	93
94.	Indija	2.670	0,548	63,7	0,645	0,592	0,8	0,920	0,595	127	0,696	94
95.	Mongolija	1.710	0,474	63,7	0,645	0,885	1,9	0,810	0,668	117	0,683	95
96.	Gana	2.130	0,511	57,8	0,547	0,647	1,1	0,890	0,568	131	0,666	96
97.	Kambodža	2.060	0,505	57,4	0,540	0,659	1,1	0,890	0,568	130	0,665	97
98.	Estonija	12.260	0,803	71,6	0,777	0,980	6,9	0,310	0,853	36	0,664	98
99.	Svazi	4.550	0,637	35,7	0,178	0,741	1,1	0,890	0,519	137	0,662	99
100.	ZDA	35.750	0,981	77,0	0,867	0,969	9,5	0,050	0,939	8	0,650	100
101.	Lesoto	2.420	0,532	36,3	0,188	0,759	0,6	0,940	0,493	145	0,648	101
102.	Papua Nova Gv.	2.270	0,521	57,4	0,540	0,565	1,3	0,870	0,542	133	0,648	102
103.	Bangladeš	1.700	0,473	61,1	0,602	0,452	0,6	0,940	0,509	138	0,647	103
104.	Laos	1.720	0,475	54,3	0,488	0,639	1,0	0,900	0,534	135	0,646	104
105.	Mjanmar	1.027	0,389	57,2	0,537	0,728	0,9	0,910	0,551	132	0,644	105
106.	Pakistan	1.940	0,495	60,8	0,597	0,399	0,7	0,930	0,497	142	0,641	106
107.	Nepal	1.370	0,437	59,6	0,577	0,498	0,6	0,940	0,504	140	0,638	107
108.	Kamerun	2.000	0,500	46,8	0,363	0,640	0,9	0,910	0,501	141	0,637	108
109.	Zimbabve	2.400	0,530	33,9	0,148	0,794	1,0	0,900	0,491	147	0,634	109
110.	Sudan	1.820	0,484	55,5	0,508	0,522	1,0	0,900	0,505	139	0,633	110
111.	Togo	1.480	0,450	49,9	0,415	0,620	0,9	0,910	0,495	143	0,626	111
112.	Haiti	1.610	0,464	49,4	0,407	0,519	0,5	0,950	0,463	153	0,625	112
113.	Mavretanija	2.220	0,517	52,3	0,455	0,423	1,1	0,890	0,465	152	0,615	113
114.	Kongo	980	0,381	48,3	0,388	0,713	0,9	0,910	0,494	144	0,614	114
115.	Kenija	1.020	0,388	45,2	0,337	0,740	0,9	0,910	0,488	148	0,612	115
116.	Jemen	870	0,361	59,8	0,580	0,505	0,7	0,930	0,482	149	0,611	116

117.	Uganda	1.390	0,439	45,7	0,345	0,695	1,5	0,850	0,493	146	0,603	117
118.	Gambija	1.690	0,472	53,9	0,482	0,402	1,1	0,890	0,452	155	0,601	118
119.	Gvineja	2.100	0,508	48,9	0,398	0,369	1,0	0,900	0,425	160	0,597	119
120.	Madagaskar	740	0,334	53,4	0,473	0,600	0,8	0,920	0,469	150	0,597	120
121.	Ruanda	1.270	0,424	38,9	0,232	0,637	0,7	0,930	0,431	159	0,596	121
122.	Eritreja	890	0,365	52,7	0,462	0,490	0,7	0,930	0,439	156	0,590	122
123.	Senegal	1.580	0,461	52,7	0,462	0,389	1,2	0,880	0,437	157	0,589	123
124.	Nigerija	860	0,359	51,6	0,443	0,596	1,2	0,880	0,466	151	0,586	124
125.	Angola	2.130	0,511	40,1	0,252	0,381	0,8	0,920	0,381	166	0,582	125
126.	Slonokoščena ob.	1.520	0,454	41,2	0,270	0,473	0,9	0,910	0,399	163	0,579	126
127.	Kuvajt	16.240	0,850	76,5	0,858	0,806	9,5	0,050	0,838	44	0,577	127
128.	Benin	1.070	0,396	50,7	0,428	0,439	1,0	0,900	0,421	161	0,576	128
129.	Združeni arab. em.	22.420	0,903	74,6	0,827	0,742	9,9	0,010	0,824	49	0,566	129
130.	Zambija	840	0,355	32,7	0,128	0,683	0,8	0,920	0,389	164	0,560	130
131.	Tanzanija	580	0,293	43,5	0,308	0,619	0,9	0,910	0,407	162	0,556	131
132.	Malavi	580	0,293	37,8	0,213	0,657	0,7	0,930	0,388	165	0,553	132
133.	Mozambik	1.050	0,392	38,5	0,225	0,445	0,7	0,930	0,354	171	0,552	133
134.	Etiopija	780	0,343	45,5	0,342	0,392	0,7	0,930	0,359	170	0,547	134
135.	Srednjeafriška rep.	1.170	0,411	39,8	0,247	0,426	1,1	0,890	0,361	169	0,546	135
136.	DR Kongo	650	0,312	41,4	0,273	0,509	0,7	0,930	0,365	168	0,545	136
137.	Čad	1.020	0,388	44,7	0,328	0,421	1,3	0,870	0,379	167	0,544	137
138.	Gvineja Bissau	710	0,327	45,2	0,337	0,386	0,7	0,930	0,350	172	0,540	138
139.	Burundi	630	0,307	40,8	0,263	0,446	0,7	0,930	0,339	173	0,531	139
140.	Mali	930	0,372	48,5	0,392	0,214	1,1	0,890	0,326	174	0,522	140
141.	Burkina Faso	1.100	0,400	45,8	0,347	0,159	1,1	0,890	0,302	175	0,514	141
142.	Niger	800	0,347	46,0	0,350	0,179	1,1	0,890	0,292	176	0,501	142
143.	Sierra Leone	520	0,275	34,3	0,155	0,389	0,9	0,910	0,273	177	0,486	143

Vir: Human ..., 2003; Living ..., 2004; lastni izračuni.

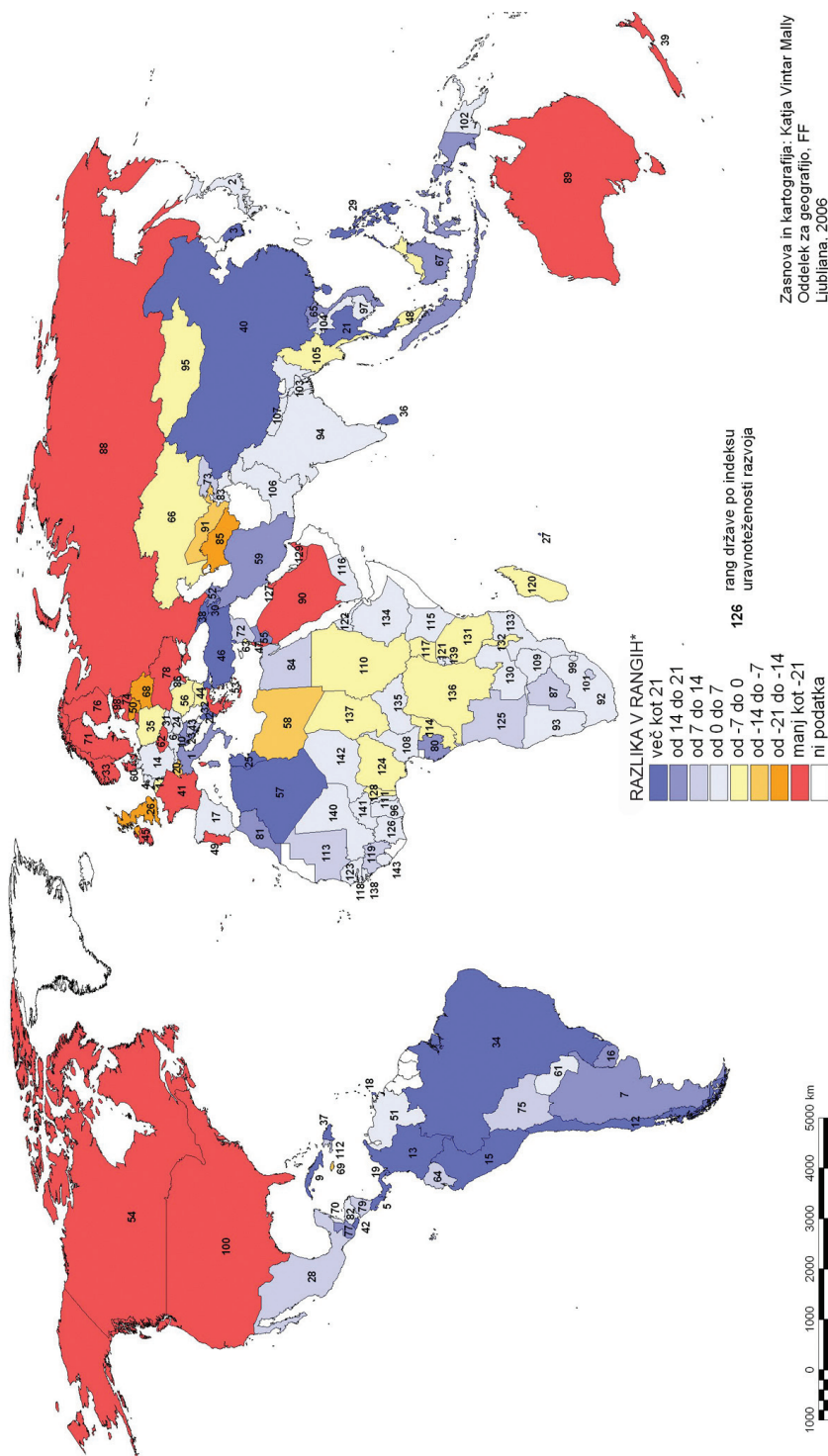
Opomba: *HDI (angl. human development index) – indeks človekovega razvoja; **IUR – indeks uravnoveženosti razvoja; ***podatki za ekološki odtis se nanašajo na leto 2001; ****v pregled so vključene le države z vsemi ustreznimi podatki, zahtevanimi za izračun indeksa človekovega razvoja, ekološkega odtisa in indeksa uravnoveženosti razvoja.

pomembni vidiki kakovostnega življenja, kot so na primer politična svoboda, razširjenost korupcije, upoštevanje človekovih pravic in podobno. Vključevanje tovrstnih vidikov bi lestvico zagotovo še dodatno spremenilo in z njo tudi splošno uveljavljene predstave o razvitosti sveta in njegovih regij.

Primerjava rangov za 143 držav, ki so bile zajete v izračun indeksa uravnoveženosti razvoja, pokaže, da so v primerjavi z indeksom človekovega razvoja pridobile nekaj mest pri indeksu uravnoveženosti razvoja prav vse države Latinske Amerike (edina izjema je Haiti) – največ Peru (51 mest), Kolumbija (44 mest), Dominikanska republika (38 mest), Salvador (37 mest) in Kuba (31 mest). V Afriki je slika bolj pestra, saj sta na primer Tunizija in Alžirija pridobili kar 47 oziroma 25 mest, na drugi strani pa je Libija izgubila 13 mest, deseterica držav Podsaharske Afrike pa nazadovala za nekaj mest. Afriške države zavzemajo večinoma dno lestvice, od tega 28 od trideseterice zadnjih mest. Večina azijskih držav v razvoju ima po indeksu uravnoveženosti razvoja boljši položaj kot pri indeksu človekovega razvoja. Močno so nazadovali le Kuvajt (93 mest), Združeni arabski emirati (91 mest), Saudova Arabija (32 mest) in Izrael (26 mest). Prav na primeru teh štirih držav v razvoju z visokimi dohodki se najbolj očitno pokaže neuravnoveženost razvoja, saj socialno-ekonomski dosežki znatno zaostajajo za visokim ekološkim odtisom. Podobne razmere izkazuje tudi vrsta gospodarsko razvitih in tranzicijskih držav, ki so po novem indeksu za več deset mest slabše od indeksa človekovega razvoja. Najbolj izraziti primeri poslabšanja rangov so Združene države Amerike (93 mest), Avstralija (87 mest), Estonija (71 mest), Švedska (68 mest), Finska (64 mest), Kanada (50) in Danska (36 mest).

Na podlagi pozitivne statistične povezanosti med ekološkim odtisom in bruto domačim proizvodom na prebivalca bi lahko sklepali, da se bo njun vpliv na nov, skupni indeks v veliki meri medsebojno izničeval. Višanje vrednosti bruto domačega proizvoda namreč zvišuje višino indeksa uravnoveženosti razvoja, medtem ko ga praviloma spremljajoče povečevanje ekološkega odtisa znižuje. Navkljub temu konkretni izračuni kažejo na velik obseg sprememb in dokazujejo smiselnost uvedbe predlagane nove alternativne mere splošnega razvoja. Indeks uravnoveženosti razvoja na preprost, pregleden in razumljiv način enakovredno združuje poglobitve razvojne vidike. O njegovi dejanski uporabnosti in primernosti v praksi pa bo sodil prihodnji razvoj raziskovanja. Vsebinske in metodološke omejitve takšnega sinteznega kazalca namreč ne izhajajo le iz načinov agregiranja, ampak tudi iz omejitev posameznih vključenih kazalcev, ki tudi ne pokrivajo vseh pomembnih področij človekovega življenja (npr. politične svobode, človekovih pravic ipd.). Pri presojanju kazalca ne gre zanemariti, da predstavljata sintezno proučevanje in ustrezna obtežitev različnih razvojnih vidikov v enotnem ogrodju tudi pomembno vsebinsko izhodišče za premagovanje navzkrižij med okoljevarstvenimi interesi in težnjami po socialno-ekonomskem napredku v državah v razvoju. Vračunavanje okoljskega bremena gospodarskega in družbenega razvoja v državah z visokimi dohodki, kamor sodijo tako razvite države kot tudi skupina držav v razvoju z visokimi dohodki (npr. Kuvajt, Združeni arabski emirati, Saudova Arabija, Izrael ...), v večini omenjenih držav relativizira njihove dosežke, na drugi strani pa se pokaže tudi uspešnost nekaterih razvitih držav in držav v razvoju glede zagotavljanja enakomernosti razvoja. Rezultati nam dokazujejo, da so razvojne

Slika 44: Primerjava rangov držav po indeksu uravnoveženosti razvoja in indeksu človekovega razvoja leta 2002

razlike med tako imenovanimi razvitimi državami in državami v razvoju veliko manjše, če upoštevamo tudi obseg pritiskov na naravne vire in ekosistemske storitve, ki spremljajo siceršnji socialno-ekonomski napredek. Istočasno to potrjuje našo uvodno trditev, da so z vidika širših razvojnih konceptov, kakršen je trajnostni razvoj, še vse države sveta pravzaprav države v razvoju.

7. MOŽNOSTI ODPRAVLJANJA RAZVOJNIH PROTISLOVIJ DRŽAV V RAZVOJU

7.1. ZAGOTAVLJANJE USTREZNIH MEDNARODNIH RAZMER – VLOGA RAZVITIH DRŽAV

Večina držav v razvoju po gospodarski razvitosti in kakovosti socialnih storitev močno zaostaja za gospodarsko razvitimi državami. Istočasno je tudi skupni obseg njihovih pritiskov na okolje bistveno manjši, čeprav marsikje tudi že presega nosilne zmogljivosti okolja. Kljub takšnim splošnim ugotovitvam pa se sklop različnih razvojnih problemov od države do države močno razlikuje, zato tudi ni mogoče in utemeljeno podajati obče veljavnih rešitev zanje. Vsekakor pa se bo moralo reševanje razvojnih protislovij odvijati v okviru koncepta trajnostnega razvoja z uravnoteževanjem okoljskih, socialnih in ekonomskih vidikov razvoja. Predhodno je bilo že izpostavljeno, da integracije varstva okolja in socialno-ekonomskega razvoja v državah v razvoju ne bo mogoče doseči brez pomoči gospodarsko razvitih držav. V prid omenjene ugotovitve ne govori le izkazana resnost in globina posameznih razvojnih problemov, ampak tudi prodiranje mednarodnega sodelovanja in njegovih vplivov v vse dele sveta. Nobena država sveta ni zaprt, izoliran sistem, ki ga ne bi prizadevale odločitve na mnogokrat zelo oddaljenih koncih sveta, zato tudi reševanje problemov ni mogoče in smiselno le v okviru posamezne države, brez upoštevanja širšega razvojnega konteksta.

Človekovi pritiski na okolje so konec 20. stoletja presegli nosilne zmogljivosti planeta, kar postavlja zlasti pred razvite države odgovornost, da se osredotočijo na izboljševanje kakovosti življenja znotraj obstoječih oziroma zmanjšanih pritiskov na ekosisteme. Izboljšanje tehnologij in zmanjšanje potratnosti življenjskih vzorcev bogate svetovne manjšine bi sprostilo maneverski prostor za revno večino, da nadoknadi svoj socialno-ekonomski zaostanek, ki pa bo tudi zaradi predvidene prebivalstvene rasti neobhodno povezan z manjšim ali večjim povečevanjem pritiskov na okolje. Prav razvite države nosijo tudi precejšen del zgodovinske odgovornosti za nastala razvojna neskladja, zato je z vidika medregionalne pravičnosti njihova moralna obveza k pomoči pri iskanju novih razvojnih poti za države v razvoju še toliko bolj izrazita.

Države v razvoju ne potrebujejo le tehnične in finančne pomoči, ampak predvsem zagotavljanje ustreznih mednarodnih razmer, ki bi jim omogočile razvojni preboj. Pri tem se bodo vendarle morale primarno opreti na lastne sile. Največjo nevarnost pri odpravljanju so-

cialnih in ekonomskih zaostankov vidimo prav v morebitnem zapostavljanju okoljevarstvenih vprašanj, ki utegnejo voditi v nesprejemljivo izčrpavanje naravnih virov in okoljskih storitev. Iz strukture današnjega kapitala držav z nizkimi in srednje visokimi dohodki, kamor se uvrščajo tudi države v razvoju, je razvidno, da igra okoljski kapital v njih nekajkrat večjo vlogo kot pa v državah z visokimi dohodki (Preglednica 11), zaradi česar jih njegova degradacija tudi bistveno močneje prizadene. V državah z nizkimi dohodki predstavlja okoljski kapital celo več kot četrtno skupnega premoženja, v državah OECD pa le 2 %. Prav tako izrazito opazen je prepad v skupni vrednosti kapitala med razvitimi državami in državami v razvoju, kakor tudi pri proizvedenem (fizičnem) kapitalu in "nevidnem" kapitalu z vključenima družbenim in človeškim kapitalom. O celotnem obsegu in razdelitvi okoljskega kapitala nam več povedo nemonetarne ocene Svetovne banke s sredine devetdesetih let 20. stoletja, ki se za države z visokimi dohodki gibljejo okrog ene petine (21,5 %) svetovnega obsega, medtem ko štiri petine odpadejo na preostali svet, večinoma na države v razvoju. Med slednjimi imajo največji skupni delež države Latinske Amerike (28,6 %), najmanjšega pa države Severne Afrike in Jugozahodne Azije (3,1 %) (Serageldin, 1995). Takšne ocene se v splošnem ujemajo tudi z regionalnim razrezom planetarne bioprodukcije. Okoljski kapital držav v razvoju že danes v veliki meri izkoriščajo razvite države, za kar ne plačujejo ustrezno visoke cene, saj so naravni viri zaradi neupoštevanja eksternih stroškov njihove rabe pogosto podcenjeni. Plačevanje polne cene zanje bi vsekakor preusmerilo del finančnih sredstev iz razvitih držav v države v razvoju, razvite države pa spodbudilo k razvijanju tehnologij za bolj učinkovito rabo naravnih virov.

Preglednica 11: Ocene strukture kapitala v državah različnih dohodkovnih skupin leta 2000

Dohodkovna skupina*	Proizvedeni kapital	Okoljski kapital	Ostali ("nevidni") kapital	Skupni kapital	Delež okoljskega kapitala (%)
	v USD na prebivalca				
Države z nizkimi dohodki	1.174	1.925	4.433	7.532	26
Države s srednje visokimi dohodki	5.347	3.496	18.773	27.616	13
Države OECD z visokimi dohodki	76.193	9.531	353.339	439.063	2
Svet	16.850	4.011	74.998	95.860	4

Vir: Hamilton et al., 2005, cv: Sustaining ..., 2005, str. 5. Opomba: * brez naftnih držav.

Pri razpravi o vlogi okoljskega kapitala v državah v razvoju tako neposredno trčimo na posledice njegovega zanemarjanja, ki se po logiki medsebojnega součinkovanja odražajo tudi na obsegu drugih vrst kapitala. Družbe s strategijo gospodarske rasti na račun akumuliranja fizičnega in izčrpavanja ostalih vrst kapitala dolgoročno ogrožajo možnost trajnostnega razvoja, predvsem pa blaginjo prebivalcev in tvegajo socialne napetosti in nestabilnosti (World Development ..., 2003, str. 22). Družba lahko tako zapravi tudi naravni vir, ki bi utegnil v prihodnosti postati strateškega pomena. Zagovorniki močne trajnosti zato zagovarjajo ohranjanje vseh vrst kapitala v danem obsegu za prihodnje generacije, medtem ko zagovorniki šibke trajnosti dopuščajo tudi zamenjave med posameznimi oblikami kapitala. Čeprav je pretekli razvoj dokazal, da so mnogi vnosi v proizvodnjo tudi dejansko zamenljivi, pa to ne velja za določene ekosistemske storitve, za katere tehnolo-

ški razvoj ne najde ustreznih zamenjav. Zagotavljanje blaginje prihodnjim generacijam zato terja ohranjanje ustrezne ravni takšnih storitev oziroma ustrezen obseg posameznih vrst okoljskega kapitala v prihodnosti, zlasti v primeru nevarnosti njihove nepovratne degradacije (ibid., str. 14; Plut, 2005). Mednarodna skupnost bi morala v prihodnosti bdeti nad takšnimi odločitvami in ustrezno posredovati, kar pa bi terjalo že omenjeno ustanovitev močne svetovne okoljske organizacije, ki bi učinkovito uveljavljala svoje interese, podobno kot jih na gospodarskem področju Svetovna trgovinska organizacija. Takšna organizacija bi morala združevati vse skupine držav, usklajevati njihove interese in zagotavljati tudi finančno podporo projektom za postopen prehod s šibke proti močni trajnosti. Vzporedno s tem se bo spreminjal tudi pomen posameznih vrst kapitala, prioritete generacij, njihove tehnologije, predvsem pa vzorci proizvodnje in potrošnje.

Zmanjševanje razvojnega zaostanka držav v razvoju za razvitimi državami in sočasno usklajevanje socialno-ekonomskih in okoljevarstvenih interesov bo v prihodnjih desetletjih tudi od razvitih držav terjalo določene spremembe v politiki razvojne pomoči, trgovanja, migracij ter dostopa do znanja in tehnologij. Pri tem se izpostavljajo zlasti (World Development ..., 2003, str. 195):

- povečanje obsega in učinkovitosti pomoči, ki jo razvite države namenjajo državam v razvoju;
- odpis dolgov državam v razvoju;
- odprtje kmetijskih in industrijskih trgov ter trgov delovne sile razvitih držav za blago, storitve, kapital in priseljence iz držav v razvoju;
- povečanje dostopnosti znanja in tehnologij za države v razvoju.

Za doseganje ciljev trajnostnega razvoja bo ukrepe omenjenih politik nujno vsakokrat presoјati tudi z vidika njihovih socialnih in okoljskih učinkov, tako globalno kot v posameznih državah. Za temeljite spremembe današnjih netrajnostnih vzorcev proizvodnje in potrošnje pa bo potrebno razviti ustrezne celovite mehanizme, kar bo dejanski izziv prihodnje mednarodne politike. Ob tem velja opozoriti na neučinkovitost dosedanjih politik in na nujnost njihovih korenitih sprememb. Razvite države so v začetku 21. stoletja za razvojno pomoč namenjale le 0,25 % skupnega BND in s tem močno zaostajale za zastavljenim ciljem 0,7 % BND. Problematičen pa ni le nizek obseg pomoči, ampak tudi način prenosa v države v razvoju (visoki transakcijski stroški, pogojevanje pomoči z določenimi koristmi za donatorke, zlorabe ipd.) ter neučinkovita in netransparentna raba sredstev v prejemnicah pomoči. Finančna in tehnična pomoč (transfer znanja, strokovnjakov, naprednih tehnologij ...) državam v razvoju je naložba v globalno blaginjo, skupno varnost in prihodnost (Human ..., 2005), podobno kot tudi izenačeni pogoji trgovanja za vse države sveta. Razvite države postavljajo trgovinske ovire za uvoz kmetijskih in industrijskih proizvodov iz držav v razvoju, s subvencijami v domačem kmetijstvu pa uničujejo tudi konkurenco v državah v razvoju. V začetku tega desetletja je skupna višina kmetijskih subvencij v državah OECD (okrog 300 milijard USD letno) za skoraj šestkrat presegala obseg razdeljene razvojne pomoči (Human ..., 2003). Po drugi strani morajo za učinkovitost navedenih ukrepov poskrbeti tudi države v razvoju. Zagotavljati morajo politično stabilno okolje z močnimi institucijami, ki delujejo transparentno. Predvsem pa so pomembne izdelane prioritete raz-

voja, na podlagi katerih se skuša čimbolj optimalno črpati ponujeno pomoč. Socialno-ekonomsko šibke države naj bi dajale prednost zlasti vlaganjem v izobraževanje, zdravstveni sistem in gospodarsko infrastrukturo ob sočasni skrbi za ohranjanje okoljskega kapitala (Human ..., 2003; World Development ..., 2003; Human ..., 2005). Ob tem velja dodati, da bo potrebno za doseganje ciljev trajnostnega razvoja razviti tudi ustrezne mehanizme za presojo socialne in okoljske sprejemljivosti projektov, katerim se pomoč namenja. Na ta način bi se lahko vsaj delno vplivalo na bolj uravnoteženo obravnavo in uveljavljanje ekonomskih, socialnih in okoljskih interesov razvoja.

Vpliv razvitih držav na razvojne vzorce v preostalih delih sveta je večplasten. Med drugim razvite države postavljajo tudi merila življenjskega standarda, stilov življenja in vrednot, zato bodo tudi v prihodnjih desetletjih v veliki meri krojile mednarodne razmere in razvojne scenarije. Napoved slednjih je v času hitrih sprememb in krepitve globalizacije zelo nezanesljiva, saj vključuje (pre)veliko neznank. Kljub temu bomo v nadaljevanju predstavili štiri temeljne scenarije kot potencialni razvojni okvir, na katerega bi se države v razvoju morale odzvati v prihodnjih desetletjih (Slika 45). Scenariji razvoja običajno pokrivajo razpon od najbolj pesimističnih do najbolj optimističnih razpletov, znotraj vsakega izmed njih pa je povsem možnih še več različnih variant. Zaradi nepredvidljivosti prihodnosti v nadaljevanju zgolj hipotetično predstavljamo možne vplive glavnih inahc razvoja do sredine 21. stoletja. Shematično prikazani so vplivi na gibanje števila prebivalstva, gospodarski razvoj, obseg socialnih razlik, kakovost okolja in tehnološki napredek. Medtem ko smer trendov znotraj posameznega scenarija največkrat ni vprašljiva, pa je težje napovedati njihovo izrazitost.

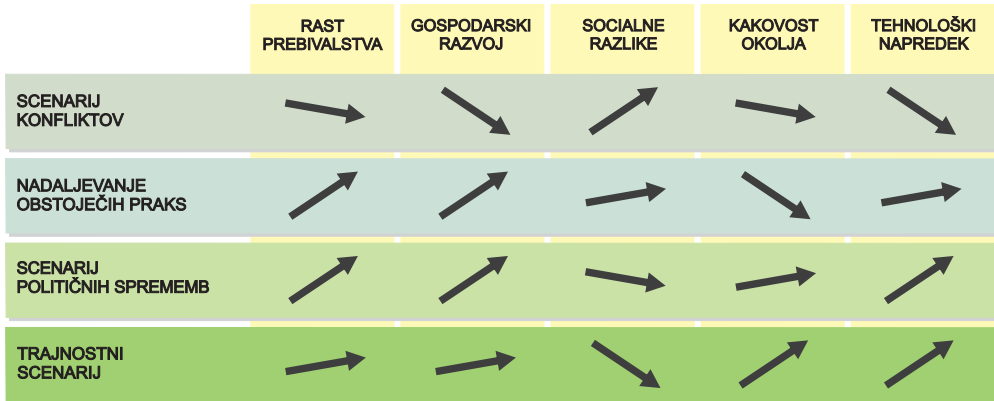
Najbolj neugoden med vsemi je scenarij konfliktov, pred katerim svarijo pesimistične napovedi poglobljanja socialno-ekonomskih razlik in okoljskih problemov, vključno s pomanjkanjem določenih strateških naravnih virov. V tem primeru bi lahko prišlo do oboroženih konfliktov večjega obsega, ki bi med drugim povzročili tudi resno gospodarsko krizo in tehnološki zastoj ali upad, česar ne predvideva nobeden izmed preostalih treh scenarijev. Takšen scenarij bi vodil tudi k povečanju socialnih razlik, pri čemer bi bile nesorazmerno močno prikrajšane prav socialno šibke skupine svetovnega prebivalstva.

V drugem možnem scenariju predvidevamo nadaljevanje obstoječih praks, s poudarkom na hitrem gospodarskem razvoju, katerega gonilo je med drugim tudi tehnološki napredek. Z nadaljevanjem uveljavljenih vzorcev proizvodnje in potrošnje je pričakovati tudi povečevanje degradacije okolja, zlasti ob hitro naraščajočem svetovnem prebivalstvu. Prebivalstvo držav v razvoju bi v tem primeru stremelo za današnjim življenjskim stilom in standardom gospodarsko najbolj razvitih držav. Brez načrtnih političnih posegov v delovanje trga ne bi bili priča le slabšanju kakovosti okolja, ampak tudi nadaljnjemu počasnemu povečevanju socialnih razlik med zmagovalci in poraženci opisane razvojne tekme.

Scenarij političnih sprememb vključuje temeljno predpostavko, da pričnejo države dajati ustrezen poudarek socialni varnosti in pravičnosti ter politikam preprečevanja in odpravljanja okoljskih problemov. Čeprav bi bil glavni poudarek še vedno na gospodarskem razvoju, bi pomembne postale tudi socialne in okoljske prioritete oziroma prelivanje us-

tvarjenega dohodka v tovrstne namene. Scenarij temelji na zaupanju v tehnološki napredek, ki bi omogočil bolj učinkovito in čistejšo rabo naravnih virov ter z inovacijami vplival tudi na izboljšanje kakovosti okolja.

Slika 45: Dolgoročni scenariji razvoja

Zasnova in kartografija: Katja Vintar Mally, 2006

Trajnostni scenarij je nadgradnja scenarija političnih sprememb in predvideva najbolj izrazit preobrat razvojnih prioritet in vzorcev. Tudi ta scenarij je zasnovan na predpostavki hitrega tehnološkega napredka, vendar tudi bolj zmernega gospodarskega razvoja. Hkrati je edini scenarij, ki vključuje upočasnitev prebivalstvene rasti in ne le bistveno izboljšanje kakovosti okolja, ampak tudi odpravljanje socialnih razlik. Takšen scenarij dejansko predpostavlja uravnotežen razvoj na vseh prostorskih ravneh, utemeljen na načelih okoljske etike, kakor ga vidijo tudi zagovorniki močne trajnosti. Scenarij lahko označimo kot najbolj zaželen in vsestransko pravičen, toda tudi zelo optimističen, saj bi zaradi številnih vključenih zahtev terjal temeljito spremembo delovanja človeške družbe in to na način, ki ga lahko danes zgolj slutimo.

Ne glede na inačico razvojnega scenarija, ki ji bomo dejansko priča v prihodnjih desetletjih, bo pripravljenost držav v razvoju na ustrezne prilagoditve in odzive pogojena tudi s problemi, ki jih zaznamujejo že desetletja in se sčasoma celo krepijo. V tem kontekstu je treba razumeti tudi podano oceno dolgoročnih razvojnih možnosti držav v razvoju.

7.2. OCENA DOLGOROČNIH RAZVOJNIH MOŽNOSTI DRŽAV V RAZVOJU

Čedalje bolj intenzivna vpetost držav v razvoju v globalne procese diktira tudi razvojne vzorce, ki prispevajo k povečevanju socialno-ekonomskih razlik ob sočasnem poglobljanju okoljskih problemov. Medtem ko se države na različnih koncih sveta soočajo s podobnimi problemi, pa tega pogosto ni mogoče trditi za sosednje države. S tem pa v zadnjih deset-

letjih postajajo vprašljive tudi v preteklosti uveljavljanje regionalizacije sveta. Pomemben izziv zato predstavlja poskus identifikacije skupin držav v razvoju s podobnimi socialno-ekonomskimi in okoljskimi razvojnimi problemi oziroma dolgoročnimi razvojnimi možnostmi. Slednje je mogoče doseči s pomočjo tipologije, ki vključuje tako sestavine trenutnega stanja kakor tudi napovedi prihodnjih gibanj.

Pri tipologiji držav izhajamo iz zahtev globalnega trajnostnega razvoja kot večgeneracijskega pogleda na usklajevanje socialno-ekonomskih in okoljskih ciljev razvoja. Glede na predhodno predstavljene možne razvojne scenarije to pomeni spremembe preko scenarija političnih sprememb do trajnostnega scenarija s podobno vizijo kot jo vidijo Raskin in sodelavci (1998, str. 7):

- izkoreninjenje absolutne revščine, podhranjenosti in lakote,
- splošna dostopnost osnovnih socialnih storitev (zdravstvo, šolstvo ipd.),
- izboljšanje kakovosti življenja vseh prebivalcev,
- zmanjševanje ekonomskih in socialnih razlik,
- povečanje kakovosti okolja z nadzorom onesnaževanja in rabe naravnih virov,
- izkoreninjenje nasilja in oboroženih konfliktov in
- stabilizacija števila svetovnega prebivalstva.

V smislu podane vizije sta bila za glavni merili tipologije izbrana indeks človekovega razvoja in ekološki deficit. Indeks človekovega razvoja nam podaja sintezno predstavo o socialno-ekonomskih dosežkih držav, ki se odražajo v pričakovani dolžini življenja, izobrazbeni ravni in življenjskem standardu (Poglavje 3.4.). Ekološki deficit predstavlja okoljski vidik razvoja in je kot drugo vodilno merilo izbran na podlagi predpostavke, da postavljajo nosilne zmogljivosti okolja osnovno omejitev delovanju planetarnega ekonomskega sistema. Ekološki deficit namreč neposredno opozarja na razkorak med okoljskimi pritiski, ki jih ustvarja posamezna država pri doseganju določene ravni socialno-ekonomskega razvoja (ekološki odtis), in med bioprodukcijo njenih ekosistemov (Poglavje 4.2.). V tem smislu je ekološki deficit ne le bistveno zgovornejši pokazatelj kot ekološki odtis, temveč je tudi primernejši za prikazovanje razvojnih protislovij v okviru izbrane tipologije. Z enakovrednim upoštevanjem indeksa človekovega razvoja in ekološkega deficita potemtakem presojava države z vidika njihove učinkovitosti zagotavljanja čim višje stopnje socialno-ekonomskega razvoja v okviru lastne nosilne zmogljivosti oziroma posredno tudi s čim nižjimi okoljskimi pritiski.

Da bi tipologiji dodali širšo časovno razsežnost, je kot merilo sekundarnega pomena vključena še predvidena prebivalstvena rast do leta 2050. Do sredine 21. stoletja bo prav projicirana poltretja milijarda dodatnega prebivalstva v državah v razvoju predstavljala ključno oviro pri zagotavljanju ustrezne kakovosti življenja in obsega okoljskih pritiskov. Na podlagi izračunov indeksa človekovega razvoja za leto 2002 smo vse države v razvoju z razpoložljivimi podatki razdelili v tri razrede:

1. razred:	visoka stopnja človekovega razvoja – indeks 0,800 in več;
2. razred:	srednja stopnja človekovega razvoja – indeks od 0,500 do 0,800;
3. razred:	nizka stopnja človekovega razvoja – indeks manj kot 0,500.

Meje in poimenovanja navedenih treh razredov se ujemajo z opredelitvami in klasifikacijo Združenih narodov po načelu višanja vrednosti indeksa v skladu z doseženim socialno-ekonomskim napredkom. Uvrstitev posameznih držav v ustrezne razrede prikazuje slika 46, ki zaradi možnosti primerjav ob državah v razvoju prikazuje tudi rezultate za ostale države sveta.

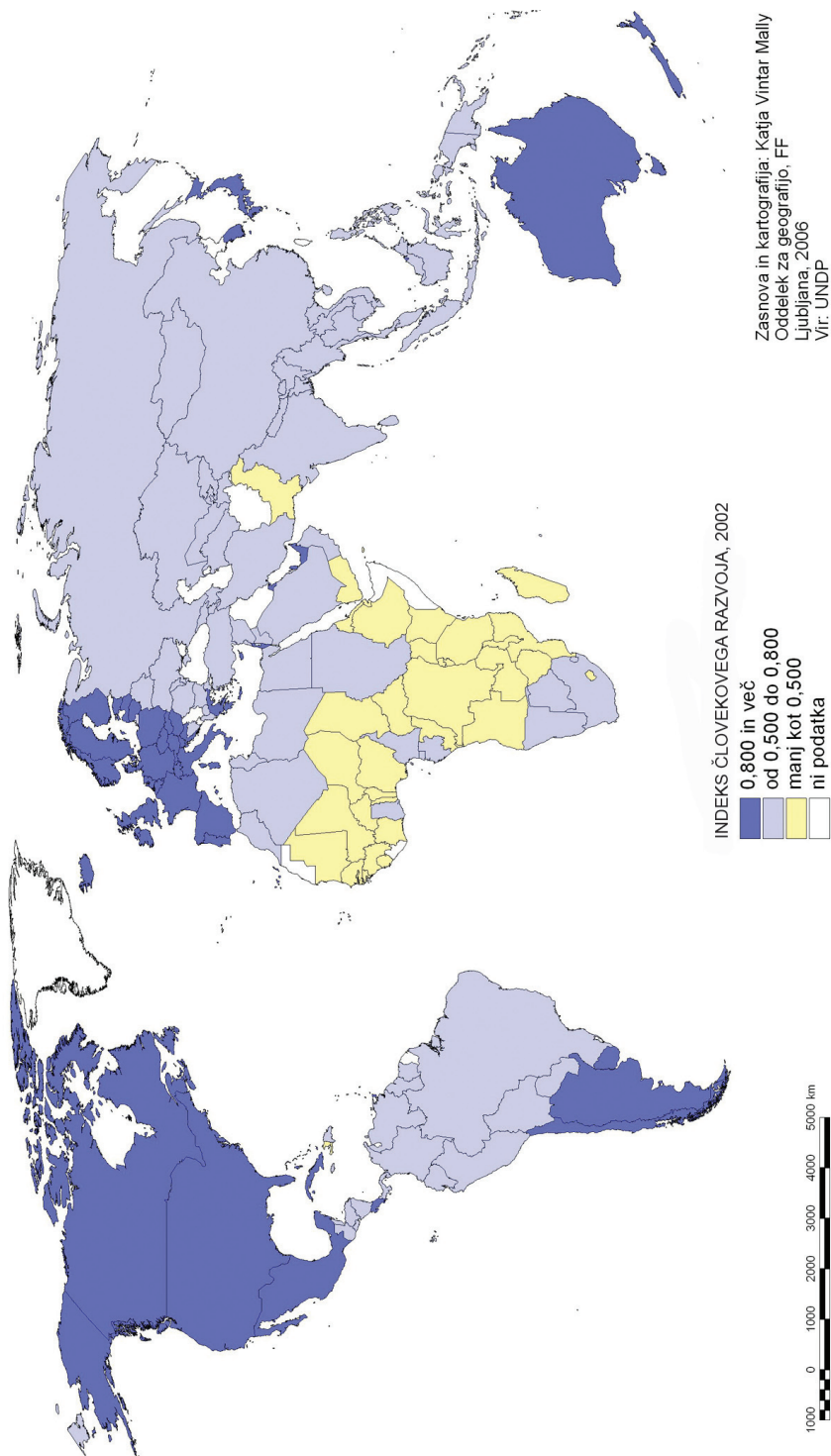
V primeru ekološkega deficita ne obstajajo mednarodno določene mejne vrednosti, na podlagi katerih bi lahko zasnovali ustrezne razrede. Edina nesporna mejna vrednost je točka, na kateri se ekološki odtis in bioprodukcija določene države ujemata. Ekološki deficit se pojavi, ko ekološki odtis na določenem območju preseže bioprodukcijo, medtem ko lahko v obratni situaciji govorimo pravzaprav o presežku bioprodukcije in so navedene vrednosti za ekološki deficit negativne. Meja dveh globalnih hektarov, do katere presežek ali deficit v pričujoči tipologiji še označujemo kot zmeren, je povsem dogovorna in določena po principu globalne pravičnosti. V začetku 21. stoletja je namreč povprečni ekološki odtis na prebivalca znašal 2,2 ha. Ker naj bi bili v principu vsi prebivalci sveta upravičeni do enakega obsega okoljskih storitev in naravnih virov, bi 2,0 ha ekološkega deficita kot meja med "zmernim" in "visokim" deficitom pomenila, da bi se v razred z zmernim deficitom lahko uvrstile tudi države z najnižjo bioprodukcijo (npr. Jordanija z 0,2 ha) in povprečnim ekološkim odtisom na prebivalca. Druga možna meja med "zmernim" in "visokim" deficitom oziroma presežkom bi lahko bila v višini 1,6 ha, če bi po enaki logiki izhajali iz razpoložljive povprečne globalne bioprodukcije na prebivalca, ki je leta 2001 znašala 1,8 ha na prebivalca. Ker se med obema predstavljenima mejnima vrednostima nahajata le dve državi v razvoju (Gvineja z -1,8 ha in Trinidad in Tobago z 1,9 ha ekološkega deficita) in je smiselno postaviti bolj realna, torej nekoliko nižja pričakovanja, smo mejo postavili na 2,0 gha. V skladu s tem se države razporejajo v štiri razrede:

1. razred:	visok presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom – ekološki deficit manj kot -2,0 ha;
2. razred:	zmeren presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom – ekološki deficit od -2,0 do 0,0 ha;
3. razred:	zmeren presežek ekološkega odtisa nad bioprodukcijo – ekološki deficit od 0,0 do 2,0 ha;
4. razred:	visok presežek ekološkega odtisa nad bioprodukcijo – ekološki deficit 2,0 ha in več.

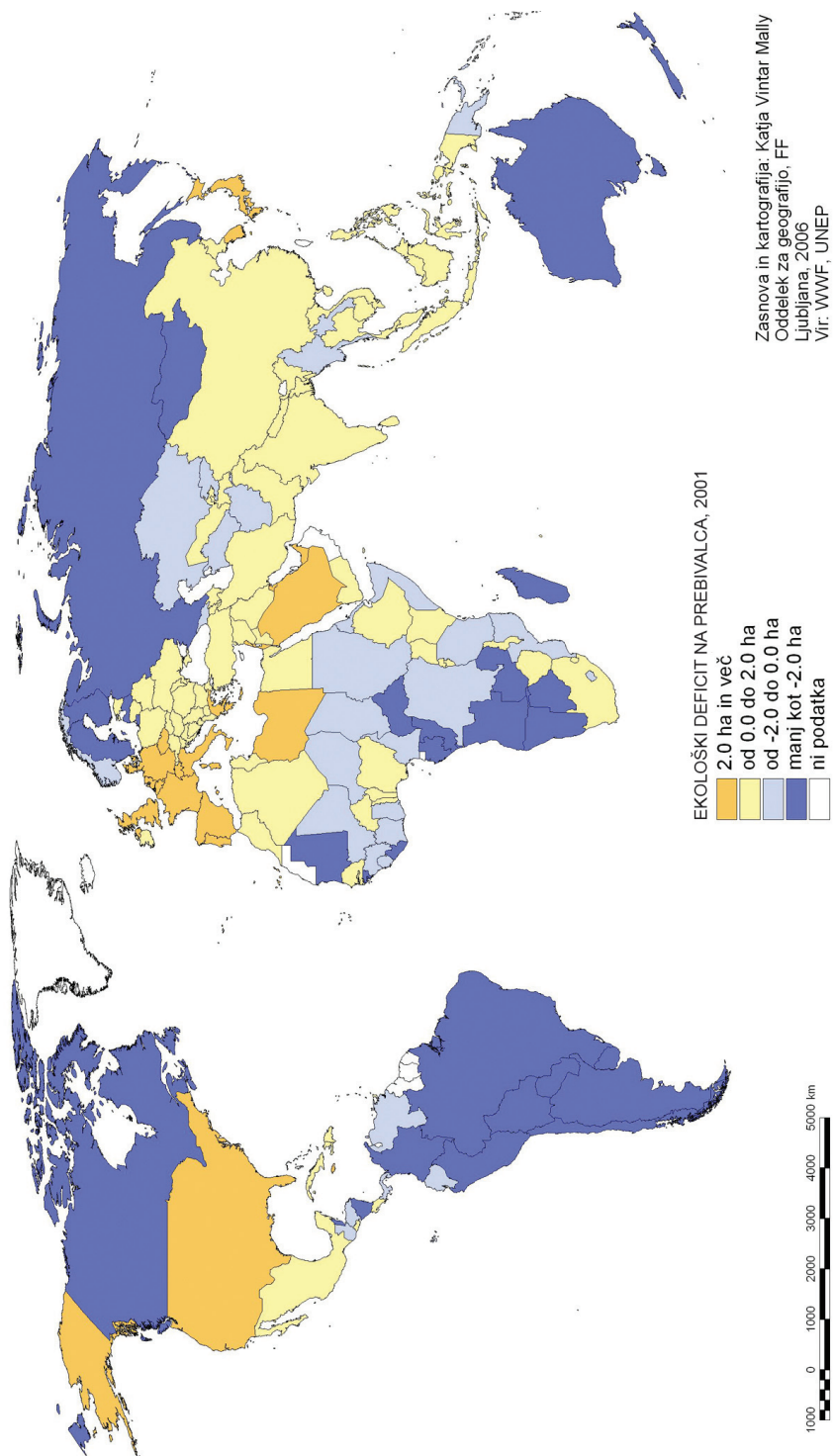
Uvrstitev posameznih držav v tako opredeljene razrede prikazuje slika 47, ki tudi v tem primeru zaradi možnih primerjav podaja rezultate za vse države sveta z razpoložljivimi podatki.

Ob obeh glavnih kazalcih se kot dopolnilno merilo opredeljevanja tipov držav uporablja še indeks rasti prebivalstva, ki je izračunan kot razmerje med številom prebivalstva leta 2050, predvidenega po prenovljeni srednji projekciji Združenih narodov, in med oceno števila prebivalcev posameznih držav za leto 2005 (UNPD, 2005). Za "zmerno rast prebivalstva" je označen razpon indeksa rasti do 150, medtem ko je rast prebivalstva z indeksi od 150 do 200 označena za "hitro" in z indeksom nad 200 za "zelo hitro". Poimenovanja so zaradi razumljivosti zelo preprosta in relativno poljudna. S slike 48 je razvidno ustrezno uvrščanje držav, pa tudi dejstvo, da bodo ob velikem številu razvitih držav zabeležile upad prebivalstva tudi nekatere države v razvoju. Med njimi izstopajo zlasti države na jugu afriške celine, ki se bodo še naprej spopadale z visoko smrtnostjo zaradi AIDS-a in beležile

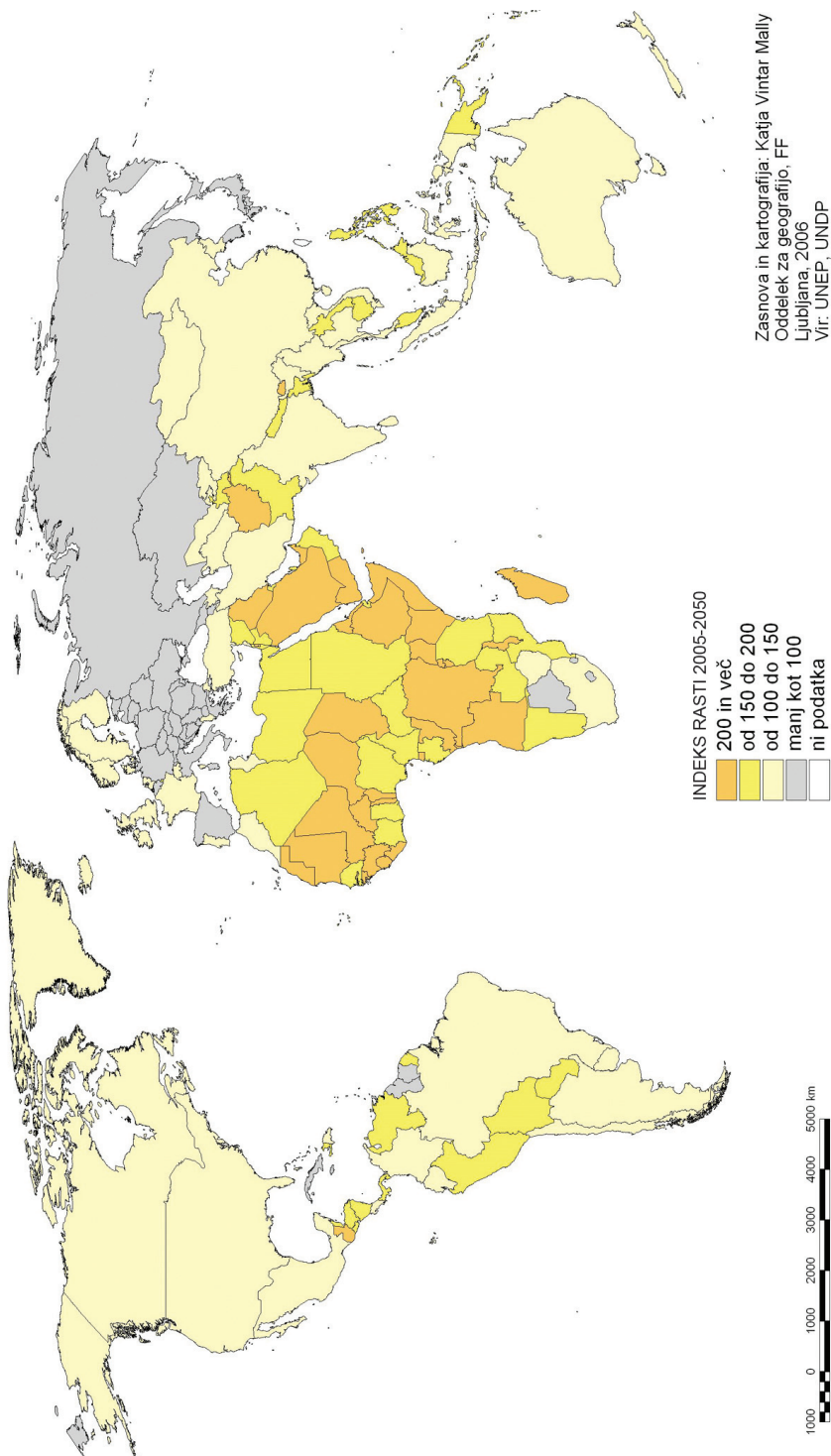
Slika 46: Uvrstitev držav v razrede po višini indeksa človekovega razvoja leta 2002

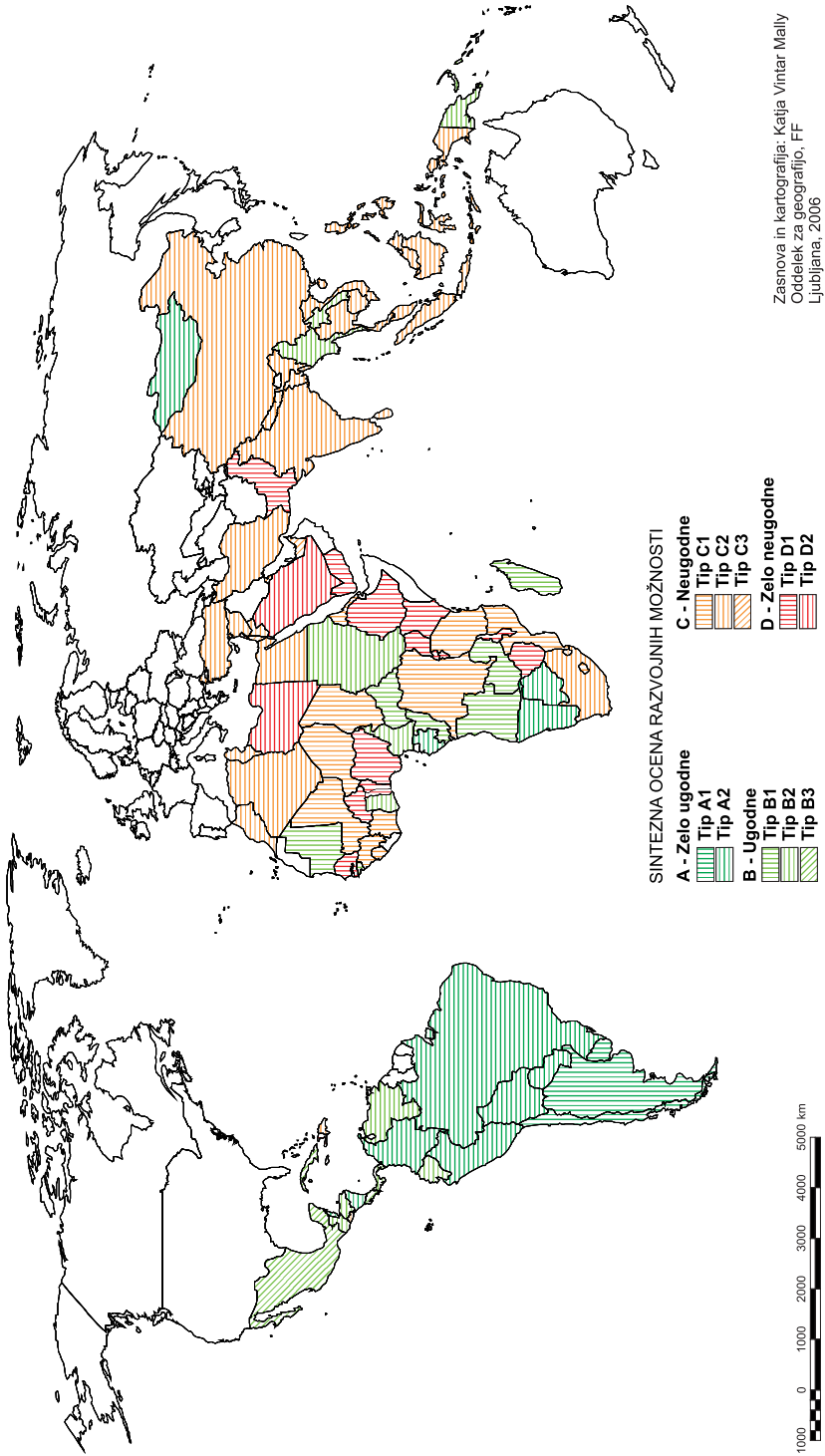
Slika 47: Uvrstitev držav v razrede po višini ekološkega deficita leta 2001

Slika 48: Uvrstitev držav po indeksu rasti prebivalstva v obdobju 2005–2050

Slika 49: Sintezna ocena razvojnih možnosti držav v razvoju na začetku 21. stoletja

negativno (Bocvana, Lesoto, Svazi) ali pa zelo nizko pozitivno rast (Južnoafriška republika, Zimbabve). Ker do znižanja prebivalstvene rasti v omenjenih državah ni prišlo zaradi demografskega prehoda in/ali socialno-ekonomskega napredka, jim tega tudi ni mogoče priznati kot razlog za preskok v tip držav z ugodnejšimi razvojnimi možnostmi.

Kot rezultat soočanja navedenih meril za vsako izmed držav v razvoju je v nadaljevanju podana sintezna ocena njihovih razvojnih možnosti (Slika 49). Po proučitvi vseh možnih kombinacij je bilo oblikovanih skupno deset osnovnih tipov, ki jih nadalje združujemo v štiri osnovne skupine (A, B, C in D) z naslednjimi oznakami:

A – zelo ugodne razvojne možnosti:	tipa A1 in A2,
B – ugodne razvojne možnosti:	tipi B1, B2 in B3,
C – neugodne razvojne možnosti:	tipi C1, C2 in C3,
D – zelo neugodne razvojne možnosti:	tipa D1 in D2.

Številčne oznake tipov znotraj posamezne skupine ne pomenijo hkrati tudi vrstnega reda z vidika ugodnosti, saj se je glede slednjega zaradi različnih kombinacij (ne)ugodnosti vključenih spremenljivk praktično nemogoče izreči. Zavedati se je namreč treba, da so že v sam izračun indeksa človekovega razvoja vključene štiri spremenljivke, podobne sintezne narave in zapletenega računa pa je tudi ekološki deficit. V nadaljevanju je vseh deset tipov opredeljenih opisno, v skladu z opredelitvami po glavnih dveh merilih (indeks človekovega razvoja in ekološki deficit) in dopolnilnem merilu.

Zaradi vključenosti predvidene rasti prebivalstva kot merila drugotnega pomena je pri razvrščanju držav v posamezne skupine pri dotičnem indeksu dovoljeno do 15 % odstopanje od zahtevane meje določenega tipa.

V tipologijo je vključenih 94 držav v razvoju, za katere razpolagamo z ustreznimi, zanesljivimi in primerljivimi podatki. Iz istega razloga niso vključene ostale države v razvoju, saj bodisi ne razpolagamo z izračuni ekoloških odtisov ali pa države ne poročajo Združenim narodom za namene izračunavanja kazalcev človekovega razvoja. Končna razvrstitev držav po tipih je zelo neenakomerna. Kar tri petine držav se uvrščajo v tipe z neugodnimi razvojnimi možnostmi (skupno 20 držav v tipih skupine D in 38 držav v tipih skupine C), dve petini pa v tipe z ugodnimi razvojnimi možnostmi (skupno 14 držav v tipih skupine A in 22 držav v tipih skupine B). V nadaljevanju (Poglavja 7.2.1. do 7.2.4) sledijo natančnejši opisi posameznih skupin držav z njihovimi glavnimi značilnostmi ter podrobnejšo oceno razvojnih prednosti in slabosti.

A – ZELO UGODNE RAZVOJNE MOŽNOSTI	
tip A1:	visoka stopnja človekovega razvoja, visok presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, predvidena zmerna rast prebivalstva;
tip A2:	srednja stopnja človekovega razvoja, visok presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, predvidena hitra rast prebivalstva;

B – UGODNE RAZVOJNE MOŽNOSTI	
tip B1:	nizka stopnja človekovega razvoja, visok presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, predvidena zelo hitra rast prebivalstva;
tip B2:	srednja stopnja človekovega razvoja, zmeren presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, predvidena hitra rast prebivalstva;
tip B3:	visoka stopnja človekovega razvoja, zmeren ekološki deficit, predvidena zmerna rast prebivalstva;
C – NEUGODNE RAZVOJNE MOŽNOSTI	
tip C1:	nizka stopnja človekovega razvoja, zmeren presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, predvidena zelo hitra rast prebivalstva;
tip C2:	srednja stopnja človekovega razvoja, zmeren ekološki deficit, predvidena zmerna do hitra rast prebivalstva;
tip C3:	visoka stopnja človekovega razvoja, visok ekološki deficit, predvidena hitra rast prebivalstva;
D – ZELO NEUGODNE RAZVOJNE MOŽNOSTI	
tip D1:	nizka stopnja človekovega razvoja, zmeren ekološki deficit, predvidena zelo hitra rast prebivalstva;
tip D2:	srednja stopnja človekovega razvoja, visok ekološki deficit, predvidena zmerna do hitra rast prebivalstva.

7.2.1. DRŽAVE Z ZELO UGODNIMI RAZVOJNIMI MOŽNOSTMI

V skupino držav z zelo ugodnimi razvojnimi možnostmi se uvršča skupno 14 držav v razvoju na 19,6 milijonov km² površine in s 347 milijonov prebivalcev (2005). Kar deseterica držav je latinskoameriških, poleg njih pa imajo zelo ugodno razmerje med doseženo stopnjo socialno-ekonomskega razvoja in obsegom pritiskov na nosilne zmogljivosti okolja še tri afriške in ena azijska država (Slika 50). Obema tipoma držav (A1 in A2) je skupen zlasti visok presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom. Presežek znaša od 2,4 do 18,4 ha in je v povprečju celo nekoliko višji v državah tipa A2. Slednje je na eni strani posledica podpovprečno nizkih ekoloških odtisov na prebivalca v večini držav, na drugi strani pa visoke bioprodukcije na prebivalca, zlasti v državah vlažnih ter polvlažnih tropskih in subtropskih območij s sorazmerno nizko gostoto poselitve.

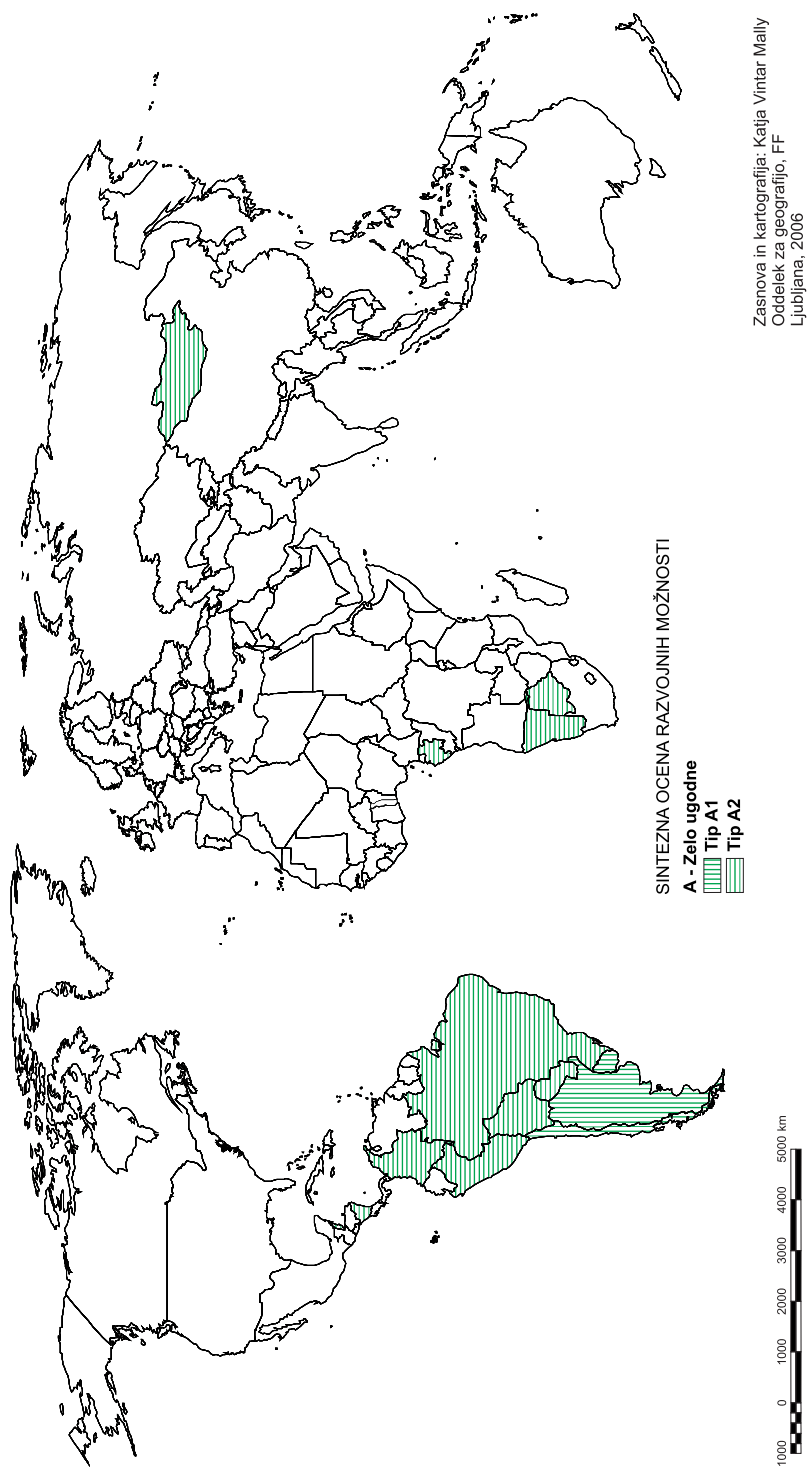
Države tipa A1 (Argentina, Čile in Urugvaj) presegajo mejo visoke stopnje človekovega razvoja, saj beležijo zelo visoko pričakovano trajanje življenja ob rojstvu (nad 74 let) in 96–98 % pismenost med odraslim prebivalstvom obeh spolov. Podobno ugodne razmere kažejo tudi drugi socialni kazalci, saj imajo države omenjenega tipa med vsemi opredeljenimi tipi v povprečju najmanjše deleže ekstremno revnega prebivalstva (2–3 %), podhranjenosti otrok (pod 5 %), medtem ko jih po drugih kazalcih prekašajo le bistveno premožnejše države tipa C3 (npr. pri smrtnosti dojenčkov, smrtnosti otrok do 5. leta starosti, višini zdravstvenih izdatkov na prebivalca). Argentina, Čile in Urugvaj so že v preteklih treh desetletjih imele najnižje letne stopnje rasti prebivalstva, pa tudi do srede

21. stoletja se jim napoveduje le zmerna prebivalstvena rast, kar naj predvidoma ne bi bistveno obremenilo njihovega naravnega kapitala. Umirjanje prebivalstvene rasti je razvidno tudi iz nizke stopnje celotne rodnosti (2,3 do 2,4 otroka na žensko) oziroma za države v razvoju nadpovprečno hitrega staranja prebivalstva. Dolgoročno bolj zaskrbljujoča je visoka stopnja družbene neenakosti, kar se med drugim kaže zlasti v dohodkovni neenakosti znotraj posameznih držav (Ginijev indeks od 45 v Urugvaju do 57 v Čilu). Bolj izrazito dohodkovno neenakost dosegajo le še države tipa A2 (do vrednosti Ginijevega indeksa 70,7 v Namibiji).

Države tipa A2 so v primerjavi z državami prejšnjega tipa v slabšem položaju, saj dosegajo nižjo stopnjo človekovega razvoja in bodo morale nadaljnji dvig kakovosti življenja zagotavljati ob višji rasti prebivalstva. Medtem ko se po vrsti socialnih in ekonomskih kazalcev uvrščajo v povprečje vseh opredeljenih tipov (npr. po doseženem dohodku na prebivalca, pričakovanem trajanju življenja, pismenosti, prehranjenosti, rodnosti, infrastrukturni opremljenosti itd.), je njihova največja primerjalna prednost prav visok okoljski kapital, zaradi česar bo do določene mere možno premišljeno povečevanje ekološkega odtisa brez strahu pred preseganjem nosilnih zmogljivosti ekosistemov. Ob visokih presežkih bioprodukcije na prebivalca nam to potrjujejo tudi podatki o dosedanjem majhnem deležu rabe razpoložljivih vodnih virov (do največ 2 %) kot najbolj strateškega naravnega vira prihodnjih desetletij. V primerjavi z drugimi tipi držav je nizka tudi gostota podeželskega prebivalstva (Preglednica 12), kar še dodatno krepi našo napoved o ugodnosti prihodnjih razvojnih možnosti. Države znotraj tipa A2 se tudi bistveno bolj razlikujejo po naravi in teži posameznih vrst razvojnih problemov od držav tipa A1. Tako na primer afriške države Bocvano, Namibijo in Gabon v večji meri težijo zdravstveni problemi in z njimi povezano nizko pričakovano trajanje življenja, Mongolijo, Nikaragvo in Bolivijo pa skromni dohodki na prebivalca. Po socialno-ekonomskih razmerah se na začetku 21. stoletja obravnavani tip držav uvršča v povprečje držav v razvoju, izrazito pa izstopa po razpoložljivosti naravnih virov kot največji razvojni prednosti. Ob hitri rasti prebivalstva bodo zato morale dajati države velik poudarek sonaravni rabi naravnih virov in preprečevati njihovo izčrpavanje, kakršen je bil v preteklem desetletju primer znatne stopnje deforestacije v vseh državah tipa A2 (do 1,0 % letno). Podobne prakse v državah v razvoju bi bile v prihodnosti delno sprejemljive le pod pogojem, da bi se odrazile v dolgoročnih pridobitvah družbenega razvoja in ne le kratkotrajnem ekonomskem dobičku za omejeno število prebivalstva. Veliko spodbudo nepremišljenemu izčrpanju naravnih virov utegne predstavljati tudi obsežen zunanji dolg posameznih držav, ki že sedaj namenjajo velik delež BND za servisiranje obstoječih dolgov.

Po optimističnem scenariju političnih sprememb in trajnostnem scenariju bi morale države z zelo ugodno sintezno oceno razvojnih možnosti (tipa A1 in A2) z nadaljnjim gospodarskim razvojem dosegati predvsem zniževanje velikih socialnih razlik in v čim večji meri ohraniti svoj okoljski kapital za prihodnje generacije in tudi za uravnoteževanje globalne bilance okoljskega kapitala. S tem bi si zagotovile tudi dodaten vir prihodkov za odpravljanje svojega zunanjega dolga in za tehnološki napredek.

Slika 50: Države v razvoju z zelo ugodnimi razvojnimi možnostmi

Preglednica 12: Države v razvoju z zelo ugodnimi razvojnimi možnostmi – izbrani razvojni kazalci

Država	število prebivalcev (v 1000), 2005	indeks rasti preb., 2005-2050	BDP (USD/preb., PKM), 2002	pričakovano trajanje življenja (let), 2002	indeks človekovega razvoja, 2002	ekološki odtis na prebivalca (ha), 2001	bioprodukcija na prebivalca (ha), 2001	ekološki deficit na prebivalca (ha), 2001	gostota podežanskega preb.(preb./km ²), 2001	raba razpoložljivih vodnih virov (%), 2001	
TIP A1: visoka stopnja človekovega razvoja, visok presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, predvidena zmerna rast prebivalstva											
1.	Argentina	38.747	133	10.880	74,1	0,853	2,6	6,7	-4,2	13	4
2.	Čile	16.295	127	9.820	76,0	0,839	2,6	5,5	-2,8	108	1
3.	Urugvaj	3.463	117	7.830	75,2	0,833	2,6	7,5	-4,9	20	2
TIP A2: srednja stopnja človekovega razvoja, visok presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, predvidena hitra rast prebivalstva											
4.	Belize	270	164	6.080	71,5	0,737	2,6	6,9	-4,3	...	1
5.	Bocvana	1.765	94	8.170	41,4	0,589	1,3	4,3	-3,1	232	1
6.	Bolivija	9.182	162	2.460	63,7	0,681	1,2	15,6	-14,4	110	0
7.	Brazilija	186.405	136	7.700	68,0	0,775	2,2	10,2	-8,0	54	1
8.	Gabon	1.384	165	6.590	56,6	0,648	1,7	20,1	-18,4	71	0
9.	Kolumbija	45.600	146	6.370	72,1	0,773	1,3	3,7	-2,4	420	1
10.	Mongolija	2.646	137	1.710	63,7	0,668	1,9	11,8	-9,9	87	1
11.	Namibija	2.031	151	6.210	45,3	0,607	1,6	4,5	-2,9	164	2
12.	Nikaragva	5.487	171	2.470	69,4	0,667	1,1	3,7	-2,6	117	1
13.	Paragvaj	6.158	196	4.610	70,7	0,751	2,2	5,7	-3,5	77	0
14.	Peru	27.968	152	5.010	69,7	0,752	0,9	4,3	-3,3	191	1

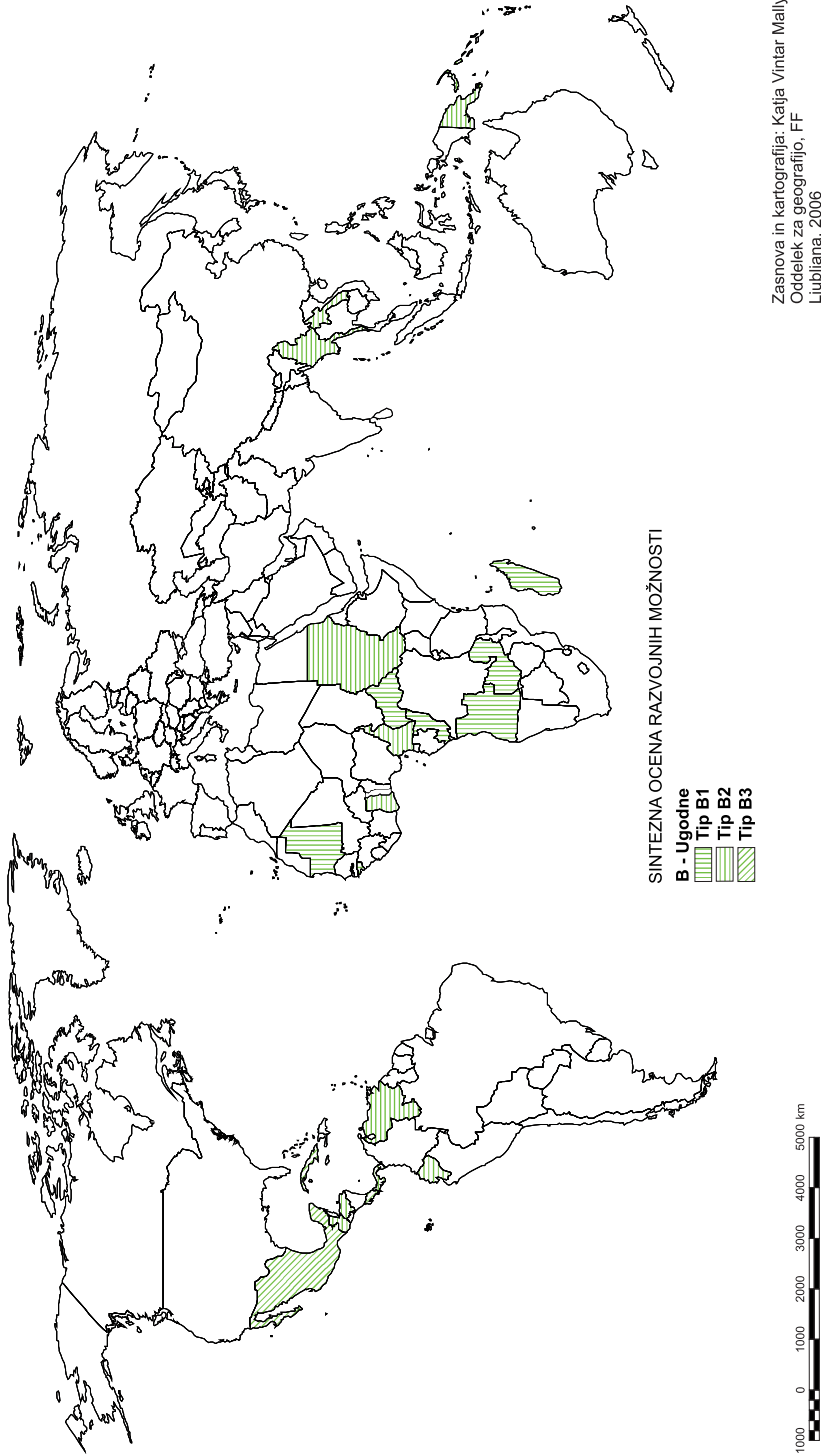
Vir: Human ..., 2003; Living ..., 2004; UNPD ..., 2005; World Development ..., 2005; lastni izračuni.

Opomba: ... ni podatka.

7.2.2. DRŽAVE Z UGODNIMI RAZVOJNIMI MOŽNOSTMI

V skupino držav z ugodnimi razvojnimi možnostmi uvrščamo vse tiste tipe držav v razvoju, ki kažejo še vedno ugodno razmerje med doseženo stopnjo človekovega razvoja in obsegom izkoriščanja bioprodukcije. Medtem ko imajo države prvih dveh tipov visok (B1) in zmeren (B2) presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, s katerim jim uspe dosežati nizko (B1) in srednjo (B2) stopnjo človekovega razvoja, pa države tretjega tipa (B3) dosegajo visoko stopnjo človekovega razvoja z zmernim ekološkim deficitom. S predvidenim upadom (Kuba, Trinidad in Tobago) oziroma zmerno (Kostarika, Mehika) rastjo prebivalstva do leta 2050 bodo države te skupine lažje usklajevale okoljevarstvene zahteve s socialno-ekonomskim napredkom kot države iz skupin C in D. 22 držav s skupno 383 milijonov prebivalcev na 12,8 milijonov km² ozemlja ima glede na izbrano tipologijo ugodno oceno razvojnih možnosti. V tip B1 se uvršča sedmerica afriških držav, v tip B3

Slika 51: Države v razvoju z ugodnimi razvojnimi možnostmi

četverica latinskoameriških držav in v tip B2 enajsterica držav v razvoju z različnih celin (Slika 51). Ob pregledu razvrščanja tipov po celinah lahko ugotovimo, da ima velika večina latinskoameriških držav ugodno ali zelo ugodno oceno prihodnjih razvojnih možnosti, saj se le Haiti, Salvador, Dominikanska republika in Jamajka ne uvrščajo v tipe skupin A ali B.

Državam tipa B1 so skupni skromni dosežki na socialno-ekonomskem področju, ki se nenazadnje kažejo tudi v nizki stopnji človekovega razvoja, po kateri so primerljive z državami tipov C1 in D1. Izmed sedmerice držav jih je kar šest iz skupine najmanj razvitih držav (Slika 4) (izjema je Kongo). Ob nizkih dohodkih na prebivalca je države tega tipa v zadnjem desetletju spremljala večinoma tudi negativna gospodarska rast.

Države tipa B1 pa ne sodijo le v vrh držav z najbolj neugodnimi kazalci človekovega razvoja (Preglednica 13), ampak tudi po deležu v absolutni revščini živečega prebivalstva (od 26 % v Mavretaniji do več kot 60 % na Madagaskarju in v Srednjeafriški republiki), deležu prebivalstva brez dostopa do pitne vode, smrtnosti in podhranjenosti otrok, visoki zadolženosti in stopnji celotne rodnosti (od pet do sedem otrok na žensko) ipd. Poleg tega imajo izrazito mlado prebivalstvo in bi s pomočjo primernih politik ob znižanju rodnosti lahko uspešno izkoristile prednosti demografskega okna. Prav predvidena zelo hitra rast prebivalstva do sredine 21. stoletja bo lahko pomenila tudi več kot podvojen ali potrojen pritisk na ekosisteme držav, katerih bioprodukcija zaenkrat še bistveno presega ekološki odtis človekovih dejavnosti. Ekološki odtisi na prebivalca v obravnavanih državah ne dosegajo niti polovice svetovnega povprečja, bioprodukcija pa jih presega za faktor 3,4 (Srednjeafriška republika) do 9,0 (Kongo). Predvidena rast prebivalstva tudi ne bi v večji meri ogrozila razpoložljivosti vodnih virov. Edina izjema je Mavretanija, ki že sedaj izkorišča 15 % svojih razpoložljivih vodnih virov, kar opozarja tudi na širši problem prenaseljenosti nekaterih plosušnih območij, ki se utegne zaostri z nadaljnjo rastjo podeželskega prebivalstva in pomanjkanjem ustreznih obdelovalnih površin. V prihodnosti se bodo tudi države tega tipa morale za zmanjševanje socialno-ekonomskega zaostanka do določene mere opreti na smotrno rabo lastnih naravnih virov.

Države tipa B2 se soočajo s podobnimi problemi, le da so socialno-ekonomske razmere v njih nekoliko boljše (srednja stopnja človekovega razvoja), vendar so istočasno bolj skromni tudi njihovi še razpoložljivi naravni viri. Zmeren presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom v sedanosti pomeni tudi določen manevrski prostor za prihodnje doseganje višje stopnje človekovega razvoja ob sicer relativno hitri rasti prebivalstva, ko naj bi v skrajnem primeru nekatere države zabeležile celo podvojitev števila prebivalstva.

Ekološki odtisi večine držav tipa B2 so znatno pod svetovnim povprečjem, ki se mu najbolj približata Panama in Ekvador (1,8 ha na prebivalca), medtem ko ga Venezuela celo preseže (2,4 ha na prebivalca). Taiste države se tudi najbolj približajo visoki stopnji človekovega razvoja in bodo imele v prihodnosti nižjo rast prebivalstva od ostalih (indeks Rasti 2005–2050 od 145 do 158). Proučevanje dodatnih kazalcev pritiskov na obdelovalne površine (gostota podeželskega prebivalstva) in vodne vire (delež rabe razpoložljivih vodnih virov) pokaže, da bo v prihodnosti problematičen zlasti Sudan kot edina država z

Preglednica 13: Države v razvoju z ugodnimi razvojnimi možnostmi – izbrani razvojni kazalci

Država	število prebivalcev (v 1000), 2005	indeks rasti preb., 2005-2050	BDP (USD/preb., PKM), 2002	pričakovano trajanje življenja (let), 2002	indeks človekovega razvoja, 2002	ekološki odtis na prebivalca (ha), 2001	bioprodukcija na prebivalca (ha), 2001	ekološki deficit na prebivalca (ha), 2001	gostota podeželskega preb.(preb./km ²), 2001	raba razpoložljivih vodnih virov (%), 2001	
TIP B1: nizka stopnja človekovega razvoja, visok presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, predvidena zelo hitra rast prebivalstva											
1.	Angola	15.941	273	2.130	40,1	0,381	0,8	3,5	-2,7	277	0
2.	Gvineja Bissau	1.586	335	710	45,2	0,350	0,7	3,0	-2,3	317	0
3.	Kongo	3.999	343	980	48,3	0,494	0,9	8,1	-7,3	690	0
4.	Madagaskar	18.606	234	740	53,4	0,469	0,8	3,1	-2,3	378	4
5.	Mavretanija	3.069	244	2.220	52,3	0,465	1,1	6,0	-4,8	228	15
6.	Srednjeafriška rep.	4.038	167	1.170	39,8	0,361	1,1	3,7	-2,7	114	0
7.	Zambija	11.668	195	840	32,7	0,389	0,8	3,6	-2,8	115	2
TIP B2: srednja stopnja človekovega razvoja, zmeren presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, predvidena hitra rast prebivalstva											
8.	Ekvador	13.228	145	3.580	70,7	0,735	1,8	2,1	-0,3	285	4
9.	Gana	22.113	183	2.130	57,8	0,568	1,1	1,3	-0,2	343	1
10.	Gvatemala	12.599	203	4.080	65,7	0,649	1,2	1,3	-0,1	516	...
11.	Honduras	7.205	177	2.600	68,8	0,672	1,4	1,9	-0,5	288	1
12.	Kamerun	16.322	165	2.000	46,8	0,501	0,9	1,4	-0,5	130	0
13.	Laos	5.924	196	1.720	54,3	0,534	1,0	1,4	-0,4	495	1
14.	Mjanmar	50.519	126	1.027	57,2	0,551	0,9	1,3	-0,4	346	3
15.	Panama	3.232	158	6.170	74,6	0,791	1,8	2,7	-1,0	230	1
16.	Papua Nova Gv.	5.887	180	2.270	57,4	0,542	1,3	2,6	-1,3	2.060	0
17.	Sudan	36.233	184	1.820	55,5	0,505	1,0	1,8	-0,8	125	58
18.	Venezuela	26.749	157	5.380	73,6	0,778	2,4	2,5	-0,1	122	1
TIP B3: visoka stopnja človekovega razvoja, zmeren ekološki deficit, predvidena zmerna rast prebivalstva											
19.	Kostarika	4.327	149	8.840	78,0	0,834	2,1	1,6	0,6	697	2
20.	Kuba	11.269	87	5.259	76,7	0,809	1,4	0,8	0,7	76	22
21.	Mehika	107.029	130	8.970	73,3	0,802	2,5	1,7	0,8	102	17
22.	Trinidad in Tobago	1.305	94	9.430	71,4	0,801	2,3	0,4	1,9	441	8

Vir: Human ..., 2003; Living ..., 2004; UNPD ..., 2005; World Development ..., 2005; lastni izračuni.

Opomba: ... ni podatka.

velikim deležem izrazito sušnih območij. Sudan utegne v prihodnjih desetletjih doživeti celo podvojitve prebivalstva, že sedaj pa črpa 58 % razpoložljivih vodnih virov. Ostale države uporabljajo zelo majhen delež razpoložljive sladke vode in tega predvidoma naj ne bi spremenila niti napovedana rast prebivalstva. Drugače so razmere z vidika visoke gostote poselitve podeželja, kjer izstopajo zlasti Gvatemala, Laos in Papua Nova Gvineja.

V teh državah bo vzporedno z rastjo prebivalstva hitro naraščala tudi gostota podeželskega prebivalstva in z njo pritisk na obdelovalne površine, ki se običajno širijo na račun krčenja gozdov. Vse države tipa B2 so tako že v preteklem desetletju doživljale izrazito deforestacijo. Čeprav je presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom v državah obravnavanega tipa znatno nižji kot v državah predhodno opisanih tipov (A1, A2 in B1), je dolgoročno v razmerju do doseženega socialno-ekonomskega napredka vendarle pomembna razvojna prednost pred državami skupin D in C. Na drugi strani pa se po neugodnosti socialno-ekonomskih kazalcev (npr. pismenosti prebivalstva, pričakovanega trajanja življenja, dohodka na prebivalca, stopnje celotne rodnosti, podhranjenosti in smrtnosti dojenčkov, deleža prebivalstva brez dostopa do pitne vode ipd.) države tipa B2 uvrščajo neposredno za države z nizko stopnjo človekovega razvoja (tipov B1, C1 in D1), čeprav so med državami obravnavanega tipa velike razlike. Tako se Panama na primer močno približa meji visokega človekovega razvoja (74,6 let pričakovanega trajanja življenja in 6.170 USD BDP na prebivalca), medtem ko Kamerun komajda presega mejo srednje stopnje človekovega razvoja (46,8 let pričakovanega trajanja življenja in 2.000 USD BDP na prebivalca). Podobno heterogeni so tudi drugi tipi držav s srednjo stopnjo človekovega razvoja in opozarjajo na nujnost upoštevanja specifičnega spleta socialnih, ekonomskih in okoljskih razmer v posamezni državi pri vsakršnem oblikovanju ustreznih razvojnih rešitev zanje.

Države tipa B3 (Kostarika, Kuba, Mehika, Trinidad in Tobago) se od ostalih držav razreda B ločijo po doseženi visoki stopnji človekovega razvoja, ki pa jo spremlja tudi že zmeren ekološki deficit. Gre za edini tip držav znotraj razredov A in B, ki beleži ekološki deficit in smo njegove razvojne možnosti vendarle ocenili za ugodne. Slednje lahko utemeljimo z za države v razvoju izredno ugodnimi pokazatelji socialno-ekonomskih razmer. Obravnavane države bodo do sredine 21. stoletja predvidoma zabeležile bodisi upad ali pa le zmerno rast prebivalstva, saj se je stopnja celotne rodnosti že v preteklih letih gibala med 1,6 (Kuba, Trinidad in Tobago) ter 2,5 otroka na žensko (Mehika) in prebivalstvo čedalje bolj ostareva. Ker bodo te države v prihodnosti razbremenjene močnega prebivalstvenega pritiska in že sedaj dosegajo za države v razvoju izrazito nadpovprečne dohodke na prebivalca (od 5.259 do 9.430 USD BDP na prebivalca po pariteti kupne moči), bodo lažje brzdale tudi obseg pritiskov na okolje. Obstoječi ekološki deficit je na eni strani posledica ekološkega odtisa na prebivalca, ki se povsem približa svetovnemu povprečju, na drugi strani pa močno podpovprečnega obsega bioprodukcije na prebivalca. Ugodnost razmerja med doseženo stopnjo človekovega razvoja in spremljajočimi pritiski na okolje potrjuje tudi uvrstitev omenjenih držav po indeksu uravnoteženosti razvoja, kjer zasedajo med vsemi vključenimi državami sveta range od 5 (Kostarika) do 28 (Mehika). Slednje je dober obet tudi za prihodnost, ko bi te države bistveno lažje usklajevale okoljevarstvene zahteve z zelenim socialno-ekonomskim napredkom kot države skupin C ali D.

Države v razvoju, ki se uvrščajo v tipe skupine B in imajo ugodno sintezno oceno razvojnih možnosti, bodo imele v prihodnosti bistveno manjši manevrski prostor za zagotavljanje vsestransko uravnoteženega razvoja kot države skupine A. Iz tega bo morala izhajati tudi večja premišljenost odločitev pri odpravljanju velikega socialno-ekonomskega zaostanka

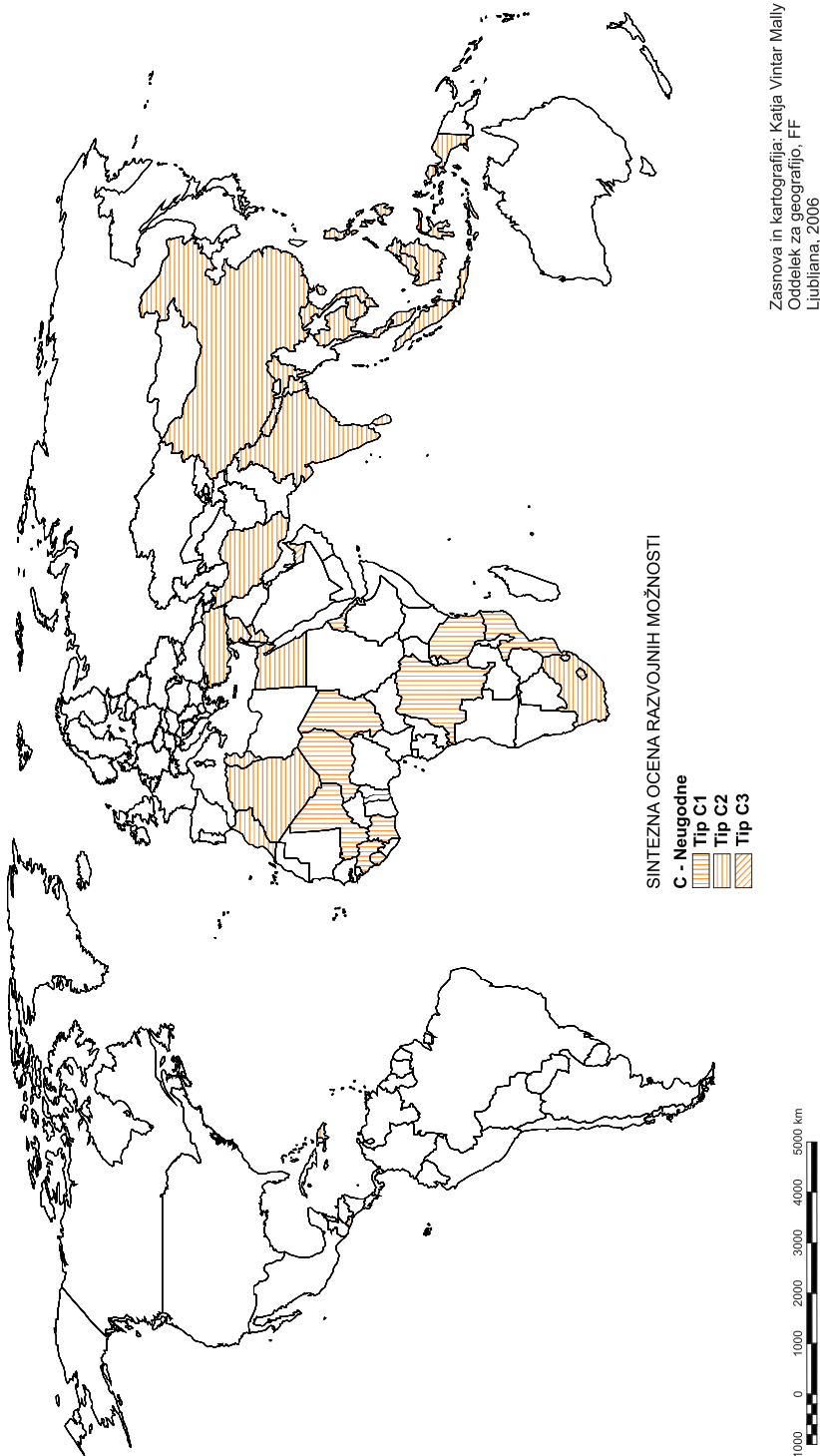
(države tipov B1 in B2) oziroma preprečevanju nadaljnjega izčrpanja naravnih virov in preseganja nosilnih zmogljivosti okolja (države tipa B3). V skladu z optimističnim scenarijem političnih sprememb in trajnostnim scenarijem bi morale države pričeti tudi z ukrepi za umirjanje prebivalstvene rasti (zlasti države tipa B1) in prevzemanje oziroma vlaganje v naprednejše in okolju prijaznejše tehnologije (zlasti države tipa B3).

7.2.3. DRŽAVE Z NEUGODNIMI RAZVOJNIMI MOŽNOSTMI

Skupina držav v razvoju z neugodno sintezno oceno razvojnih možnosti je najbolj številčna skupina, ki obsega kar 38 držav na skupno 33,6 milijonov km² ozemlja s približno 3,7 milijarde prebivalstva. Znotraj tako obsežne skupine ločimo tri tipe držav, ki se med seboj razlikujejo tako po doseženi stopnji človekovega razvoja kot tudi po višini ekološkega deficita (tipa C2 in C3) oziroma presežka (tip C1). Državam vseh treh tipov je skupno neugodno razmerje med doseženo stopnjo človekovega razvoja in obsegom izkoriščanja razpoložljive bioprodukcije, zlasti še ob predvideni hitrosti rasti števila prebivalstva do sredine 21. stoletja. Medtem ko se v tip C1 uvrščajo izključno afriške države z nizko stopnjo človekovega razvoja in v tip C3 trojica azijskih držav z visoko stopnjo človekovega razvoja, se v najbolj obsežen tip C2 (tri četrtine območja in 95 % prebivalstva razreda C) uvrščajo večinoma azijske države, sedem afriških in dve latinskoameriški državi s srednjo stopnjo človekovega razvoja (Slika 52).

Države tipa C1 so v neugodnem položaju predvsem zaradi obsežnega razkoraka med razpoložljivim obsegom okoljskega kapitala in velikim razvojnim zaostankom na gospodarskem in socialnem področju. Z izjemo Slonokoščene obale se vse države obravnavanega tipa uvrščajo tudi v skupino tako imenovanih najmanj razvitih držav (Slika 4). Gospodarsko šibke afriške države (z bruto domačim proizvodom na prebivalca med 520 in 2.420 USD) so večinoma močno zadolžene in navezane na izvoz blaga, zlasti surovin in kmetijskih pridelkov (Slika 7). Države tipa C1 pestijo problemi obsežne revščine, slabe izobrazbe in zdravstvene oskrbe, kar se odraža ne le v majhnem deležu pismenega prebivalstva (večinoma pod 50 %, v Nigru in Maliju celo manj kot 20 %) in nizkem pričakovanem trajanju življenja (od 36,3 let v Lesotu do največ 52,7 let v Eritreji), ampak tudi v povprečno zelo nizki stopnji doseženega človekovega razvoja. Prebivalstvo je izrazito podeželsko (delež urbanega prebivalstva je v večini držav nižji od tretjine), slabo infrastrukturno opremljeno (brez dostopa do pitne vode je od 19 % prebivalstva Slonokoščene obale do 73 % prebivalstva Čada) in mlado (od 40 do 50 % prebivalstva je mlajšega od 15 let) z visoko rodnostjo. V obdobju 2000–2005 je v omenjenih državah celotna rodnost znašala v povprečju od šest do sedem otrok na žensko v rodni dobi. Projekcije do leta 2050 tako napovedujejo zelo hitro rast prebivalstva z najmanj podvojitvijo njegovega današnjega števila. Edino izjemo predstavlja Lesoto, ki ima glede na ostale države tipa C1 ugodnejšo vrsto socialnih in ekonomskih kazalcev, vendar izrazito izstopa z najkrajšim življenjskim pričakovanjem kot posledico smrtnosti zaradi AIDS-a. Iz tega razloga je za Lesoto predviden še nadaljnji upad števila prebivalcev. V vseh ostalih državah bo prebivalstveni pritisk znatno povečal povpraševanje po naravnih virih in

Slika 52: Države v razvoju z neugodnimi razvojnimi možnostmi

okoljskih storitvah, kar bo nesorazmerno močno obremenilo razpoložljivo bioprodukcijo. Zaradi obstoječe gospodarske šibkosti držav tudi srednjeročno ne gre pričakovati, da bodo dajale prednost okoljevarstvenim zahtevam pred socialno-ekonomskih razvojem, ki bi prebivalstvu omogočil zadovoljevanje vsaj osnovnih potreb. Iz tega razloga so države tipa C1 navkljub zmernemu presežku bioprodukcije nad ekološkim odtisom uvrščene v skupino z neugodnimi možnostmi za zagotavljanje prihodnjega uravnoveženega gospodarskega, socialnega in okoljskega razvoja.

Državam tipa C2 kot prostorsko najbolj razširjenega tipa je skupna srednja stopnja človekovega razvoja (indeks človekovega razvoja od 0,500 do 0,800) in zmeren ekološki deficit (do 2,0 ha na prebivalca). Skupina držav je kljub izpolnjevanju omenjenih dveh osnovnih meril zelo heterogena, kar se kaže tudi v predvideni rasti prebivalstva do sredine 21. stoletja. Medtem ko naj bi posamezne države beležile stagnacijo oziroma počasno rast prebivalstva (npr. Južnoafriška republika, Svazi, Kitajska, Šrilanka, Tajska in Mavricij), naj bi v drugih indeks rasti presežel 175 (npr. Jordanija, Kambodža, Nepal, Sirija). Prav

Preglednica 14: Države v razvoju z neugodnimi razvojnimi možnostmi – izbrani razvojni kazalci

Država	število prebivalcev (v 1000), 2005	indeks rasti preb., 2005-2050	BDP (USD/preb., PKM), 2002	pričakovano trajanje življenja (let), 2002	indeks človekovega razvoja, 2002	ekološki odtis na prebivalca (ha), 2001	bioprodukcija na prebivalca (ha), 2001	ekološki deficit na prebivalca (ha), 2001	gostota podeželskega preb.(preb./km ²), 2001	raba razpoložljivih vodnih virov (%), 2001	
TIP C1: nizka stopnja človekovega razvoja, zmeren presežek bioprodukcije nad ekološkim odtisom, predvidena zelo hitra rast prebivalstva											
1.	Čad	9.749	323	1.020	44,7	0,379	1,3	2,8	-1,4	171	1
2.	Eritreja	4.401	255	890	52,7	0,439	0,7	0,7	-0,1	679	5
3.	Gvineja	9.402	244	2.100	48,9	0,425	1,0	2,8	-1,8	614	35
4.	DR Kongo	57.549	308	650	41,4	0,365	0,7	1,6	-0,9	...	0
5.	Lesoto	1.795	89	2.420	36,3	0,493	0,6	1,1	-0,4	380	2
6.	Mali	13.518	311	930	48,5	0,326	1,1	1,5	-0,4	165	7
7.	Mozambik	19.792	190	1.050	38,5	0,354	0,7	2,1	-1,5	302	0
8.	Niger	13.957	359	800	46,0	0,292	1,1	1,2	-0,1	195	7
9.	Sierra Leone	5.525	250	520	34,3	0,273	0,9	1,2	-0,3	644	0
10.	Slonokoščena obala	18.154	187	1.520	41,2	0,399	0,9	2,1	-1,2	292	1
11.	Tanzanija	38.329	174	580	43,5	0,407	0,9	1,3	-0,3	575	2
TIP C2: srednja stopnja človekovega razvoja, zmeren ekološki deficit, predvidena zmerna do hitra rast prebivalstva											
12.	Alžirija	32.854	151	5.760	69,5	0,704	1,5	0,7	0,8	170	43
13.	Bangladeš	141.822	171	1.700	61,1	0,509	0,6	0,3	0,3	1.228	6

Država		število prebivalcev (v 1000), 2005	indeks rasti preb., 2005-2050	BDP (USD/preb., PKM), 2002	príčakovano trajanje življenja (let), 2002	indeks človekovega razvoja, 2002	ekološki odtis na prebivalca (ha), 2001	bioprodukcija na prebivalca (ha), 2001	ekološki deficit na prebivalca (ha), 2001	gostota podeželskega preb.(preb./km ²), 2001	raba razpoložljivih vodnih virov (%), 2001
14.	Dominikanska republika	8.895	142	6.640	66,7	0,738	1,6	0,8	0,7	263	16
15.	Egipt	74.033	170	3.810	68,6	0,653	1,5	0,5	1,0	1.306	118
16.	Filipini	83.054	153	4.170	69,8	0,753	1,2	0,6	0,6	564	6
17.	Indija	1.103.371	144	2.670	63,7	0,595	0,8	0,4	0,4	460	34
18.	Indonezija	222.781	128	3.230	66,6	0,692	1,2	1,0	0,2	591	3
19.	Iran	69.515	147	6.690	70,1	0,732	2,1	0,7	1,4	160	53
20.	Jordanija	5.703	179	4.220	70,9	0,750	1,9	0,2	1,6	449	118
21.	Južnoafriška republika	47.432	103	10.070	48,8	0,666	2,8	2,0	0,8	129	30
22.	Kambodža	14.071	185	2.060	57,4	0,568	1,1	1,0	0,1	274	1
23.	Kitajska	1.315.844	106	4.580	70,9	0,745	1,5	0,8	0,8	561	19
24.	Malezija	25.347	154	9.120	73,0	0,793	3,0	1,9	1,1	554	2
25.	Maroko	31.478	147	3.810	68,5	0,620	0,9	0,7	0,2	146	44
26.	Mavricij	1.245	118	10.810	71,9	0,785	2,4	1,2	1,2	701	28
27.	Nepal	27.133	189	1.370	59,6	0,504	0,6	0,5	0,2	668	5
28.	Salvador	6.881	157	4.890	70,6	0,720	1,2	0,6	0,6	370	5
29.	Sirija	19.043	189	3.620	71,7	0,710	1,9	0,9	1,0	173	76
30.	Svazi	1.032	99	4.550	35,7	0,519	1,1	1,1	0,0	440	18
31.	Šrilanka	20.743	114	3.570	72,5	0,740	1,1	0,4	0,7	1.607	25
32.	Tajska	64.233	116	7.010	69,1	0,768	1,6	1,0	0,6	326	21
33.	Tunizija	10.102	128	6.760	72,7	0,745	1,4	0,7	0,6	118	60
34.	Turčija	73.193	138	6.390	70,4	0,751	2,0	1,4	0,6	97	17
35.	Vietnam	84.238	138	2.300	69,0	0,691	0,8	0,8	0,0	923	8
TIP C3: visoka stopnja človekovega razvoja, visok ekološki deficit, predvidena hitra rast prebivalstva											
36.	Izrael	6.725	155	19.530	79,1	0,908	5,3	0,4	4,9	157	122
37.	Kuvajt	2.687	196	16.240	76,5	0,838	9,5	0,3	9,2	684	1.900
38.	Združeni arab. emirati	4.496	201	22.420	74,6	0,824	9,9	1,0	8,9	773	1.600

Vir: Human ..., 2003; Living ..., 2004; UNPD ..., 2005; World Development ..., 2005; lastni izračuni. Opomba: ... ni podatka.

rast prebivalstva bo v večini držav tipa C2 pomenila glavno razvojno oviro pri doseganju uravnoveženega razvoja, saj že sedaj njihovi ekološki odtisi presegajo razpoložljivo bioprodukcijo. Ekološki odtisi na prebivalca v obravnavanih državah so sicer znatno pod

svetovnim povprečjem (izjemi sta le Južnoafriška republika z 2,8 in Mavricij z 2,4 ha na prebivalca), toda zaradi številčnosti prebivalstva ostaja podpovprečna tudi bioprodukcija na prebivalca, kar vodi v opisani zmerni ekološki deficit. Naravni prirastek bo še dodatno povečal gostoto podeželskega prebivalstva, ki je že sedaj ponekod med najvišjimi na svetu (npr. Bangladeš, Šrilanka, Vietnam in Egipt, pa tudi posamezna območja znotraj ostalih držav), kakor tudi pritisk na razpoložljive vodne vire. Z največjim primanjkljajem vode se utegnejo soočiti zlasti države suhih in polsuhih subtropskih in tropskih območij, ki že sedaj črpajo več kot 40 % razpoložljivih vodnih virov (npr. Alžirija, Maroko, Tunizija, Egipt, Iran, Sirija, Jordanija), nekatere pa so v veliki meri izčrpale tudi že zaloge fosilne vode iz podzemnih vodonosnikov. Poleg vododeficitarnih držav v celoti velja opozoriti tudi na obsežna vododeficitarna območja znotraj posameznih držav, ki jih državno povprečje zakrije (npr. severozahodna Indija, Severnokitajsko nižavje ipd.). Zaradi opisanih razmer se bo večina držav tipa C2 zelo težko izognila poglobljanju okoljskih problemov ob zagotavljanju ustrezne socialno-ekonomske blaginje več milijardam prebivalstva.

Države tipa C3 so zastopane le s tremi državami v razvoju (Izrael, Kuvajt in Združeni arabski emirati), čeprav bi se ob razpoložljivih podatkih vanjo verjetno uvrstile tudi nekatere druge države v razvoju z visokimi dohodki. Prav tako bi se v ta tip uvrstilo tudi veliko razvitih držav, ki jim je skupno doseganje visoke stopnje človekovega razvoja ob visokem ekološkem deficitu čeprav ob znatno nižjih stopnjah rasti prebivalstva. Izrael, Kuvajt in Združeni arabski emirati se po ekološkem odtisu na prebivalca uvrščajo v sam vrh svetovne lestvice, medtem ko je njihova bioprodukcija na prebivalca med najnižjimi na svetu in jo ekološki odtis presega za faktor 10 (Združeni arabski emirati) do 32 (Kuvajt). Izčrpavanje naravnih virov se kaže tudi v primeru vodooskrbe, saj vse tri države v celoti presegajo rabo razpoložljivih vodnih virov, razliko pa pokrivajo z izčrpavanjem zalog fosilne vode. Čeprav so vse tri države visoko urbanizirane (85–96 % mestnega prebivalstva), je pritisk na obdelovalne površine velik in se bo s predvideno hitro rastjo prebivalstva še povečeval. Kljub visokim dohodkom na prebivalca in uvrstitvi na visoko stopnjo človekovega razvoja pa je ekološki odtis Kuvajta in Združenih arabskih emiratov v primerjavi z razvitimi državami s podobnimi dohodki nesorazmerno visok oziroma številni socialni kazalci primerjalno zaostajajo za višino dohodkov (npr. izobrazbeni in zdravstveni kazalci), ki izvirajo pretežno iz naftne industrije, zato je zelo vprašljiv nadaljnji uravnotežen razvoj obeh držav ob morebitnem izčrpanju zalog nafte ali prehodu svetovnega gospodarstva na druge vire energije. Po vseh navedenih merilih je Izrael v bistveno boljšem položaju od ostalih dveh držav.

Države z neugodno sintezno oceno razvojnih možnosti bodo v prihodnosti zagotovo stremele k izboljšanju gospodarske in socialne blaginje svojih prebivalcev. Slednje bo glavna prioriteta državam tipov C1 in C2, ki pa se bodo ob napovedani hitri rasti prebivalstva soočile s prekoračenjem domačih nosilnih zmogljivosti okolja ali pa bodo morale uvažati blago in storitve, kar bo posledično znižalo razpoložljiva sredstva za druge namene. Medtem ko bodo zaradi nesporne pravice do vsestranskega razvoja bile države v razvoju večinoma upravičene do povečevanja svojega ekološkega odtisa, bi morale biti visokodohodkovne države v razvoju (tip C3), podobno kot razvite države, zavezane k

zmanjševanju pritiskov oziroma iskanju poti za dvig kakovosti življenja v okviru obstoječih pritiskov.

7.2.4. DRŽAVE Z ZELO NEUGODNIMI RAZVOJNIMI MOŽNOSTMI

V skupino držav z zelo neugodnimi razvojnimi možnostmi uvrščamo dva tipa držav v razvoju (D1 in D2), ki kažeta izrazito neugodno razmerje med doseženo stopnjo človekovega razvoja in sočasnim obsegom izkoriščanja razpoložljive bioprodukcije. Države omenjenih dveh tipov zagotavljajo svojemu prebivalstvu nizko (D1) ali srednjo (D2) stopnjo človekovega razvoja, vendar ob zmernem (D1) oziroma visokem (D2) ekološkem deficitu, ki se utegne v skladu z dolgoročno napovedjo rasti prebivalstva še povečevati. Skupina držav z zelo neugodno sintezno oceno razvojnih možnosti obsega skupno 20 držav na 9,5 milijonov km² in s 580 milijonov prebivalcev. V obeh tipih so skupno tri četrtine afriških držav, ob njih pa še tri azijske in dve latinskoameriški državi (Slika 53).

Države tipa D1 imajo podobno kot države tipa C1 in B1 nizko stopnjo človekovega razvoja in za prihodnja desetletja predvideno zelo hitro rast prebivalstva. Tudi države tipa D1 so pretežno opredeljene kot najmanj razvite države (Slika 4). Po bruto domačem proizvodu na prebivalca večinoma ne dosegajo niti polovice povprečja držav v razvoju (4.054 USD leta 2002), po pričakovanem trajanju življenja pa zaostajajo za povprečjem držav v razvoju (leta 2002: 64,7 let) od 3,9 let (Pakistan) do 30,8 let (Zimbabve). Slednje kaže nenazadnje tudi na velike razlike znotraj obravnavanega tipa držav. Prebivalstvo živi večinoma na podeželju (od 90 % v Burundiju do 51 % v Senegalu), kjer je raven različnih storitev še bistveno slabša kot v mestih.

Obravnavane države imajo izrazito mlado prebivalstvo (od 40 do 50 % prebivalstva je mlajšega od 15 let) z visoko rodnostjo, zato bo morala biti preiščena prebivalstvena politika ena glavnih prioritet. Že sedaj so namreč številne države izrazito prehransko ogrožene (npr. Nigerija, Etiopija, Pakistan). Države tipa D1 imajo sicer zelo nizke ekološke odtise na prebivalca, vendar tudi ene najnižjih vrednosti bioprodukcije na prebivalca, iz česar je na začetku 21. stoletja izhajal sicer le zmeren deficit (od 0,1 ha do največ 0,4 ha). Slednjega bo zviševala prav predvidena rast prebivalstva, ki bo pri enakem obsegu posameznikovih pritiskov na naravne vire in okoljske storitve podvojila ali celo potrojila skupni obseg pritiskov na okolje, medtem ko se bo razpoložljiva bioprodukcija delila na dvakrat ali trikrat večje število prebivalstva. Z nesonaravno rabo pa bi se obseg bioprodukcije še dodatno zmanjševal, z njim pa tudi ekološki deficit, kar pomeni še dodatno razvojno oviro gospodarsko šibkim državam. V prihodnosti bo morala biti prioriteta omenjenih držav prav dvigovanje kakovosti življenja za čedalje številnejše prebivalstvo, vendar bo ob tem zanje na razpolago tudi relativno čedalje manj lastnega okoljskega kapitala oziroma obnovljivih naravnih virov.

V državah tipa D2 (Jamajka, Libanon, Libija in Saudova Arabija) se srednja stopnja človekovega razvoja dosega ob sočasno visokem ekološkem deficitu. Nesorazmerje med dosežki na socialno-ekonomskem področju in okoljskimi vplivi je že sedaj veliko, v prihod-

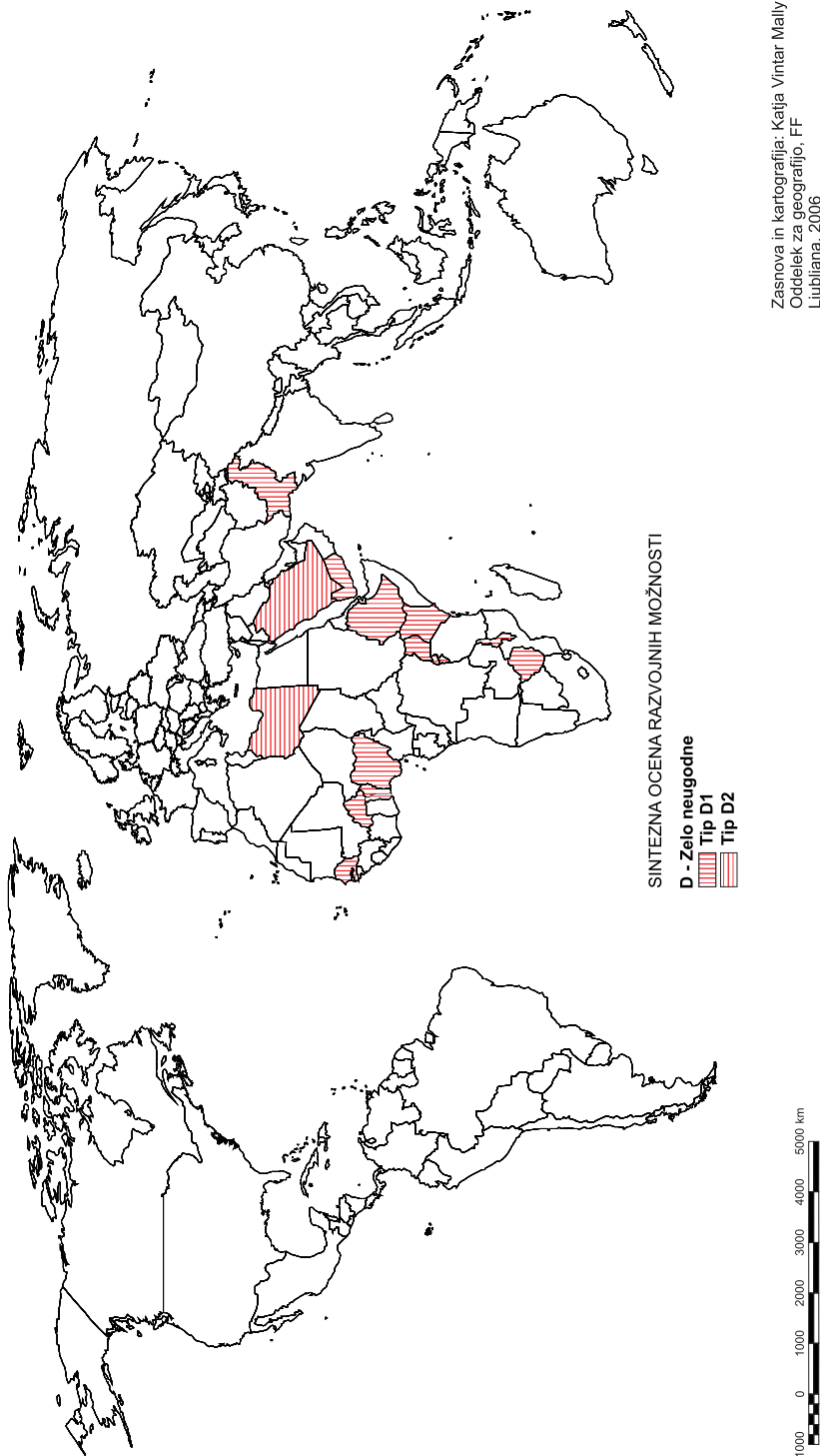
Preglednica 15: Države v razvoju z zelo neugodnimi razvojnimi možnostmi – izbrani razvojni kazalci

Država	število prebivalcev (v 1000), 2005	indeks rasti preb., 2005-2050	BDP (USD/preb., PKM), 2002	pričakovano trajanje življenja (let), 2002	indeks človekovega razvoja, 2002	ekološki odtis na prebivalca (ha), 2001	bioprodukcija na prebivalca (ha), 2001	ekološki deficit na prebivalca (ha), 2001	gostota podeželskega preb.(preb./km ²), 2001	raba razpoložljivih vodnih virov (%), 2001	
TIP D1: nizka stopnja človekovega razvoja, zmeren ekološki deficit, predvidena zelo hitra rast prebivalstva											
1.	Benin	8.439	262	1.070	50,7	0,421	1,0	0,7	0,3	182	1
2.	Burkina Faso	13.228	296	1.100	45,8	0,302	1,1	1,0	0,1	243	6
3.	Burundi	7.548	342	630	40,8	0,339	0,7	0,6	0,1	699	7
4.	Etiopija	77.431	220	780	45,5	0,359	0,7	0,5	0,2	517	2
5.	Gambija	1.517	205	1.690	53,9	0,452	1,1	1,0	0,1	372	0
6.	Haiti	8.528	152	1.610	49,4	0,463	0,5	0,3	0,3	664	7
7.	Jemen	20.975	283	870	59,8	0,482	0,7	0,4	0,3	923	164
8.	Kenija	34.256	243	1.020	45,2	0,488	0,9	0,7	0,2	439	5
9.	Malavi	12.884	229	580	37,8	0,388	0,7	0,5	0,1	406	6
10.	Nigerija	131.530	196	860	51,6	0,466	1,2	1,0	0,2	251	3
11.	Pakistan	157.935	193	1.940	60,8	0,497	0,7	0,4	0,3	438	76
12.	Ruanda	9.038	201	1.270	38,9	0,431	0,7	0,5	0,2	743	2
13.	Senegal	11.658	198	1.580	52,7	0,437	1,2	0,9	0,3	203	4
14.	Togo	6.145	220	1.480	49,9	0,495	0,9	0,8	0,1	123	1
15.	Uganda	28.816	441	1.390	45,7	0,493	1,5	1,1	0,4	401	0
16.	Zimbabve	13.010	121	2.400	33,9	0,491	1,0	0,9	0,2	255	13
TIP D2: srednja stopnja človekovega razvoja, visok ekološki deficit, predvidena zmerna do hitra rast prebivalstva											
17.	Jamajka	2.651	98	3.980	75,6	0,764	2,6	0,5	2,1	648	4
18.	Libanon	3.577	131	4.360	73,5	0,758	2,3	0,3	2,0	257	31
19.	Libija	5.853	163	7.570	72,6	0,794	3,1	1,0	2,0	36	818
20.	Saudova Arabija	24.573	201	12.650	72,1	0,768	4,4	0,9	3,4	79	691

Vir: Human ..., 2003; Living ..., 2004; UNPD ..., 2005; World Development ..., 2005; lastni izračuni.

njih desetletjih pa se utegne še povečati. Medtem ko se rast prebivalstva na Jamajki in v Libanonu že umirja (2,4 oziroma 2,2 otroka na žensko v rodni dobi), tega ni opaziti v Libiji in Saudovi Arabiji. Pritiski na skromne naravne vire se povečujejo (npr. raba vode v Libiji in Saudovi Arabiji presega razpoložljive obnovljive količine tudi za sedem- do osemkrat, za Jamajko pa je značilna visoka gostota prebivalstva na podeželju in pritisk na obdelovalne površine), dosežena materialna blaginja pa za njimi zaostaja. Izrazito neučinkovita pri pretvarjanju koristi gospodarske rasti v kakovost življenja je Saudova Arabija, saj s približno

Slika 53: Države v razvoju z zelo neugodnimi razvojnimi možnostmi

trikrat nižjimi dohodki na prebivalca dosega na primer nižjo pričakovano trajanje življenja in pismenosti od Jamajke ali Libanona. Vse štiri države tipa D2 se po ekološkem odtisu na prebivalca uvrščajo v sam vrh držav v razvoju, zaradi česar je ob nizki bioprodukciji na prebivalca tudi ekološki deficit med najvišjimi (takoj za državami tipa C3). Iz navedenih razlogov bo današnje izrazito neuravnoteženost razvoja v škodo okolja tudi v prihodnje zelo težko prevesiti v njegovo korist.

Zelo neugodna sintezna ocena razvojnih možnosti za dvajseterico držav tipov D1 in D2 izhaja iz relativno nizke ravni doseženega človekovega oziroma socialno-ekonomskega razvoja glede na (znatno) prekoračen obseg koriščenja lastne bioprodukcije. Omenjene države se bodo pri zviševanju kakovosti življenja naraščajočega števila prebivalcev v prihodnosti še naprej soočale z izčrpavanjem okoljskega kapitala, v kolikor ne bo prišlo do korenitih političnih in tehnoloških sprememb v skladu z optimističnim scenarijem trajnostnega razvoja oziroma scenarijem političnih sprememb. Istočasno so to države, ki bodo potrebovale največ pomoči mednarodne skupnosti pri uvajanju okolju prijaznejših načinov gospodarjenja in bolj učinkovite rabe naravnih virov.

8. SKLEPNA RAZMIŠLJANJA

Države v razvoju se na začetku 21. stoletja nahajajo pred temeljno dilemo: kako dosegati vsesplošen napredek za večino svojega prebivalstva in sočasno zadostiti zahtevam po varovanju okolja. V tem delu smo zato skušali prikazati kompleksnost povezav med posameznimi vidiki razvoja, zlasti še z vidika možnosti doseganja ciljev trajnostne paradigme in priložnosti ter groženj, ki jih prinašata na eni strani globalizacija, na drugi strani pa hitro naraščajoče število prebivalstva v državah v razvoju. Sklepna razmišljanja so namenjena predvsem kritičnemu ovrednotenju predstavljenih vsebinskih in metodoloških spoznanj ter pogledu v prihodnost v luči porajajočih se novih odprtih vprašanj.

Preglednica 16: Korelacijski koeficienti sinteznih razvojnih kazalcev

Pearsonov koeficient korelacije	BDP na prebivalca (PKM)	Indeks človekovega razvoja	Ekološki odtis na prebivalca
Države v razvoju			
BDP na prebivalca (PKM)	1,000	*0,709	0,862
Indeks človekovega razvoja	*0,709	1,000	*0,557 ¹
Ekološki odtis na prebivalca	0,862	*0,557 ¹	1,000
Svet			
BDP na prebivalca (PKM)	1,000	*0,730	0,827
Indeks človekovega razvoja	*0,730	1,000	*0,735
Ekološki odtis na prebivalca	0,827	*0,735	1,000

Opomba: *višino koeficienta znižuje asimetričnost spremenljivk v nasprotnih smereh;

¹v primeru izločitve skupine visokodohodkovnih držav v razvoju znaša koeficient 0,744.

S pomočjo posebej izoblikovanega tristopenjskega interakcijskega regionalnogeografskega modela so bili na prvi stopnji proučeni ekonomski, socialni in okoljski vidiki razvoja ter njihove vzročno-posledične povezave. Medtem ko je s statistično obdelavo podatkov mogoče empirično dokazati številne povezave, se zaplete pri njihovi vsebinski razlagi. Povezave namreč nikoli niso absolutne, saj vedno obstajajo izjeme in določena mera odstopanja. Z razpoložljivim poznavanjem kompleksnih procesov lahko pojasnimo le določen del ugotovljenih povezav, saj nanje vpliva preveliko število znanih in neznanih dejavnikov, katerih vloga pogosto ni povsem jasna. Kljub temu pa lahko tudi delne razlage povezav igrajo pomembno vlogo pri usmerjanju prihodnjih politik držav. Tovrstne ugotovitve veljajo tudi za proučevanje interakcij na drugi stopnji modela, kjer je bila analizirana statistična povezanost med izbranimi reprezentativnimi sintezni kazalci za ekonomsko, družbeno in okoljsko področje (Preglednica 16). V vseh primerih se je potrdila visoka pozitivna korelacija oziroma tesna statistična povezanost, z izjemo povezanosti med ekološkim odtisom na prebivalca in indeksom človekovega razvoja v državah v razvoju, ki je zmerna, vendar bistvena.

Ugotovljeno je bilo, da gre pri gospodarskem in človekovem razvoju za vzajemen odnos, v katerem se gospodarski razvoj plemeniti z dosežki človekovega razvoja, kot so izboljšanje znanja, spretnosti in zdravja prebivalcev, medtem ko lahko država z višanjem gospodarske razvitosti presežek dohodka vlaga v človekov razvoj. V primeru večjih dohodkovnih neenakosti, ko ima korist od gospodarske rasti zlasti bogatejši sloj prebivalstva oziroma ko vlaganja v izobraževanje, osnovno infrastrukturo, prehrano in zdravje niso razvojne prioritete držav, se pridobitve gospodarskega razvoja ne odrazijo v splošni blaginji prebivalstva. To je značilno med drugim za nekatere države v razvoju z visokimi dohodki, ki glede na razpoložljive dohodke dosegajo sorazmerno skromne rezultate na področju človekovega razvoja in sočasno visoke ekološke odtise. Pri izključitvi te skupine držav iz izračunavanja statistične povezanosti med ekološkim odtisom na prebivalca in indeksom človekovega razvoja je višina koeficienta korelacije primerljiva s tisto v vseh državah sveta. Podobno tesna je tudi statistična povezanost med višino bruto domačega proizvoda na prebivalca in ekološkim odtisom na prebivalca. Z višanjem dohodkov se tako načeloma poveča obseg izčrpanja naravnih virov in obremenjevanja storitev okolja. Opisana povezanost je v državah v razvoju še bolj izrazita kot v državah sveta nasploh. Slednje lahko pojasnimo z učinkovitostjo prizadevanj posameznih razvitih držav, ki jim uspeva razdruževati gospodarsko rast in rabo naravnih virov, zlasti energetskih. Na podlagi ugotovljene povezanosti gospodarskega napredka s povečevanjem vplivov na okolje, se za države v razvoju izpostavlja zahteva, da ne bi smele ponavljati preteklih vzorcev proizvodnje in potrošnje današnjih razvitih industrijskih držav ter odlašati z reševanjem okoljskih problemov, temveč se osredotočiti na izkoriščanje prednosti naprednih tehnologij in pozitivnih učinkov ekonomske globalizacije. Nadaljnje zapostavljanje okoljskih vidikov razvoja in pospeševanje degradacije okolja utegneta ob naraščajočem številu prebivalstva v državah v razvoju povzročiti resne socialne probleme in postati močan zaviralni dejavnik prihodnjega gospodarskega razvoja.

V naslednjem koraku se je raziskava osredotočila na preverjanje izhodiščne teze, da države v razvoju zaradi hitre prebivalstvene rasti in v želji po zmanjševanju socialno-ekonomskega

zaostajanja zapostavljajo kratkoročno manj pereče okoljevarstvene probleme. V ta namen je bila izdelana primerjalna analiza gibanja ekološkega odtisa na prebivalca in gibanja bruto domačega proizvoda na prebivalca po pariteti kupne moči. Na enak način je bila opravljena tudi primerjalna analiza gibanja ekološkega odtisa na prebivalca in indeksa človekovega razvoja. Obe analizi in razpoložljivi izračuni so se nanašali izključno na države v razvoju in obdobje 1990–2002. Zaradi neobstoja zahtevanih podatkov ni bilo možno opraviti analize za daljše časovno obdobje. Proučevanje povezav med gospodarskimi gibanji (povprečna letna rast bruto domačega proizvoda na prebivalca) in spremljajočimi okoljskimi vplivi v državah v razvoju (gibanje ekološkega odtisa na prebivalca) je pokazalo, da so imela v večini držav v razvoju gibanja obeh spremenljivk enak predznak. Gospodarski upad oziroma porast je tako spremljal tudi upad oziroma porast pritiskov na okolje. Le dva ducata držav sta v obdobju 1990–2002 doživljala gospodarsko rast in ob tem uspela zmanjšati svoj ekološki odtis na prebivalca, kar je tudi sicer edina dolgoročna možnost povečevanja blaginje prebivalcev ob ohranjanju naravnih virov in ekosistemskih storitev za številčneje prihajajoče generacije. Gibanja v ostalih državah v razvoju govorijo v prid teze, da se socialno-ekonomski napredek zaradi zapostavljanja okoljevarstvenih vprašanj dosega na račun izčrpavanja okoljskega kapitala in obratno. Navedene ugotovitve podpira tudi analiza trendov človekovega razvoja in ekološkega odtisa. Med obema spremenljivkama obstaja pozitivna povezanost, čeprav nekoliko nižja kot v prvem primeru, kar nas je privedlo do zaključka, da imajo gospodarska gibanja v državah v razvoju večji neposredni vpliv na obseg pritiskov na okolje kot pa družbeni razvoj. Pri proučevanju protislovij med socialno-ekonomskim in okoljskim razvojem so zato izrazito bolj v ospredju prav protislovja med interesi gospodarskega razvoja in interesi varstva okolja.

Prikazano stanje in razvojni trendi v državah v razvoju opozarjajo, da bodo za doseganje trajnostnega razvojnega vzorca nujno potrebovale pomoč gospodarsko razvitih držav in da bo doseganje razvojnih ciljev možno le ob poglobljenem mednarodnem sodelovanju obeh skupin držav. Največji dvom se poraja pri zmožnosti doseganja integracije varstva okolja in socialno-ekonomskega razvoja, saj so razvite države same od nje še zelo oddaljene in jim primanjkuje potrebnih vzvodov. Poudarjanje nujnosti mednarodnega sodelovanja izhaja iz prepričanja, da imajo države v razvoju nesporno pravico do nadaljnega socialno-ekonomskega razvoja ob zmernih pritiskih na okolje, medtem ko bi morale razvite države stabilizirati oziroma postopoma zmanjšati svoje pritiske in iskati tehnološke možnosti bolj učinkovite rabe naravnih virov, kar bi sprostilo vire za države v razvoju. Visok ekološki deficit v razvitih državah se namreč dandanes pokriva z obremenjevanjem skupnih planetarnih ponorov in z izčrpavanjem naravnih virov v državah v razvoju, ki pa za to ne prejemajo ustreznih finančnih nadomestil.

Z veliko gotovostjo lahko na podlagi predstavljenih empiričnih rezultatov zaključimo, da se tako v razvitih državah kot tudi v državah v razvoju višja socialno-ekonomska blaginja dosega pretežno na račun večanja pritiskov na okolje oziroma zviševanja surovinske in energetske potratnosti. Obstoječi splošni razvojni vzorec ne vodi k doseganju uravnoteženega, trajnostnega razvoja, kar je z vidika prihodnjih, številčnejših generacij in omejenosti ekosistemskih storitev izjemno neugodno.

Uspešnost uravnoteževanja ekonomskih, socialnih in okoljskih razvojnih prioritet kaže indeks uravnoteženosti razvoja, ki je bil z združevanjem konceptov človekovega razvoja in ekološkega odtisa izoblikovan na tretji stopnji modela. Z namenom preizkušanja primerljivosti in zanesljivosti postopkov so bile v izračune vključene vse države sveta, ne le države v razvoju. Novi indeks je pravzaprav nadgradnja indeksa človekovega razvoja z okoljsko razsežnostjo, zato je v obeh primerih uporabljen enak postopek standardizacije. Temeljna razlika v izračunih izhaja iz teže, ki jo pripišemo vključenim delnim kazalcem z ekonomskega, socialnega in okoljskega področja. V indeksu človekovega razvoja imajo namreč enako, tretjinsko težo vsi trije vključeni socialno-ekonomski kazalci: bruto domači proizvod na prebivalca po pariteti kupne moči (ekonomsko področje), delež pismenega odraslega prebivalstva in kombinirana stopnja vpisa na različne ravni izobraževanja (socialno področje). Indeks uravnoteženosti razvoja temelji na teoretskih in metodoloških izhodiščih trajnostnega razvoja, ki terjajo enakovredno vključenost ekonomskih, socialnih in okoljskih razvojnih razsežnosti. Posledično imajo kazalci vsakega področja tretjino vpliva na končno vrednost indeksa uravnoteženosti razvoja, zaradi česar je potrebno v obliki aritmetične sredine združiti oba socialna kazalca. Seveda pa takšno izračunavanje alternativnih kazalcev vedno poraja tudi vrsto odprtih vprašanj, ki se nanašajo zlasti na:

- omejitve in pomanjkljivosti vključenih kazalcev,
- način standardizacije,
- določanje mejnih vrednosti za posamezne kazalce,
- pripisovanje ustrezne teže vključenim kazalcem in
- razpoložljivost in kakovost podatkov ipd.

V primeru vključenih kazalcev se je potrebno zavedati, da imajo vsi določene pomanjkljivosti in noben kazalec v popolnosti ne zajame celotnega proučevanega področja. To velja tako za preračune bruto domačega proizvoda kot za socialne kazalce ali ekološki odtis. Omejitve posameznih kazalcev so zato nujno tudi omejitve sinteznega kazalca. Podobno izhajajo določene omejitve tudi iz načina standardizacije. Zaradi uporabe že uveljavljenega načina, ki se med drugim uporablja tudi pri izračunu indeksa človekovega razvoja, se novo razviti kazalec kot nadgradnja obstoječega tej dilemi deloma izogne. Z izbranim načinom standardizacije je povezana tudi obvezna določitev mejnih (minimalnih in maksimalnih) vrednosti za vsak vključen kazalec. Za ekološki odtis na prebivalca so določene po enakem principu, kot velja za kazalce človekovega razvoja. Medtem ko minimalna vrednost ekološkega odtisa teoretično terja minimaliziranje posameznikovih pritiskov na okolje (zaokroženo na 0,0 gha na prebivalca), je maksimalna vrednost (10,0 gha na prebivalca) postavljena tik nad najvišjimi zabeleženimi državnimi odtisi. Vse meje delnih indeksov bi lahko dogovorno pomikali navzgor oziroma navzdol. Podobno je mogoče razpravljati tudi o primerni teži vključenih kazalcev, saj tudi ta vedno temelji na bolj ali manj subjektivni odločitvi oziroma ekspertni oceni. Indeks uravnoteženosti razvoja je bil izračunan le za 143 držav sveta, medtem ko zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov to ni bilo mogoče za ostale države, zlasti manjše države v razvoju. Vendar je spodbudno, da se kakovost vhodnih podatkov in njihovih baz z leti izboljšuje in bo sčasoma problem v veliki meri odpravljen. Izračun indeksa uravnoteženosti razvoja je zaradi enakomerne obtežitve vseh treh vključenih razvojnih področij temeljito preoblikoval ustaljeno pred-

stavo o razvitosti posameznih delov sveta. Višje vrednosti indeksa dosegajo države, ki uspejo svojim prebivalcem zagotavljati visoke dohodke, dobro izobrazbo, kakovostno zdravstveno oskrbo in druge pogoje za dolgo in zdravo življenje, pri tem pa čim bolj omejiti svoje pritiske na okolje.

Kljub vsem navedenim dilemam in izzivom ima nov sintezni kazalec številne prednosti. Največja je zagotovo enakovredno združevanje pglavitnih vidikov razvoja v preprost in pregleden indeks. V kolikor bi v prihodnosti kateregakoli izmed vključenih kazalcev nadomestili z boljšim, je njegova zamenjava v izračunu končnega indeksa povsem enostavna. Potemtakem bi lahko nadomestili tudi ekološki odtis na prebivalca, če bi sčasoma iznašli boljši koncept sinteznega prikazovanja pritiskov na okolje. Ker način standardizacije in mejne vrednosti kazalcev od leta do leta ostajajo nespremenjene, so izračuni indeksov tudi povsem primerljivi tako za časovno spremljanje sprememb v posamezni državi kakor tudi med državami in regijami. Indeks razvršča države glede na njihovo uspešnost uravnovešanja razvojnih in varovalnih zahtev, zato želimo že z njegovim imenom opozoriti na nedovršnost takšnih prizadevanj. Vsebinsko pa ga lahko označimo kot globalno pravičnejši kazalec, ki ob pridobitvah človekovega oziroma socialno-ekonomskega razvoja upošteva tudi sočasne posege v naravne vire in ekosistemske storitve kot osnovo dosežene blaginje.

Na osnovi teoretičnih in empiričnih dognanj v okviru uporabe interakcijskega regionalno-geografskega modela je bila zasnovana posebna tipologija držav v razvoju. Njen namen je prepoznavanje skupin držav s podobnim spletom socialno-ekonomskih in okoljskih problemov, zaradi česar sta bila ponovno soočena koncepta človekovega razvoja in ekološkega odtisa, le da v nekoliko spremenjeni obliki. Za glavni merili tipologije sta bila namreč izbrana indeks človekovega razvoja in ekološki deficit. Slednji kaže na razkorak med skupnimi antropogenimi pritiski na okolje (ekološki odtis) in razpoložljivo bioprodukcijo v državi. Na ta način se presoja države z vidika učinkovitosti zagotavljanja čim višje stopnje socialne in ekonomske blaginje v okviru lastnih nosilnih zmogljivosti. Dolgoročni značaj tipologije je bil dosežen z vključitvijo napovedanega indeksa rasti prebivalstva do leta 2050 kot merila sekundarnega pomena. V državah v razvoju je namreč prebivalstvena rast še vedno zelo pomemben razvojni dejavnik. Z upoštevanjem navedenih meril so bile glede na (ne)ugodnost njihovih prihodnjih razvojnih možnosti oblikovane štiri skupine s skupno desetimi tipi držav v razvoju (Preglednica 17). Z metodološkega vidika ostajajo odprta zlasti vprašanja določanja mej razredov pri posameznem izbranem merilu, ki so sicer logične, vendar zasnovane po subjektivni presoji. Vsebinsko pa je bolj podrobna analiza stanja in razvojnih možnosti držav znotraj posameznih tipov opozorila na velike razlike med tipi in s tem potrdila upravičenost takšnega razvrščanja. Po drugi strani pa so se pokazale tudi znatne razlike med državami posameznega tipa, kar je še podkrepilo izhodiščno prepričanje, da je za tako oblikovane skupine držav mogoče podajati le določene smernice prihodnjega razvoja, nikakor pa ne obče veljavnih receptov in rešitev.

Primerjava posameznih tipov držav in višine indeksa uravnoteženosti razvoja (velikostni razredi na sliki 54 so ostali nespremenjeni zaradi primerljivosti s predhodnimi analizami)

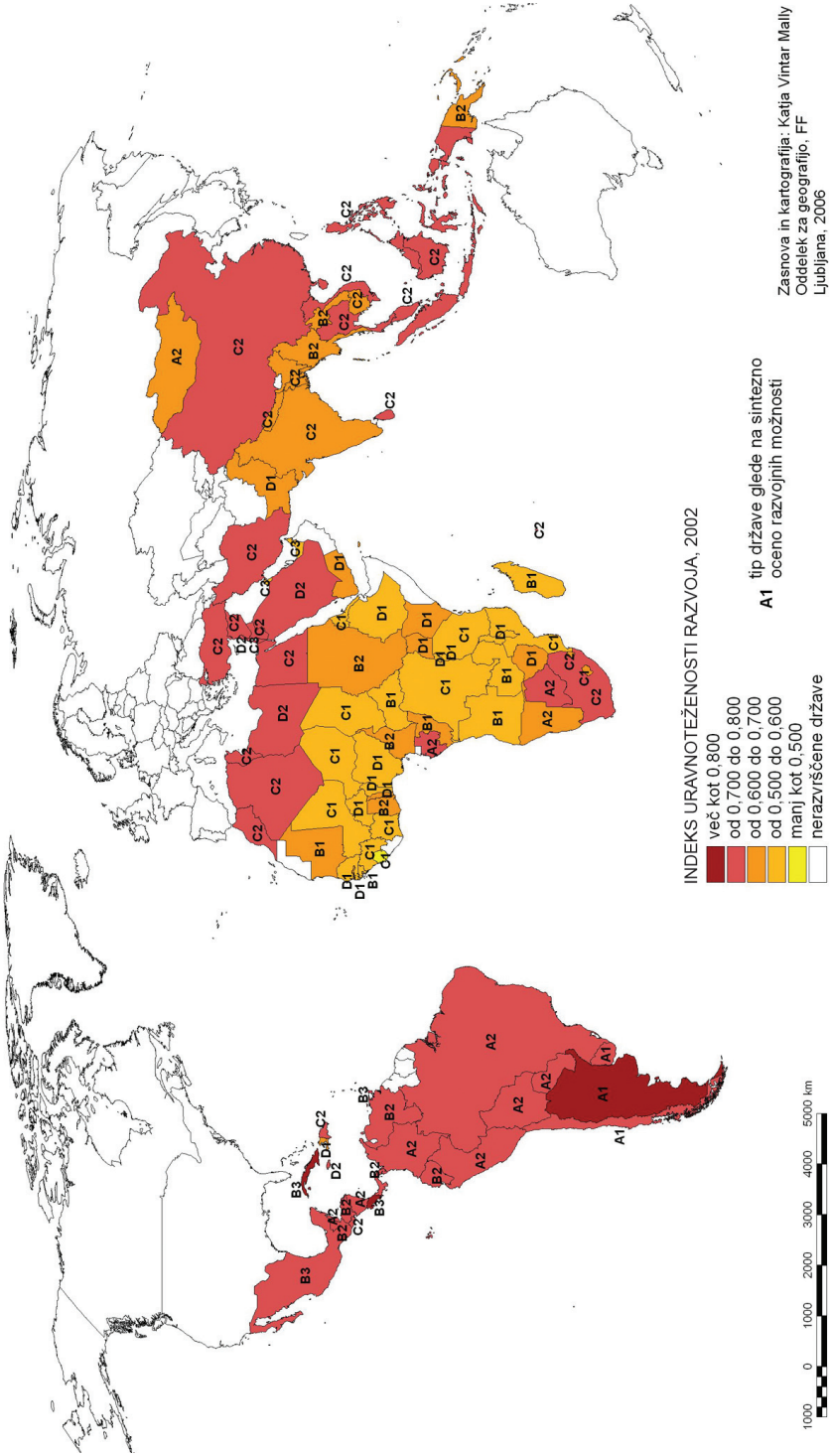
pokaže, da dosegajo države iz tipov razredov A in B v povprečju višje vrednosti indeksa uravnoveženosti razvoja. Med njimi se najslabše odrežejo države iz tipa B1, saj dosegajo le nizko stopnjo človekovega razvoja, kar jim močno poslabša končni indeks. Podobno se po višini indeksa uravnoveženosti razvoja (Preglednica 10) izmed tipov razredov C in D nadpovprečno visoko uvrščajo določene države tipa C2 (npr. Tajska, Tunizija, Filipini, Šrilanka, Kitajska, Turčija ipd.) sicer srednjo stopnjo človekovega razvoja. V obeh navedenih primerih se torej izrazito pokaže vpliv višine kazalcev človekovega razvoja, ki imajo v indeksu uravnoveženosti razvoja skupno kar dve tretjini teže, medtem ko jim v okviru tipologije pripišemo enak pomen kot višini ekološkega deficita oziroma presežka. Glede na to se razvrstitev držav v tipologiji precej razlikuje od tiste po višini indeksa uravnoveženosti razvoja. Pri primerjavi višine slednjega med državami znotraj posameznih tipov je jasno razvidna tudi heterogenost omenjenih tipov, ki je največja v tipu C3. V Izraelu tako znaša indeks uravnoveženosti razvoja 0,757, medtem ko v Združenih arabskih emiratih le 0,566. Razlike ne gre pripisati le skoraj dvakrat večjemu ekološkemu odtisu v Združenih arabskih emiratih, ampak tudi bistveno slabšemu pretvarjanju (z Izraelom primerljivo) visokih dohodkov v izboljšanje kazalcev socialnega razvoja. Obe državi ob tem beležita visok ekološki deficit, kar je pglavlni razlog za slabšo oceno prihodnjih razvojnih možnosti. Medtem ko se na eni strani pokaže izrazito ujemanje med ugodnostjo sintezne ocene prihodnjih razvojnih možnosti in najvišjih vrednosti indeksa uravnoveženosti razvoja v državah tipa A1 (Argentina, Čile in Urugvaj), velja podobna ugotovitev tudi za dno lestvice, kjer zadnja mesta zasedajo večinoma države tipov C1 in D1 sicer nizko stopnjo človekovega razvoja in predvidoma več kot podvojitvijo števila prebivalcev do sredine 21. stoletja.

Preglednica 17: Pregled obsega posameznih skupin držav po tipologiji razvojnih možnosti

Skupina držav	Število držav	Površina		Število prebivalcev, 2005	
		milijoni km ²	%	milijoni	%
A – Zelo ugodne razvojne možnosti	14	19,6	25,9	347,4	6,9
B – Ugodne razvojne možnosti	22	12,8	17,0	382,8	7,7
C – Neugodne razvojne možnosti	38	33,6	44,5	3.690,1	73,8
D – Zelo neugodne razvojne možnosti	20	9,5	12,6	579,6	11,6
Skupaj	94	75,5	100,0	4.999,9	100,0

Na podlagi izdelane tipologije so bile za posamezne tipe držav opisane zlasti njihove primerjalne prednosti in slabosti oziroma možnosti prihodnjega razvoja. Izhajajoč iz obstoječega stanja je bila v napoved vključena tudi predpostavka želje držav v razvoju po nadaljnjem socialno-ekonomskem napredku ob predvideni prebivalstveni rasti. Pregled po celinah kaže, da imajo med njimi v povprečju dolgoročno najboljše razvojne možnosti latinskoameriške države, najslabše pa afriške države. Višje vrednosti indeksa uravnoveženosti razvoja sicer dosega večje število držav Severne Afrike, Jugozahodne in Jugovzhodne Azije, vendar pa njihove prihodnje možnosti slabi v glavnem dejstvo, da že ob sedanjem številu prebivalcev njihov ekološki odtis presega razpoložljivo bioprodukcijo. V vsaki od geografskih regij pa najdemo tudi po več različnih tipov držav glede na na-

Slika 54: Primerjava tipov držav v razvoju in višine indeksa uravnoveženosti razvoja

vedeno oceno razvojnih možnosti. Med bolj homogenimi je poleg azijskih regij še območje Južne Amerike, medtem ko je najbolj heterogeno območje Srednje Amerike in Podsaharske Afrike, kjer pogosto niti dve sosednji državi nimata enake ocene prihodnjih razvojnih možnosti. Izdelana tipologija tako v precejšnji meri relativizira veljavnost grobih delitev sveta in opozarja na pasti pretiranega posploševanja pri obravnavi večplastnih razvojnih problemov držav v razvoju. Kot je pokazal že indeks uravnoveženosti razvoja, z uveljavljanjem paradigme trajnostnega razvoja in postavljanjem okoljskih zahtev enakovredno ob bok socialnim in ekonomskim postajajo preživete ne le delitve na razvite in nerazvite, ampak tudi tradicionalne geografske delitve sveta.

Z vračunavanjem pritiskov na okolje v dosežen socialno-ekonomski razvoj so se po tako spremenjeni opredelitvi razvitosti razvitim državam na najvišjih mestih pridružile tudi mnoge države v razvoju, ki so uspešne pri zagotavljanju relativno visoke stopnje človekovega razvoja ob neprimerno nižjih pritiskih na okolje. Podobne znake razsipnosti z naravnimi viri kot razvite države so pokazale tudi države v razvoju z visokimi dohodki, ki jim ob tem ne uspe visokih dohodkov prelitati tudi v socialni napredek. Zaradi svoje gospodarske strukture in vzorcev potrošnje utegnejo v prihodnosti zaiti v velike težave, če bi postali določeni naravni viri redki in cenovno težje dostopni. Upad razpoložljivih ekosistemskih storitev, ki bi bil povezan z rastjo svetovnega prebivalstva in nadaljnjim povečevanjem posameznikovih pritiskov na okolje, bi pomenil presežek povpraševanja nad ponudbo in znatno znižanje dosežene blaginje. Takšne razmere bi v največji meri prizadele revno prebivalstvo s skromno sposobnostjo prilagajanja in omejenim dostopom do raznovrstnih virov. Sodobno razumevanje blaginje namreč med drugim zahteva tudi zadostno količino razpoložljivih naravnih virov in ekosistemskih storitev oziroma zaščito prebivalstva pred posledicami degradacije okolja.

Z vidika številčnejših prihodnjih generacij in omejenosti ekosistemskih storitev je zaskrbljujoč prav uveljavljeni razvojni vzorec držav v razvoju in razvitih držav, ki vodi v nasprotno smer od zastavljenih smernic trajnostne paradigme. Povečevanje učinkovitosti rabe naravnih virov, prehod na obnovljive vire energije, sonaravna zasnova svetovne trgovine, zelena davčna politika in odpravljanje okolju škodljivih subvencij postajajo na začetku 21. stoletja nujnost, na kar opozarja tudi skupni svetovni ekološki odtis, ki že presega planetarne zmogljivosti za najmanj 20 %. Zviševanje cene okoljskega kapitala bi spodbudilo gospodarsko razvitejšo in energetsko ter surovinsko bolj potratne države k prehodu na nove in bolj učinkovite tehnologije. Z upoštevanjem principov solidarnosti in deljene odgovornosti v mednarodni politiki bi od novih tehnologij in širjenja znanja o vplivih degradacije okolja imele koristi tudi ostale države. Države v razvoju bi morale stremeti k zagotavljanju čim večje stopnje samozadostnosti pri oskrbi z naravnimi viri, saj je odvisnost od uvoženih virov ekonomsko in strateško neugodna ter sokriva za okrnitev preskrbe prebivalstva z drugimi potrebnimi dobrinami.

Zaradi razširjenosti in zaostrovanja okoljskih problemov ter primanjkovanja določenih naravnih virov bo mednarodno politiko 21. stoletja v veliki meri zaznamovalo prav vprašanje pravične delitve naravnih virov in planetarnih ekosistemskih storitev, ki ga bo moral

spremljati tudi prenos težišča s kvantitativnih na kvalitativne prvine razvoja v okviru trajnostne razvojne paradigme. Razvojne in varstvene zahteve bo mogoče uravnorežiti le z mednarodnim sodelovanjem, ki bo spoštovalo človekove pravice in bo utemeljeno na konceptu razvoja kot širjenja človekove svobode v vseh delih sveta.

SUMMARY

Developing countries – between environmental protection and socio-economic aspirations

Due to a continuous increase of production extent and quality as well as due to a rapid population growth, the so far existing global developmental pattern has brought about the consequences of worsening environmental problems and growing socio-economic disparities between economically developed and developing countries. In the last decades, environmental problems began to spread across local and regional borders, causing severe global difficulties. Accordingly, a comprehension is coming to the fore that it is possible to solve the contradictions of socio-economic and environmental development only in a joint framework, such as the concept of sustainable development. In praxis, the concept is reflected in the search for possibilities of socio-economic development within the existing environmental limitations or in a form of coincident consideration and weighing of economic, social, and environmental aspects of development. As such, sustainable development forms a theoretical and methodological basis of our research.

At the beginning of the 21st century, developing countries are facing a major dilemma: how to achieve general progress for the majority of their population and at the same time respect environmental protection requirements. The research presents the complexity of linkages between economic, social, and environmental dimensions of development, taking into account especially globalization processes and rapidly growing population in developing countries. For this purpose, a three-level regional geographic model of interactions was formed. The study is based on a constant intertwining of theoretical and empirical findings, complementing each other and gradually upgrading them. The presentation of theoretical starting-points is followed by a systematic analysis of selected environmental, social, and economic themes and indicators, supplemented by the investigation of the causal-consecutive linkages between the studied factors. Selected indicators provide essential information in a simplified and concise form. The analysis of individual indicators and the investigation of their mutual interactions form the first level of the research model. For this purpose, a number of internationally established indicators can be used, such as:

- economic indicators: GDP per capita, economic growth rate per capita, and structure of country's economy;
- social indicators: population growth rate, total fertility rate, population living below poverty line, Gini index of income inequality, adult literacy rate, life expectancy at birth, child mortality rate, and population living on fragile land;
- environmental indicators: greenhouse gas emissions, consumption of ozone depleting substances, globally threatened species, deforestation rate, rural population density, withdrawals of available water sources, population with access to improved water source, and burden of disease from major environmental risks.

Each individual (economic, social, and environmental) group of indicators is interpreted in connection with the other two groups, since only in this way an integrated view of developmental problems can be ensured. In order to evaluate current state, analyze trends, and study linkages, one representative synthetic indicator for each of the three basic areas of development is used at the second level of the research model:

- gross domestic product per capita (expressed in terms of purchasing power parity) for economic area,
- human development index for wider understood social area,
- ecological footprint for environmental area.

The gross domestic product has for decades been one of the most established and widely used economic indicators. It measures primarily the economic growth. Since the beginning of the 1990s, the human development index has won recognition as the leading socio-economic measure. At the same time, the ecological footprint has been developed as a synthetic evaluation of total environmental pressures of a given country or area. Each of the three indicators covers specific dimensions of development and brings new perspectives to development discussion.

The human development index measures the progress in human development, while focusing on its three measurable dimensions: living a long and healthy life (as measured by life expectancy at birth), being educated (as measured by adult literacy rate and the combined primary, secondary, and tertiary enrolment ratio), and having a decent standard of living (as measured by GDP per capita in purchasing power parity terms). However, the human development index has also many limitations and deficiencies, as it does not include the aspects of political freedom, social safety and justice, quality of living environment, and other important social issues. The ecological footprint (expressed in global hectares per capita) offers for the time being the most synthetic evaluation of total environmental pressures of a given area or population. The indicator is experiencing growing use worldwide. It presents the total area required to produce the food and fibre that each country consumes, the area needed to absorb the waste from energy consumption, and to provide space for infrastructure. Consequently, the resources and ecological services from all over the world, being used in a particular country, are added up in the footprint and divided by the number of country's inhabitants. Despite the constant methodological improvements, the indicator still fails to include some significant aspects of resource consumption and waste production (for example, freshwater withdrawals, land use intensity, and toxic releases).

The analysis of the linkages between all three described indicators for all countries of the world as well as for developing countries reveals positive and mainly large correlation between them. The results clearly confirm that economic growth (as measured in GDP per capita), providing more resources to invest in health and education, advances human development. On the other hand, human development can nourish economic growth (for example, by improvements in workers' knowledge, skills, and health) or put an end to fast economic growth when being too slow. However, wealth is not automatically

translated into human development. In the countries with the high level of income inequality, economic development gains fail to reflect in the general well-being of the population, especially when rich people profit the most and investments in education, health, basic infrastructure, and food provision are not high on the development priority list. Some developing countries have disproportionately high incomes and obviously too low investments in human development, as their indices of health and education lag behind considerably (for example, Algeria, Equatorial Guinea, Gabon, Oman, Qatar, Saudi Arabia, United Arab Emirates, etc.). In other countries the gap is widening because of the disease burden, especially due to the HIV/AIDS incidence, primarily lowering life expectancy in Sub-Saharan Africa (for example, in Botswana, Lesotho, Namibia, South Africa, Swaziland, etc.). Despite some exceptions, the correlation between human development index and gross domestic product is positive and large, with the Pearson correlation coefficient reaching 0.730 in all countries of the world and 0.709 in developing countries. With both variables, having a skew in the opposite directions, the actual correlation is probably even larger.

Similarly large and positive is also the correlation between gross domestic product per capita and ecological footprint per capita, with the Pearson correlation coefficient reaching 0.827 in all countries of the world and 0.862 in developing countries. These calculations confirm that growing gross domestic product is still an important driving force behind environmental pressures, though not the only one. The ecological footprint of a country changes also with its population size, per capita material consumption (dependent on the purchasing power of inhabitants), and the efficiency of energy and material use (dependent on available technologies). However, growing environmental pressures accompany economic growth in particular and economic development in general, which is especially worrying in developing countries, still having considerable and legitimate developmental aspirations.

The correlations between social indicators and ecological footprint prove that social progress has similarly important and direct effect on the extent of environmental pressures. Comparison of ecological footprint per capita and human development index reveals large and positive correlation (the Pearson correlation coefficient in the case of all countries of the world is 0.735 and in the case of developing countries 0.557), despite the skewness of variables in the opposite directions. The correlation in the case of medium- and low-income developing countries is even larger. Among developing countries with disproportionately high ecological footprint compared against the level of human development achieved, some high-income developing countries stand out the most (for example, Israel, Kuwait, Saudi Arabia, United Arab Emirates). Their ecological footprints are comparable to those of developed countries with similarly high incomes on the one hand and much better education and health performance on the other.

The presented data and calculations lead to the conclusion that the socio-economic welfare, both in economically developed and developing countries, is being achieved at the expense of environmental deterioration. Such path of development leads away from

sustainability goals. It is environmentally and socially worrying, especially from the viewpoint of limited ecological services and resources as well as future growing generations. Developing countries should not postpone solving their environmental problems until indefinite future and should make use of advanced technologies and of positive globalization effects. The moral obligation of developed countries is to focus on technology improvement and to facilitate the transfer of technology to developing countries, enabling them to keep human demand on nature low together with achieving maximum progress in human development.

The next step of the study included the comparison of past trends in ecological footprint growth and annual gross domestic product growth rate per capita. The second comparison included changes in ecological footprint and human development index. Both analysis and available calculations refer only to developing countries and to the period 1990–2002. Due to the lack of data needed, it was not possible to analyze long-term trends. In the majority of developing countries, variable changes have had the same orientation: decreasing or increasing of gross domestic product was accompanied by decreasing or increasing environmental pressures, respectively. Only two dozen countries have experienced economic growth and reduced their ecological footprint per capita at the same time. The latter is the only recommendable long-term scenario of improving populations' well-being and preserving natural resources together with ecological services for future generations. Trends in other developing countries support our initial assumption. Due to the rapid population growth and the striving after the decrease of socio-economic lagging, developing countries are neglecting comparatively less urgent short-term environmental problems. This is confirmed also by the comparison of trends in ecological footprint and human development index. The correlation between them is positive and significant but smaller than in the first case. It can be concluded, that economic development causes larger direct impacts on environment in comparison to social development. However, socio-economic development in the majority of developing countries is being achieved at the expense of the natural capital, which in return diminishes their long-term development possibilities.

The development trends and current state highlight the need to integrate the environmental protection requirements into policies on socio-economic development. Nevertheless, developing countries will not be able to achieve sustainable development patterns without the help of developed countries and the profound international cooperation. The inability of economically developed countries to provide the examples of good practice in the integration of environmental and developmental requirements remains one of the biggest obstacles to the presented idea. Developed countries should lead the way in finding sustainable solutions for the future by controlling their environmental pressures (i.e. ecological footprint), using their energy and materials more efficiently, and focusing on the per capita consumption, particularly avoiding the wasteful consumption. Developing countries have an indisputable right to develop socio-economically and increase their use of global ecological services and resources. However, the technology improvement and transfer from developed countries would enable to keep their demand on nature as

low as possible. Nowadays, developed countries have a disproportionately high demand on the biosphere. They are often causing ecological deficit by importing resources from other (mostly developing) countries and are overburdening planetary waste sinks. The lowering of their ecological footprint would give more room for manoeuvre to allow developing countries use their fair share of the planet's ecosystem services.

Modern development indicators should encompass all dimensions of development. Therefore, at the third level of the research model, synthetic economic, social, and environmental indicators are aggregated and upgraded, offering a complex evaluation of overall development in each country of the world. Due to the fact that the calculation of human development index already includes gross domestic product as a measure of standard of living, only human development index and ecological footprint were aggregated into this new index. The ambition of the new index is to measure economic and social "benefits" of development on the one hand and the accompanying environmental "costs" on the other. It equally includes the achievements of human development and the coincident environmental pressures, and is therefore an alternative measure of overall development. Measuring the balance between different dimensions of development, the new index is named "development balance index". The calculation of the development balance index combines the human development index (representing socio-economic achievements) and ecological footprint (representing environmental pressures), using the same standardization as proposed by the United Nations Development Programme (UNDP) for the purposes of the human development indices calculation. The human development index is a simple average of three dimension indices: life expectancy index, education index, and gross domestic product index. In order to calculate the performance in each dimension, the minimum and maximum values or goalposts are chosen for each underlying indicator. The standardization formula used in the index calculation is:

$$\text{index} = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

with x_i being the actual value for the variable, x_{\min} being the minimum value and x_{\max} being the maximum value. Consequently, the value of the indices ranges between 0 and 1. The life expectancy index measures the relative achievement of a country in life expectancy at birth, using formula, where the maximum value is 85 years and the minimum value is 25 years. Agreed maximum value for GDP is 40,000 US\$ (PPP) and minimum value is 100 US\$ (PPP). In the calculations of GDP index the logarithm of income is used, because achieving decent level of human development does not require unlimited income. The education index includes two indices: an index for adult literacy and one for combined gross enrolment. In both cases, the minimum value is 0% and the maximum value is 100%. To calculate the education index these two indices are combined, with two-thirds weight given to adult literacy and one-third weight to combined gross enrolment (Human Development ..., 2005). Such standardization with preset minimum and maximum values allows comparisons over time and across countries.

In contrast to longevity, education, and incomes, increasing environmental pressures do not contribute to overall welfare or sustainability. On the contrary, the lower the ecological footprint values, the more favourable are the conditions for sustainable development. Therefore, the incorporation of ecological footprint into this scheme requires the adjustment of the above presented standardization formula:

$$\text{ecological footprint index} = 1 - \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

or shorter:

$$\text{ecological footprint index} = \frac{X_{\max} - X_i}{X_{\max} - X_{\min}}$$

The maximum value used for the ecological footprint index calculation was 10.0 global ha per capita, while the minimum value was rounded up and set at 0.0 global ha per capita, representing (theoretically) minimal possible pressures on the environment. Finally, all indices (GDP index, education index, life expectancy index, and ecological footprint index) can be added up and the average value (i.e. the development balance index) for each country calculated. While the human development index gives one-third weight to economic dimension (i.e. to GDP index) and two-thirds weight to social dimension (i.e. one-third weight to education index and one-third weight to life expectancy index), the development balance index gives an equal (one-third) weight to the common achievements in the economic (GDP per capita), social (life expectancy at birth, literacy rate, combined primary, secondary, and tertiary gross enrolment ratio), and environmental area (ecological footprint per capita). The development balance index fits better with the sustainable development philosophy, which requires equal emphasis on all three areas of development in order to achieve ongoing balanced development:

development balance index = $1/3$ (GDP index + $1/2$ (education index + life expectancy index) + ecological footprint index)

The development balance index is an alternative index, suggesting how to combine economic, social, and environmental aspects of development in a simple and comprehensive way. It is a tentative example, which could lead to other attempts in the future, improving the calculations and data. The calculation of this new index raises many questions about:

- the limitations and deficiencies of individual indicators included in the calculation;
- the standardization method used;
- the designation of minimum and maximum values;
- the weight assigned to each indicator;
- the availability and quality of the data used for the calculation.

Each indicator included in the calculation has certain deficiencies and no indicator is able to present a specific development dimension in its full extent. This applies to gross domestic product as well as to social indicators or ecological footprint. The limitations

of individual indicators included are inevitably also the limitations of synthetic indicator. Consequently, the development balance index does not include the issues of political freedom, social safety and justice, some aspects of resource consumption and waste generation, and some other important circumstances, which affect the quality of everyday life in the area studied. The inclusion of these aspects would further correct the calculation and build an even more just measure of overall development and human welfare. However, for the time being, the development balance index combines the best available socio-economic and environmental indicators, undoubtedly giving it a certain amount of credibility.

Compared to human development index, the calculations of the development balance index reveal a strongly modified image of development and general well-being in the world. Due to the inclusion of environmental pressures, the differences in the resulting development balance index values are much smaller than in the case of the human development index. The development balance index values vary from 0.486 in Sierra Leone to 0.822 in Italy (at the same time as the human development index values vary from 0.273 in Sierra Leone to 0.956 in Norway). Due to comparatively lower ecological footprints, the values at the bottom of the ranking are higher and Sierra Leone was in 2002 the only country with the index value below 0.500 (i.e. threshold of low human development). On the other hand, only the index values of nine countries (Italy, Japan, South Korea, the Netherlands, Costa Rica, Austria, Argentina, Luxembourg, and Cuba) still exceeded 0.800 (i.e. threshold of high human development, in 2002 exceeded by 23 developed countries and Israel). Although developed countries ranked high, some developing countries with relatively low ecological footprints and good health or/and education performance managed to keep pace with them. For example, among the top 25 countries by the value of development balance index were Costa Rica, Argentina, Cuba, Chile, Columbia, Peru, Uruguay, Trinidad and Tobago, Panama, Thailand, and Tunisia. On average, Latin American and Asian countries ranked higher in development balance index than in human development index, with the exception of some high-income developing countries (for example, Kuwait, United Arab Emirates, Saudi Arabia, and Israel), whose rankings deteriorated considerably. Irrespective of their low per capita ecological footprint, the majority of African countries ranked lowest (28 out of 30 last ranking countries were African countries). This is mainly the consequence of their extremely unfavourable indices of human development. The highest ranked countries are those successful at providing their population with high incomes, good education, health services of high quality, opportunities for a long and healthy life, and successful at limiting their environmental pressures at the same time.

The calculation of the development balance index is open to future methodological changes. Each of the included indicators can be replaced, if better indicator for a certain area of development is created. For the time being, the development balance index already provides an important strategic message: balancing developmental requirements in economic, social, and environmental area is the greatest task of the countries all over the world on their way to a more sustainable future. From the point of view of sustainable

development paradigm, all countries are actually still considered as developing countries.

Beside investigating the contradictions between environmental protection and socio-economic aspirations in developing countries, the research is also focused on identifying groups of developing countries with a similar combination of problems. Based on the theoretical and empirical findings within the regional geographic model of interactions, a typology of developing countries is carried out. In order to detect countries with a similar combination of socio-economic and environmental problems, a new, slightly changed, confrontation of the concepts of human development and ecological footprint is proposed. The human development index and the ecological deficit are used as the main typology criteria.

To classify developing countries into three groups according to the achieved level of human development, the UNDP's classification can be used:

- high human development – human development index of 0.800 or above,
- medium human development – human development index of 0.500–0.800,
- low human development – human development index of less than 0.500.

The ecological deficit shows the difference between the total environmental impacts of human activities (ecological footprint) in the country and the available country's biocapacity. In this way, countries are evaluated in the scope of their efficiency in ensuring the highest possible level of social and economic welfare within their own carrying capacities. Developing countries can be classified into four groups:

- high ecological reserve of 2.0 gha or above – country's biocapacity is considerably greater than its ecological footprint,
- moderate ecological reserve of 0.00–2.0 gha – country's biocapacity is greater than its ecological footprint,
- moderate ecological deficit of 0.00–2.0 gha – country's ecological footprint is greater than its biocapacity,
- high ecological deficit of 2.0 gha or above – country's ecological footprint is considerably greater than its biocapacity.

The long-term character of the typology is assured by the inclusion of the population growth projections. During the period 2005–2050, developing countries are probably going to experience:

- rapid population growth – population growth index of 200 or above,
- fast population growth – population growth index of 150–200,
- moderate population growth – population growth index of less than 150.

Population growth is still an important factor of development in developing countries, although not the most decisive. Therefore, population growth rate is used as a secondary measure of the presented typology. Taking the above mentioned criteria into account, a synthetic evaluation of development possibilities results in the identification of four

groups with ten types of countries (Figure 49). Development strengths and weaknesses of countries involved are defined for every type. Four groups and their types have the following main characteristics:

- **Group A** countries (altogether 14 developing countries with 347 million inhabitants on 19.6 million km² – Figure 50; Table 12) have very favourable development possibilities. Type A1 countries have high human development, high ecological reserve, and can expect moderate population growth. Type A2 countries have medium human development, high ecological reserve, and are going to experience fast population growth in the coming decades.
- **Group B** countries (altogether 22 developing countries with 383 million inhabitants on 12.8 million km² – Figure 51; Table 13) have favourable development possibilities. Type B1 countries have low human development, high ecological reserve, and expect rapid population growth. Type B2 countries have medium human development, moderate ecological reserve, and are going to experience fast population growth. Type B3 countries have high human development, moderate ecological deficit, and are foreseen to have moderate population growth in the future.
- **Group C** countries (altogether 38 developing countries with 3,690 million inhabitants on 33.6 million km² – Figure 52; Table 14) have unfavourable development possibilities. Type C1 countries have low human development, moderate ecological reserve, and expect rapid population growth. Type C2 countries have medium human development, moderate ecological deficit, and are foreseen to experience moderate to fast population growth. Type C3 countries have high human development, high ecological deficit, and are going to experience fast population growth in the coming decades.
- **Group D** countries (altogether 20 developing countries with 580 million inhabitants on 9.5 million km² – Figure 53; Table 15) have very unfavourable development possibilities. Type D1 countries have low human development, moderate ecological deficit, and experience rapid population growth. Type D2 countries have medium human development, high ecological deficit, and are expected to have moderate to fast population growth in the future.

The proposed typology raises some questions about the appropriate data classification into classes, concerning individual indicators. However, the detailed analysis of current state and development possibilities in the countries of certain types highlighted considerable differences between types and justified the proposed classification. On the other hand, the differences between countries of a certain type should not be neglected. Due to these differences, it is only possible to propose some general guidelines for their future development and no generally valid solutions can be prescribed. Additionally, the spatial distribution of countries with similar development possibilities questions also the traditional geographical regionalization of the world.

The comparison of the typology results and the values of development balance index confirms that countries of groups A and B have on average higher values of human development balance index. The worst performance is observed for the B1 type countries, having only low human development. Similarly, among group C and D countries, the C2 type countries have above average values of development balance index (for example, Thailand, Tunisia, the Philippines, Sri Lanka, China, Turkey etc.) because of the achieved medium human development. In both cases, the impact of human development indices is evident. The development balance index gives them two-thirds weight, whereas the typology gives them an equal weight as to the ecological deficit. Consequently, the results of both analyses differ considerably. According to the development balance index, the most heterogeneous type is C3. For example, the development balance index reaches 0.757 in Israel and only 0.566 in the United Arab Emirates. Compared to Israel, the ecological deficit of the United Arab Emirates is twice as large and the country is less successful at translating high incomes into social well-being of its population. However, both countries have large ecological deficit, which is the main reason for worse final evaluation of their development possibilities. The most favourable assessment of future development possibilities and the highest values of the development balance index coincide in the case of type A1 countries (Argentina, Chile, Uruguay) (Figure 54). On the other hand, countries at the bottom of the development balance index ranking are mostly type C1 and D1 countries with low human development and predicted population doubling until the middle of the 21st century.

Among developing countries, the most favourable long-term development possibilities are found in Latin America and the most unfavourable in Africa. Some countries in Northern Africa, Southeast Asia and Southwest Asia have relatively high values of development balance index but their population is already exceeding the country's biocapacity, causing ecological deficit and reducing possibilities for the future, more numerous generations. According to the development possibilities typology, each geographic region encompasses countries of different types. More homogenous are Asian regions and South America. The most heterogeneous is the area of Middle America and Sub-Saharan Africa, where the evaluation of development possibilities for two neighbouring countries can often differ completely. The proposed typology questions not only current rough regionalization of the world but also an excessive generalization related to the solving of multi-layered development problems in developing countries.

The calculation of overall development, which takes into account not only socio-economic achievements but also their accompanying environmental pressures, reveals a different image of more or less developed countries, respectively. At the top of the ranking list are some developing countries, successful at achieving relatively high level of human development and causing substantially lower environmental pressures compared to socio-economically most developed countries. The group of high-income developing countries is obviously following the wasteful development patterns of developed countries and is not being able to assure social progress, in spite of high incomes. Due to their economic structure and consumption patterns, those countries are likely to have great

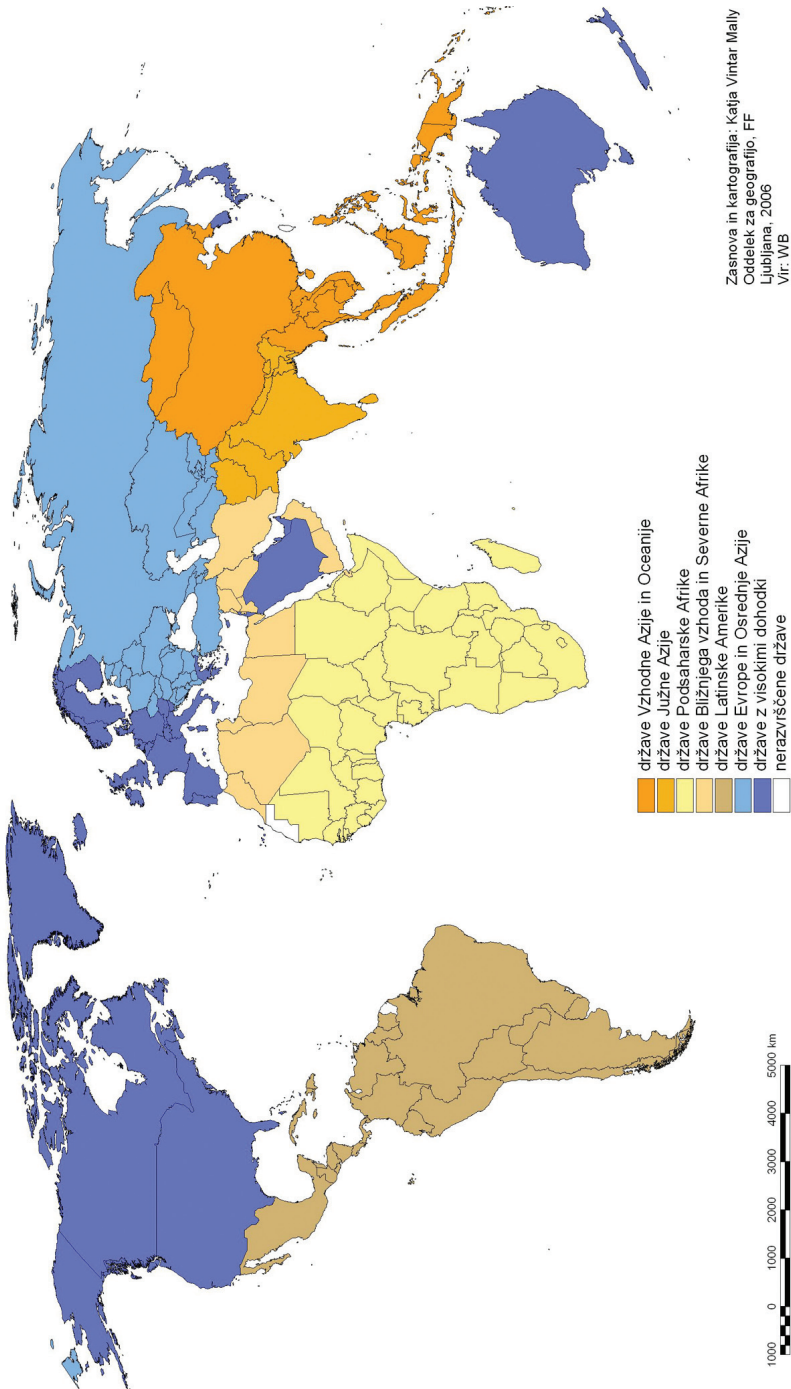
problems, if some natural resources become increasingly rare and costly. The decline in ecosystem services, connected with the global population growth and further increase in per capita ecological footprint, would cause an excessive demand and a considerable decrease in general well-being. Such conditions would harm especially the poor with the limited access to diverse resources and the limited capacity to adapt to changes. The contemporary understanding of welfare requires sufficient natural resources and ecosystem services to support the population and demands for the right of protection against environmental degradation.

Current development pattern in developed countries as well as in developing countries leads away from the sustainability goals and is unacceptable from the perspective of future, more numerous generations and limited ecosystem services on our planet. At the beginning of the 21st century, humanity's ecological footprint exceeds the Earth's biological carrying capacity by more than 20 %. The latter calls for the green tax policies, sustainable world trading systems, improvements in resource use efficiency, transition to the use of renewable energy technologies, and phase out of environmentally damaging subsidies. Higher prices of natural capital would encourage economically developed and wasteful countries to develop and use new, more environmentally efficient technologies. International relations should follow the principles of solidarity and shared responsibility, allowing developing countries to benefit from technological innovation and knowledge transfer. Since dependency on imported resources is economically and strategically unfavourable and also partly responsible for insufficient supply of other necessary goods, developing countries should strive towards self-sufficiency in natural resources.

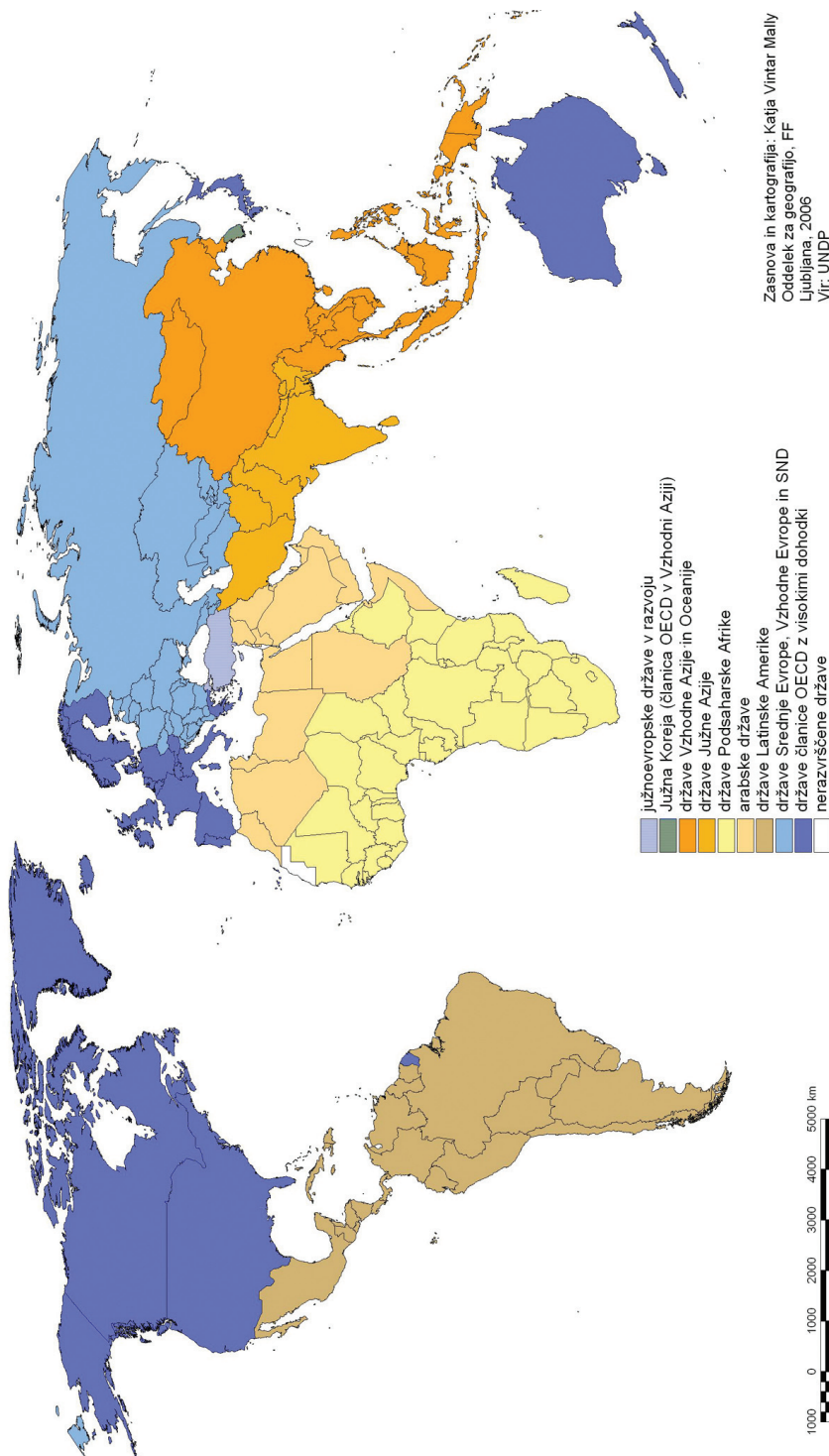
The international politics in the following decades is going to be shaped by the growing scope and intensity of environmental problems as well as by the lack of certain natural resources. These issues are going to raise the question of more equitable distribution of natural resources and planetary ecological services. According to the sustainable development paradigm, development will have to focus on the quality instead of quantity. The balance between developmental aspirations and environmental protection will be possible to achieve through international cooperation, respecting of human rights and perceiving development as a process of expending freedoms in all parts of the world.

KARTOGRAFSKE PRILOGE

Priloga 1: Klasifikacija držav sveta pri Svetovni banki

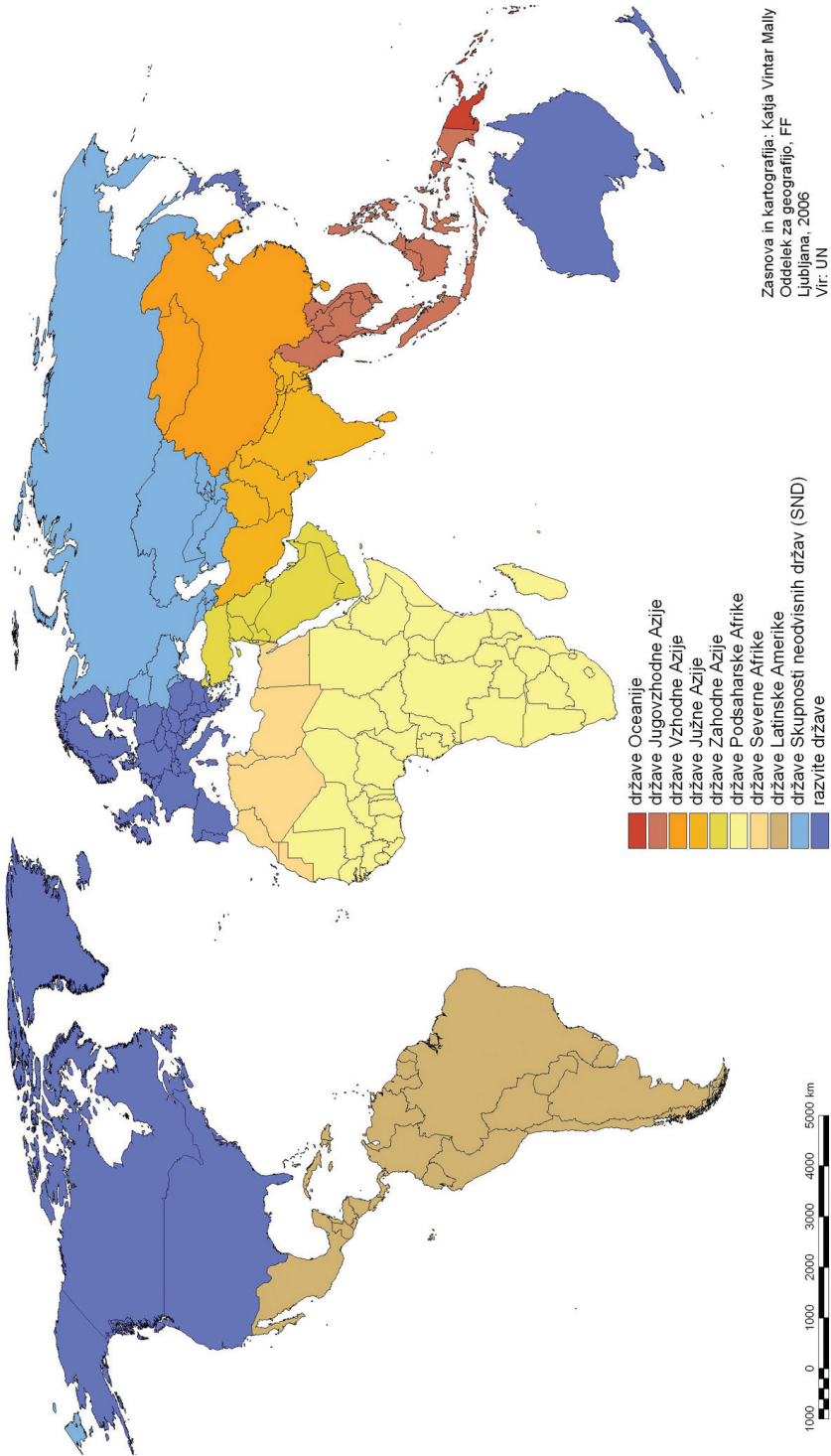

Priloga 2: Klasifikacija držav sveta pri OZN za poročanje o človekovem razvoju

Zasnova in kartografija: Katja Vintar Maliy
 Oddelek za geografijo, FF
 Ljubljana, 2006
 Vir: UNDP

Priloga 3: Klasifikacija držav sveta pri OZN za poročanje o razvojnih ciljih novega tisočletja

VIRI IN LITERATURA

Agenda 21. 1992. Programme of Action for Sustainable Development, Rio Declaration on Environment and Development. The United Nations Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro, 294 str.

Allen, J. L., 1999. Student Atlas of World Geography. Connecticut, The McGraw-Hill Companies Inc., 180 str.

Beck, U., 1997. Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 209 str.

Bossel, H., 1999. Indicators for Sustainable Development: Theory, Method, Applications. A Report to Balaton Group. Winnipeg, The International Institute for Sustainable Development, 124 str.

Bright, C., 2003. A History of Our Future. V: State of the World 2003. Washington, Worldwatch Institute, str. 3–13.

Brouns, B., 2004. Was ist gerecht? Nutzungsrechte an natürlichen Ressourcen in der Klima- und Biodiversitätspolitik. Wuppertal, Wuppertal Institut für Klima, Umwelt, Energie GmbH, 49 str.

Brown, L. R., Flavin, C., Postel, S., 1991. Saving the planet: how to shape an environmentally sustainable global economy. New York, W. W. Norton & Co., 224 str.

Brown, L. R., 1999. Feeding Nine Billion. V: State of the World 1999. Washington, Worldwatch Institute, str. 115–132.

Brown, L. R., Gardner, G., Halweil, B., 1999. Beyond Malthus: Nineteen Dimensions of the Population Change. Washington, Worldwatch Institute, 167 str.

Brown, L. R., 2000. Challenges of the New Century. V: State of the World 2000. Washington, Worldwatch Institute, str. 3–21.

Brown, L. R., 2001. Eradicating Hunger: A Growing Challenge. V: State of the World 2001. Washington, Worldwatch Institute, str. 43–62.

Climate Change Futures: Health, Ecological and Economical Dimensions. 2005. Epstein, P. R., Mills, E. (ed.). Harvard, The Centre for Health and the Global Environment, 138 str.

Comim, F., 2002. The Poverty-Environment Nexus and the Poor. Nexus, 1, str. 2.

Dahl, A. L., 1998. Globalization and the Environment. URL: <http://bahai-library.com/conferences/globalization.html> (citirano 8.11.2005).

Dalby, S., 2003. Globalization, Geography and Environmental Security. V: Globalization: Theory and Practice. New York, London, Continuum, str. 35–46.

Der Fischer Weltalmanach 2006. 2006. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 799 str.

Dunn, S., Flavin, C., 2002. Moving the Climate Change Agenda Forward. V: State of the World 2002. Washington, Worldwatch Institute, str. 24–50.

Duraiappah, A. K., 2000. Sustainable Development and Poverty Alleviation. Exploring the Links. Kanada, International Institute for Sustainable Development. URL: http://www.iisd.org/pdf/pov_sd_overview.pdf (citirano 12.1.2004).

Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. 2005. Washington DC, Island Press, World Resources Institute, 137 str.

Engelman, R., Halweil, B., Nierenberg, D., 2002. Rethinking Population, Improving Lives. V: State of the World 2002. Washington, Worldwatch Institute, str. 127–148.

Environment and Human Well-being: A Practical Strategy: Summary. UN Millennium Project 2005. 2005. New York, UNDP, 27 str.

- 2002 Environmental Sustainability Index: Main Report. 2002. Yale Center for Environmental Law and Policy. URL: <http://www.ciesin.columbia.edu/indicators/ESI> (citirano 5.3.2004).
- 2005 Environmental Sustainability Index. 2005. New Haven, Yale Center for Environmental Law and Policy, 408 str. URL: <http://www.yale.edu/esi> (citirano 25.1.2006).
- Eskeland, G. S., Harisson, A. E., 1997. Moving to Greener Pastures? Multinationals and the Pollution Haven Hypothesis. World Bank Working Paper Series 1744. URL: http://www.worldbank.org/nipr/work_paper/wps1744.htm (citirano 8.3.2006).
- Europe's Environment: the third assessment. 2003. Copenhagen, European Environment Agency, 343 str.
- Exploring the Links. 2004. Nairobi, The United Nations Environment Programme, The International Institute for Sustainable Development, 44 str.
- Farman, J., 2004. Halogenirani ogljikovodiki, ozonska plast in previdnostno načelo. V: Pozne lekcije iz zgodnjih svaril: previdnostno načelo 1896–2000. Ljubljana, MOPE, Agencija RS za okolje, 218 str.
- Franke, W., 1999. Indikatoren zur Messung einer nachhaltigen Entwicklung auf Landesebene. V: Indikatorensysteme für eine nachhaltige Entwicklung in Kommunen. Berlin, Deutsches Institut für Urbanistik, str. 29–38.
- French, H., 1998. Assessing Private Capital Flows to Developing Countries. V: State of the World 1998. Washington, Worldwatch Institute, str. 193–219.
- French, H., 2000. Coping with Ecological Globalization. V: State of the World 2000. Washington, Worldwatch Institute, str. 184–202.
- French, H., 2000a. Vanishing Borders. Protecting the Planet in the Age of Globalization. Washington, Worldwatch Institute, 253 str.
- French, H., Mastny, L., 2001. Controlling International Environmental Crime. V: State of the World 2001. Washington, Worldwatch Institute, str. 166–188.
- French, H., 2002. Reshaping Global Governance. V: State of the World 2002. Washington, Worldwatch Institute, str. 174–198.
- Gardner, G., 2002. The Challenge for Johannesburg: Creating a More Secure World. V: State of the World 2002. Washington, Worldwatch Institute, str. 3–23.
- Geografija. 2001. Tržič, Učila International, 682 str. (Zbirka tematski leksikoni).
- Geografski terminološki slovar. 2005. Kladnik, D., Lovrenčak, F., Orožen Adamič, M. (ur.). Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 451 str.
- GEO Year Book 2004/5: An Overview of Our Changing Environment. 2005. Nairobi, United Nations Environment Programme, 96 str.
- Global Environmental Outlook 3. Past, present and future perspectives. 2002. United Nations Environment Programme, 426 str.
- Global Forest Resources Assessment 2005. 2005. URL: www.fao.org/forestry/site/fra2005/en (citirano 20.12.2005).
- Globalization, Growth and Poverty. 2002. Washington, The World Bank and Oxford University Press, 174 str.
- Gray, L. C., Moseley, W. G., 2005. A geographical perspective on poverty-environment interactions. The Geographical Journal, 171, 1, str. 9–23.
- Haggett, P., 2001. Geography: A Global Synthesis. Harlow, Prentice Hall, 833 str.
- Hardi, P., Barg, S., et al., 1997. Measuring Sustainable Development: Review of Current Practice. Occasional Paper Number 17. Ottawa, Industry Canada, 119 str.

- Hawken, P., Lovins, A.B., Lovins, L. H., 2004. *Natural capitalism: the next industrial revolution*. London, Earthscan, 396 str.
- Hille, J., 1998. *The Concept of Environmental Space. Implications for Policies, Environmental Reporting and Assessments*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 58 str.
- Hobbs, J. J., Sautler C. L., 2006. *Essentials of World Regional Geography. Fifth Edition*. Canada, Thomson Brooks/Cole, 687 str.
- Hodge, R. A., Hardi, P., 1997. *The Need for Guidelines: The Rationale Underlying the Bellagio Principles for Assessment. V: Assessing Sustainable Development: Principles in Practice*. Winnipeg, International Institute for Sustainable Development, 166 str.
- Human Development Report 1999. 1999. New York, United Nations Development Programme, 262 str.
- Human Development Report 2003. 2003. New York, United Nations Development Programme, 367 str.
- Human Development Report 2004. 2004. New York, United Nations Development Programme, 285 str.
- Human Development Report 2005. 2005. New York, United Nations Development Programme, 372 str.
- Implementation of the United Nations Millennium Declaration. Report of the Secretary-General. 2004. URL: <http://www.un.org/millenniumgoals> (citirano 27.5.2005).
- Indicators of Sustainable Development. A pilot study following the methodology of the United Nations Commission on Sustainable Development. 1997. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 128 str.
- Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. 2001. New York, United Nations Commission on Sustainable Development, 310 str.
- Indikatorji trajnostnega razvoja za Mestno občino Ljubljana. Zaključno poročilo prve faze. 1999. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, 95 str.
- Keating, M., 1995. *Agenda za spremembo s Srečanja na vrhu: Agenda 21 in drugi sporazumi iz Ria de Janeiro v razumljivem jeziku (prevod)*. Ljubljana, Umanotera, 79 str.
- Klemenčič, M. M., 1997. *Geografski prehod*. Dela, 12, str. 15–29.
- Linking Poverty Reduction and Environmental Management: Policy Challenges and Opportunities. 2002. Washington, DFID, EC, UNDP, World Bank, 80 str.
- Living Planet Report 2004. 2004. Loh, J., Wackernagel, M. (ed.). Cambridge, WWF, 40 str.
- Martinez-Alier, J., 2002. *The environmentalism of the poor*. URL: www.foe-scotland.org.uk/nation/ej_alier.pdf (citirano 9.8.2005).
- Mäschli, C., 1998. *Das Leitbild Nachhaltigkeit – Eine Einführung*. URL: <http://www.bats.ch/publications/report4-98/index.html> (citirano 26.2.2002).
- MacDonald, M., Nierenberg, D., 2003. *Linking Population, Women and Biodiversity. V: State of the World 2003*. Washington, Worldwatch Institute, str. 38–61.
- Meadows, D., 1998. *Indicators and Information Systems for Sustainable Development. A Report to the Balaton Group*. Vermont, The Sustainability Institute, 78 str.
- Middleton, N., 2003. *The Global Casino: An Introduction to Environmental Issues*. London, New York, Oxford University Press, 435 str.
- Morris, A., 1998. *Geography and development*. London, University College London, 193 str.
- Morse, S., 2004. *Indices and Indicators in Development. An Unhealthy Obsession with Numbers*. London, Earthscan, 206 str.
- Nebel, B. J., Wright, R. T., 1998. *Environmental science: the way the world works. Sixth Edition*. New Jersey, Prentice – Hall, 698 str.

Nierenberg, D., 2002. Correcting Gender Myopia: Gender Equity, Women's Welfare, and the Environment. Washington, Worldwatch Institute, 68 str.

OECD Environmental Outlook. 2001. Paris, OECD, 327 str.

One Planet, Many People: Atlas of Our Changing Environment. 2005. Nairobi, United Nations Environment Programme, 322 str.

Petek, F., 2001. Vrednotenje rabe zemljišč v slovenskih pokrajinah z vidika kazalcev sonaravnega razvoja: magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 172 str.

Petz, B., 2002. Osnovne statističke metode za nematematičare. 4. izdanje. Jastrebarsko, Naklada Slap, 384 str.

Plan of implementation. World Summit on Sustainable development (advance unedited text – 4 September 2002). 2002. URL: <http://www.iisd.ca/linkages/2002/wssd/PlanFinal.pdf> (citirano 14.9.2002).

Plut, D., 1998. Varstvo geografskega okolja. Ljubljana, Filozofska fakulteta, 311 str.

Plut, D., 2002. Teoretični in terminološki vidiki koncepta trajnostnosti/sonaravnosti. Geografski vestnik, 74, 1, str. 73–86.

Plut, D., 2004. Zeleni planet? Prebivalstvo, energija in okolje v 21. stoletju. Radovljica, Didakta, 239 str.

Plut, D., 2005. Teoretična in vsebinska zasnova trajnostno sonaravnega napredka. Dela, 23, str. 59–113.

Plut, D., 2006. Mesta in sonaravni razvoj: geografske razsežnosti in dileme urbanega sonaravnega razvoja. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 226 str.

Poročilo o človekovem razvoju Slovenija 2002–2003. Človekov razvoj in zdravje. 2003. Javornik, J., Korošec, V., (ur.). Ljubljana, Urad za makroekonomske analize in razvoj, 100 str.

Pregled stanja biotske raznovrstnosti in krajinske pestrosti v Sloveniji. 2001. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija Republike Slovenije za okolje, 224 str.

Radej, B., 2001. Od konvencionalnega ekonomskega razvoja k trajnostnemu – implementacijske teze. IB Revija 35, 4, str. 7–12.

Raskin, P., Gallopin, G., Gutman, P., Hammond, A., Swart, R., 1998. Bending the Curve: Toward Global Sustainability. Stockholm, Stockholm Environment Institute, 90 str.

Renner, M., 1997. Fighting for Survival: Environmental Decline, Social Conflict, and the New Age of Insecurity. London, Earthscan Publications Ltd, 239 str.

Renner, M., 2002. Breaking the Link Between Resources and Repression. V: State of the World 2002. Washington, Worldwatch Institute, str. 149–173.

Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration. 2001. New York, United Nations General Assembly, 58 str.

Robertson, J., 1999. The new economics of sustainable development. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 165 str.

Sachs, W., 2000. Globalization and Sustainability. Berlin, Heinrich Boell Foundation, 29 str.

Sachs, W., 2001. Rio+10 and the North-South Divide. Berlin, Heinrich Boell Foundation, 16 str.

Sachs, J. D., 2005. The End of Poverty. Time, (14. marec 2005), str. 42–54.

Sagadin, J., 2003. Statistične metode za pedagoge. Maribor, Obzorja, 470 str.

Schirato, T., Webb, J., 2003. Understanding Globalization. London, SAGE Publications, 232 str.

Schleicher-Tappeser, R., Lukesch, R., et al., 1999. Instruments for Sustainable Regional Development.

- The INSURED Project Final Report. Freiburg, Institut für Regionale Studien in Europa, 175 str.
- Seljak, J., 2000. Merjenje uravnoteženega razvoja: doktorska disertacija. Ljubljana, Ekonomska fakulteta, 241 str.
- Seljak, J., 2001. Nove mere razvoja – kazalec uravnoteženega razvoja (KURA). IB Revija, 35, 4, str. 27–37.
- Sen, A., 2001. Development as Freedom. Oxford, New York, Oxford University Press, 366 str.
- Sen, A., 2003. Sen's address to the 22nd UNEP Governing Council. Nexus, 3, str. 1–3.
- Serageldin, I., 1995. Sustainability and the Wealth of Nations: First Steps in an Ongoing Journey. Washington, The World Bank, 35 str.
- Shyamsundar, P., 2002. Poverty-Environment Indicators. Washington, World Bank. (Environmental Economics Series, Environment Department Paper No. 84, 32 str).
- Skoberne, P., 2001. Pregled mednarodnih organizacij in predpisov s področja varstva narave 2002. Ljubljana, Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, 140 str.
- Söderbaum, P., 2000. Ecological Economics. A Political Economics Approach to Environment and Development. London, Earthscan Publications, 152 str.
- Splošna deklaracija človekovih pravic. 1948. Generalna skupščina Združenih narodov. URL: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=102#66> (citirano 23.8.2005).
- State of the world's forests 2003. 2003. Rome, FAO, 151 str.
- State of world population 2004. 2004. New York, United Nations Population Fund, 115 str.
- Stiglitz, J. E., 2003. Poverty, globalization and growth: perspectives on some of the statistical links. V: Human Development Report 2003. New York, United Nations Development Programme, str. 80.
- Soubbotina, T. P., Sheram, K. A., 2000. Beyond economic growth: meeting the challenges of global development. Washington, The World Bank, 155 str.
- Sustainable Development – Critical Issues. 2001. Pariz, OECD, 487 str.
- Sustaining the Environment to Fight Poverty and Achieve the MDGs: The Economic Case and Priorities for Action. 2005. New York, UNDP, 17 str. URL: <http://www.povertyenvironment.net/pep> (citirano 12.1.2006).
- Taylor, P. J., Flint, C., 2000. Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality. Harlow, Pearson Education Limited, 412 str.
- The 2004-2 GlobeScan Survey of Sustainability Experts. 2005. Toronto, GlobeScan Incorporated, 20 str. URL: www.globescan.com (citirano 18.5.2005).
- The Encyclopaedic Dictionary of Environmental Change. 2003. Matthews, J. A. (ed.). London, Arnold, 690 str.
- The Jo'burg Memo. Fairness in a Fragile World: Memorandum for the World Summit on Sustainable Development. 2002. Sachs, W. (ur.). Berlin, Heinrich Böll Foundation, 79 str.
- The Millennium Development Goals Report 2005. 2005. New York, United Nations, 43 str.
- The World Health Report 2003: Shaping the Future. 2003. Genova, World Health Organization, 193 str.
- The World Health Report 2004: Changing history. 2004. Genova, World Health Organization, 169 str.
- The World Health Report 2005: Make every mother and child count. 2005. Genova, World Health Organization, 219 str.
- Thierstein, A., Walser, M., 2002. An evaluation framework for the quality management of projects on sustainable development. URL: http://www.orl.arch.ethz.ch/FB_Raumordnung (citirano 20.8.2002).

Tietenberg, T., 2006. Environmental & Natural Resource Economics. 7th Edition. Boston, Pearson Addison Wesley, 655 str.

Torres, R., 2001. Towards a socially sustainable world economy: An analysis of the social pillars of globalization. Ženeva, International Labour Office, 101 str.

Towards the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 2002. 2001. Berlin, Heinrich Böll Foundation, 31 str. URL: <http://www.boell.org/docs/towardsthewssd.pdf> (citirano 16.8.2002).

Trajnostni razvoj – ključ do dolgoročnega zagotavljanja blaginje in varnosti (Rio+10 Assessment Report). 2002 (predlog). URL: <http://www.sigov.si/mop> (citirano 3.9.2002).

United Nations Millennium Declaration. 2000. 2000. URL: <http://www.un.org/millenniumgoals> (citirano 29.10.2003).

UNPD – United Nations Population Division. 2005. World Population Prospects: the 2004 Revision. URL: <http://www.un.org/esa/population/publications/publications.htm> (citirano 18.1.2006).

UNPD – United Nations Population Division. 2005a. World Population to grow from 6.5 billion to 9.1 billion by 2050. URL: <http://www.un.org/esa/population/publications/publications.htm> (citirano 18.1.2006).

United Nations Statistics Division. 2005. URL: http://unstats.un.org/unsd/mi/mi_worldmillennium_new.asp (citirano 10.8.2005).

Vintar, K., 2003. Okoljevarstveni vidiki sonaravnega regionalnega razvoja Slovenije: magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 179 str.

Vintar Mally, K., 2003. Udejanjanje sonaravnega razvoja – Slovenija na pragu EU. Geografija v šoli, 12, 3, str. 13–20.

Vintar Mally, K., 2006. Prednosti in omejitve uporabe kazalcev sonaravnega razvoja. Dela, 26, str. 43-59.

Vrišer, I., 1992. Uvod v geografijo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, 458 str.

Vrišer, I., 1995. Agrarna geografija. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 218 str.

Wackernagel, M., et al., 2005. Europe 2005: The Ecological Footprint. 2005. Brussels, WWF, 24 str.

Wheeler, S. M., 2004. Planning for sustainability: creting livabe, equitable, and ecological communities. London, New York, Routledge, 280 str.

World Bank – Data and Statistics. 2005. URL: <http://www.worldbank.org/data/countryclass/countryclass.html> (citirano 10.8.2005).

World Development Report 2003: Sustainable Development in a Dynamic World. 2003. New York, The World Bank and Oxford University Press, 231 str.

World Development Indicators 2004. 2004. Washington, World Bank, 386 str.

World Economic Outlook 2005. 2005. Washington, International Monetary Fund, 289 str.

World Resources 2000–2001: People and ecosystems: the fraying web of life. 2001. Washington, World Resources Institute, 389 str.

World Resources 2002–2004: Decisions for the Earth: Balance, Voice and Power. 2003. Washington, World Resources Institute, 315 str.

SEZNAM PREGLEDNIC

Preglednica 1:	Bruto domači proizvod na prebivalca po pariteti kupne moči leta 2002	33
Preglednica 2:	Pričakovana dolžina življenja in smrtnost otrok v obdobju 1970–2002	50
Preglednica 3:	Število in rast svetovnega prebivalstva v obdobju 1975–2015	54
Preglednica 4:	Gibanje svetovnih emisij ogljikovega dioksida v obdobju 1980–2000	67
Preglednica 5:	Deset držav z največjimi emisijami ogljikovega dioksida na prebivalca in z največjim deležem svetovnih emisij ogljikovega dioksida leta 2000	68
Preglednica 6:	Globalno ogrožene vrste vretenčarjev po celinah	73
Preglednica 7:	Struktura in gibanje ekološkega odtisa v obdobju 1991–2001	89
Preglednica 8:	Regionalna razporeditev prebivalstva občutljivih območij	99
Preglednica 9:	Breme bolezni zaradi okoljskih tveganj v državah v razvoju	105
Preglednica 10:	Temeljni razvojni kazalci držav sveta leta 2002	119
Preglednica 11:	Ocene strukture kapitala v državah različnih dohodkovnih skupin leta 2000	127
Preglednica 12:	Države v razvoju z zelo ugodnimi razvojnimi možnostmi – izbrani razvojni kazalci	141
Preglednica 13:	Države v razvoju z ugodnimi razvojnimi možnostmi – izbrani razvojni kazalci	144
Preglednica 14:	Države v razvoju z neugodnimi razvojnimi možnostmi – izbrani razvojni kazalci	148
Preglednica 15:	Države v razvoju z zelo neugodnimi razvojnimi možnostmi – izbrani razvojni kazalci	152
Preglednica 16:	Korelacijski koeficienti sinteznih razvojnih kazalcev	154
Preglednica 17:	Pregled obsega posameznih skupin držav po tipologiji razvojnih možnosti	159

SEZNAM SLIK

Slika 1:	Celotno regionalnogeografsko proučevanje: od klasičnega do interakcijskega regionalnogeografskega modela	12
Slika 2:	Model interakcij med ekonomskimi, socialnimi in okoljskimi vidiki razvoja	13
Slika 3:	Metodološka zasnova – interakcijski regionalnogeografski model za proučevanje držav v razvoju	15
Slika 4:	Delitev držav sveta glede na splošno razvitost na začetku 21. stoletja	27
Slika 5:	Povprečna letna rast BDP na prebivalca v obdobju 1990–2002	32
Slika 6:	Bruto domači proizvod na prebivalca leta 2002	34
Slika 7:	Uvrstitev svetovnih držav glede na gospodarsko strukturo konec devetdesetih let 20. stoletja	36
Slika 8:	Delež v absolutni revščini živečega prebivalstva v državah v razvoju v obdobju 1990–2002	40
Slika 9:	Delež v absolutni revščini živečega prebivalstva po posameznih regijah v letih 1990 in 2001	42
Slika 10:	Začarani krog revščine	43
Slika 11:	Dohodkovne neenakosti v državah sveta – Ginijev indeks leta 2000	45
Slika 12:	Delež dohodkov najrevnejše in najbogatejše petine prebivalstva v izbranih državah v razvoju leta 2000	46
Slika 13:	Delež pismenega prebivalstva leta 2002	49
Slika 14:	Pričakovana dolžina življenja ob rojstvu leta 2002	52
Slika 15:	Rast števila prebivalstva v posameznih skupinah držav (A) in na svetu (B) v obdobju 1950–2050	53
Slika 16:	Stopnja celotne rodnosti v obdobju 2000–2005	55
Slika 17:	Gibanje vrednosti indeksa človekovega razvoja v obdobju 1975–2002	59
Slika 18:	Indeks človekovega razvoja leta 2002	61
Slika 19:	Bruto domači proizvod na prebivalca in pričakovano trajanje življenja v državah sveta leta 2002	62
Slika 20:	Bruto domači proizvod na prebivalca in indeks človekovega razvoja v državah sveta leta 2002	64

Slika 21: Bruto domači proizvod na prebivalca in indeks človekovega razvoja v državah v razvoju leta 2002	64
Slika 22: Emisije ogljikovega dioksida na prebivalca leta 2000	69
Slika 23: Bruto domači proizvod na prebivalca in emisije ogljikovega dioksida na prebivalca v državah v razvoju, 2000–2002	70
Slika 24: Gibanje svetovne porabe klorofluorogljikovodikov v obdobju 1989–2003	71
Slika 25: Poglavitne grožnje biotski raznovrstnosti in ekosistemom	74
Slika 26: Povprečna letna stopnja deforestacije v obdobju 1990–2000	77
Slika 27: Gostota podeželskega prebivalstva leta 2001	80
Slika 28: Razpoložljivost svetovnih obdelovalnih površin na začetku 21. stoletja	81
Slika 29: Delež rabe razpoložljivih vodnih virov na prebivalca leta 2001	83
Slika 30: Gibanje ekološkega odtisa človeštva v obdobju 1961–2001	86
Slika 31: Ekološki odtis na prebivalca leta 2001	88
Slika 32: Bruto domači proizvod na prebivalca in ekološki odtis držav sveta, 2001–2002	90
Slika 33: Bruto domači proizvod na prebivalca in ekološki odtis držav v razvoju, 2001–2002	91
Slika 34: Ekološki deficit leta 2001 in predvidena rast prebivalstva do leta 2050	96
Slika 35: Socialne in okoljske posledice prebivalstvene rasti	98
Slika 36: Prebivalstvo držav v razvoju brez dostopa do ustrezne pitne vode leta 2000	104
Slika 37: Povezave med ekosistemskimi storitvami in človekovo blaginjo	107
Slika 38: Ekološki odtis na prebivalca in indeks človekovega razvoja držav sveta, 2001–2002	108
Slika 39: Ekološki odtis na prebivalca in indeks človekovega razvoja držav v razvoju, 2001–2002	108
Slika 40: Gibanje BDP na prebivalca in ekološkega odtisa na prebivalca v državah v razvoju v obdobju 1990–2002	111
Slika 41: Gibanje indeksa človekovega razvoja in ekološkega odtisa na prebivalca v državah v razvoju v obdobju 1990–2002	112
Slika 42: Človekov razvoj in ekološki odtis držav na začetku 21. stoletja	114
Slika 43: Indeks uravnovešenosti razvoja leta 2002	118
Slika 44: Primerjava rangov držav po indeksu uravnovešenosti razvoja in indeksu človekovega razvoja leta 2002	125
Slika 45: Dolgoročni scenariji razvoja	130
Slika 46: Uvrstitev držav v razrede po višini indeksa človekovega razvoja leta 2002	133
Slika 47: Uvrstitev držav v razrede po višini ekološkega deficita leta 2001	134
Slika 48: Uvrstitev držav po indeksu rasti prebivalstva v obdobju 2005–2050	135
Slika 49: Sintezna ocena razvojnih možnosti držav v razvoju na začetku 21. stoletja	136
Slika 50: Države v razvoju z zelo ugodnimi razvojnimi možnostmi	140
Slika 51: Države v razvoju z ugodnimi razvojnimi možnostmi	142
Slika 52: Države v razvoju z neugodnimi razvojnimi možnostmi	147
Slika 53: Države v razvoju z zelo neugodnimi razvojnimi možnostmi	153
Slika 54: Primerjava tipov držav v razvoju in višine indeksa uravnovešenosti razvoja	160

SEZNAM PRILOG

Priloga 1: Klasifikacija držav sveta pri Svetovni banki	174
Priloga 2: Klasifikacija držav sveta OZN za poročanje o človekovem razvoju	175
Priloga 3: Klasifikacija držav sveta OZN za poročanje o razvojnih ciljih novega tisočletja	176

STVARNO KAZALO

- Agenda 21 19
 begunci 98, 105
 biopirarstvo 75
 bioprodukcija 87, 95
 biotska raznovrstnost 72, 73, 75
 blaginja 20, 21, 22, 50, 58, 72, 94, 106, 109, 127
 bruto domači proizvod 14, 17, 30, 32, 33, 34, 58,
 62, 63, 91, 110
 človekova svoboda 24
 človekov razvoj 14, 15, 20, 47, 57, 60, 110, 111, 114
 človekove pravice 22, 99, 124
 degradacija okolja 97, 99, 106
 degradacija prsti 18, 101
 deforestacija 75, 76, 77, 102
 demografski prehod 57
 demografsko okno 57
 dezertifikacija 18, 73, 75, 105
 dolgovi 99, 128
 družbeni razvoj 14, 21, 112
 države v razvoju (developing countries) 20, 21,
 25, 26, 28, 126, 154
 eko-imperializem 90
 ekološki deficit 87, 90, 95, 131, 132
 ekološki odtis 15, 85, 86, 88, 89, 91, 107, 110,
 111, 114
 ekosistem 72, 73, 94, 99, 102, 107
 ekosistemske storitve 72, 75, 86, 99, 101, 106,
 107, 127
 ekstremni naravni/vremenski dogodki 68, 103,
 105
 emisije 85
 toplogrednih plinov 66
 ogljikov dioksid 67, 68, 69
 erozija 75
 fosilna goriva 67, 94, 99
 Ginijev indeks 44, 45, 46
 globalizacija 12, 29, 37, 46
 globalni hektar 87
 gospodarska rast 17, 31, 33, 41
 gospodarski razvoj 14, 17, 20, 21, 56, 60, 91
 habitat 72
 HIV/AIDS 51, 57, 59, 111, 132
 indeks človekovega razvoja 14, 58, 59, 61, 63,
 107, 114, 131
 indeks uravnoteženosti razvoja 116, 159
 infekcijske bolezni 41, 68, 73
 invazivne vrste 73
 izobrazba 48, 58
 izobraževanje 47, 48, 54
 kakovost življenja 38, 47, 60, 126
 kjotski protokol 68
 konflikti 37, 43, 84, 99, 106, 129
 koralni grebeni 68, 72
 Kuznetsova krivulja 92
 lakota 41, 81
 migracije 97
 Milenijska deklaracija 9, 20, 22, 23
 mangrove 72
 migracije 99, 128
 mokrišča 72, 84
 model 13
 najmanj razvite države 27, 28
 napredek 17
 naravne nesreče 103
 naravni viri 21, 57, 75, 78, 90, 93, 99, 101, 105, 127
 neenakost 44
 nepismenost 48
 nosilna zmogljivost 86, 126
 občutljiva območja 98
 obdelovalne površine 78, 79, 81
 obnovljivi viri 70, 82
 OECD 26
 okolje 16, 17, 18, 19, 22, 94
 okoljska etika 24, 130
 okoljska globalizacija 65
 okoljska škoda 31, 78
 okoljske omejitve 21
 okoljske storitve 127
 okoljski kapital 127
 okoljski problemi 9, 18, 65–85, 97, 101, 161
 onesnažen zrak 92, 102
 onesnaževanje 72, 85
 pariteta kupne moči 33
 pitna voda 102, 104
 pismenost 49, 58
 podhranjenost 41, 102
 podnebne spremembe 68, 72, 105
 potrošnja 94, 95
 pravičnost 19, 23, 24, 85
 prebivalstvena rast 12, 18, 51, 53, 84, 87, 94, 95,
 97, 126, 132
 pričakovana dolžina življenja 50, 51, 52, 58

prst 79
rast 16
razvite države (developed countries) 24
razvoj 16, 17, 19, 38, 85
razvojna pomoč 128
razvojne možnosti 130–154
razvojni cilji tisočletja 20, 22
razvojni scenariji 129, 130
raziskave in razvoj 35
Rees, William 85
revščina 38, 43, 56, 97, 99, 102
 absolutna ali ekstremna 38, 39, 40, 41,
 42, 76, 99
 zmerna 38
 relativna 38
 strukturna 38
 konjunkturna 38
rodnost 98
 celotna 54, 55
selitev industrije 93
Sen, Amartya 24, 62
smrtnost 54
 smrtnost otrok 50
socialno-ekonomski razvoj 11, 29, 109, 126
sonaravni razvoj/sonaravnost 11, 21
standardizacija 58, 115, 157
statistična povezanost 63, 91, 107, 155
tanjšanje ozonske plasti 70
tehnološki inovatorji 35
tehnologije 128
tipologija 131, 157, 159
tranzicijske države 26
trajnost/trajnostni razvoj 11, 12, 13, 19, 21, 23, 37,
 85, 99, 116, 126, 131
tuje investicije 30, 93
tujerodne vrste 72, 73
varovanje okolja 21, 93
varstvo okolja 24, 65, 126
vodni viri 82, 83, 84, 102, 105
zdravje 58, 101, 102
znanje 101, 128
Wackernagel, Mathis 85

Doslej izdane publikacije iz zbirke GeograFF

GeograFF I - 2008

Ogrin Matej: Prometno onesnaževanje ozračja z dušikovim dioksidom v Ljubljani

GeograFF 2 - 2008

Barbara Lampič: Kmetijstvo v Mestni občini Ljubljana: relikv ali razvojni potencial

GeograFF 3 - 2009

Marijan M. Klemenčič, Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič: Življenjska (ne)moč obrobni podruželskih območij v Sloveniji

